

UDK 39

ISSN 0350-0322

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

КЊИГА
69

2005.

Главни и одговорни уредник
Велибор Стојаковић

Уредник
Мр Весна Марјановић

Редакција
Академик Пејтар Влаховић,
Мр Весна Марјановић,
Вилма Нишкановић

Секретар редакције
Милош Мајић

Етнографски музеј у Београду, основан 1901. године
Први број ГЛАСНИКА издат 1926. године

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

VOLUME
69

2005.

Editor in Chief
Velibor Stojakovć

Editor
Mr Vesna Marjanović

Associate Editors
Academic Petar Vlahović,
Mr Vesna Marjanović,
Vilma Niškanović

Editorial Secretary
Miloš Matić

Ethnographic Museum in Belgrade founded 1901.
First volume of Bulletin published 1926.

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

РЕЧ УРЕДНИКА.....	9
<i>Бојан Јовановић</i>	
МАСКА И ЛИЦЕ	11
<i>Софија Н. Косић</i>	
МИТСКА БИЋА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ.....	19
<i>Софија Н. Косић</i>	
ПЕЛЕН ИЗМЕЂУ МИТА И СТВАРНОСТИ.....	25
<i>Ива Трајковић</i>	
БОЖИЋНИ ОБИЧАЈИ У НИШУ И ОКОЛИНИ	31
<i>Ирена Гвозденовић</i>	
РЕЛИГИЈСКА УЛОГА, ФУНКЦИЈА И СТАЊЕ ЦРКАВА БРВНАРА У КРАЉЕВАЧКОЈ ОПШТИНИ.....	47
<i>Милош Мајић</i>	
ОКВИР ЗА ФУНКЦИОНАЛНУ КЛАСИФИКАЦИЈУ ТРАДИЦИОНАЛНОГ РУРАЛНОГ ПОКУЋСТВА.....	77
<i>Ирена Филеки</i>	
ТЕХНИКЕ ВЕЗА НАЈЧЕШЋЕ ЗАСТУПЈЕНЕ НА ПРЕДМЕТИМА ИЗ СРБИЈЕ У ЗБИРЦИ ВЕЗ И ЧИПКА.....	89
<i>Христифор Црниловић</i>	
ФУРУНЦИЈСКИ ЗАНАТ.....	97
<i>Драјана Стојковић</i>	
ОД ФУРУНЦИЈИЦЕ ДО ПЕКАРЕ.....	111
<i>Данка Вишекруна</i>	
ИЗРАДА ПЕЊИ ОД БЛАТА У БЕГЕЧУ	133
<i>Весна Бижић-Омчикус</i>	
НЕМАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРНА БАШТИНА И ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ.....	147
<i>Весна Бижић-Омчикус, Мирослав Мићковић, Зоран Цветковић</i>	
МУЗЕЈСКИ ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ – МЕТОДОЛОГИЈА РАЗВОЈА, ПРИМЕНА И ПЕРСПЕКТИВА.....	161

IN MEMORIAM

<i>Милош Кнежевић</i>	
АРХИТЕКТА РАНКО ФИНДРИК (1922-2004) ЖИВОТ ПОСВЕЋЕН НАРОДНОЈ АРХИТЕКТУРИ.....	175

ХРОНИКА

<i>Вера Шарац-Момчиловић</i>	
ЧЕТВРТА МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА ЕТНОГРАФСКИХ МУЗЕЈА ЦЕНТРАЛНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ.....	195

<i>Весна Божић-Омчикус</i> СЕМИНАРИ О МУЗЕЈСКОЈ ДОКУМЕНТАЦИЈИ.....	199
<i>Ранко Баришић</i> МУЗЕЈИ У СВЕТУ	205

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

<i>Софија Косић</i> М. Ю. МАРТЫНОВА, МИР ТРАДИЦИЈ И МЕЖКУЛТУРНОЕ ОБЩЕНИЕ В ПОМОЩЬ ШКОЛЬНОМУ УЧИТЕЛЮ	207
<i>Милош Мајић</i> ПЈЕР КЛАСТР, АРХЕОЛОГИЈА НАСИЉА	208
<i>Милош Мајић</i> ПЈЕР КЛАСТР, ХРОНИКА О ГВАЈАКИ ИНДИЈАНЦИМА.....	210
<i>Пејтар Влаховић</i> ЈОВАН Р. ЂАЛАСАН, ЗНАМЕНИТИ ЉУДИ ПИВЕ	211
<i>Пејтар Влаховић</i> ДАНКА ЛАЈИЋ-МИЈХАЛЛОВИЋ, СВАДБЕНИ ОБИЧАЈИ И ПЕСМЕ ЦРНОГОРАЦА У БАЧКОЈ	213
<i>Пејтар Влаховић</i> СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ	214
<i>Пејтар Влаховић</i> СРЕТЕН ПЕТРОВИЋ, СРПСКА МИТОЛОГИЈА У ВЕРОВАЊУ, ОБИЧАЈИМА И РИТУАЛУ	216
<i>Душан Дрљача</i> ПОВОДОМ ИЗЛОЖБЕ: ПРОИЗВОДИ СТАРИХ ЗАНАТА, МУЗЕЈА У СИРОГОЈНУ	217
<i>Марина Цвејковић</i> ВИРТУЕЛНИ МУЗЕЈ ТКАЧКЕ УМЕТНОСТИ WEAVING ART MUSEUM	219
<i>Вера Шарац-Момчиловић</i> АСТРА – МУЗЕЈ РУМУНСКЕ ТРАДИЦИОНАЛНЕ НАРОДНЕ КУЛТУРЕ	220
<i>Ранко Баришић</i> ПРАВОСЛАВЦИ У ТРСТУ, ГРЦИ И СРБИ У ИСТОРИЈИ ЈЕДНОГ ГРАДА	222

ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

<i>Марко Стојановић</i> XIII МЕЂУНАРОДНИ ФЕСТИВАЛ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА	223
---	-----

БИБЛИОГРАФИЈА

<i>Љубомир Андрејић, Софија Косић</i> ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ КАМЕН У ЖИВОТУ, ОБИЧАЈИМА И ВЕРОВАЊИМА НАШЕГ НАРОДА.....	231
УПУТСТВО САРАДНИЦИМА	333
ИСПРАВКЕ.....	341

TABLE OF CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

EDITOR'S PREFACE	9
<i>Bojan Jovanovic</i>	
MASK AND FACE.....	11
<i>Sofija N. Kostic</i>	
MYTHICAL CREATURES OF EASTERN SERBIA.....	19
<i>Sofija N. Kostic</i>	
WORMWOOD BETWEEN MYTH AND REALITY	25
<i>Iva Trajkovic</i>	
CHRISTMAS CUSTOMS IN NIS AND SURROUNDING AREA	31
<i>Irena Gvozdenovic</i>	
RELIGIOUS ROLE, FUNCTION AND CONDITION OF LOG-BUILT CHURCHES IN MUNICIPALITY OF KRALJEVO	47
<i>Milos Matic</i>	
FRAMEWORK FOR FUNCTIONAL CLASSIFICATION OF TRADITIONAL RURAL HOUSEHOLD GOODS	77
<i>Irena Fileki</i>	
MOST FREQUENT EMBROIDERY TECHNIQUES REPRESENTED IN ITEMS FROM SERBIA IN COLLECTION EMBROIDERY AND LACE	89
<i>Hristifor Crnilovic</i>	
BAKER'S TRADE	97
<i>Dragana Stojkovic</i>	
FROM TURKISH OVEN TO BAKERY.....	111
<i>Danka Visekruna</i>	
STOVES OF MUD IN BEGEC.....	133
<i>Vesna Bizic-Omcikus</i>	
NONMATERIAL CULTURAL HERITAGE AND THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE	147
<i>Vesna Bizic-Omcikus, Miroslav Mitrovic, and Zoran Cvetkovic</i>	
MUSEUM INFORMATION SYSTEM – METHODOLOGY OF DEVELOPMENT, IMPLEMENTATION AND PERSPECTIVES	161

IN MEMORIAM

<i>Milos Knezevic</i>	
ARCHITECT RANKO FINDRIK (1922–2004), A LIFE DEDICATED TO TRADITIONAL ARCHITECTURE	175

CHRONICLE

<i>Vera Sarac-Momcilovic</i>	
FOURTH INTERNATIONAL CONFERENCE OF CENTRAL AND SOUTHEASTERN EUROPEAN ETHNOGRAPHIC MUSEUMS	195

<i>Vesna Bizic-Omcikus</i>	
SEMINARS ON MUSEUM DOCUMENTATION.....	199
<i>Ranko Barisic</i>	
MUSEUMS IN THE WORLD	205

REVIEWS AND CRITICISM

<i>Sofija N. Kostic</i>	
M. JU. MARTINOVA , WORLD OF PIECE AND INTER-CULTURAL RELATIONS ASSISTING STUDENT AND TEACHER	207
<i>Milos Matic</i>	
PIERRE CLASTRES, ARCHEOLOGY OF VIOLENCE.....	208
<i>Milos Matic</i>	
PIERRE CLASTRES, CHRONICLE OF THE GUAYAKI INDIANS.....	210
<i>Petar Vlahovic</i>	
JOVAN R. CASLAN, RENOWNED PEOPLE OF PIVA.....	211
<i>Petar Vlahovic</i>	
DANKA LAJIC-MIHAILOVIC, WEDDING CUSTOMS AND SONGS OF MONTENEGRINS IN BACKA.....	213
<i>Petar Vlahovic</i>	
VILLAGE IN MONTENEGRO	214
<i>Petar Vlahovic</i>	
SRETEN PETROVIC, SERBIAN MYTHOLOGY IN BELIEF, CUSTOMS AND RITUALS ...	216
<i>Dusan Drljaca</i>	
EXHIBITION: PRODUCTS OF OLD TRADES OF THE MUSEUM IN SIROGOJNO.....	217
<i>Marina Cvetkovic</i>	
VIRTUAL WEAVING ART MUSEUM.....	219
<i>Vera Sarac-Momcilovic</i>	
ASTRA – MUSEUM OF ROMANIAN TRADITIONAL FOLK CULTURE.....	220
<i>Ranko Barisic</i>	
THE ORTHODOX IN TRIESTE – GREEKS AND SERBS IN HISTORY OF A CITY	222

THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE

<i>Marko Stojanovic</i>	
THIRTEENTH INTERNATIONAL FESTIVAL OF ETHNOLOGICAL FILM	222

BIBLIOGRAPHY

<i>Lj. Andrejic, S. Kostic</i>	
A SUPPLEMENT TO BIBLIOGRAPHY: STONE IN LIFE, CUSTOMS AND BELIEFS OF OUR PEOPLE	231
GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS	333
CORRECTIONS.....	341

РЕЧ УРЕДНИКА

Први Гласник Етнографског музеја у Београду, публикован 1926. године, био је посвећен двадесетпетогодишњици рада Музеја. Са 69. бројем најављујемо припрему 70. књиге Гласника и истовремено намеру да достојно обележимо седму деценију постојања прве и основне публикације Етнографског музеја у Београду, не само значајне за етнографску музеологију већ и за етнологију у ширим оквирима, намењену савременим захтевима науке и друштва.

Стручно-научна публикација, према својој концепцији, до сада је дала промоцију и подршку раду Музеја, раду на покретним споменицима културе и очувању националне баштине; допринела је развоју етнологије и заузела запажено место у очувању српског ентитета. У Гласнику су објављиване студије, прилози и расправе које су, на неки начин, утицале на систематизацију музејских збирки и настанак посебних публикација Музеја. Публиковањем резултата регионалних екипних и индивидуалних истраживања стручњака Музеја и сарадника из других институција, деценијама су представљане драгоцене грађа и расправе, а потом су дате и анализе о народној традиционалној култури у Србији. Осим тога, тематски уоквирене библиографије (нпр. о сродству, обредним хлебовима, погребним обичајима, ватри у веровањима и обичајима, итд.) олакшале су рад не само студентима већ и многим стручњацима из појединих области којима су се бавили.

Стога, у 69. Гласнику поред прилога стручњака из Музеја и сарадника из других институција, који се баве актуелним феноменима културе (о маски у етнопсихолошком светлу, веровањима, обичајима и њиховом трансформацијом, сегментима социјалне и духовне сакралне културе, музеолошким радовима), објављује се, након дуже паузе, и библиографија о камену. Сви прилози су уређени, за Гласник, у „новој“ форми – садрже апстракт, кључне речи и резиме на енглеском језику. Тежило се да, колико је то могуће, илустрације поред намењене информације буду што квалитетније. Ово су само почетни формални уређивачки захвати којима се приступило како би наред-

ни број Гласника, јубиларни 70. број, био и према свом садржају али и према изгледу што квалитетнији. Намера је да се и даље објављују радови који својим квалитетом утичу на развој етнологије, антропологије и етнографске музеологије, али ће се, такође, подстицати и писање прилога који обрађују савремене етнолошке, антрополошке и музеолошке проблеме.

Уредник

Бојан Јовановић

МАСКА И ЛИЦЕ

Сагледана као знак којим се изражајне могућности лица своде на један израз, маска је одувек била средство човековог привременог подругојачења. Позајмљујући идентитет другог, он је јасно показивао да се разликује од себе, а да се потенцијал те разлике може исказати како у позитивном тако и у негативном смислу. Ту антрополошку неједначину сваки појединац настоји да реши тако што преузимајући различите улоге преиспитује и развија своје могућности да би дошао до себе и свог идентитета. Међутим, свесно или несвесно поистовећивање с маском и њено присилно задржавање претвара је од средства у остварени циљ који тако и постаје својеврсна препрека адекватној комуникацији с другима и изражавању својих социјалних, духовних и животних могућности. Ова сазнања су утолико драгоценија што њихово шире значење препознајемо и у колективном понашању.

Кључне речи: маска, лице, онострано, позајмљени идентитет.

Дајући своме лицу други и другачији изглед, човек је још у преисторији открио велику моћ маске. Магијским обредима он је за остварење својих циљева настојао да задобије и сагласност света који је изван његове непосредне контроле, скривен иза појавних ствари, оличавао духовни аспект постојања. Човек је с маском добијао жељени изглед и тиме стицао способност да помери границу стварности, завири у онострано и непосредно учествује у митским збивањима. У обредном трансу успостављао је комуникацију с натприродним бићима и поистовећивао се с одређеним ентитетима митског света. Поништавањем свог претходног, он је у прерушеном изгледу привремено добијао други идентитет. Представљање другим било је уједно и обредно приказивање другог као анималног, демонског и оностраног. Стављањем маске потврђивана је слобода избора којим је изражавана моћ да се нестварном да реални изглед, а стварно релативизује привидом.

Маском лице исказује само једну од својих бројних изражајних могућности. Схваћене као врста језика, динамичке способности лица жртвују се

непроменљивом изразу маске коју човек ставља да би уронио у митско време и привремено се преобратио у неко друго биће. Истовремено, он се под маском и удаљава од себе јер, уместо потврде да је једнак себи, ставља знак којим упућује да је различит од себе. Та различитост испољава се у неједначини која показује да је носилац маске свестан способности да може да буде већи или мањи од себе, да тежи божанском или да се сурва у анимално. Док влада својим позајмљеним идентитетом, он зна да није оно што јесте, односно да је оно чиме се пред другима показује само маска којом скрива оно што стварно јесте.

Како знатно више скрива него што изражава, маска, према Канетију, утврђује границу од које почиње непознато и тајанствено.¹ Она је, заправо, симбол онога што се не мења и не преображава, а њена постојаност је средство у човековој игри прерушавања. Та игра огледа се у скривању тајанственог иза маске која повлачи јасну границу према непознатом као узрочнику страха. Зато је маска недодирљива, неповредива и света, па је и кршење правила о њеној неповредивости било строго кажњиво.² С овог становишта пружа се и одговор на питање о значењу и функцији посмртних маски прављених од племенитих метала. Будући да се маском фиксира један тренутак лица, залеђени изглед симболизује заустављено време. Природно изложено процесу промена и преображаја, лице умрлог, као израз његовог идентитета, магијски се штити од могућег демонског преображаја посмртном маском која је гарант његове непромењивости у загробном свету.

Маска скрива, али и на симболичан начин открива скривено. Различити називи и форме за истоветне натприродне ентитете и обреде само су маске за означавање оне највише реалности која превазилази моћ језика и културе.³ Пут од паганског представљања божанстава до хришћанског откривања Бога као личности,⁴ истовремено је и историјско искуство човековог остварења своје индивидуалности као аутентичне личности. Како би то искуство требало да потврди и сваки појединац у процесу своје индивидуације, суочавање с маском, која као персонa има архетипско значење у контексту колективно несвесног, једна је од антрополошких константи тог динамичког и неизвесног процеса. Досадашње обредно искуство маске указује на њену психолошку актуелност и чини јасним принцип њеног коришћења у уобичајеном животу.

¹ Е. Канети, *Маса и моћ*, Графички завод Хрватске, Загреб 1984, 312.

² Ibid, 313.

³ Ц. Кембел, *Херој са хиљаду лица*, Стилос, Нови Сад 2004, 331.

⁴ Ј. Зизјулас, *Од маске до личности*, Дом, Ниш 1992.

Привремена другост

Социјални живот је својеврсна игра у којој појединац другима показује само онај манифестни аспект своје личности назване – персоне, која је плод његовог компромиса са социјалним захтевима. Окренута другима, та маска штити његову личност од спољне средине и омогућује му да се прилагоди захтевима свог социјалног амбијента. Идентично магијском чину којим се не утиче непосредно на промену већ се успоставља жељена сагласност природе са остварењем човекових жеља, маскирање је начин његовог прилагођавања стварности у циљу најпре биолошког, а током развоја друштва и социјалног самоодржања. Скривајући се иза маске, другима никад и не мора да покаже своје право лице, односно своју реалну личност.⁵ Позајмљујући идентитет којим настоји да се заштити, он такође и симболички изражава скривени део себе. Тај процес представљања и скривања чини животну занимљивљим и неизвесним суочавање са собом као са својим другим и никад му у потпуности познатим ликом.

У процесу формирања своје личности, појединац прихвата разне улоге у којима остварује неке од својих могућности. Њима се показује његова друга страна и објављује део тајне коју је скривао од себе. У прихваћеној улози разлика између лица и маске има продуктиван смисао у остварењу личног идентитета. Иако је својим непромењивим изразом и безживотношћу суштински различита од лица, маска је средство којим појединац долази до своје личности, до себе и свог идентитета. На ту дубљу психолошку везу између маске и човековог лица упућује и новогрчки назив *ἵпросοιον* (*proswpon*). Наиме, за разлику од старогрчког *ἵпросοιον* (*proswpeion*) којим је називана само маска као предмет, *ἵпросοιον* означава не само маску позоришног глумца већ и људско лице. Та веза није условљена само њиховом сличношћу, већ и дубљим разлогом који спаја два значења тог израза. Захваљујући маски, појединац је у грчкој трагедији могао да се супротстави ограничењима своје слободе у већ уређеном свету богова против којих се буну да би стекао искуство слободе, потврдио себе као јединствено и аутентично биће и постао личност.⁶ Тај психолошки образац препознајемо у главним елементима као антрополошке константе и у процесу формирања савремене личности. У односу према другима, човек је у сталном преиспитивању својих латентних могућности, како би у том тражењу открио и потврдио себе. То је најевидентније на примеру понашања деце која одрастају опонашајући старије или уметника који проналазе сопствени израз имитирајући своје узоре. Имитација је начин усвајања пожељног туђег да би се дошло до сопственог искуства. Међутим, благовремено неослобађање од узора води у

⁵ К. Г. Јунг, *О психологији несвесној*, Одабрана дела, књ. 2, Матица српска, Нови Сад 1977, 171.

⁶ Ј. Зизјулас, *Ibid*, 10.

пуку имитацију и епигонство. Поистовећујући се с другима који оличавају неке идеале, попут глумца са својом улогом, ми нисмо без идентитета, већ привременим подругојачењем формирамо себе. У том смислу и прихватање другачијег изгледа треба схватити као преиспитивачку и прелазну фазу ка оном што је непромењиво у појединцу који у том процесу постаје оно што јесте. Пут до себе води преко другог, а могућност да се имитацијом привремено буде други потврђује и ојачава свест о сопственом идентитету.

Преузимајући одређену улогу у друштву, појединац гради и прихвата своју персону. Поистовећен с њом, као са својим пожељним видом, он је као такву и показује другима. Верујући да оним што својом улогом истиче, у ствари, штити скривени део своје личности, оно што он стварно јесте. Међутим, прихватајући одређене послове и друштвене улоге, уобичајеним понашањем, одређеним покретима, држањем и ставом, несвесно обликујемо своје тело које постаје и својеврсна препознатљива маска. Формирана да би била заштита животу, она постаје ограда од живота. Постварено и у маску претворено лице губи способност да себе изрази на други начин. Изражена је његова укоченост, замрзнутост, престанак говора. Његов језик своди се на један једини израз.

Терет маске постаје неподношљив за оне који под њом остварују жељени социјални успех па зато и имају потребу да је периодично скину и покажу своје до тада скривено лице. У том тренутку долази до изражаја регресија која може ићи до инфантног и анималног нивоа, а којом се настоји остварити изгубљени контакт са собом. Под маском, појединац глуми улогу која му је давала повишени социјални статус у који је инвестирао себе губећи животни контакт са собом. Међутим, све већу неугодност дистанце између себе онаквог каквим се осећа и маске с којом се представља настоји да смањи и поништи откривајући своје лице или се показујући скривен иза друге маске. Маска је могућност да лице покаже своје наличје, да свесно уступи место потиснутим и несвесним садржајима како би се ослободио негативитет личног и социјалног незадовољства. Док се у уобичајеном животу конформише и солидарише с оним што лично не прихвата у друштву, испољавајући том приликом и крајњу сервилност и удвориштво према онима од којих му зависи положај, скривен и заштићен иза псеудонима или анонима, члан заједнице спреман је да проговори и посведочи о својим прикриваним тамним странама. Маска је заштита да се чини оно што се не жели, али и да се под њом искаже несагласје с јавно прихваћеним. Свакодневни ритуали маскирања, без којих је данас немогућ човеков социјални опстанак, замењују некадашње периодичне обреде у којима се под маском излазило из уобичајеног свакодневља и успостављала комуникација с оностраним светом. Уколико се у обреду то чинило спонтано и слободно, данашње маскирање и демаскирање има социјално присиљан карактер. То се посебно испољава у потреби за раскринкавањем и скидањем маски које су удаљавале од истине и спречавале суочавање са стварношћу.

Настојећи да свесно или несвесно искорачимо из себе, ми преузимамо друго лице иза којег се скривамо. Кријући оно што јесмо, тежимо да будемо оно што реално нисмо, а што бисмо могли да будемо. Привремено преузимајући образину другог, маском се не преображавамо већ само прикривамо сопствени изглед. У тој краткој промени свог изгледа прилагођавамо се да одиграмо одређену улогу, да бисмо се након тога вратили себи или преузели неку другу улогу. С мањим или већим задовољством, играмо разне улоге да бисмо били и нешто друго од онога што јесмо. Позајмљујући себе ликовима који се појављују на јавној сцени, наша личност у тим улогама постаје другачија, да би, у ствари, остала иста. Привид промене удаљава нас од могућег преображаја у било коју од одиграних улога, јер у изабраној улози постајемо само привремено неко други, који би на јавној сцени био уместо нас.

Поистовећивање са маском

Ми смо свесни и несвесни глумци у сопственом животу, јер од најранијих дана учимо да се претварамо. Способни да обмањујемо друге и да се самообмањујемо, склони смо да лажемо друге и будемо неискрени према себи. Искреност је, сматра Чеслав Милош, немогућа, па је зато сразмерно њеним привидима увећана и улога њених конструкција. У изостављању за нас неповољних догађаја, лаж је последица претензије да се казује недосежна истина.⁷ Несразмера између онога што чинимо, говоримо и мислимо показује нашу удаљеност од стварности. Лицемерје, као неискрен однос према другима, проистиче, заправо, из неискреног односа према себи, што је условљено непознавањем себе. Будући да је највећи и најтежи животни циљ спознати себе, од тог претешког задатка најчешће бежимо узимајући неку нереалну представу као привид самоспознаје. Дволичје, лицемерје и неискреност су показатељи свесне и несвесне маске којом скривамо и штитимо оно што не желимо открити. Зато повишени значај који појединац добија обављајући неку јавну функцију истура у први план његову маску. Скривено маском која га мења и чини другачијим, лице није преображено већ само привремено прерушено.

Прерушавањем, у ствари, тражимо да тај други непознати лик буде наш привремени заступник. Скривање уобичајеног, свесног Ја, уједно је откривање оног, до тада потиснутог, другог, несвесног Ја. Говорећи о себи без маске, свесно или несвесно, настојимо се заштитити једном другачијом сликом о себи. Међутим, тек скривени иза маске одважујемо се да о себи проговоримо праву истину. Осећајући колико истина може бити неугодна, маском на-

⁷ Ч. Милош, *Друја Европа*, Дечје новине, Горњи Милановац 1982, 9.

стојимо ублажити болно место. Лаж је својеврсна маска којом се штитимо од непријатне и болне истине која нас огољава.

Прилагођавање новонасталим околностима да би се преживело, сакрила душа и сачувао идентитет, претпоставља и прихватање одређених компромиса који могу да имају различите исходе. Да бисмо заштитили себе, настојимо да се привремено скријемо иза своје маске, свог другог, позајмљеног идентитета. Свест о томе да смо под маском привремено и принудно успоставља разлику између улоге коју смо прихватили и нашег стварног идентитета. Међутим, уколико се време под маском продужи, а свест о стварном идентитету потисне и ослаби, појединац се може поистоветити са преузетом маском. То је показатељ несигурности, неутемељености и флуидности његовог идентитета. У процесу потврђивања тог другог, привремено позајмљеног идентитета, он често и изневерава себе, чинећи и оно што се од њега не тражи. У тој мимикричној игри маска постаје трајни знак његовог идентитета. Губећи осећај за повратак свом претходном, етничком, религијском и културном идентитету, он постаје своја маска. Мотивисан да у обрачуну са самим собом потисне свој идентитет и уништи део своје нежељене прошлости, испољиће посебну нетрпељивост према онима који су му етнички, национално или верски некада били блиски.

Маска може бити и изглед, став, реч, све оно иза чега се настојимо сакрити. Таква маска свесно или несвесно прикрива оно што личност не жели да изложи погледима других. Представљајући се на свој начин, она пружа привид своје личности која агресијом прикрива осећање немоћи, инфериорности и депресивности, а деструктивним и самодеструктивним реакцијама неадекватно покушава изаћи из незавидног стања. У истом контексту и маничним понашањем као привременом надкомпензацијом депресивне позиције, појединац тежи самообмани и заваравану других. Одређене појаве (алкохолизам) својеврсне су маске за знатно дубљу аномалију и значајан поремећај личности. Прерушени у сасвим друге представе, многи основни страхови, жеље и надања тешко се могу препознати. Добијајући прихватљив социјални, културни, политички или морални вид, на јавној сцени се суочавамо са маскираним интересима појединаца и колектива. Попут целата који пре извршења смртне казне ставља маску на лице како би пред собом, душом убијеног и присутнима привидно у том тренутку био неко други, савремени масовни злочини настоје се маскирати неким алибијем. Скривен иза маске другачијег изгледа, човек се показује онаквим какав би могао бити.

Познато, дакле, још у преисторији, маскирање опстаје у традиционалним обредима и карневалима, да би данас имало првенствено фолклорну, уметничку и забавну улогу. Међутим, на симболичком плану маска до данас није изгубила своју психолошку и антрополошку актуелност. Свесно се служећи маском, превазилазимо искушење да постанемо маска. Том искушењу смо били изложени у време комунизма, чијом се маском и читаво друштво настојало представити онаквим каквим оно није: демократским, хуманим и

просперитетним. Комунизам је био тај анахрони паганизам који је суштину динамичког друштвеног бића настојао да искаже маском своје непромењивости. Насиље над разумом и систем фалсификованих вредности наметнули су идеолошку маску и укинули слободу њеног скидања. Та маска је посебно истицана у време првомајских празника, када је и њена једнообразност суочавала друштво са доминантним црвеним сивилом. Када је истекло време те већ распадајуће идеолошке обрзине, откривено је лице остарелог и запуштеног друштва. Иако је у њему била на издисају вера у комунизам, његова митолошка снага настојала се обновити обредом поновног присилног усаглашавања стварности с нереалним идејама друштвених и привредних промена. Покушај да се та маска задржи и након истека њеног времена одлагао је период у којем је требало благовремену пажњу посветити лицу које је већ увелико чезнуло за неком другом и лепшом маском од претходне.

Summary

Bojan Jovanović

MASK AND FACE

Regarded as a sign by which expressive potentials of the face are reduced to a single expression, the mask has always been a tool for the man to assume alter ego temporarily. Borrowing the identity of the other, one has clearly shown that it differs from one's self and that the potential of such a distinction may be expressed in a positive, as well as in a negative sense. Any individual endeavors to resolve such anthropological inequality by reviewing and developing one's own potentials in order to reach out to one's self and one's own identity by assuming different roles. However, conscious or unconscious identification with the mask and its coercive withholding turn it from a tool into an accomplished objective, which thus becomes a distinctive obstacle to adequate communication with others and expression of one's own social, spiritual and vital potentials. Such insights are all the more precious, as their broader meaning is also recognized in collective behavior.

Софија Н. Косић

МИТСКА БИЋА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Митска бића источне Србије обухватају најархаичнији прежитак у народним веровањима те области. Хришћанство, али ни проходи најразличитијих народа, нису успели да промене народна знања и веровања која живе у генетском наслеђу народа који насељавају најлепше пределе Балкана – где се преплићу планине с тајанственим пећинама, магловитим кањонима, вировитим водама Дунава, златоносним Пеком, лековитим Тимоком и његовим сребрним пешчаним плажама, са шумама чији говор југоисточног ветра разуме и тумачи само народ тог краја – нису могли у тим условима да униште или измене веровања које су људи сачували у својим имагинацијама до данашњих дана.

Кључне речи: митологија, митска бића, класификација, особености.

Чудесан свет митских бића поникао из мистериозног и прелепог око-лиша где су до данас очувани трагови најстаријих цивилизација које су се смењивале на овом простору представљају бескрајну могућност истражи-вања у оквиру интересовања најразличитијих научних дисциплина. О том феномену говорио је и Слободан Зечевић када је приповедао о Ђердапском крају, што се може проширити и на целу регију. Он каже да су ту: „Веровања веома жива и упечатљива, јасно издиференцирана, а бујна народна машта вечито креира нова, која се прикључују старима и продужују да живе прожи-мајући се међусобно. При томе не треба изгубити из вида чињеницу да су народна веровања оба језика и са обе стране Дунава готово идентична, што представља куриозитет своје врсте и посебну драж.“¹

У основна народна веровања источне Србије убрајају се веровања у мит-ска бића, а истовремено и митологија природе, животиња, биља и разних природних појава, што све скупа представља надградњу „некада значајне ба-зе на коју се ослањала егзистенција становништва. Такође, и свака природна

¹ Слободан Зечевић, Народна веровања Ђердапског живља, *Веровања у митска бића*, Зборник ЕИ, књ. 7, Београд, 1974, 79

појава у животу људи овог краја представља својеврсну занимљивост која је на неки начин оставила свој траг у народним веровањима.²

Веровања у митска бића

Ово је свакако једна од интересантнијих области за изучавање јер нуди широк и веома сложен спектар најразличитијих народних веровања која прате дубоко сујеверје и страх од непознатог. Грађа с терена нуди широк и сложен спектар чудесног „видљивог“ и „невидљивог“ света од кога се леди крв у жилама, али и оног који нуди спокој и наду за напаћене душе које не знају начин како да се извуку из „мрака“ већ помоћ траже тамо где народне бајалице шаљу сва сеновита бића. Је-дна од њих гласи овако:

„Црн коњаник са црним плаштом на црном коњу јаше
црном стазом у црне планине
тамо, где девет црних Бугара напаса црно стадо
од стада црно млеко музу и црн сир праве,
тамо где сунца нема, где петли не кукуричу.
Тамо нек твоје муке однесе коњаник на црном коњу
са црним плаштом и више да га нема“³

(Бајалица се понови три пута и на крају удари у земљу „магичном метлом од босиљка и сребрног ножа“ Тада све зло оде хтонским бићима и страх нестане).

Тако се, на пример, разнолики свет митских бића који представља спој корисног и лошег, оличење добра и зла, огледало живота и филозофије народа источне Србије, може поделити у више група. Свака од њих је посебна у односу на друге. Слободан Зечевић је дао интересантну и практичну поделу митских бића Ћердапског краја поделивши их у четири категорије. Прву чине замишљена бића настала од живих људи, која су своја натприродна својства стекла или за живота или после смрти (таласон, вампир, вамбрано дете и др.). Другу категорију сачињавали би, према његовом мишљењу, демони природе (водени дух, шумска мајка, змај и др.), трећу групу чине бића која утичу на људску судбину (судбинске богиње-суђаје, демони боле-

² Ibid.

³ Записано у Књажевачком крају 1996. у селу Јелашница. Ово је много старија варијанта бајалице у којој се уместо црне боје помиње црвена и уместо Бугара, после Другог светског рата нашли су се пастири, а пастир је неприкосновен и заштићен, а Бугари су у том крају били вековни непријатељи.

сти итд.), а четврту сва остала бића чије се порекло и карактер тешко могу осветлити (тодорци, русалке и друга бића).⁴

Ова подела се могла у тадашње време прихватити, али је сада, после тридесет година истраживања, свакако треба проширити додавањем пете групе митских бића која су везана искључиво за разне професије, као што су рударство, риболов, лов и сл. Ту се сусрећу бића као што је рударска вила, патуљци, „јамски“ музиканти; затим водени ђаво, птице невиђеног изгледа које нападају пољске и шумске уљезе и сл. У целој Србији су распрострањене приче о воденим демонима. Неки од њих живе у кристалним замковима на дну језера, други ометају рибаре да лове па им се смеју, а неки даве купаче. Не треба занемарити шесту групу митских бића која су везана за епидемиолошке болести. Код нас је позната *Чума*, демон куге. О њој постоје многобројне легенде од којих једна гласи овако: „Дође у неко село код Калне Чума [назив демона]. О раме обесила шарену торбу, па заређала од куће до куће, говорећи људима у њима: 'Овај ће умре... овај ће умре...!' То рече и једном човеку који реши да остане жив. Сачека он да се Чума умори, легне поред ватре, наслони се на пањ и заспи. Човек јој се прикраде, отме торбу у којој је носила душе умрлих и баци је у ватру. Зла Баба изгори заједно са торбом и човек дође кући жив издрав“. Такође, примењиван је и магијски поступак којим се штитило од истог демона, и то тако што би се у глуво доба ноћи (од поноћи до један сат ујутру) сакупило, обично на раскршћу, цело село. Припремили би бакрач, *мануићу* секиру (одбачену јер није више добра ни за оправку ни за рад) и црну кокош. Сви би се провукли кроз дршку бакрача изговарајући речи: „Секиру мину не посеко се, воду мину не удави се, огањ мину не изгори се.“ Против тог митског бића болести, али и других као што је Беда која носи глад и умирање, а прате је ратови, предузимане су и друге радње магијског карактера, попут провлачење кроз кошуљу јеноданку коју су преле и ткале жене у магијском броју од три до девет и ткале од конопље. Током те радње оне су морале све време да ћуте. Забележено је да је и Милош Обреновић, својевремено, у страху за своју војску наредио да се изатка таква кошуља верујући у њене моћи. У Ђердапском крају штитило се од болести поманама за живота (задушницама) намењеним мајци Бунџи. Уторком, четвртком и суботом се износила посна или мрсна храна, зависно од тога да ли се ритуал изводи у време неког већег поста. Сам ритуал се изводио на раскршћу тако да свако ко прође крај њега мора да каже: „Бог да прости од мајке Бунџе да ме очисти од болест“. Затим треба нешто мало да поједе од припремљене хране и продужи кући без освртања. У Бољетину се штитило против епидемије тако што би се на штап пободен усред раскршћа, а који је претходно обавијен запредном вуном, оставило неколико колача и отишло кући, без освртања. Од демона који су нападали стоку, село и људе, обично се подручје оборавало с два вола близнака, али су уместо тога волове могли да терају и браћа близанци. Стварао би се тако мистични круг на који ни

⁴ Слободан Зечевић, наведено дело, 80.

лед не би смео да падне. О веровању, али и деловању Чуме, сведоче и неки топографски називи, као на пример Чумина река, али и приче да је у неким крајевима источне Србије затрла читава села. Касније се становништво враћало на остављена огњишта, али тек када би опасност сасвим прошла. То се збило у селу Барта Бериловац, о чему причају најстарији житељи тог места (на пример Виде Минић, рођен 1902. године, који је 1994. још био здраве памети). Постоји велики број места и бића, од којих су нека поменута, а према којима су људи у одређеним тренуцима немоћни. Прича се да ако се залута у глуво доба ноћи на место где пребивају осеће, може се ту „заглавити“ и лутату до јутра. Тако се догодило да је пре више од 40 година један човек био у Новом Кориту на свадби. Док је прелазео брдо које је водило ка његовом селу Радичевцу, угасио му се фењер. Тада су се појавила нека бића и светлост, свирала је музика која га је вукла за собом по води, грању и свуда где је било тешко проходмо. Кући се вратио сав „смлаћен“ и уморан. Легао је у кревет да се одмори и истог дана умро.⁵ Занимљиво је да се та бића и данас јављају на забитим местима. Међутим, њихово постојање има веома практичну поруку стару колико и мит о њима. Како нема научно релевантног објашњења, остаје оно рационално – не треба се кретати у невреме ван куће по разним местима, јер ко зна какво зло може да се изнедри.

Када је реч о митским бићима везаним за рударе, забележена су многа сведочанства. Рудари говоре и дан данас да је опасно заспати у јами јер се од тога, по неписаном правилу, обавезно умре. Затим, рудници врве од чаробних свирача, патуљака, рударских вила које у облику белог коња упозоравају на опасност и многе друге ствари. Па ипак, тих прича има сувише за један текст, будући да се о њима могу писати књиге бајки, „истинитих догађаја“ у којима се описује изглед бића, начини на које се јављају и којим се чудом смуцају рударским јамама. Она су старим копачима непресушна тема за вечерњу причу, нарочито када оду у пензију. Јер, као по правилу, нема тога који се није срео бар с једним од тих бића и нешто доживео.

Веровање у вампире, тенце више није, како новинари кажу, „вест дана“. Колико се о њима говори код нас, толико и у свету, а неки од најузбудљивијих филмова страве који се масовно снимају за тему имају управо њих. Чак и врсте појављивања и убијања остају у неким случајевима исте, али се у савременом свету, и митологија осавремењује и приближава интересовању нових генерација.

У седму групу сврстала би се новонастала бића везана за новосаграђене објекте. Тако, на пример, по крову бивше школе у селу Јелашница ноћу хода некадашњи учитељ. Док на мосту који је саграђен, према једном веровању, на старом римском гробљу, а према другом прелази гроб невино настрадале младе девојке, појављује се жена у белом која возаче успављује, привлачи на разне начине и они губе моћ над воланом. Било је на том мосту доста

⁵ Софија Костић, *Народна знања и веровања у Књажевачком крају*, Књажевац и околи-на, Београд, 1999, 606, и даље.

несрећа и сви су причали исту причу. Оживеле су и приче с девојком ауто-стоперком која зауставља кола да је возач одвезе кући, да би он касније од њених родитеља сазнао да је дотична девојка мртва већ дуже време. Таквих прича има пуно и често се у жутој штампи могу прочитати разни текстови везани за њих. У криминалистичкој архиви има много досијеа настрадалих људи за које се веровало да су вампири и вештице, али и оних који су страдали, рецимо, од једног облика домаће вуду магије за коју још није потврђено да ли уопште има неку моћ или убице, преко тог „увезеног“ ритуала, покушавају да се својом руком реше оних који им на било који начин сметају. У ово су најбоље упућени верни читаоци црних хроника и жуте штампе.

На крају, додала бих и осму групу виртуелних митских бића која се налазе у тесној вези с представама бића будућности. Њих повезују технологија и компјутерски системи где је број тих направа све већи, а њихове могућности невероватне. Наравно, то је митологија данашњице и препуна је клонова, лутака убица, андроида и киборга. Сада већ култни филмови са исто тако култним звездама постају део свакодневног живота. Пуно је оних који очекују да кроз монитор компјутера уђу у неки свет у коме је све могуће осим смрти, или да бића из компјутера уђу у наш рационални свет. Најсликовитије су приче о Бермудском троуглу, о отетим људима који се у „Зони сумрака“ враћају после неколико деценија као млади људи у старомодним оделима и сл. Наравно, филмови будно прате дешавања која постају део њихових прича које невероватном брзином застаревају, и ту су већ неки нови ликови и нешто много занимљивије од претходне приче. Да ли је све то машта или ће Жил Верн остати синоним визионара, имаће прилику да се увере генерације које долазе. Данас присутни сведоци могу да потврде да је стварно неко нестао, да је имао интимни сусрет са неким бићем, али то не може и да докаже, бар за сада. Многи и не причају у страху да нису халуцинирали или да их, ако се заиста нешто збило, не прогласе ментално неурачунљивим. Шта је сан, а шта јава, још се не зна. Међутим, савремена технолошка митологија евидентно живи и преко радиоактивних мутација, а да не говорим о вечитој жељи човека да докаже да ипак није сам у васељени и да бића с других планета живе међу нама.

Summary*Sofija N. Kostić***MYTHICAL CREATURES OF EASTERN SERBIA**

The summary of this paper relates to a certain kind of classification of mythical creatures of Eastern Serbia that is to end with modern streams, which are now, naturally, present there as well. In this scope, Eastern Serbia is not different from any other civilized regions of the planet we inhabit. The old mythology is interesting, as it has been living for thousands of years and it has been preserved here due to rather closed geographic environment, which, as stated by the rural population of the Djerdap region, saved some areas even from World War Two. However, the life has been modernized in the other sphere owing to new technology, educated people, etc. Therefore, for the time being, both old and new mythologies exist simultaneously, as well as those that are at the very onset in our country.

Софија Н. Косић

ПЕЛЕН ИЗМЕЂУ МИТА И СТВАРНОСТИ

Пелен је једна од оних биљака које захваљујући својим својствима уживају изузетно поштовање у народу, али и у савременој па чак и најмодернијој фармацији која се бави истраживањима нових варијаната изузетних својстава ове биљке, као и других сличних њој. Распрострањена је широм света. Поседује лековита, али и заштитна својства у традиционалној медицини. Користи се у бајању и врачању, а као једна од цењених трава има богату и занимљиву митолошку причу о свом настанку, имену и својствима.

Кључне речи: пелен, лек, мит, магија

Пелен (*Wermut*), или (*Arthemisia absinthium*, L.) пелин (горки), акшенац, осјенац, камаљика, осенач, аксенач, (код Лужичких Срба: бам, бољ, буљ, буљица, полињ, полањ), чешки (пелињ, бидлица...), словачки (палин, пелин, полин, цолинек, глистник...), литвански (пелинкос...).¹

Пелен је вишегодишња веома разграната биљка која припада роду корова. Сребрнастозелене је боје и достиже висину од 0,5 до 1,3 m. Расте највише по сунчаним и каменитим обронцима (Херцеговина, Црна Гора...), али расте и по ливадама, крај путева, ограда и свуда где има услове за раст. Многи га саде у баштама за кућне потребе, како у лечењу, тако и у магији. Из података од 1942. године, види се да је највише гајен у Немачкој. Може се сејати, али је сађење популарније јер брже долази до раста и сазревања. Период цветања је од јула до августа.² У лечењу се употребљавају равноправно како лист (*Folium Absinthil*), тако тако и врхови гранчица с цветовима (*Herba Absinthil*). Лишће је свиленасто од густих и меких длачица, а цела биљка је сребрнастобеличаста. Лишће ближе земљи има дугачке дршке и троперасто је, за разлику од горњег и оног на самом врху које је једнопера-

¹ Павле Софрић Нишевљанин, *Главне биљке у народном веровању и њевању код нас Срба*, Београд 1990. Фототипско издање, Београд, 1912, 180–182

² Др Јован Туцаков, *Наше лековито биље*, Београд, 1942. 123

сто и двоперасто с кратком дршком. Има китњасто рачвасту цваст са малим округлим главицама, које су насађене на петељке. На длакавом цветишту има пуно жутих цевастих цветића. Највише се цени младо лишће које се бере док је пелен још млад и знатно је скупље од осталих делова пелена. Кад достигне висину око једног метра покоси се српом у висини од 10 до 15 cm, дрвенасти део, који је чврст, се одстрани као и нечистоћа, и одмах се суши у хладу у што тањим слојевима да би сачувао боју и лековитост. Од 4 kg свежег пелена добија се 1 kg сувог.

Осим тога што се користи у народној медицини, у употреби је и у службеној медицини. У великим количинама од њега се справља мирисаво уље које се употребљава за израду горких ракија, а некада се стављало и у сточну со. Својевремено се пелен из наших крајева извозио за Америку. Од осталих земаља, највише се трошио у Француској и Италији за исте потребе као и код нас.³ Данас је употреба ове биљке доживела свој препород, како у медицини, тако и у справљању напитака од алкохола и облога; и даље је његов архаични магијски (семе пелена су мајке знале да ставе синовима у, од крпице, направљену амајлију, данас користе станиол, и служи као заштита од метка) и митски значај жив нарочито у крајевима где се од старина употребљавао за те сврхе. Значи, то су углавном подручја уже Србије.

Пелен је распрострањен на широким просторима Европе и делимично Мале Азије. Од најстаријих времена има значајну улогу у народном лечењу, али и као стимулатор, опијат и сл. За њега су везана многа знања о начину употребе, као и митолошка функција.

Ова ароматична биљка припада природној групи амара лекова. Изузетно горак, ситних цветова и са семеном које има важну функцију у општем деловању биљке, веома је познат и признат у нашој и страниј фармацији. Познат је одавнина како у народној медицини тако и у митологији свих земаља у којима га има. Јавља се као бели и црни пелен. Његово цветање убраја се у једну од категорија за испитивање алергије. Поседује изузетно јак иритативан и ароматичан мирис, тако да неповољно делује на дисајне органе, нарочито код изузетно осетљивих категорија популације (асматичаре, нервне болеснике итд.).

Од пелена се справљају лековити напици нарочито ефикасни за болове у стомаку и тешке главобоље. У првом случају се држи у алкохолу бар пар месеци, док за главобољу треба, без шећера, попити кафену шољицу концентрованог пеленовог чаја. Наравно, горчина може довести до нежељеног ефекта, као што је мучнина праћена повраћањем, па се не препоручује мршавим особама и деци. У слабијој варијанти горки чај од пелена делује смирујуће и релаксира после дужег физичког и металног ангажовања.⁴

³ Исто, 125.

⁴ *Пелатићев народни учитељ*, изабрао, приредио и допунио Мирољуб Јевтовић, Запис, Београд, 1983, 511.

Међутим, као и свака биљка, када се изађе из оквира напред поменутих својстава, пелен мора да има причу о свом постанку по принципу митског нарциса, босиљка, мајчине душице и др. јер је растао и онда када је све, рачунајући и земљу и камен, било живо и имало своју душу. То је период оног митског трага који сведочи о томе да сваки делић природе крије неко „божанство“.⁵

Плиније тврди да су у Старом Мисиру жарци богиње Изиде на литијама увек носили стручак морског пелена. Уопштено гледано, по многим изворима може се тврдити да су стари народи веома ценили пелен с лековитим, али и магијским својствима.

У Апокалипси Пелин је име звезде, а историјски симболизује вавилонског краља који ће опустошити Израел. Пророчки симболизује Сатану. Према интерпретацијама хришћанских тумача пад звезде Пелин била би једна од оних космичких катаклизми које најављују Велики божји дан односно, крај света па чак и Последњи суд. Према тим тумачењима пала звезда ће мучити становнике земље смртоносном горчином. Та мука и те смрти долазиће од вода које су постале горке (што је већ напред поменуто). Призове ли се у помоћ општа симболика воде, првог облика живота, протумачићемо ту звезду као казну која је пала с неба и трује саме изворе живота. Присетићемо се Хирошима или неке друге нуклеарне експлозије која воде чини смртоносно радиоактивним.⁶ Гледано на нивоу интервритета и с аналитичког становишта, пелен симболизује изопачење расплодног порива, тровање извора при чему су воде постале недоступне за пиће.

Последњих година, глобалним загревањем Земље и поремећајем климе, све чешће су поплаве катастрофалних размера које односе не само материјална добра него и животе, а воде постају загађене и то на великим површинама. Да ли би се тиме могло библијско тумачење, на неки начин, потврдити и сада, почетком трећег миленијума?

Осим апокалиптичког – митског значења пелена, постоји и она много важнија – лековита и позитивна страна ове изузетне биљке.

Мацер Флорид наводи Плинијево тврђење да су стари Римљани одвајкада у капитолу, пре свих почести, победнике у цирковим играма напајали напитком од пелена, верујући да је то прва и најбоља награда за њих, пошто им се тиме обезбеђује највеће благо на земљи, а то је њихово добро здравље. Можда су отуда средњовековни Германи на европском Западу употребљавали неко опојно пиће справљено с пеленом. Поставља се питање: да није можда тај напиток исто што и наш пелинковац?

Џонстон у свом латинском делу о *Чудесном лечењу с природним сива-рима* наводи народно веровање да ниједно дете ни Богу ни људима не би

⁵ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Nakladni zavod МН, Zagreb, 1983. (в. под pelen)

⁶ J. Chevalier, A. Gheerbrant, нав. д., 494.

ваљало ако му се руке не би натрљале соком од пелена и то пре него прође 12 недеља његовог живота.

У једној области Немачке пелен називају колевкином травом. Постоје подаци да се још у средњем веку стављао детету у колевку да би оно мирније спавало, а то се чини и дан данас у многим аграрним срединама разних земаља укључујући и балканске. У Шлезии га називају гробном травом, јер се њиме ките мртвачки сандуци, а сади се и по гробовима. Одатле долази да је пелен симбол смрти, жалости и туге.

Јасан је његов дуалистички карактер који се огледа како у хтонском, тако и у соларном карактеру. У Еуфрату 1843. године када су биле велике суше и невероватна скупоба, 2316 девојака је држало опход (литију) при чему су на расплетеној коси носиле венце од пелена.

Код Срба је пелен симбол љубавних јада. У једној љубавној песми са југа Србије заљубљени момак каже да му девојка својим пркосом задаје „јадове пелинове“. Недрагоме се девојка пеленом мије, да му буде што горча, а драгоме ружом да му буде милија. Девојка која враћа прстен свом јунаку, кога њен род не воли, каже:

„Ал ме немој, момче на глас износити
Јер сам ја сирота несрећна девојка
Ја босиљак садим, мени пелен ниче
Ој пелен, пеленче, моје горко цвеће
Тобом ће се моји свати накитити
Кад ме стану тужну до гроба пратити“.⁷

О његовој спасоносној снази сведочи чињеница да га и девојке које кад иду на венчање међу у недра, а очи Ђурђевдана ставља се с ускршњим јајетом у неначету воду у којој се умивају сви чланови породице да би били здрави. У нашој народној медицини заузима значајно место, што се већ могло видети из Пелагијевог Народног учитеља, о томе се може додати и његово лековито дејство против срдоболје, бола у уву и водене болести. Такође и у магији, код болести стомака или материце, треба наште срца појести три пелена. Док онај ко има туберколозу „сушицу“ ако хоће да се излечи мора да одгризе „врх пелена на расту“, па ако се потом пелен осуши, болесник ће оздравити.⁸

Пелен отвара апетит и помаже желуцу код варења. Умањује грчеве и успешава месечни циклус, као и порођај. Чај од њега лечи зачепљавање јетре. У случају да неко буде рањен метком, треба, по Пелагићу, натопити пелен с вином, исцедити сок из њега и давати рањенику да пије две кашике два пута дневно, истовремено и рану тиме треба натопити па ће излечење бити брже, а нестаће и запалење. За те болести пелен се, као лек, бере и спрема у јуну и јулу.

⁷ Павле Софрић Нишевљанин, нав. д, 181.

⁸ Веселин Чајкановић, нав. д. (в. пелен)

За боље и здравије пиво добро је у њега ставити шаку пелена. Против несвестице оболелих од глиста у трбуху пије се прах пелена. Наравно, никада не треба узимати превише пелена ни у леку ни у пићу, јер може изазвати нежељене последице као што су: несвестица, гађење, збуњеност (нека врста опијености с халуциногеним симптомима) и температура у желуцу, јер делује попут кинина.

Корен пелена је такође лековит као и лишће. Бере се у пролеће или јесен и не треба га никако прати. Од њега се цеди сок који се помеша са старим вином и дневно узима једна супена кашика. Ово помаже за повратак изгубљеног апетита, али и за грчеве у стомаку.

Против овчијег метиља треба овцама давати лист пелена истуцан у прах, што је добро и код назеба коња.

Чај од пелена се припрема од лишћа које се стави у добро проварену воду, и суд се поклопи. Пијење тог чаја, купање у њему и облози од њега чине добро када имамо проблема с реуматизмом и костобољом. То помаже и деци када имају болове и грчеве при ницању зуба.⁹

Наведена лековита својства и упозорења о начину употребе су иста код свих травара. Зато су у раду наведени они који дају суштину примене и основни начин примене.

На крају морам да упозорим све који су склони да се јављају искључиво народним траварима и беже од савремених лекова, да не живе у заблуди. Многи лекови које пију су сачињени од биљних култура, али су фармацеутски проверени и одобрени. Када је о траварима реч, њихово знање је и било основа за развој фитотерапија. Међутим, постоје и недозвољене смесе које бих ја назвала халуциногеним,¹⁰ али зависно од тога с којим се биљем меша, могу бити и опијати.¹¹ Понекад им је дејство слично јаким аналгетицима који воде навикавању пошто улазе директно у метаболизам. Због тога треба бити опрезан и с чајевима који нису добро изучени. Последице могу да буду и тровање, а не само пропратне појаве. Зато је најбоље чајеве куповати у апотекама и продавницама.

⁹ *Пелагићев народни училцељ*, 511–513.

¹⁰ Постоји чак записан рецепт где се меша пелена, хајдучке траве и боквице користи као лек против хистерије, међутим, на срећу, нису дати односи трава тако да само травари знају ту нимало наивну комбинацију. Записано код казивача из околине Чачка 1995. године, али сличан рецепт се налази и у Пелагићевом Народном учитељу, такође без односа количине трава које се стављају у такав напитак како се неко не би упустио у справљање истог.

¹¹ На терену Хомоља нашла сам пар случајева где сам чак код једне Н. Н. особе добила рецепт који она справља за епилептичаре и нервне болеснике од пелена и још неких трава. Напомињем да они којима је та особа спремила напитак нису излечени, мада им је одговарао док су га узимали. Сада су на лековима које им је преписао лекар, пошто је дотична особа преминула. Иначе, у питању су људи средњих година који су њен напиток конзумирали свакодневно више година. Испитивања су обављена између 1987. и 1995. године.

Summary*Sofija N. Kostic***WORMWOOD BETWEEN MYTH AND REALITY**

Wormwood is a plant with long tradition in mythology as well as in traditional healing. In the mythology of ancient Romans and Greeks, it had a divine effect and was offered to special people to invigorate them, while Romans honored sportsmen by offering them a drink made from it. It has a dualistic character. It has its negative biblical aspect where it is presented as a satanic and apocalyptic plant, which is related to the star of the same name. The positive aspect is linked to its extraordinary medicinal attributes and magical features. It was highly regarded by all European nations. In our country, it was even celebrated in folk epic poems. Its salubriousness is related to increased appetite, treatment of fever, various inflammations, prevention of stomach cramps, and health betterment in general. When taken in a small quantity, it acts as a relaxant, but it is always pointed out that it should be taken moderately and in accordance with the given instructions. Therefore, regardless of all its positive attributes, there is a biblical warning that can be interpreted in one word – caution.

Ива Трајковић

БОЖИЋНИ ОБИЧАЈИ У НИШУ И ОКОЛИНИ

На простору Доњег Понишавља и Нишког Поморавља, Божићни празници, Бадњи дан – Бадње вече и Божић се с радошћу дочекују и прослављају уз много хране и бројних обредно-ритуалних и магијско-религијских радњи, ради здравља људи и стоке, среће, напретка у пословима, плодности њива, ливада, винограда, воћњака, башта. Те празнике прате бројна приношења жртава у бадњаку, обредним хлебовима, печеници (прасе, јагње, живина), воћним плодовима, житу, кукурузу и вину, чиме се умилостивљују божанства плодности, светлости, душе покојника, зле и невидљиве силе.

Бадњи дан и Божић су везани празници и славе се у континуитету.

Кључне речи: Бадњи дан, Бадње вече, Божић, бадњак, слама, обредни хлебови, печеница, положајник.

У прослави Божићних празника централно место има Бадњи дан, односно Бадње вече, како се најчешће у овим крајевима назива тај дан и први дан Божића. Други и трећи дан Божића се прослављају уз мањи број обредно религијских радњи.¹ Многе радње започете на Бадњи дан – Бадње вече преносе се на Божић, а неке завршавају с трећим даном Божића, што само по себи сведочи о значају и величини тих празника на простору Ниша и околне у народној религији.²

Припреме за Божићне празнике започињу раније, обезбеђивањем жртвене животиње и набавком намирница (вино, воће, жути шећер, нишадор, свеће, тамјан, бундеве, мед, ораси, суве шљиве).

Прослава има устаљен ред у извршењу радњи. На Бадњи дан – Бадње вече ритуално се сече, уноси и спаљује бадњак, месе обредни хлебови, уноси слама, спремају јела и пића, поставља трпеза и вечера.

¹ Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 њојмова*, Београд 1991, 299-304.

² Исто, 295; Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1970, 29.

На Божић домаћин у раним јутарњим сатима пече прасе, негде и врапце, прави крстове, уноси *шумку*, долази положајник, причешћују се, доручкују – ручају.

Другог дана Божића иду у госте родбини и посећују суседе односећи им на поклон кравајчиће *ковржање*, намењене мртвима.

Другог и трећег дана се износи слама, ставља на воћке, пали, простире стоци, хране кокошке у кругу конопца.

БАДЊАК – На Бадњи дан у раним јутарњим сатима, пре сванућа, домаћин са сином или унуком, у друштву комшија и другова, одлази по бадњак у *забран* – шуму, било чију, јер се на то на овај дан не гледа и не замера. Са собом понесе секиру, вино, ракију, негде жито, *кравајче*. Бадњак је младо храстово или церово дрво са сувим лишћем, које се може посећи с три ударца секиром и носити на рамену. Најчешће га секу са источне стране.³ Пре сечења домаћин се прекрсти, помоли Богу за здравље и срећу, прелије дрво вином, ређе житом, и мало попије. Након сечења у неким селима друштво се окупи на једном месту и добро попију. Бадњак носе на рамену, сматра се грехом да га вуку. Међутим, дешава се да неко прецени своју снагу, те посеће већи бадњак но што може носити па мора да га вуче. Донети бадњак се наслања уз зид куће до улаза или уз дрвљаник.⁴ У неким селима по бадњак се иде у поподневним сатима, или уочи Бадњега дана, а у селима око Мораве где нема шуме, бадњак на Бадњи дан узму с *дрвника*, јер се обично ту нађе церово или храстово дрво са сувим лишћем. У старом Нишу, бадњаци су сечени на Бадњи дан у поподневним сатима у околним брдима Горици, Селичевици, Винику, и директно уношени у кућу. Многи су у прошлости куповали бадњак – храстову грану – на пијаци, а данас је то устаљена пракса.

У Вукманову бадњак је церово дрво које секу на Бадњи дан од јутра па до заласка сунца. Пре сечења га прелију унакрсно вином и поспу шаком жита.⁵ Две шаке жита враћају и дају стоци за здравље. Пожељно је да бадњак посеку једним ударцем, а негде иверје стављају у гнезда. Домаћин из Нишке бање пре сечења одабрано дрво пољуби, по доношењу на *дрвник* га чека чељад, он исече гранчице „за у кућу“ и једно парче од бадњака, а сечено место намаже медом. Матејевчани се такмиче ко ће донети већи бадњак „што већи бадњак то боље“. У Доњој Врежини, Хуму, Горњем Комрену и неким суседним селима североисточно од Ниша, Чапљинцу, Сечаници и неким суседним селима по бадњак иду у поподневним сатима на Бадњи дан, и директно га уносе у кућу, оставе иза врата или одмах на огњиште. У Првој Кутини бадњак зову *шумка* и секу га уз благослов: „Госпoде Боже, и сви свети, нека помага Бадње вече“. У Доњој Трнави дрво треба да је шумовито и да је *иземак* – самоникло. Пре сечења у Каменици поздрављају бадњак

³ Д. Бандић, исто, 295.

⁴ Исто, 296; П. Влаховић, *Обичаји, веровања и празновернице народа Југославије*, Београд, 1971, 76.

⁵ Д. Бандић, исто, 297.

речима: „Добро јутро бадњаче“, обраћају му се као људском бићу, читају „Оче наш“, и посеку га са источне стране с три ударца. Потом поједу погачу, печену на плотни, а кући односе три ивера „да се рађају мушка деца“. У Горњем Комрену, након сечења, друштво се окупи, наложи ватру па пију и понешто мезе. У Крављу, бадњак секу само са једне стране. У Бреници, први ивер посипају вином, а пањ намажу медом. Лалинчани поздрављају одабрано дрво речима: „Добро вече, дошја Божић, ја поклањам тебе лист, а ти мене бадњак“, и посеку га „откуд сунце“. У Вртишту је бадњак *шумарка*. Сићевчани први ивер пале заједно с бадњаком.

На Бадње вече домаћин исече бадњак на мање комаде, увије га најчешће у белу мушку кошуљу и уноси самог или заједно са сламом.⁶ На кућном прагу га чекају деца, а у кући жена са спремљеним воћем и орасима, у ситу или некој другој посуди. Кад уђе домаћин, деца се ухвате за њега и *ивкају*, он квоца, домаћица им баца орахе, након чега прилази огњишту, благосиља и стави бадњак у ватру. Пази се да бадњак прегори на два дела па онај ко први примети да је прегорео, у неким крајевима, добија част од домаћина. Дебљи део бадњака чувају најчешће на тавану па га користе у болести, и стављају стоци у крмилу и воду. Од тањег дела, изјутра док пече печење, домаћин прави крстове којима ће окитити све зграде, и однети у виноград заштите ради.⁷

У Вукманову домаћин увије бадњак у белу мушку кошуљу и уноси га уз речи: „Добро јутро, дошла Нова година, са јарчики, са прасчики, с’ пилетинку, сас ћуретинку, с’ пуну врчву масло, с’ пуну кесу паре, и с’ много здравље“. Домаћица одговара: „Бог те благословил, да има од кога за век и амин Бошке дај“. За њим деца пијучу, он квоца, и тако обиђу три пута круг у који домаћица баци орахе на гомилу. Домаћин спусти бадњак на огњиште, сачека мало па гранчицом удара три пута по њему уз речи „Колко жишке, толко дечица, толко здравље и толко паре, телци, јагањци, прасци, пилићи, да има и берићет у поље.“

Сутрадан прави крстове, један закачи на кућу, а остале на привредне зграде и један однеси у виноград.⁸ У Матејевцу при уношењу бадњака, деца која пијучу баба каже „Скупи море и неки ора, да се изводе мало коке, а не само петлови“. У Хуму сасечени бадњак увијају у бели чаршаф „да нам буде све весело“, домаћица чека са пепељаром, домаћин јој прилази и каже: „Добро вече, срећна Нова година, фалила се са живот и здравље, са јагањчићи, са телчићи, пилчићи, жуте паре“, три пута понови и окружи пепељару, остави бадњак, па сви поседају на под, домаћица баца орахе, а деца се грабе „да се грабају пилићи за кукуруз и жито“. Домаћин узме жар из пепељаре и пребацује из руке у руку уз речи: „Жив жар, живо пиле, по обор одиле, по

⁶ Д. Антонијевић, *Алексиначко ђоморавље*, САНУ, СЕЗБ, 83, Живот и обичаји народни, Књ. 35, Београд 1971. 169.

⁷ Исто, 169.

⁸ Д. Бандић, исто, 297.

кућу сносиле“⁹, то понови три пута па га баца у страну.⁹ Пре уношења домаћица у Бреници прекрије бадњак белим везеним чаршафом, на њега стави три *шумаричке* (једном царају ватру да изгори, другу закаче изнад огњишта или шпорета, а трећу поред „славске“ иконе где стоји до наредне године. На улазним вратима дочекује бадњак са кашиком масти и намаже прагове. Нагореле главње домаћин на Божић носи у њиве и ливаде ради плодности. По уношењу бадњака и благосиљању у Вртишту домаћин пита: „Газдарице, што ћеш да частиш сад?“⁹, а она баца орахе на под и износи воће. По једну гранчицу са бадњака окаче на привредне зграде. При уношењу бадњака у Лалинцу, домаћица баца – сеје пшеницу „да се роди пченица“, и једну пару, а деца пијучу. У Трупалу бадњак стављају на огњиште уз речи: „Ајде срећан Божић, да прегори бадњак да би правили крстови сутра“. Крстове, осим на зграде, стављају и на бунар. У Бубњу током године чувају прегорелу главњу од бадњака па кад деца плачу, потопе је у воду и њоме их умивају. У Чапљинцу по доношењу бадњака домаћин на дрвнику исече једно парче, нагори га у вагри, па током године од нагорелог дела саструже мало и ставља стоци у крму и воду. У Сечаници, док гори бадњак, поред огњишта држе жито и мекиње па изјутра дају стоци, а главњу од бадњака током године користе за гашење урока. У Доњем Међурову, пре уношења бадњака, домаћин напуни цепове или рукав орасима па кад уђе у кућу деца га вуку, он се врти укруг и просипа их, а она сакупљају. У Хуму на Бадње вече уносе гранчицу, а бадњак пали домаћин или домаћица на Св. Стевана. У Доњој Трнави верују кад искри при горењу, да ће током године бити пара и здравља. Крстове стављају поред стоке и у поље ради заштите. По доношењу бадњака у Каменици домаћин *крши* гранчицу и уноси у кућу уз речи: „Да да Бог мушку дечицу, крава да се отели, јагањци да се ојагне“. Домаћица баца орахе, домаћин сакупља, ломи и једе. Ако сврати неко од другова, и он сакупља орахе и односи кући. При уношењу бадњака благосиља: „Нек је срећна Нова година“.¹⁰ У Крављу погурују бадњак док гори уз речи „Ајде да су живи и здрави људи и деца“, а кад прегори једну главњу однесу у шљивар. У старом Нишу бадњак је кићен украсним папирима у боји, јабукама, наранџама и држан сва три дана Божића на дрвеном крсту, или у вази заједно са сламом у полуиспражњеној гостинској соби. Спаљивали су га четвртог дана по Божићу на огњишту или у дворишту. Између два светска рата сечење бадњака у граду организовали су соколи, скаути, црква и војска. Црква спаљује бадњак на Бадње вече у порти. Соколи бадњак оките испред соколане где стоји три дана, а спаљивали су га четвртог дана по Божићу. Од појединаца, у организованом сечењу и превожењу бадњака грађанству, највише је помагао сокол Милан Стефановић, чијег се камиона и данас радо сећају старе Нишлије. И поједини грађани су китили бадњак, држали га у дворишту за Бадње вече, а у кућу га је уносио домаћин на Божић уз речи „Колко грана, толко берићета“. Данас Нишлије

⁹ С. Петровић, *Културна историја Срвља, Митологија мајица обичаји*, Ниш 1992, 205.

¹⁰ Исто, 209.

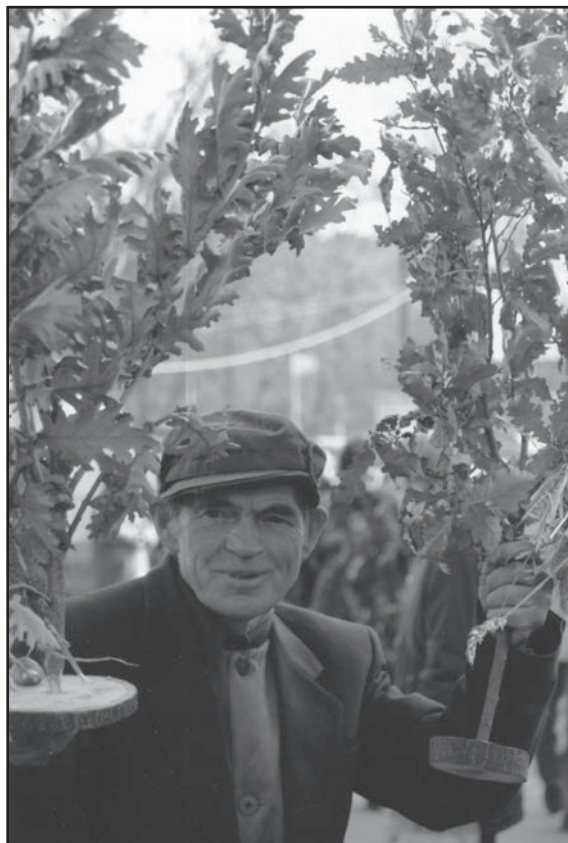
купују на пијаци хрстову или церову гранчицу, пре или на сам Бадњи дан, не спаљују је већ држе у кући током године. О Божићу се у новије време гранчицама ките аутомобили.

На Бадњи дан 1939. године, Соколи Ниша са грађанима довозе бадњаке.

Нишка пијаца 2004. године – прогаја Бадњака

Нишлја са куљеним Бадњаком на пијаци 2004. године.

СЛАМА – Значајну улогу у Божићним обичајима има слама. Уноси је домаћин, ређе домаћица, истовремено с бадњаком или посебно. У прошлости је распрострањена по поду просторије где се вечера, а у новије време се симболично посеје по поду, стави у угао или држи у џаку испод стола на коме ће вечерати.¹¹ Негде у њу убаци клипове кукуруза или зрневље пшенице. При уношењу сламе, деца пијучу, домаћин квоца, а домаћица баца орахе. У прошлости су обавезно на слами покривеној губерром, асуром или чаршавом вечерали, а после вечере спавали или су деца мало лешкарила.¹² Све то рађено је с одређеним циљем, да сањају закопане паре, да ухвате изгубљену пчелу и друго. Сламу износе изјутра другог или трећег дана по Божићу и стављају је на воћке, у гнезда, испод стоке, а негде пале уз воћку „да роди“.¹³ Верује се да има заштитну и плодотворну моћ, те да утиче на добар и оби-

¹¹ Д. Антонијевић, исто, 170.

¹² Исто, 171. Ш. Кулишић П. Ж. Петровић Н. Пантелић, Исто, 36-38.

¹³ Ј. Васић, *Јелашица*, Хроника села 43, Београд, 1996, 117-119.

лан род воћа, бројност јаја и младунчади код стоке. Само спаљивање има чистилачку – лустративну моћ, и директно преноси снагу светлости и топлоте на воћњаке, живину, стоку.

У Лалинцу домаћин уноси сламу увијену у „детињу кошуљку“. Деца *йилчки* пијучу, а домаћица их ваби „пили, пили“ и баца орахе „да кљуцају“, а у *ћошине* баци по један орах за *баичу* кукуруз, за пшеницу „па ако је изјутра орашче здраво ће роди ако је шупљо нема род“. Износе је на други дан Божића и привезују за воћке да роде. У џак са сламом Хумљани убаце три *корена* кукуруза, сламу на Св. Стевана везују за воћке или их симболично потпаљују, а кукуруз стока поједе. Раније су спавали на слами „да би се пчеле ројиле“. У Првој Кутини сламу ставе у *ћошкове*, а на њу орахе. У Каменици домаћица уноси сламу у џаку, а у Бреници у сламу убаце зрна пшенице, уносе је пре бадњака, а износе је трећег дана Божића и простиру стоци. У Вртишту домаћин разбацује сламу по кући, а за све време деца пијучу. Кад унесу сламу у Доњој Трнави сакрију *ћироношке*, „да јагањци не чепе ноге“. У Трупалу је уносе заједно с бадњаком у белој кошуљи. У Бубњу је износе трећег дана Божића и стављају у гнезда и на воће. У Крављу се спавало на слами с уверењем да „сањају паре и увате пчелу“. У Чапљинцу домаћин стави сламу испод свог јастука и преспава, а при уношењу домаћица орахе и воће држи у сити „да буде сита година“. У Доњем Међурову бацају орахе у углове за „здравље људи, стоке, за живину, за родну годину“. Ту остају дуго, а кад их нађу поломе их па уколико су празни сматрају да ће бити лоша година, са slabим приносом. У Нишкој Бањи при уношењу сламе домаћица баца жито на под и даје деци бомбоне и воће. У Нишу, пре уношења бадњака, сламом застиру једну просторију. При уношењу деца пијучу, а домаћин квоца. Сламу износе трећег дана по Божићу. Матејевчани на Бадње вече, испод сламе, у кеси држе воћке, орахе, жути шећер, нишадор, а једу га током године ради здравља. На слами спавају момци и девојке верујући да ће уснути будућег брачног друга.

ОБРЕДНИ ХЛЕБОВИ – На Бадњи дан изјутра домаћица меси обредне хлебове за Бадње вече и Божић.¹⁴ У већини села се меси погача у коју убаце новчић и има функцију чеснице, ломе је пре вечере сви чланови породице, а ко добије новчић верује се да ће бити срећан током године. У неким селима новчић је раније даван за клепање раоника. У појединим селима шарају колач, а пре сечења га преливају вином. Негде је колач „кућа“, на којој су чланови породице представљени стилизованим ликовима у тесту. Колач „бачва“ је заступљен скоро у свим селима, и изгледом подсећа на бачву с дугама и чепом који ваде пре вечере, наспу вино у отвор па редом пију за здравље. Сем тих колача у неким селима месе и колач „богу брада“,¹⁵ „тајна вечера“, „баба“. Велики број колача намењен је стоци, имовини домаћинства и алатима којима привређују („краве“, „кола“, „срп“, „чезе“, „њиве“, „лојзе“

¹⁴ Д. Антонијевић, исто, 171.

¹⁵ С. Петровић, исто, 212.

– виноград, „ливаде“). Један број обредних хлебова *кравајчића*, намењен је мртвима и деле их родбини – комшилуку на први или други дан Божића, а зову их *ковржање*, *ковржањци*, *јујушке*.¹⁶ По ковржањцима можемо закључити да је Божић некад био и празник мртвих, којима се приносила храна и умилостивљивале њихове душе. На питање: „Колико хлебова месите?“, домаћице одговарају: „Девет, тринаест“, што указује на то да је тај непаран број променљив од села до села, од куће до куће, јер свако намењује хлебове имовини коју поседује.

Током вечере многи од колача се пресеку, изломе и делимично поједу, а остатак се изјутра даје стоци. Поједине колаче не ломе нити секу, већ их чувају током године за заштиту домаћинства.

У Лалинцу су новчић давали за клепање раоника, а хлебове намењене стоци, домаћица даје првог дана Божића. У Вртишту новчић стављају у колач „баба“. У Трупалу кравајчиће зову *ковржањци*, „бачву“ секу увече, а једу је на Божић. У Сићеву чесницу зову „тајна вечера“, те свако мора од ње да узме помало. Млади обично „обзину“ парче па га ставе испод свог јастука, с уверењем да ће преко ноћи сањати будућег изабраника. У Каменици најпре месе „кућу“, потом „бачву“, „кола“, „чезе“, итд. „Главни колач“ шарају покрстицом са „бачвом“ у средини, а околу су плетенице које симболично представљају стоку у тору. У Бреници чесницу зову „вечерница“, а од хлебова праве „свиње“, „месец“, „срп“, „кола“, „волове“. Остатак колача дају на Богојављање стоци. У Доњој Врежини, за покој душе мртвима, на Божић, родбини и комшилуку деле „гугутке“. На „кући“ у Каменици представљени су чланови породице и змија „чуваркућа“ са сламком у устима. Овај колач не секу да се кућа не растура, већ пресеку само змијску главу. Од свих хлебова помало убаце у вино које пију током вечере. У Доњој Трнави на колачу су симболично представљени виноград, бачва, тор, кошнице, а у чесницу не стављају новчић. Кад пије вино из „бачве“ домаћин глуми пијанца, и каже: „Ју, напи се“ и падне на сламу, а деца се смеју. У Крављу месе „богу колач“, а од хлебова за стоку поред осталих и „гушчице“. У Доњем Међурову чесницу пеку на „плотну“. У Чапљинцу од чеснице праве *најетку*, „обзину“ је сви по три пута, оставе и једу за Српску нову годину, а колач режу на трећи дан Божића. Кравајчиће деле родбини и комшијама другог дана Божића, заједно с јелом и врућом ракијом, „То се даје за мртве, да се види да имају да једу“. У Сечаници док гори Бадњак, поред огњишта у мекињама стоји кравајче, а поједе га стока на Божић. Матејевчани у чесницу не стављају новчић, вином домаћин запоји из „бачве“ све укућане „за здравље и срећу“, а „кола“ изломе да се током године ломе од жита, грожђа, кукуруза. У Хуму са колача „овчарник“ на Божић поскидају „овце“ и дају их овцама.

ТРПЕЗА ЗА БАДЊЕ ВЕЧЕ – Након ритуалног уношења бадњака и сламе, поставља се трпеза – вечера и поставља све што је спремно за јело и пиће (јела, обредни хлебови, пите, мед, суве шљиве, јабуке, крушке, ораси, печена бундева, жути шећер, нишадор, ракија, вино).

¹⁶ Д. Антонијевић, исто, 172; С. Петровић, исто, 212; Ј. Васић, исто, 117-119.

Јела су посна, јер је Бадњи дан последњи дан Божићног поста. Обавезна јела су: густ пасуљ „на тавче“, пуњене паприке, печена риба, пита „купу-сник“ или нека слатка пита, боб.

Пре вечере се сви истовремено изувају, и то најчешће на команду домаћина одбацују обућу.¹⁷ То се ради да би се пилићи истовремено изводили, брзо жене рађале, краве телиле, овце јагњиле, а по положају обуће тумаче шта ће бити током године.

Домаћин пре вечере упали кандило, свећу, окади трпезу и просторије у кући, прочита молитву. Трпезу не подижу после вечере.

У Чапљинцу сви поседају за трпезом сем домаћице коју моле да седне, а она се наводно љути и каже: „Нећу да вечерам, кокошке иду по комшилук и сносе“. Сматрају добрим коме се поклопи обућа, дају му више ораха и чаше га новцем. У Лалинцу се истовремено изувају да би жене брзо рађале, краве телиле, овце јагњиле, а коме се поклопе опанци бива исмејан уз речи „а твоје неје, неје“ и по томе гатају да се током године неће изводити пилићи. У Бреници за вечеру не користе виљушке и ножеве, и од свог воћа чувају помало „за лек“ током године. У Крављу пре вечере обавезно кусну мед. У Доњој Трнави верују да поклопљена обућа доноси болест и обрнуто. У Хуму орахе из углова покупе након недељу дана, и чувају током године, а у случају крађе помоћу њих проналазе лопова тако што домаћин орахе у рукама меша – *клумка* уз речи: „Како се ови ораси клумкају, тако да му се клумка по мозак и стомак“, мислећи при том на лопова, па пребаци орахе преко куће, водећи при том рачуна да падну у двориште испред куће. Из искуства говоре да лопов сам дође, призна крађу и врати украдено.

БОЖИЋ – На овим просторима Божић се слави у кругу породице, као и у другим крајевима наше земље.¹⁸ У раним јутарњим сатима се спрема печеница – пече прасе, понегде и врапци, праве крстови. Кад устану омрсе се врапцима или печењем, уносе *шумку*, долази полажајник. Рано ручају, „да година буде рана“, а најчешће су доручак и ручак спојени. Током дана обављају само најнужније послове, а кућу изјутра не чисте. У неким селима изјутра месе чесницу. За ручак једу мрсна јела која најчешће спремају на Бадњи дан, али и Божић.

ПЕЧЕЊЕ – За печеницу се најчешће коље прасе, ређе јагње или живина, а пеку га на ражњу у огњишту где је горео бадњак, фуруни или шпорету, или на *ишиерми*, у граду у прошлости.¹⁹ Жртвована животиња треба да је здрава, прасе не хране посебно и називају га *божићар*, а кољу на Бадњи дан у поподневним сатима.²⁰ У неким насељима сакупљају крв од прасета, и на Божић умешану у трице, дају кокошкама „за здравље“. Завршетак, поне-

¹⁷ Д. Антонијевић, исто, 175; С. Петровић, исто, 225.

¹⁸ М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд 1990, 33-42; Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски народни календар за 1991*, Београд 1990, 29-32; Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, Београд 1988, 42-47.

¹⁹ Д. Бандић, исто, 303; Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, исто, 32-34.

²⁰ Д. Антонијевић, исто, 173.

где и почетак печења оглашавају пуцањем из пушке. Врпце пеку истовремено кад и прасе и причешћују се њима „да будемо лаки као птице преко године“.²¹

У Хуму прасе називају *божићар*, а крв дају на Божић кокошкама помешану са трицама „да буду живе и здраве“. У Каменици обавезно нешто треба да се закоље и кажу „мора да има жртва“. У Доњој Трнави кад заврше печење „опале пушку“. У Трупалу пуцају „кад измица“ прасе са ражња „Да испалимо једну пушку за срећан Божић, да зна да сам испеко прасе“. У Чапљинцу и Сечаници прасе пеку на Бадње вече, али га не једу пре Божића, а омрсе се врпцима, „да будемо хитри и лаки као врпци“. На број врабаца се не гледа, већ поједу колико ухвате. У Нишу се прасе пекло на *ишшерми* – пекари.

ПОЛОЖАЈНИК, ПОЛОЖЕНИК, ПОДЛАЗНИК – Уобичајено је у овим крајевима да их изјутра на Божић *ћодлази* младо мушко дете, али се не враћа и намерник ма ко био. Пожељно је да полагајник буде леп и здрав, *бајшлија*, ведре нарави, и да су му родитељи живи.²² У неким селима традиционално Цигани иду у *ћодлазу*. У старом Нишу су мушка деца ишла у подлазу рано изјутра, а дете „добро на подлазу“ је редовни полагајник, те му се надају сваке године и чашћавају га новцем. Пологајник честита Божић, обавезно седне, да се задржи срећа, собом носи гранчицу, или му се даје, па њоме цара по пепељари и благосиља. Деца честитају Божић без посебног благослова, али су радо примана за полагајника. На селу су полагајника чашћавали орасима, воћем, ређе кравајчетом, старијем су давали ракију, кафу, а деци слаткише. Често домаћин или домаћица рано изјутра изађу из куће и уносе шумку те се сматрају полагајником, али је онај ко први дође у кућу прави полагајник, испоштују га, почасте и по њему гатају каква ће година бити.

У Хуму око 5 сати изјутра домаћица „уноси шумку да подлази“. Ко дође први од родбине „откри“ гранчицу с бадњака, унесе у кућу и благосиља: „Добро јутро домаћине, дошла Нова година, да је све живо и здраво, фалила се са живот и здравље, највише са децу и жуте паре“, чучне поред ватре, гранчицом меша по њој, а домаћица га дарује орасима, пићем, кафом, и одлази без задржавања. У Првој Кутини полагајник гранчицом меша по орасима на патосу уз речи: „Пију, пију, пили пили“, сакупља орахе на гомилу након чега га часте орасима, сувим шљивама, слаткишима. У Каменици је у *ћодлазу* пре изласка сунца ишао од куће до куће Циганин Душко звани Каракуш, носио собом гранчицу, царао ватру, благосиљао и мало седео, а даривали су га орасима и ракијом и као *бајшлија* увек је радо приман за полагајника. У Вртишту полагајник благосиља: „Добро јутро, желим вам срећан празник, Христос се роди, да су деца жива и здрава, па закачи гранчицу поред шпорета на зид. У Доњој Трнави за *ћолаженика* се бира човек, „лаке руке, који није баксузан“. Он при уласку поздравља: „Христос се роди“, одговарају му:

²¹ Исто, 173.

²² Д. Бандић, исто, 300. П. Влаховић, исто, 83.

„Ваистину се роди“, седне поред ватре, узме жар, пребацује га из руке у руку и баци на страну.²³ Часте га кравајчетом, вешалицом, ракијом. У Крављу „најпрво домаћин уноси шумку“, а положајник пребацује жар из руке у руку уз речи: „Све живо, све здраво“, па га баци и каже „толко да бегају пилићи од огањ“. Положајник може бити свако „куј дође тај ти је подлаза“. Часте га пићем, а око врата му ставе венац суве паприке, који носи кући. У Лалинцу положајник по благосиљању, шумку забада у *верие*. У Бубњу воле да их подлази лепо дете, а чашћавају га орасима и по њему гатају каква ће година бити. У Чапљинцу положајника часте пешкиром, чарапама, пићем, орасима, кравајчетом, а у Доњем Међурову му дају само кравајче.

У старом Нишу одрастао положајник, најчешће неко од кућне послуге, са собом је носио гранчицу, честитао и благосиљао: „Срећан Божић за много година, у здравље и весеље, напредница, слога, и љубав“, гранчицом би промешао по ватри па је остављао у вазу поред бадњака. Младо мушко дете, које долази у подлазу, на капији пева:

„Коленделе менделе,
цинцили, панцили,
дај ми два колендили,
да доватим кобасицу,
кобасица паде,
жена ми грош даде“.

Казивач: Зоран Милентијевић (67)

„Коленде, меленде,
укачи се на столицу
да дохватим кобасицу,
кобасица паде,
тетка ми је даде,
Тетка дај ми један ора,
да ти сване зора“.

Казивач: Миодраг Вељковић звани „Миша Тиримента“ (70)

По уласку честита Божић и Христово рођење „Христос се роди“ па седне. Даривали су га наранцама, бомбонама и новцем, а понеко је давао плетене чарапе, рукавице или шал.

Између два светска рата у нишком пословном свету је било уобичајено да се честитају заједно дан Христовог рођења, Божић и Нова година преко визит карте која се слала поштом.

Нишким православним Ромима на Божић изјутра долази у подлазу одељени син с породицом. Сви уносе „шумке“, а дете гранчицом шиба укућане

²³ Д. Антонијевић, исто, 167

уз речи: „Пуно паре да имате, да радите, срећу да имате“, затим доручкују оно што је остало од вечере. Са собом од куће понесу новац, злато, кукуруз и жито, које при честитању баце у углове куће. Домаћин их дарује новцем.

Из наведених примера се може закључити да је положајник најчешће мушко дете – батлија – које обавезно седи да се срећа задржи у кући, а многи истраживачи у њему виде отелотвореног претка или прерушено божанство. Међутим, као што се види, дете своје позитивне особине: лепоту, таличност, младост, здравље преноси на кућу коју подлази, али и негативне, као лошу нарав и срећу, што није добро. Ако би у њему било божанство или предак, он би сигурно увек добро доносио те се не би бирао положајник.

БОЖИЋНИ РУЧАК – На Божић се руча веома рано „да година буде рана“ па су доручак и ручак најчешће спојени. За Божић спремају мрсна јела: паприку, купус, свињско месо, печење и у граду ћурећи подварак. У неким селима месе *чесницу* изјутра па је ломе пре ручка.

У Матејевцу се руча рано те не доручкују. У Чапљинцу ручају око 9 сати, а спремају качамак, и питу *ѿодјечинку* – сличну буреку. У Крављу се заједно доручкује и руча око 10 сати „да се рано иде на њиву“, а од јела једу купус с месом, печено прасе, кашу од кукурузног брашна „са бели лук, да се роди и да је здрава година“. У Каменици на Божић изјутра месе *чесницу* с *ћрескама* од кућних и шталских врата, новчићем, зрном кукуруза, пасуља, боба и парчетом дрена. Пре ручка је ломе и по добијеном предмету гатају шта ће ко радити. Ко добије новчић биће домаћин, ко добије семење пасуља или боба треба да их сади, ко добије треску од подрумских врата „ће буде подрумција“, од шталских „ће намирује стоку“. У Трнави на Божић ломе погачу подижући је навигше „да иде напредница“. У Хуму прво треба да се омрси женско дете „да би младунци били женски“. У Вртишту ручају око 9 сати на патосу као и на Бадње вече. У Лалинцу прво узму *ораче* док су се раније причешћивали врапцима, пале свећу на Божић и каде трпезу. У Трупалу рано ручају „да рано беремо поље“, или како кажу у Сечаници „што раније то боље, да би година била унапред у послу“. У старом Нишу су спремали за Божић масна јела и то: ћурећи подварак, чорбе, сарме, пуњене суве паприке, прасеће и ћуреће печење, а заслаћивали се колачима. Јела су махом спремали на Бадњи дан.

Другог и трећег дана Божића, свечано обучени одлазе једни другима у госте, честитају празник и госте се, а у прошлости су наред села играли и веселили се.

У старом Нишу о Божићу обредне поворке жена и девојака, које је водио мушкарац, ишле су од куће до куће и певале песму „Божић, Божић бата“ за шта су их чашћевали новцем, колачима, орасима.

„Божић, Божић бата,
носи киту злата,
да позлати врата,

од боја до боја,
и сву кућу до крова“

Казивач: Оливера Перуновић (78) Ниш

Нишке куће о Божићу су обилазиле и *цареви*. Била је то група униформисаних момака на чијем је челу био цар Ирод, његови ратници и друге библијске личности, који су слични „звездарима“, а о којима је у Пироту писао Тома Панајотовић.²⁴ Они су певали песму о цару Ироду, машући сабљама имитирали борбу, а домаћин их је чашћавао колачима и пићем.

Локални Цигани „музиканти“ су на Божић, све до Другог светског рата, обилазиле градске куће и увесељавали домаћине за шта су добијали част у храни и пићу.

Закључак

Из прикупљеног материјала можемо закључити да се Бадњи дан и Божић у Нишу и околини од давнина прослављају ритуално уз бројне магијско-религијске радње, а све с циљем да Нова година донесе доста здравља, берићета, пара, радости, напретка домаћих животиња, да умилостиви покојнике и поврати снагу Сунца, преко светлости бадњака коју зрачи, у време зимског солстиција.

Бадњак је храст или цер, свето дрво још код Старих Словена, које се традиционално ритуално спаљује на Бадње вече, како би се његова божанска и лустративна снага светлости пренела на трпезу и све што је око ње.

Преко обредних хлебова, печенице, воћа, вина, сламе и другог, позитивна снага бадњака се индиректно преноси на људе, животиње, воћњаке, винограде, њиве, ливаде, алате, покојнике, али и директно преко заосталих делова бадњака—шумке, гранчице, главње, ивера, пепела. Огњиште је вероватно отуда традиционално централно култно место код Срба.

На Бадњи дан се бди над бадњаком, да би он бдео над домаћинством током године.

Сви ти обредно-ритуални елементи су много старији од хришћанства за које их веже црква, и припадају далеком многобожачком времену живота наших предака, препуном жртвовања и магијско-обредних радњи.

²⁴ Томислав Панајотовић, *Агејци*, Пирот, 1986, 111–112.

Казивачи:

Драган Тодоровић, Вукманово
 Радоња Радоњић, Каменица
 Миодраг Поповић, Каменица
 Јевросима Александар Милојковић (75), Кравље
 Горан Марковић, Сићево
 Љубинка Миловановић, Доња Врежина
 Влада Гавриловић (68), Хум
 Добривоје Пешић (42), Бреница
 Живојин Недељковић (66), Вртиште
 Босиљка Миловановић (80), Вртиште
 Љиљана Јовановић (61), Бубањ
 Радивоје Стојановић (83), Трупале
 Даница Стојановић (50), Чапљинац
 Зорица Николић (40), Сечаница
 Драгомир Јанковић (70) и Зоран Јанковић (35), Доње Међурово
 Јаворка Милојковић (73), Крушце
 Мирослав Димитријевић (60), Прва Кутина
 Биба Ранђеловић (65), Станиша Рајковић (53), Доња Трнава
 Момчило Живковић (50), Горњи Комрен
 Радица Лазић (34), Чокот
 Богдан Тодоровић (67), Ниш
 Миодраг Вељковић – Миша Ћиримента (70), Ниш
 Оливера Перуновић (78), Ниш
 Зоран Милентијевић (67), Ниш
 Софија Лимановић (50), Ниш

Summary

Iva Trajković

CHRISTMAS CUSTOMS IN NIS AND SURROUNDING AREA

Every family in the region of the Lower Nisava River Basin and the Nis Morava River Valley joyfully celebrates Christmas holidays, Christmas Eve and Christmas, with lots of food, drinks, ritual-religious and agrarian-magic activities.

Sacrifice as a relict of paganism is considerably evident in these holidays. The sacrifice is made in the form of a sapling of oak or bitter oak – Yule log, that a master of the house ritually cuts off on the morning of Christmas Eve and burns it down on the evening of Christmas Eve with con-

viction that its positive energy-light-heat, ash, fire, dog, will bring health to the family, advancement in business, money. Also, sacrificed is a roast suckling pig, rarely a lamb or poultry, and numerous ritual breads are made that are broken and eaten on the evening of Christmas Eve and on Christmas, while on Christmas, some of those are given to neighbors for souls of the deceased, or to cattle.

On the evening of Christmas Eve and on Christmas, straw is brought into the house, and prepared are grain, fruit, brown sugar, sal ammoniac, and walnuts that have a significant place in magic-religious actions aimed at preservation of health of people and cattle, fertility of land, crops, fruit, vineyards, and animals.

In the religious sense, Christmas is celebrated as a birthday of young God Jesus Christ, who is expected to bring health, peace, tranquility and advancement to every home.

Ирена Гвозденовић

РЕЛИГИЈСКА УЛОГА, ФУНКЦИЈА И СТАЊЕ ЦРКАВА БРВНАРА У КРАЉЕВАЧКОЈ ОПШТИНИ

„А кад дође Исус у околине Тесарије Филипове, њишаше ученике своје говорећи: ко говоре људи да је син човјечји?”

А они рекоше: једни говоре да си Јован крстишћелъ, дрући да си Илија, а дрући Јеремија, или који од пророка.

Рече им Исус: а ви шѣа мислишѣ ко сам ја?

А Симон Петар одговори и рече: ѣи си Христѣос, син Бога живога.

И одговарајући Исус рече му: благо ѣеби, Симоне сине Јонин! Јер ѣијело и крв нијесу ѣеби ѣо јавили, него отац мој који је на небесима.

А ја ѣеби кажем: ѣи си Петар, и на овоме камену сазидаћу цркву своју, и враѣа ѣаклена неће је надвладаѣи.“

Јеванђеље по Матеју, гл. 16

Без обзира на то што нису само наше културно добро, цркве брвнаре, на неки начин, представљају специфичност наше сакралне архитектуре. Њихова архитектура је углавном једноставна и уобичајена, јер су прављене по угледу на обичне куће брвнаре да би биле заштићене од уништавања за време владавине Отоманског царства. У тим тешким историјским моментима, улога цркава брвнара и њихова величина биле су огромне, јер су оне представљале најснажније упориште православне вере.

У Србији, у данашње време, постоји око педесетак цркава брвнара. У краљевачкој општини има их шест, и то у селима: Цветке, Чукојевац, Мрсаћ, Тавник, Врба и Вукушица.

С обзиром да је у прошлости читав живот сеоског становништва био везан за цркве брвнаре, желели смо да проучимо религијску улогу и функцију тих цркава у религијској пракси савременог сеоског друштва кад, доласком новог времена и модернизацијом начина живота, њихову улогу преузимају нове, зидане цркве.

С обзиром да цркве брвнаре које се налазе у краљевачкој општини, имају изузетну културну, историјску, уметничку и архитектонску вредност, желели смо да установимо њихово стање и степен друштвене бриге о њима од стране државе и надлежних институција.

Кључне речи: цркве брвнаре, религијска улога, функција, стање, заштита.

На територији општине Краљево и у околини тог града налази се шест сакралних грађевина направљених од дрвета, и то у селима: Цветке, Чукојевац, Мрсаћ, Тавник, Врба и Вукушица. У самом Краљеву, према архивским подацима, постојале су две цркве брвнаре; једна од њих налазила се у близини данашње гостионице *Женева*, у правцу од центра града на путу према Канареву и Матарушкој бањи. Постојала је на том месту све до 1805. године када је изгорела и претпоставља се да је при тој цркви радила и једна од најстаријих школа у овом делу Србије. Друга црква брвнара налазила се недалеко од садашње цркве Милоша Обреновића из 1823/24. године.¹

Црква брвнара у селу Чукојевац

Село Чукојевац се налази око 12 km источно од Краљева. У центру села, с леве стране пута Витановац – Чукојевац, налази се порта – црквено двориште, величине једног хектара и двадесет ари, у коме истакнуто место заузима црква брвнара. Поред цркве брвнаре налази се нова – зидана црква, црквена кућа из XVII века² и кафана из XVIII века која је преуређена у два свештеничка стана и сале за потребе цркве. Црква има две парохије и два свештеника који живе у свештеничким становима. Прва парохија обухвата села: Стубал, Чукојевац и Лешево, и њу води свештеник Чедомир Ђурчић. Другу парохију, коју чине села Витановац, Милавчићи и Печеног, води свештеник Драган Радојчић.³

По предању, црква брвнара је у доба Велике сеобе Срба под Арсенијем III Чернојевићем била на Ћирковској коси где су је Турци пронашли. Народ, бојећи се турског зулума, преселио је цркву на садашње место око 1800. године.⁴ Говорило се да је црква *ирелешела, иобеџла*, да су је *виле иренеле*. На месту на коме се налазила црква и данас постоје остаци темеља, остао је и назив *Црквиште*.

¹ Д. Тасић, *Цркве брвнаре*, Краљево и околина, Београд 1966, 257.

² Казивање свештеника Мирољуба Јосифљевића: „У старој црквеној кући је становао турски ага, о томе је постојао запис који је седамдесетих година закречио свештеник Момчило Поповић“, 28. марта 1996.

³ По казивању свештеника Мирољуба Јосифљевића, 28. марта 1996.

⁴ Из летописа цркве.

Има података који указују да црква брвнара потиче из 1780. године,⁵ а Јоаким Вујић је помиње 1826. године у својим *Пушешествијама*, као витановачку цркву.⁶

Ова црква је једноставнијег облика, основа јој је правоугаона и има полукружни олтарски завршетак. Сврстава се у цркве брвнаре средње величине јер је површине 56 квадратних метара⁷ дужине 11,10 m и ширине 5,30 m.⁸ Црква је направљена од храстовине, тј. од храстових талпи које су постављене преко каменог темеља,⁹ и издигнута је 10 cm од нивоа подлоге (земљишта). Кров је низак, с малом стрехом и прекривен ћерамидом. Преправљен је и претпоставља се да је раније био стрм и прекривен шиндром, а то се може закључити по преосталим лежиштима за подупираче првобитне стрехе која је била већа. Кров је дводелни и у његовом слемени се налазе два стилизована крста од гвожђа.¹⁰ Црква има двоја врата и пет прозора. Западна и северна врата су засведена и подељена у поља, с резаном, бразданом и брушеном орнаментиком. Поред обичних прозора са гвозденим решеткама који су новијег датума, издваја се отвор димензија 23 x 23 cm с изрезаним кришкама у самом дрвету који вероватно потиче из старијег времена.¹¹

Под цркве је од камених плоча. Унутрашњост се састоји од припрате, наоса и олтара. Сачувана је олтарска преграда на којој постоје двоја врата. На њој се налазе две престоне иконе *Богородица са малим Христом* и *Исус Христос*. Иконографија ове цркве нема већих уметничких вредности.

Од црквених предмета интересантан је ручни дрвени крст димензија 27 x 13 x 13 cm.

Црква брвнара слави Покров пресвете Богородице, а то је преузела и нова црква коју су почели да граде 1903. године. Нова црква је освећена 1921. године, што значи да је непосредно пре тога завршено са градњом.

У цркви брвнари служи се литургија на дан њене славе – 14. октобра, а народ у цркву улази и на дан сеоске славе – заветине, која се обележава другог дана Св. Тројице. Тог дана се одржава литургија у новој цркви, док је стара отворена, али највише људи стоји у самој порти испред записа, тј. *моштиње* која се налази између старе и нове цркве и у овом случају то је липово дрво. Од *моштиње* почиње колективни опход који се након обиласка села на истом месту завршава. У тој цркви брвнари се одржава литургија на Божић и Ускрс; недељна служба се не врши, као ни службе везане за обичаје из животног циклуса људи (крштења, венчања, опела) које се одржавају у новој цркви.¹²

⁵ Д. Тасић, нав. дело, 255.

⁶ Д. Ст. Павловић, *Цркве брвнаре у Србији*, Саопштења 5, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1962, 181.

⁷ Исто, 256.

⁸ Исто, 181.

⁹ Исто.

¹⁰ По казивању свештеника Мирољуба Јосифљевића, 31. марта 1996.

¹¹ Д. Ст. Павловић, нав. дело, 181.

¹² По казивању свештеника Мирољуба Јосифљевића, 31. марта 1996.

Око цркве брвнаре постоји неколико свештеничких гробова, а било је и петнаестак гробова руских војника који су погинули 1944. године у близини Чукојевца. Пре неколико година њихови остаци су однесени у Русију.¹³ Око цркве није билообрашица, јер је вероватно црквена кафана коришћена при светковинама и колективним гозбама.

Црква је у лошем стању, мада је више пута обнављана. На њој је рађено после Другог светског рата 1947–48. године. Године 1995. урађени су само заштитни радови и препокривање крова, под надзором Завода за заштиту споменика културе града Краљева. Црква је евидентирана као споменик културе, не налази се под њиховом заштитом, али се на томе ради, јер је правна заштита те цркве управо у току.¹⁴

Црква брвнара у Чукојевцу лагано губи своју функцију. У њој се обављају службе на дан црквене славе, на Божић и Ускрс. На дан сеоске славе је отворена, тако да, после службе која се одржава у новој, мештани улазе у стару цркву; нема недељне службе, нити се обављају обреди из животног циклуса људи, у лошем је стању, мада су прошле године урађени заштитни радови и препокривање крова. Радови су извршени под надзором Завода за заштиту споменика културе града Краљева, иако ова црква није под заштитом.

Црква брвнара у селу Мрсаћ

Око 12 km северозападно од Краљева налази се село Мрсаћ, у коме се на североисточном крају, у долини са десне стране Западне Мораве, налази црква брвнара. Црква се не налази у центру села; порта је мало увучена од главног сеоског пута и заклоњена је старим храстом. У центру порте се налази црква брвнара. С њене леве стране, на удаљености од око 20 m, је стара црквена зграда прављена од дрвета, а с десне стране старе цркве налази се нова, зидана црква, заједно са звонаром која је некад била крај старе цркве, одакле је премештена 1970. године.¹⁵

Изузетан је и необичан положај саме цркве брвнаре у оквиру порте. Земљиште које заузима црквено двориште и читава околина налазе се на равници. Нова црква са звонаром и стара црквена зграда су на потпуно равном земљишту, само је центар порте на коме се налази црква брвнара, врло очигледно, уздигнут од нивоа терена. Налази се на брежуљку који подсећа на тумул.

Постоји предање да је ову цркву изградио свештеник Никола Костић, заједно с народом.¹⁶ Подигнута је током XIX века, али се не зна тачна година.

¹³ Исто.

¹⁴ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

¹⁵ По казивању мештанина Милутина Павловића, 21. марта 1996.

¹⁶ Р. Павићевић Поповић, *Цркве брвнаре*, Повеља 2, Краљево 1995, 42.

Једноставнијег је облика и средње величине 10,60 x 5,30 m и укупне површине 52 m². Њена конструкција је врло интересантна, изведена вертикалним и хоризонталним ступцима који су повезани косницима с унутрашње стране, врло слично као код бондрука. Источна (олтарска) страна цркве завршава се полукружно,¹⁷ кров је низак, прекривен ћерамидом, и у његовом слемени постављена су два крста.

Црква има три прозора и двоја врата, на прозорима су гвоздене решетке. Око ове цркве брвнаре постављена је ограда.

Црква брвнара у Мрсању, сиволашњи изглед – западна и јужна страна, фотографија Ирена Гвозденовић, 1996. године.

У унутрашњости олтарска преграда дели цркву на два дела: олтар и средњи део храма (наос), а припрате нема. Таваница је равна и састављена од шашоваца, тј. дасака које су прављене слично шиндри, али су произвољне дужине.¹⁸

Та црква, осим саме локације, врло је интересантна по својој неуобичајеној орнаментици. Једина је црква брвнара у краљевачкој општини која је украшена и бојена. Даске које формирају зидове храма бојене су, подлога је жута, а преко тога су изведене пруге бордоцрвене, плаве, беле и зелене боје. Тако су бојене и даске које формирају и унутрашњи олтарски простор.

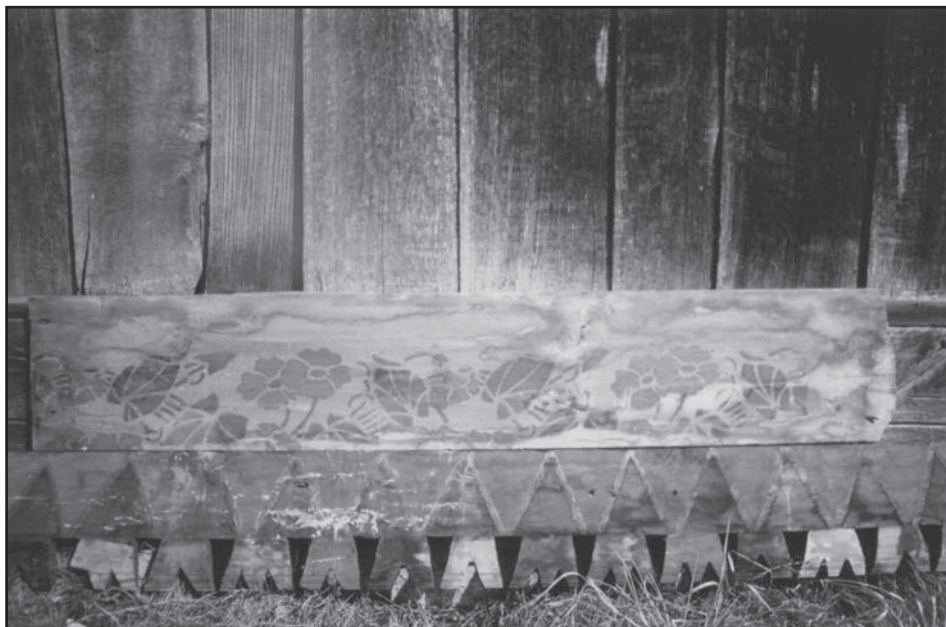
¹⁷ Д. Ст. Павловић, нав. дело, 148.

¹⁸ Исто.

Даске на таваници бојене су на сличан начин; олтарска преграда је такође украшена. Централна врата (царске двери) су зелене боје, док су друга врата бојена бордоцрвеном бојом. Орнаментика врло интензивних боја и форми налази се изнад олтара; то су геометријски (троуглови) и флорални мотиви (цвеће у виду венаца наранџасте, зелене, љубичасте, беле боје). Потпуно иста орнаментика, али небојена, налази се напољу, на стрехи крова цркве. Од те хоризонтално постављене украсне даске на олтарској прегради спуштају се вертикални диреци који су резани и бојени истим бојама, али потпуно другачијих облика који подсећају на мотиве виђене на ћилимима. То су геометријски облици. Осим тих орнамената, који су очигледно старији, постоји и врло дефинисана цветна орнаментика која је новијег датума, што се види на основу боје и дасака на којима је изведена, а налази се на таванским и другим гредама.

*Део ентеријера цркве брвнаре у Мрсању – иконостас,
фотографија Дарко Јевђиовић, 1996. године.*

*Орнаментика из ентеријера цркве брвнаре у Мрсаћу,
фотографија Дарко Јевђиовић, 1996. године.*

*Орнаментика на сирехи крова цркве брвнаре у Мрсаћу,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996. године.*

Етнолог Радмила Павићевић-Поповић, тумачећи орнаментику цркве брвнаре у Мрсаћу, говорила је да шашовци на таваници украшени у облику праволинијских трака и бојени у жуто, зелено, мрко и црвено, подсећају на жито, траву, земљу и сунце, док су шаре с косника и дирека пресликаване с ћилима. Орнаментика олтарског простора подсећала је на црвене булке које цветају у зрелом жити. Доње зоне зидова пореди с тканим простиркама, бојеним зеленим, жутиим и смеђим пољима, а горње зоне са тканим платнима од којих су шивене народне ношње. Украсна даска на стрехи крова изрезбарена је на такав начин да подсећа на јато птица.¹⁹ Орнаментику те цркве довела је у везу са легендом о настанку цркве. У легенди се каже да је вила из облака, после велике кише и града који је уништио сву летину поред Мораве, поручила народу да направе цркву. Они су је одмах направили и посветили Св. Петру и Св. Павлу, јер се они славе баш у време олујне кише најопасније за житородна поморавска поља.²⁰

Црква брвнара посвећена је Св. Петру и Павлу, који се славе 12. јула, али Свети апостол Павле може да се празнује и одвојено 13. јула. Оба свеца се заједно представљају на икони - Петар с десне, а Павле с леве стране. Свети Петар обично држи кључеве од раја, а Павле мач као симбол његове смрти; обојица држе расклопљене књиге. Свети Петар, као светац, доноси лепо време, да би жито могло да зри. Крај у коме се налази село Мрсаћ, заједно са својом црквом брвнараром, богат је водом и познат као велика житница. Управо и сам светац и орнаментика посвећена њему сведоче о животу људи, њиховом опстанку и утицају природе који је нарочито битан и изражен у време кад је црква прављена.

Две престоне иконе *Боїородица са малим Христїом* и *Исус Христїос* рађене су на платну, без већих уметничких вредности и у врло лошем су стању. Икона *Исуса Христїа* врло је оштећена и скинута са иконостаса. Икона *Свети Борђе убија аждају* такође је рађена на платну с краја XIX века и у мало бољем је стању. Лимени свећњак с дрвеним држачем веома је једноставне израде, носи се за време литије и сада се налази у новој цркви. Осим тог свећњака постојао је и држач с крстом на врху, на који се качио барјак који је нестао.²¹

Скоро сви предмети из цркве брвнаре премештени су у нову цркву која је изграђена 1970. године, и као и стара, посвећена је Светом Петру и Светом Павлу.

Поред старе цркве налази се неколико гробова чије се порекло не зна. То су споменици од белог мермера, у облику крста са јабукама, из XIX века, и неколико кенотафа од камена пешчара.²² Поред цркве доминира надгробни споменик у облику крста, с мермерном плочом која се налази преко гро-

¹⁹ Р. Павићевић-Поповић, нав. дело, 42.

²⁰ Исто, 41.

²¹ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

²² Исто.

ба. На том споменику уклесан је, у горњем делу, крст са стопом и лишћем, а на дну је уклесана лозица. То је гроб виђеног човека тог краја Милоша Коларевића, који је био кмет села Мрсаћ:

„ОВДЕ ПОЧИВА РАБ БОЖЈИ МИЛОШ КОЛАРЕВИЋ БИВШИ КМЕТ ОБШТ. МРСАЋ КЕ ПОЖИВИ 42 Г. УМРЕ 30 МАР. 1860. Г. ОВАИ КРС УДАРИ МУ СУПРУГА МИЛАНА И СИН КОСТА.“

Други крст ближе цркви подигнут је Константину Коларевићу, Милошевом сину:

„ПРЕД ОВИ СПОМЕНИКУ ВЕЧИТО ПОЧИВА РАБ БОЖИ КОНСТАНТИН КОЛАРЕВИЋ ИЗ МРСАЋА ПОЖИВЕО 38 Г. ПРЕСТАВИ СЕ ВЕЧНОСТ 8. МАРТА 1895. Г. БОГ ДА МУ ДУШУ ПРОСТИ ОВАЈ СОМЕН ПОДИГОШЕ ИМ БЛАГОРОДНИ СИНОВИ РАДОВАН, ДУШАН, ВОЈИСЛАВ И МИЛАН.“

Уз саму цркву се налази још један крст:

„ОВДЕ ПОЧИВА РАБ БОЖИ СВЕТИСЛАВ КОЛАРЕВИЋ ИЗ МРСАЋА ПОЖИВИ 11 Г. А ПРЕСТАВИ СЕ 12. МАРТА 1860.“²³

Црква брвнара више није у функцији и не користи се; никакве литургије, ни службе се у њој не одржавају, црквена слава Петровдан и Павловдан се празнују у новој цркви.

Гроб Милоша Коларевића у јорџи цркве брвнаре у Мрсаћу, фотографија Ирена Гвозденовић, 1996. године.

²³ Исто.

У Мрсаћу су литије обновљене 1990. године на дан сеоске славе, другог дана Св. Тројица. Бира се домаћин и спрема се колач. Литија полази од нове цркве. Од тада се сваке године одржавају литије које су још увек масовне.²⁴

Црква брвнара у том селу је у изузетно лошем стању. Кровна конструкција је оштећена и прокишњава, почела је да пропада, врата су увек отворена, па животиње могу да уђу унутра што се често и дешава. Црква је обновљена 1896. године²⁵ и од тада се не зна ни за једну интервенцију. Црква брвнара није под заштитом Завода за заштиту споменика града Краљева, само је евидентирана као споменик културе и њена правна заштита тренутно је у току.²⁶

Црква брвнара у Мрсаћу изузетно је интересантна због своје орнаментике по којој се разликује од свих осталих цркава брвнара у том крају. Нажалост, потпуно је изгубила своју функцију, не користи се више ни о једном црквеном празнику. У изузетно лошем је стању, скоро да је полусрушена. Потпуно је занемарена од друштва, надлежних институција и самих мештана.

Црква брвнара у селу Тавник

У селу Тавник, које се налази око 15 км северно од Краљева, постоји црква брвнара која је добила назив *Вољавча* по засеоку у коме се налази и речици која протиче у њеној непосредној близини. Читав тај засеок простира се на западној страни планине Котленик, преко које теку две мале реке Бумбаруша и Дубоки поток, које се састају испред самог манастира и одатле чине реку Вољавчу.²⁷ Та црква се налази на брежуљку званом *Црквена коса*²⁸ на надморској висини од 274 м²⁹ и удаљена је око три километра од центра села.

По предању, та црква брвнара је имала своју улогу у Великој сеоби Срба 1690. године. Те године је дошло до пораза Леополдове војске код Кочаника и повлачење аустријске војске унело је велики страх међу српско становништво које је знало да се замерило Турцима помажући Аустријанцима у ратним операцијама. Турци су се свирепо светили народу; палили су куће, одрасле мушкарце убијали, дечаке водили у ропство, а девојке у харем. Људи су морали да спасавају своје животе. Сви су, и млади и стари, и богати и сиромашни, кренули у бекство ка Београду. Било их је око тридесет седам

²⁴ По казивању мештанина Милутина Павловића, 21. марта 1996.

²⁵ Д. Ст. Павловић, нав. дело, 148.

²⁶ Из документације краљевачког Завода за заштиту споменика културе, 1996.

²⁷ В. Тошић, *Мрчајевци и околина*, Мрчајевци 1978, 139.

²⁸ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

²⁹ В. Тошић, нав. дело, 140.

хиљада породица. На том путу велики број људи је страдао, нарочито деце и старих. На путу ка северу, према предању, једно од места одмора и застанка ове поворке била и Вољавча. Не зна се како је изгледала тадашња црква, јер нема поузданих података, али се зна да су је Турци до темеља спалили.³⁰

По предању, цркву је изградио Арсеније III Чарнојевић с народом, када су се задржали на том месту. Тада је донео плочу која се и данас налази у цркви брвнари и сматра светињом.³¹ Приликом копања темеља за нови манастир и манастирску зграду пронађен је велики број људских костију на читавом делу обронка на коме се налази црква. Вероватно је, баш на том месту, од глади и умора страдало много људи који су с Арсенијем Чарнојевићем, бежећи пред Турцима, тражили спас.³²

Данашња црква брвнара вероватно је подигнута половином XIX века.³³ Према извесним подацима, црква је подигнута 1891. године, мада је, по мишљењу Добросава Павловића, те године дограђен трем, док је црква доста старија. Основа цркве је правоугаона и површине 48 m² тако да припада црквама брвнарара мале величине. Ширина цркве је 5,80 m, а дужина око 9,80 m. Црква се прво састојала само од два дела – олтара и наоса, и тада је била краћа за 2,50 m и тремом се за ту дужину проширила. Изграђена је од храстовине. Старији део цркве прављен је од масивних хоризонтално постављених храстових брвана склопљених *на ћерти*, док су у петоугаonoј олтарској апсиди брвна резана *на уво*. Новији део цркве – трем изведен је на други начин, тако што је скелетни систем греда затарабљен шашовцима. Кров је на четири воде, блажег нагиба, прекривен ћерамидом, а у слемenu се налазе два стилизована крста. Црква има двоја врата и шест прозора. Пет прозорских отвора димензија 33 x 23 cm и једна врата (северна) се налазе на старом делу цркве.³⁴ Један прозор и главна (западна) врата, која су новија и благо засведена налазе се на дограђеном делу цркве. И на северним и на западним вратима налази се по један дрвени крст. На главним улазним вратима дебљина талпе износи минимум 5 cm, а шарке су обичне ковачке.³⁵

³⁰ Из прилога у летопису цркве.

³¹ По казивању игуманије Аквилине Чукановић, 18. марта 1996.

³² По казивању Војимира Вијајловића, некадашњег црквењака у Вољавчи, 19. марта 1996.

³³ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

³⁴ Д. Ст. Павловић, нав. дело, 126.

³⁵ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

*Црква брвнара у Тавнику, спољашњи изглед – западна и јужна страна,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996. године.*

*Црква брвнара у Тавнику, спољашњи изглед – источна (олијарска) и северна страна,
фотографија Ирена Гвозденовић, 1996. године.*

Црква брвнара и нова црква у Тавнику, фотографија Ирена Гвозденовић, 1996. године.

У унутрашњости цркве таваница је без уобичајеног коритастиг заобљења, само је опшивена даскама, по самој косини крова.³⁶ Под цркве је од камена. Можемо да констатујемо да се у унутрашњости цркве могу разликовати три дела: олтар, наос (средишњи део цркве) и трем који је потпуно затворен, тако да има функцију припрате, тј. предворја на западној страни цркве. Иконостас цркве је новијег датума, рађен је 1939. године. Не зна се тачно ко га је радио, претпоставља се да је то био Рус који је изradio иконостас у манастиру Вазнесење.³⁷

У делу трема је камен и верује се да је баш на том месту извирала вода која је била чудотворна и лековита. Данас сипају воду у отвор на камену, свештеник је освећује и сматрају је светом водом. Поред камена је надгробни споменик чији је доњи део направљен, а горњи је старији и на њему се налази натпис односно текст који до сада није протумачен. Верује се да је плочу тог надгробног споменика донео Арсеније III Чарнојевић.³⁸ Због тога се и данас то место сматра светим, а црква брвнара је у народу позната као *Свештиња Вољавча*. У њу долазе ходочасници и болесници по молитву за оздрављење. Има података који сведоче да традиција ходочашћа болесника у Вољавчу дуго траје и да су многи, нарочито они који су боловали од падавице, одузетости, главобоље и зубобље, излечени.³⁹

³⁶ Д. Ст. Павловић, нав. дело, 126.

³⁷ По казивању игуманије Аквилине Чукановић, 18. марта 1996.

³⁸ Исто.

³⁹ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

Надгробни сѣоменик у цркви брвнари у Тавнику, фоѿографија Дарко Јевѿовић, 1996. ѿдине.

*Плоча са надгробној сѣоменика
(неидентификовани зајис) у цркви брвнари
у Тавнику, фоѿографија Дарко Јевѿовић,
1996. ѿдине.*

У трему, изнад камена и надгробног споменика налази се *Јерусалим*. То је папир ширине око 0,50 m и дужине око 1 m, на коме су дати прикази Христовог живота у виду малих, многобројних слика. *Јерусалим* је донет из свете земље, с ходочашћа, али се не зна ко га је донео.⁴⁰

Црква брвнара Вољавча посвећена је Светом Прокопију, заштитнику рудара. Овај крај је одувек био рударски, па се и данас у непосредној близини налази рудник угља. Спомен Св. великомученику Прокопију се чини 21. јула и тог дана је црквена слава. Црквена слава се обележава свечаном литургијом уз присуство калуђерица, владике, гостију и великог броја народа. Улога цркве брвнаре у сеоској слави – заветини, као елементу друштвено-религијског живота људи је врло значајна. Заветина се слави 23. маја – Мали Спасовдан и обележава се литијом која је у селу Тавнику попримила скраћену форму. После свечане литургије у цркви брвнари, поворка обилази три круга око цркве. Затим, обилази три круга око молитве, тј. записа који се налази поред цркве и у овом случају је то дрво дрен. Приликом обиласка читају се литијске молитве. Има података који казују да је у доба кнеза Милоша Обреновића црква на том месту служила и да се уз њу сваке године одржавао тродневни панађур (вашар) који је називан *Прокојиље*. То се дешавало 7–9. јула по старом календару, односно 20–22. јула по новом. Панађур се одржавао тачно на дан када је црква славила своју славу. На том вашару су се продавали производи и стока. Тај панађур се одржавао све док је црква постојала, а када се црква срушила, вашар је укинут и премештен у варошицу Мрчајевце.⁴¹

Поред цркве брвнаре налази се нови манастир који је посвећен Светој Параскеви и манастирске зграде у којима живе калуђерице, јер је манастир Вољавча женски манастир. На месту новог манастира некад се налазила стара звонара, чије се звоно сада налази у новој цркви.

Нема трага да су око цркве некад биле собрашице, а осим надгробног споменика у самој цркви брвнари, поред цркве има неколико гробова калуђерица и свештеника.

Осим о сеоској и црквеној слави, служба се обавља недељом, али само лети. Зиме се служба не одржава у старој цркви, откад је нова изграђена, а разлог је велика хладноћа. Служба се обавља и о важним црквеним празницима. Калуђерице брину о цркви брвнари, свештеник тамо не борави, већ само долази. Црквених књига нема, али према казивању игуманије Аквилине Чукановић, у години 1995. у старој цркви одржана су четири венчања. Људи цркву брвнару често посећују и сматрају својом *свешћом*.

Црква брвнара је 1990. године, исте године када је обележавана Велика сеоба Срба под Арсенијем III Чарнојевићем, славила три стотине година постојања. Те године су извршени радови под надзором Завода за заштиту споменика културе града Краљева, мада црква није под заштитом, већ је

⁴⁰ По казивању игуманије Аквилине Чукановић, 18. марта 1996.

⁴¹ В. Тошић, нав. дело, 142–144.

само евидентирана као споменик културе и њена правна заштита је у току. Урађена је конзервација, затечено стање је осигурано, али није враћен првобитни изглед цркве, јер је трем остао затворен.⁴²

Црква је у добром стању, а томе доприноси и брига калуђерица и самих мештана села Тавник.

Црква брвнара Вољавча једина је црква брвнара у краљевачкој општини која има име. У тој цркви се одржавају службе на дан црквене и сеоске славе. Лети се обавезно одржавају недељне литургије и службе о многим црквеним празницима, без обзира на постојање нове цркве. Од обреда из животног циклуса људи одржана су четири венчања у прошлој години. Црква је врло посећена. У њу долазе мештани Тавника и околних села, као и многи из других делова Србије, јер је позната као место ходочашћа болесника који долазе по молитву и свету воду, у нади за оздрављењем. Сви верници који посећују ту цркву сматрају је светињом. Можемо констатовати да је та црква најпосећенија од свих цркава брвнара у краљевачкој општини. Вољавча није под заштитом Завода за заштиту споменика културе града Краљева, али су обављени заштитни радови на њој. Осим надзора Завода, највећу бригу о њој носе калуђерице. Захваљујући њима, црква је у сасвим добром стању.

Црква брвнара у селу Врба

Село Врба се налази око 10 км јужно од Краљева, на путу према Врњачкој Бањи. Центар села формирају: зграда месне канцеларије и задружног дома, неколико продавница и стамбених кућа, а најистакнутије место заузима велика порта у којој се налазе нова зидана црква и стара црква брвнара; поред нове цркве налази се црквена зграда са звоником.

Црква брвнара у Врби изграђена је 1831. године. Никола Шарац из Врбе, богати сељак који није имао деце, поклонио је земљу за школу и цркву. На тој дарованој земљи сами сељаци су изградили своју цркву.⁴³

Архитектура цркве врло је једноставна, уобичајена и подсећа на обичну кућу брвнара. Основа цркве је правоугаона, с полукружним олтарским завршетком; дужина цркве је 13,20 m, ширина 6,90 m, а укупна површина износи 87 m². Ова црква брвнара припада црквама средње величине. Постављена је на каменом темељу и прављена од храстових талпи које су положене преко њега. Висина талпи износи 2,50 m, а дебљина 8 cm. Талпе су изнутра облепљене трском и окречене, а споља нису, тако да је на угловима и саставима могуће видети усправне диреке који су ужлебљени кулацима. Талпе се настављају закошеним вренгијама, а везе су заковане дрвеним или

⁴² Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

⁴³ По казивању пароха врпског Добринка Топаловића 15. марта 1996.

гвозденим пишљацима, тј. клиновима. Зидови су мало накривљени, али су у угловима притегнути гвозденим затегама под углом од 45° (макаси). Низак кров, са широком стрехом и поткровом прекривен је ћерамидом. У слемену крова налази се један гвоздени крст. На стрехи је делимично сачуван венац који је украшен урезима и шарама. Црква има четири прозора и двоја врата; главна врата су на западној страни, на јужној страни постоје два прозора, а на северној још једна врата и један прозор. Олтарска апсида је у облику правилног полукруга и налази се на источној страни.⁴⁴

Црква брвнара у Врби, сјољашњи изглед – западна и јужна страна, фотографија Ирена Гвозденовић, 1996. године.

⁴⁴ Д. Павловић, нав. дело, 129.

Црква брвнара у Врби, сјољашњи изглед, источна (олијарска) и северна сјрана, фотографија Ирена Гвозденовић, 1996. године.

Под цркве је од дасака, а изнад тавањача налази се плитак коритасти свод од шашоваца, тј. дасака које су цепане на кришке, слично шиндри.⁴⁵ Унутрашњост цркве чине олтар и централни део – наос; постојала је и припрата (предворје на западној страни) које више нема, јер је преграда уклоњена, а да је постојала може се утврдити по преосталом жлебу на таваници предњег дела храма.⁴⁶ У унутрашњости цркве доминира иконостас и не зна се ко га је радио. Две престоне иконе, представе *Богородице с малим Христом* и *Исуса Христа*, рађене на платну већег формата и урамљене у обичне дрвене рамове, заузимају централно место на иконостасу. Не зна се који их је сликар радио, а постоји могућност да су донете из Албаније.⁴⁷ Иконе су с почетка XX века и радио их је добар сликар, веома модерно, широким потезом. Осим престоних икона на иконостасу се налазе представе *Св. Николе*, *Арханђела Михаила*, *Арханђела Гаврила* и *Св. Пејке*. Врло је интересантна икона *Св. Јована* која је рађена техником темпера на кашираном платну, на липовом дрвету, у облику медаљона, с држачем којим се везује за носач иконостаса. Лик представљеног светитеља је врло карактеристичан: он плаче, чело му се види, а лице је прекривено белим убрусом. Икона датира из сре-

⁴⁵ Исто, 129.

⁴⁶ Исто, 127.

⁴⁷ По казивању пароха врпског Добринка Топаловића, 15. марта 1996.

дине XIX века, а сликар је непознат. Тренутно се налази на конзервацији у Републичком заводу за заштиту споменика у Београду.⁴⁸

У цркви брвнари налазе се два барјака; први су цркви поклонили мештана – породица Павловић, о чему сведочи и сам натпис:

„ЦРКВИ ВРБСКОЈ ЗА ПОКОЈ ДУШЕ СВИХ СВОЈИХ БРАЋА
ПАВЛОВИЋИ. 1932“

Барјак је од памучног броката браонбордо боје са златножутим ресама, и аплицираним платном на коме је насликан *Арханђел Михаило*. Други барјак је, такође, од памучног броката бордо боје са ресама од златножутог конца, а с обе стране су аплицирана платна. С једне стране насликано је *Христово вазнесење*, а с друге стране *Св. Тројица*. Ови прикази су врло реалистички рађени, широким потезима, руком доброг сликара. Многи предмети из старе цркве пребачени су у нову, тако је случај и с плаштаницом која је још у употреби и налази се у олтару нове цркве. Претпоставља се да су плаштаница и други барјак из времена од кад потиче и црква, и да их је радио исти мајстор. Плаштаница је, као и барјак, опшивена ресама од златножутог конца. На часној трапези, у олтару нове цркве, налази се јеванђеље које је раније било у старој цркви. Штампано је у Москви 1894. године, има дрвене корице преко којих се налази повез од сомота и украшено је правоугаоним металним апликацијама. С предње стране техником искуцавања, урађено је *Вазнесење Христово*, а са друге стране се налазе *Свети Тројица*. Јеванђеље се бочно закопчавало месинганим копчама, од којих је једна сачувана. У певници нове цркве налази се апостолов натпис који је, такође, пренет из старе цркве. Тај апостолов натпис је из 1843. године и штампан је у Москви у време цара Николаја Павловича. Има кожни повез и натпис на предњој страни:

„НАДПИС ПОСЛАО ЦАР НИКОЛА 100 КОМАДА ЦРКОВНИ
КЊИГА У СРБИЈУ КОЈИХ ПОШИЉ СЕ ОВОЈ АПОСТОЛ У
ЦРКВУ ВРБСКУ ЗА СПОМЕН ЦАРУ НИКОЛИ.
1846 ЛЕТА УЖИЧКИ ЕПИСКОП НИКИФОР МАКСИМО-
ВИЋ“⁴⁹

⁴⁸ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

⁴⁹ Исто.

Барјак – поклон породице Павловић цркви брвнари у Врби, фотографија Дарко Јевтиновић, 1996. године.

Барјак – приказ Христовог Вознесења у врбској цркви брвнари, фотографија Дарко Јевтиновић, 1996. године.

Црква брвнара у Врби посвећена је Светом Николи, архиепископу мирликијском и чудотворцу. На икони, Свети Никола је представљен у свом архијерејском окруту; познат је као заштитник вода и лађара, и превозник душа с овог на онај свет. И данас многи лађари хришћани верују да им помаже и славе га као свог патрона. Некада се на свим хришћанским лађама налазила икона Светог Николе, а он се највише празновао дуж Јадранског и Средоземног мора. Претпоставља се да су га чак и турски лађари поштовали. Уочи Светог Николе, око четири сата по подне, свака лађа стане и баца сидро, а на дан тог свеца сви лађари би га прослављали и тек сутрадан би настављали пловидбу. Улогу заштитника и господара вода Срби су пренели на Светог Николу, а ту улогу су у пантеону старих богова имали Нептун и Посејдон.⁵⁰ Највећи део српског народа слави овог свеца, а претпоставља се да је тако јер су још за његова живота Стари Словени с реке Дон одлазили у Мире свом светитељу, а и после његове смрти су на његов гроб одводили своје болеснике.⁵¹ Свети Никола се празнује 19. децембра и тај дан је познат

⁵⁰ Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, Литера, Београд 1988, 135.

⁵¹ Исто, 134.

као зимски Свети Никола, а 22. маја је у народу познат као летњи Свети Никола, и тог дана се чини спомен на пренос његових моштију. Град Мире у Азији, као и остали делови Источног римског царства, у XI веку био је изложен нападима Турака који су прогонили хришћане, рушили храмове и спаљивали мошти светитеља. У то време, у јужној Италији многе цркве су биле под Цариградском патријаршијом, међу којима и црква у Барију, на Јадранском мору. Једном свештенику из Барија у сну се јавио свети Никола са жељом да његово тело пребаце из Мира у Бари. То је било 1096. године. Грађани из Барија су натоварили лађе житом и прерушили калуђере у лађаре. Калуђери су пронашли тело светог Николе у мирској цркви и донели су га у Бари. Уз велику свечаност и литију његове мошти положили су у цркви Св. Јована. После три године грађани Барија подигли су велелепну цркву Светом Николи и у њу пренели мошти светитеља.⁵²

Мада црква брвнара слави Св. Николу; на сам Никољдан – 19. децембра се не одржава литургија. Литургија се обавља само на Св. Николу Младог – 22. маја и тај дан фигурира као црквена слава. На дан Вазнесења Господњег – Спасовдан који се слави 40 дана после Васкрса и представља заветину – сеоску славу у Врби, служи се литургија у цркви брвнари. Тог дана, после литургије, свештеник и сељаци обилазе три круга око цркве и та њихова поворка представља скраћену форму литије која се, нажалост у овом селу није обновила у последњих неколико година, као што је то у неким другим селима око Краљева.

Сама чињеница да је та црква брвнара посвећена Св. Николи, који је господар и заштитник вода, сведочи о богатству тог краја водом. Вероватно је близина Мораве утицала да црква буде посвећена баш том свецу и да га читав тај крај слави као свог патрона. Чак су и све воденице на Морави посвећене Св. Николи. О поштовању култа воде у том крају сведоче подаци да се на дан Усековања главе Светог Јована Крститеља – 11. септембра у селу Драгосинци које се налази у близини села Врбе, на месту где се налази шест извора и које се зове *Савова вода*, служи литургија којој присуствује велики број људи. Ту воду сви сматрају светом и лековитом и после одржане службе узимају је и носе кућама. На том месту одржава се служба и на Светог Саву – 27. јануара, јер се сматра да је баш на то место, које је по њему добило име, он долазио и обраћао се народу: *Драћи синци*, па је село добило име Драгосинци.⁵³

Литургија се у цркви брвнари одржава на дан црквене славе. На дан сеоске славе нема литургије, али је црква отворена и мештани улазе у њу. Недељна литургија се не обавља, као ни обичаји из животног циклуса људи (крштења, венчања и опела) који су везани само за нову цркву од кад је она изграђена. Мештани не посећују често стару цркву, много више одлазе у нову која се налази на десетак метара јужно од ње. Посвећена је Св. Тројици и

⁵² Исто.

⁵³ По казивању пароха врпског Добринка Топаловића, 15. марта 1996.

поред ње се налази црквена зграда са звоником која је подигнута 1958. године. Службе у овој цркви врши свештеник Добринко Топаловић.

Око цркве брвнаре није било собрашица. Има неколико гробова, од којих су најзначајнији гроб дародавца и ктитора Николе Шарца, свештеника Живка Путњиковића са женом и зетом, гробови мештана погинулих у Првом и Другом светском рату и гроб једног Руса за кога се не зна ко је и шта био.

Црква брвнара у Врби у свом веку страдала је више пута, а највише у Првом и Другом светском рату. Мештани су је, под надзором Завода за заштиту споменика културе града Краљева, обновили педесетих година, јер је у рату била доста оштећена од немачких граната. Године 1995. свештеник врпски Добринко Топаловић, уз помоћ једног мештана, обновио је кров, прекрио га ћерамидом и побољшао кровну гредну конструкцију.⁵⁴

Та црква брвнара евидентирана је као споменик културе и под заштитом је Завода за заштиту споменика града Краљева,⁵⁵ у добром је стању јер се о њој брину надлежни органи и сами мештани.

Црква брвнара у селу Врба лагано губи своју функцију. На дан црквене славе се одржава литургија, а на дан сеоске славе нема службе. Недељна литургија се одржава само у новој цркви, као и сви обреди из животног циклуса људи: крштења, венчања и опела. Мештани слабо посећују стару цркву, али је поштују. Ова црква је у добром стању, али без обзира, треба бринути о њој. Она је, као и цветачка црква брвнара, под заштитом Завода за заштиту споменика културе града Краљева, док су остале само евидентирание као споменици културе.

Црква брвнара у селу Вукушица

Вукушичка црква брвнара налази се осам километара јужно од пута Краљево – Крушевац, на брегу између атара два села, Отрока и Вукушице, тако да припада мештанима оба села.⁵⁶ Налази се у центру гробља, на помало неприступачном месту, према планини.

По предању, црква је *прелејела* из села Грачац на садашње место због тога што су је *турске буле оскрнавиле*.⁵⁷ Црква је 1804. године (око Првог српског устанка), у ноћи између четвртка и петка, јер је петак турски празник, пред најездом Турака, пресељена на леђима сељака са Грачачке глави-

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

⁵⁶ М. Михаиловић, *Црква брвнара у Вукушици код Краљева, Наша прошлост IV–V*, Краљево 1971, 119.

⁵⁷ Исто, 119.

це на Вукушичко брдо. Том приликом ова црква је за једну ноћ растављена, пренета на садашње место и поново састављена. У селу Грачац, на месту на коме се црква налазила, не постоји више никакво обележје, земља је одавно преорана и изграђене су куће.⁵⁸

Данашња црква вероватно потиче из 1837. године. Као ктитори цркве помињу се преци Раштана (породице Голушића) који су у XVIII веку досељени из Раштана, из околине Битоља. Тај податак даје Р. Љ. Павловић у свом делу *Подигбар и Гокчаница* мада не даје извор податка. У летопису цркве пише да су цркву изградили мештани села Вукушица и Отрок, и да су се у изградњи нарочито истакле две породице из Вукушице – Милакићи и Маринковићи, и две породице из Отрока – Ђуровићи и Тлачинци. Породица Тлачинаца и данас ту цркву сматра својом, а у народу постоји предање да је један од главних људи који су пребацили цркву био Павле Ђуровић из већ поменуте породице из Отрока.⁵⁹

Вукушичка црква брвнара, у свом првобитном облику била је површине 32 m² и припадала је црквама најмање величине с обзиром на димензије које износе 9 m x 5,10 m.⁶⁰ Године 1923.⁶¹ црква је продужена за 2,65 m дозифивањем припрате на западни предњи део храма.⁶²

Црква има правоугаону основу с полукружним олтарским завршетком на источној страни. Темелј је од камена, висине око 0,5 m. Направљена је од храстовине, изузев дела припрате који је дозидан од опеке. Преко темеља слагане су храстове греде и њихово настављање изведено је закошеним вренгијама које су спојене пишљацима (дрвеним клиновима). На исти начин изведен је и прелаз од правог зида ка кривини олтарске апсиде.⁶³ Црква има четири прозора и двоја врата; западна (главна) и врата на северној страни цркве која су лучно завршена. Кров цркве је двоводни, био је прекривен лимом, а у данашње време ћерамидом.

Према облику своје основе, самој конструкцији и облику крова, ова црква врло подсећа на цркву брвнара у Врби,⁶⁴ а обе подсећају на цркву брвнара из села Чукојевац која је, од тих грађевина, најстарија.⁶⁵

Унутрашност цркве подељена је на три дела: олтар, наос и дозидану припрату. Под је од камених плоча, а таваница је засведена шашовцима. Почетком XX века за Грачачку цркву Св. Саве направљен је нови иконостас, а стари је пренет у вукушичку цркву. Међутим, чини се да није пренет у целисти већ само неки делови. Тај иконостас чине престоне иконе *Исуса Христиа* и *Бојородице са малим Христом*, двадесетак икона поређаних у једном

⁵⁸ По казивању свештеника Станоја Лазаревића, 21. марта 1996.

⁵⁹ М. Михаиловић, нав. дело, 120.

⁶⁰ Д. Ст. Павловић, нав. дело, 130.

⁶¹ М. Михаиловић, нав. дело, 120.

⁶² Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

⁶³ М. Михаиловић, нав. дело, 120.

⁶⁴ Д. Ст. Павловић, нав. дело, 130.

⁶⁵ М. Михаиловић, нав. дело, 121.

реду у горњем делу иконостаса и змајевски крст на коме се налази *Распеће Христово*. Према мишљењу М. Михаиловића распеће и већи број представа светитеља вероватно је радио локални сликар занатлија слабих уметничких могућности. Све слике су тамне и хладног колорита, с тамноплавом и сивозеленом бојом и местимичном појавом топле боје на јагодицама лица светитеља, или на драперији. Престоне иконе дела су бољег сликара. Рађене су темпером на дасци и местимично су оштећене. На икони *Исуса Христа* представљена је седећа фигура средовечног Христа који десном руком благосиља, док у левој држи отворену књигу са текстом: *Пригитије блајословени Оца моеја*. Христос је обучен у црвени широки хитон, а неправилни набори осликани су жутом бојом. Око струка има бели појас везан у чвор, и огрнут је плавим химатионом на коме су набори златне боје. По ивицама химатиона, око рукава и оковратника, простире се бордура плаве боје с везом. Представа *Исуса Христа* изведена је фронтално, лице му је тамножуте боје са широм отвореним крупним очима и занетог погледа, коса му је дуга, раздељена на средини темена, стиснуте усне и смеђе боје бркови и брада. Позадина иконе је тамноплава и уоквирена је црвеном траком. Друга престопа икона је представа *Богородице са малим Христом*. Богородица је окренута мало на леву страну, на левој страни држи у руци плаву сферу која представља симбол Христове власти над светом и у њој се налази Христова лева рука. Богородица је обучена у широки мафорион који је са спољашње стране карминцрвене, а са унутрашње стране зелене боје. Набори мафориона изведени су жућкастозлатном бојом, а на ивици се налази плава бордура с имитацијом златног веза. Мали Христос је одевен у одору карминцрвене боје с белим прелазима на наборима. Богородичино лице је представљено тамножутим бојом, замишљеног погледа и широм отворених очију, док су усне, контуре носа, обрве и очи изведени тамносмеђом бојом. Лик малог Христа осликан је истим бојама и на исти начин.

Види се да је сликар истим бојама и истим поступком радио обе иконе, али икону *Исуса Христа* радио је с више пажње. Уочава се по иконографским решењима приказаних личности да је сликар из крајева где је утицај традиционалне византијске уметности још увек трајао. По бојама се такође види да је био под утицајем византијске уметности, али из времена када је она попримила неке барокне елементе. Те иконе су вероватно настале у првој четвртини XIX века и дело су анонимног сликара осредњих уметничких могућности који је у ове крајеве можда дошао у некој од путујућих сликарских трупа из Македоније које су у то време радиле по свим крајевима тек ослобођене Србије. Врло је могуће да су иконе рађене око 1812. године за иконостас цркве у Грачацу која је те године подигнута на зарушеним темељима.⁶⁶

Вукушичка црква брвнара налази се у самом центру гробља и око ње се, поред гробова људи из тог краја, налази и већи број крајпуташа подигнутих

⁶⁶ Исто, 121-124.

палим војницима којима се нису знали гробови. Поред саме цркве налази се споменик из 1834. године подигнут свештенику Радосаву, који је умро у Вранешима, а сахрањен је поред те цркве.

Црква у Вукушици посвећена је Светом Јовану Крститељу и славу своју слави 20. јануара. Свети Јован је пример карактера, чврсте воље, одважности, правичности, истине и поштења.⁶⁷ Тог дана одржава се литургија у цркви брвнари. Верници у великом броју долазе у цркву и на Светог Илију, Божић и Богојављење. У тој цркви се одржава недељна служба и с обзиром да нема пута до те богомоље, а да се она налази на помало неприступачном месту, народ је ипак посећује и долази на службе.⁶⁸ У тој цркви служи свештеник Станоје Лазаревић који живи у селу Вранеши удаљеном око четири километра од цркве брвнаре у Вукушици.

Обнове и поправке цркве чинили су сами мештани добровољним радом. Има података да су око 1881. године Анто Бачевац из Вукушице и Гајо Тлачинац из Отрока препокрили кров цркве шиндром.⁶⁹

Црква брвнара у Вукушици евидентирана је као споменик културе, не налази се под заштитом Завода за заштиту споменика културе града Краљева, али њена правна заштита тренутно је у току. Године 1993. овај споменик културе рестаурирао је Завод за заштиту споменика културе града Краљева и од тада се налази под њиховим надзором.⁷⁰

Ова црква брвнара разликује се од осталих јер има дозидану припрату, али се ипак води као црква брвнара. По својој конструкцији и облику крова подсећа на цркву у селу Врба, а обе подсећају на цркву брвнару у селу Чукојевац. То указује да су постојали локални узори у изградњи цркве, о чему је било речи у претходном поглављу, јер су многе цркве брвнаре прављене по угледу на старе, тј. оне које су порушене или на оне које су биле у близини. Црква губи своју функцију. Одржава се литургија на дан црквене славе, на Светог Илију, Божић и Богојављење, као и недељна служба. Обреди из животног циклуса људи се не обављају више у овој цркви, јер је прилично удаљена. Без обзира на удаљеност и на помало неприступачно место на коме се налази, врло је посећена. У релативно је добром стању, рестаурирана је под надзором Завода за заштиту споменика културе града Краљева, мада се не налази под њиховом заштитом.

⁶⁷ Б. Грубарић, М. Томић, нав. дело, 78.

⁶⁸ По казивању свештеника Станоја Лазаревића, 21. марта 1996.

⁶⁹ М. Михаиловић, нав. дело, 120.

⁷⁰ Из документације Завода за заштиту споменика културе града Краљева, 1996.

* * *

Без обзира на то што нису само наше културно добро, цркве брвнаре, на неки начин, представљају специфичност наше сакралне архитектуре. Њихова архитектура је углавном врло једноставна и уобичајена, јер су прављене по угледу на обичне куће брвнаре, како би биле заштићене од уништавања. Њихова величина и вредност су у самој улози коју су имале у животу српског народа у тешким историјским моментима робовања под Турцима; биле су најснажније упориште православне вере. У нашим крајевима постоје цркве брвнаре интересантних и уметнички изведених архитектонских облика и конструкција, као што је црква у селу Цветке.⁷¹

Од цркава брвнара у краљевачкој општини, можемо констатовати да су цркве брвнаре у селима Цветке и Тавник у најбољем стању. Цркве у селима Врба и Вукушица су у добром стању, док је црква у селу Чукојевац у лошем стању. У изузетно лошем стању је црква брвнара у селу Мрсаћ, с обзиром да је полусрушена.

Под заштитом Завода за заштиту споменика културе града Краљева налазе се само цркве у Цветкама и Врби. Остале су евидентирание као споменици културе и њихова правна заштита је у току.

На цветачкој цркви брвнари 1968. године урађена је конзервација, а 1989. године извршени су заштитни радови и препокривање крова под надзором Завода за заштиту споменика културе града Краљева.

Мештани села Врба педесетих година обновили су своју цркву. Радови су изведени под надзором Завода за заштиту споменика културе града Краљева. Године 1995. врпски свештеник, уз помоћ једног мештанина, препокрио је кров ћерамидом и побољшао кровну конструкцију.

Године 1993. обављена је рестаурација вукушичке цркве брвнаре од стране краљевачког Завода за заштиту споменика културе и тај споменик културе се налази под њиховим надзором.

После Другог светског рата 1947–48. године, обновљена је црква брвнара у Чукојевцу. До 1995. године нису обављане никакве интервенције, а те године су урађени само заштитни радови и препокривање крова под надзором краљевачког Завода.

За цркву брвнару у селу Мрсаћ можемо рећи да је потпуно занемарена од стране надлежних органа и самих мештана. Од прошлог века на њој нису извршени никакви радови који би осигурали или побољшали њено стање.

Наредна табела сведочи о садашњем стању цркава брвнара у краљевачкој општини и о њиховој заштити од стране надлежних институција, тј. сведочи о степену друштвене бриге о тим црквама.

⁷¹ Видети рад Улоја и значај цркве брвнаре у селу Цветке код Краљева у нашој традиционалној култури, ГЕМ 67 – 68, 2003 – 2004.

Табела о садашњем стању краљевачких цркава брвнара и њиховој заштити:				
цркве у селима:	стање:	конзервација:	рестаурација или заштитни радови:	заштита Завода:
Цветке	врло добро	урађена	урађена	под заштитом
Чукојевац	лоше	није урађена	заштитни радови	евидентирана
Мрсаћ	врло лоше	није урађена	није урађена	евидентирана
Тавник	врло добро	урађена	заштитни радови	евидентирана
Врба	добро	није урађена	заштитни радови	под заштитом
Вукушица	добро	урађена	урађена	евидентирана

На основу ових података можемо констатовати да институције задужене за заштиту не располажу довољним средствима за очување споменика културе. Због тога су цркве брвнаре прилично занемарене у односу на друге сакралне објекте. Узимајући у обзир материјал од кога су грађене, много више треба улагати у њихову заштиту и одржавање.

Религијски значај цркава брвнара и њихову улогу у религијској пракси савременог живота на селу можемо установити на основу служби и обреда који се обављају у њој, као и на основу самих посета становништва.

У цветачкој цркви брвнари се одржава литургија на дан црквене славе – Мале Госпојине. Осим о том празнику, обавезна литургија је и о свим празницима посвећеним Пресветој Богородици. Црква је изгубила своју функцију у сеоској слави јер се служба обавља у новој цркви, а ове године верници нису ни улазили у стару цркву након службе у новој. Обреди из животног циклуса људи (крштења, венчања и опела) обављани су у овој цркви у последњих неколико година и она је прилично посећена.

У цркви брвнари која се налази у селу Врба одржава се литургија на дан црквене славе. На дан сеоске славе не обавља се служба у тој цркви, али је црква отворена и верници улазе у њу. Недељна служба се у њој не обавља, као ни крштења, венчања и опела. Мештани повремено посећују ту цркву.

У цркви Вољавчи одржавају се литургије на дан црквене и сеоске славе. Лети се обавезно обавља недељна служба и литургије приликом значајних црквених празника. Повремено се обаве службе везане за обичаје из животног циклуса људи, врло је посећена и за њу можемо рећи да је од свих помнутих цркава најпосећенија.

Вукушичка црква брвнара је у функцији на дан црквене славе, али на дан сеоске славе се у њој не обавља служба. Литургија се одржава и на дан црквених празника, као што су: Божић, Св. Илија и Богојављење. У њој се такође обавља недељна литургија, док се службе везане за обичаје из животног циклуса људи у овој цркви више не одржавају. Вукушичка црква је прилично посећена.

Црква брвнара у Чукојевцу обележава своју славу свечаном литургијом. Изгубила је своју функцију на дан сеоске славе, али је тог дана отворена, јер многи верници улазе у њу. Литургијом се обележавају важни црквени пра-

зници, као што су Ускрс и Божић. У тој цркви више се не обављају недељне службе, нити обреди крштења, венчања и опела. Мештани повремено посећују ту цркву.

Једина од цркава брвнара у краљевачкој општини која је потпуно изгубила своју функцију је црква у селу Мрсаћ. Она се не користи ни о једном црквеном празнику, јер је у изузетно лошем стању, и врло је слабо посећена.

Наредна табела сведочи о религијској улози цркава брвнара у животу људи краљевачког краја.

Табела о религијској улози краљевачких цркава брвнара у животу мештана:						
цркве у селу:	црквена слава:	сеоска слава:	недељна литургија:	Божић, Ускрс:	друге литургије:	крштења венчања опела:
Цветке	+	-	*	-	празници Св. Богородице	0
Чукојевац	+	*	-	-	-	-
Мрсаћ	-	-	-	-	-	-
Тавник	+	+	0	+	-	0
Врба	+	*	-	-	-	-
Вукушица	+	-	+	+	Св. Илија, Богојављ.	-

ЛЕГЕНДА	
одржава се литургија	+
верници у њу улазе после литургије у новој цркви	*
повремено се користи	0
не користи се	-

На основу података из ове табеле можемо установити да пет цркава брвнара обележава своју славу свечаном литургијом. Само се у једној цркви одржава литургија на дан сеоске славе, али су две цркве, том приликом, отворене и верници их посећују. Недељна литургија се одржава у две цркве, у једној од њих служба се обавља само у летњем периоду. На дан других значајних црквених празника, као што су: Божић, Ускрс, Богојављење, Св. Илија и празници Св. Богородице, служба се обавља у три цркве. Обреди из животног циклуса људи, тј. крштења, венчања и опела, одржавају се у две цркве брвнаре, али повремено.

У прошлости читав религијски живот сеоског становништва био је везан за цркве брвнаре, а сада можемо установити да оне лагано губе своју функцију у религијској пракси савременог сеоског друштва. Модернизацијом начина живота и доласком новог времена, њихову улогу преузимају нове зидане цркве. Улога цркава брвнара у религијској пракси савременог сеоског друштва није као у прошлости, оне углавном представљају света

места намењена индивидуалним молитвама и индивидуалним успоменама. Ипак, цркве брвнаре и њихов значај остају дубоко уткани у сећањима и свести људи.

Summary

Irena Gvozdencovic

RELIGIOUS ROLE, FUNCTION AND CONDITION OF LOG-BUILT CHURCHES IN MUNICIPALITY OF KRALJEVO

Log-built churches in the villages of Cvetke and Tavnik are in the best conditions of all the log-built churches in the Municipality of Kraljevo. The churches in the villages of Vrba and Vukusica are in good condition, whereas the church in the village of Cukojevac is in poor condition. The log-built church in Mrsac village is in extremely poor condition, as it is half-destroyed.

Churches in Cvetke and Vrba are the only churches under the protection of the Institute of Cultural Monuments Preservation of the town of Kraljevo. The others are registered as cultural monuments and their legal protection is underway.

The liturgy is held in the church in Cvetke on the day of the church patron saint's day – Nativity of the Blessed Virgin Mary. In addition to this holiday, liturgy is also regularly held on all festivals dedicated to the Most Holy Bother of God. The church has lost its function in terms of the village patron saint's day, as the service is held in the new church, and this year believers have not even entered the old church after the service in the new one. Over the past few years, rituals of the life cycle of people (baptizing, weddings and funeral services) have been carried out in this church and it is visited rather well.

Liturgy is held in the log-built church in the village of Vrba on the church patron saint's day. The service is not held in this church on the village patron saint's day, but the church is open and believers enter it. Sunday service is not held in this church and neither are baptizing, weddings and funeral services. Villagers occasionally visit the church.

Liturgies are held on the church and the village patron saint's days in the church Voljavca. Sunday service and liturgies on important church festivals are regularly held in summer. Services related to customs of the life cycle of people are held occasionally, the church is very well visited and it can be said that of all the mentioned churches, this one is the most visited.

The log-built church in Vukusica is working on the church patron saint's day, however, service is not held on the village patron saint's day. Liturgy is also held on the day of church festivals such as Christmas, the Day of Holy Prophet Elias, and Epiphany. Sunday liturgy is also held here, while services related to customs of the life cycle of people are no longer held in this church. The church in Vukusica is also rather visited.

The log-built church in Cukojevac marks its patron saint's day with solemn liturgy. It has lost its function on the church patron saint's day, but it is opened on that day, as many believers enter it. Liturgy marks important church festivals such as Easter and Christmas. Sunday service is no longer held in this church, and neither are rituals of baptizing, wedding and funeral service. Villagers occasionally visit this church.

The only log-built church in the Municipality of Kraljevo that has completely lost its function is the church in the village of Mrsac. It is not used on any of the church festivals, as it is in extremely poor condition and is very rarely visited.

In the past, the complete religious life of the rural population was connected to log-built churches. Now, however, it can be concluded that they slowly lose their function in the religious practice of the modern rural society. With modernization of the life style and the arrival of new age, new, brick-built churches take over their role. Today, log-built churches predominantly represent holy places intended for individual prayers and individual memories, however, their significance remains deeply rooted in the remembrance and the mind of people.

Милош Мајић

ОКВИР ЗА ФУНКЦИОНАЛНУ КЛАСИФИКАЦИЈУ ТРАДИЦИОНАЛНОГ РУРАЛНОГ ПОКУЋСТВА

У етнолошкој литератури се до сада појавио већи број класификација појединих група покућства као и класификација појединих сегмената материјалне културе који делимично обухватају и покућство. Засноване на разноврсним критеријумима, од изразито формалних до структурних, те класификације у већој или мањој мери доприносе разумевању појма традиционалног руралног покућства. Основна карактеристика тих класификација, осим формализма, јесу партикуларизам, неконзистентност и необухватност.

У овом раду је дата уопштена класификација традиционалног руралног покућства. Избегнуто је набрајање појединачних елемената покућства јер би тиме могла да настане конфузија због њихове полифункционалности. Класификација је заснована на примарној функцији елемената покућства и занемарује њихове формалне карактеристике.

Кључне речи: рурално, покућство, функција, класификација

За класификацију објеката традиционалне материјалне културе који чине покућство, свакако је неопходно претходно дефинисати који се објекти материјалне културе могу третирати као покућство. Најједноставније је под покућство подвести све оне објекте материјалне културе који су у директној или индиректној функцији становања. Приликом таквог одређивања појма покућства јавља се дилема да ли у покућство треба убројати само оне објекте материјалне културе који су строго у вези с кућом, односно да ли се становање завршава у кући, или треба узети шире схваћен појам становања, што би довело до тога да у покућство убројимо и неке елементе материјалне културе који нису везани искључиво за кућу. С друге стране, поставља се и питање да ли традиционални начин живота подразумева да се у кући налази искључиво покућство, или се у њој могу наћи и други елементи материјалне културе. Та дилема, ипак, није нимало изненађујућа када имамо у виду то да је читава традиционална култура структурирана тако да су сви њени елемен-

ти међусобно функционално тесно повезани, тј. да се поједини сегменти традиционалне културе међусобно дубоко прожимају.

Опредељивању за шире схватање појма (традиционалног руралног) становања доприноси Вукосављевићева расправа о становању. Иако је он ту расправу назвао „социологијом становања“, она нам у одређеној мери објашњава и економске и материјалне, а не само социјалне односе и процесе који постоје у традиционалном становању па и у традиционалном начину сељачког живота уопште. Вукосављевић је објаснио синтезу економске и стамбене функције куће, и јасно указао на то да се становање, управо кроз прожимање с економским аспектом живота, наставља изван куће и продужава у извесној мери и у такозване привредне објекте, док се, у исто време, економски аспект сељачког начина живота делимично одвија у самој кући, тј. у станишту. Становање једног сељачког домаћинства није везано само за кућу већ је то комплексан процес који се одвија у, како га Вукосављевић назива, *насељу*; а једно насеље обухвата, зависно од локалних прилика и еволутивног ступња, не само кућу већ и друге стамбене и привредне зграде.¹ Слично схватање налазимо и код Бранислава Којића, који наводи да сеоска породица станује на индивидуалном *кућишту*, а он кућиште одређује као „...површински елемент са сложенијом структуром на коме се организују разне функције сеоског домаћинства: становање, смештај и обрада приноса са земље, држање и гајење домаће животиње и сл.“² На другом месту Којић наводи да у једном сеоском домаћинству стан, осим куће, може да обухвата, сходно структури дворишта, и друге зграде с разним функцијама. У одређеном смислу сеоски стан се преко дворишта и окућнице наставља у отворен простор, и није изолована ћелија попут станова у урбаним насељима.³

Границу између становања и привређивања никако не можемо да поставимо на кућном прагу, а како идемо уназад кроз еволуцију традиционалне архитектуре, све јасније увиђамо у којој мери је Вукосављевић био у праву сматрајући да је кућа сељаково привредно, а не само стамбено средиште.⁴ Управо код архаичних типова станишта увиђамо да се велики број економских активности и становање одвијају паралелно у самом станишту, а није било необично ни да људи деле своје станиште са стоком.⁵ С друге стране, примећујемо да у самој кући привређивање ипак постепено уступа место становању, тј. током еволуције становања неке привредне активности се полако измештају изван примарног станишта.

¹ Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва II; Социологија становања*, Посебна издања САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 51, Београд 1965, с. 39 и даље.

² Бранислав Б. Којић, *Сеоска архитектура и руризам*, Грађевинска књига, Београд 1958, с. 7, 115. Којић појам „насеље“ користи друкчије него Вукосављевић. Којић тај појам користи у савременом смислу, он под њим подразумева скуп свих домаћинстава једног села.

³ Бранислав Којић, *Развој куће и културе становања у селима Србије*, Гласник Етнографског музеја, књ. 44, Београд 1980, с. 55.

⁴ С. Вукосављевић, *Op. cit.*, с. 131 и даље.

⁵ *Ibid.*, с. 134-138.

Управо због слабе структурно-функционалне диференцијације становања и осталих елемената традиционалне руралне културе тешко је, на оперативном издвојеном нивоу материјалне културе, прецизно издвојити покућство. Постоји, наиме, један број, тако да кажемо, маргиналних елемената – оних који се, због своје полифункционалности, могу истовремено убројати у покућство, али и у неке друге сегменте материјалне културе. Полифункционалност тих елемената нас приморава да приликом класификације применимо већи број критеријума како би смо добили што прецизнију класификацију.

До сада је у стручној литератури дат већи број класификација покућства, али те класификације бисмо могли да окарактеришемо као партикуларне. Таквим их чине управо критеријуми који се користе, и оне разврставају само поједине сегменте покућства, или се, пак, односе на поједине целине материјалне културе – издвојене према другим критеријумима – које у већој или мањој мери обухватају и један део покућства. Код свих тих класификација неретко се не могу уочити јасни критеријуми, или су ти критеријуми некохерентни, формалистички, а издвојени типови покућства махом су неконзистентни.

Чини се да се најдаље отишло с класификацијом покућства од керамике, мада већ само издвајање посебне групе покућства с обзиром на материјал од којег је начињено, а не с обзиром на функцију, ту класификацију унеколико чини формалистичком. Најразвијенију класификацију керамике дала је Персида Томић, пошавши од техничко-технолошког критеријума и од форме керамичких предмета. Према техничко-технолошком критеријуму грнчарство је подељено на три примарне групе: грнчарство рађено без кола, грнчарство рађено на ручном колу и грнчарство рађено на ножном колу. У оквиру сваке од тих група грнчарија је даље разврстана према морфолошким елементима, функцији и орнаментици. П. Томић, даље, збирку грнчарства у Етнографском музеју у Београду термилошки дели на плитке судове, дубоке судове и на разне предмете од глине.⁶ Такво укрштање критеријума дало је једну релативно квалитетну класификацију грнчарства, класификацију која има високу употребну вредност. Велика предност те класификације, према нашем мишљењу, јесте то што је уз сваку издвојену врсту предмета дата и њихова функција,⁷ тако да није тешко, иако то у овој класификацији није директно учињено, накнадно разврстати керамичко покућство сходно његовој функцији.

Релативно једноставну, али свакако добру класификацију ковчега, једног од најзначајнијих елемената традиционалног покућства, дао је Војин М. Ивановић. Он ковчеге разврстава у три групе: ковчези као оставе за одело и обућу; ковчези касе; наћве, тј. ковчези који се користе за чување жита,

⁶ Персида Томић, *Тилолошко-термилошка класификација збирке народној грнчарства*, Гласник Етнографског музеја, књ. 39–40, Београд 1976, с. 46.

⁷ *Ibid.*, с. 49–71.

брашна и судова који се користе при мешењу хлеба, као и за само мешење.⁸ Основна предност те класификације је управо у томе што полази од функције ковчега, а не од неких њихових формалних карактеристика. Осим тога, Ивановић веома квалитетно и обухватно разматра и технике израде ковчега и начине њиховог украшавања, чиме оставља могућност за накнадне класификације. Полазећи управо од начина израде и украшавања ковчега, Зоран Родић разликује шкриње од тесаних дасака, шкриње украшене дуборезом, шкриње украшене комбинацијом дубореза и интарзије, шкриње украшене бојењем – малањем и шкриње – касе украшене металом.⁹ Комбинација те две класификације даје значајне резултате приликом систематског проучавања ковчега. Њихова комбинација омогућава полидимензионално разумевање тог сегмента покућства.

Према расположивим археолошким и историјским подацима покућство начињено од метала се у југоисточној Европи користи још од најстаријег бакарног и гвозденог доба. Употреба металног покућства у традиционалној руралној култури, међутим, развија се у великој мери тек након XV столећа, с постепеним доласком Турака на Балканско полуострво. Они на Балкан доносе казанцијски и кујунцијски занат и велики број разних форми металних предмета, а пре свега металног покућства.¹⁰ Разматрајући казанцијски занат у Босни, Хамдија Крешевљаковић је казанцијске производе поделио у чак 13 група: 1. казани и хараније; 2. кухињско посуђе; 3. судови за воду; 4. судови за кафу; 5. сакрални предмети; 6. знаци части; 7. пешњак и сусак; 8. посуђе за прање рубља; 9. посуђе у берберници; 10. посуђе у бањи (купатилу); 11. предмети за расвету; 12. направе за дестилацију; 13. посуђе уз болесника.¹¹ Крешевљаковић, дакле, обухвата све казанцијске производе, чиме је обухватио и знатан део покућства начињеног од метала, с обзиром на то да је оно производ управо казанцијског заната. У овој класификацији Крешевљаковић у суштини полази од функција предмета, што је свакако њена битна карактеристика, а разматрајући сваку групу посебно он за сваки предмет који припада одређеној групи даје специфичну функцију или начин коришћења. Ива Трајковић, пишући о металном покућству и посуђу, производе кујунцијског заната дели на посуђе, украсне предмете, накит и црквене предмете. Он такође том класификацијом обухвата и један део покућства које је махом сврстано у прве две групе. Тако он у украсне предмете, на пример, сврстава и рамове, вазе, свећњаке и кутије.¹²

⁸ Војин М. Ивановић, *Збирка ковчега Етнографског музеја у Београду*, Гласник Етнографског музеја, књ. XXI, Београд 1958, с. 49–72.

⁹ Зоран Родић, *Шкриње из збирке Етнографског музеја*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1981.

¹⁰ Ива Трајковић, *Метално покућство и посуђе*, каталог, Народни музеј Ниш, Ниш 2001, с. 3–8; *Ср. Добрила Милојевић–Радовић, Изложба металног покућства и посуђа*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1960.

¹¹ Hamdija Kreševljaković, *Kazandžijski obrt u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija, sv. IV, Sarajevo 1951, с. 215–216.

¹² И. Трајковић, *Op. cit.*, с. 8.

Овакве специјализоване, односно *ad hoc* класификације, често се јављају у радовима који разматрају поједине сегменте покућства (или материјалне културе уопште) и аутори их праве како би што квалитетније објаснили онај сегмент покућства којем су посветили пажњу. Али такве класификације веома често не узимају у обзир укупан контекст у којем се разматрани сегмент налази и по правилу су најслабије управо онде где је најинтензивнија интеракција с другим сегментима материјалне културе. Ратислава Вукотић, на пример, покућство које се користи за осветљавање дели на лучаре, жишке, свећњаке, фењере, лампице и постоља.¹³ Љиљана Ђертић веома детаљно разврстава дрвено посуђе везано за прераду млека и дели га на: судове за мужу млека; судове за преношење и држање млека; судове за мерење млека; судове за прераду млека у масло; судове за сакупљање кајмака; судове за справљање сира; судове за кисељење млека; судове за чување и одржавање млечних производа; помоћне судове и предмете у преради млека.¹⁴ Свака од таквих класификација, очигледно, обраћа пажњу искључиво на један ограничени део покућства, тј. на једну функционалну подгрупу, и заснива се на изразито специфичним критеријумима. Сагледане изоловано, такве класификације углавном добро приказују разматрану подгрупу покућства, али када их сагледамо у контексту укупног покућства видимо да применом једног истог критеријума многи елементи покућства заправо могу оправдано бити сврстани у велики број издвојених група и подгрупа, а не само у једну, чиме се у крајњој линији губи и сам смисао класификовања.

Постоје у литератури, ипак, и покушаји класификовања укупног руралног покућства. У предлогу за развој делатности Етнографског музеја и етнопарка у Београду покућство је разврстано у три групе: 1. предмети око огњишта; 2. предмети постављени по зидовима; 3. предмети распоређени у слободном простору. У тој класификацији је код сваке издвојене групе набројано покућство које се у њу убраја.¹⁵ Та класификација је имала сасвим изванредан посредан или непосредан утицај на већи број потоњих радова који су били посвећени покућству, и због тога је неопходно начинити један више-стран критички осврт.

Код такве класификације најпре се поставља питање избора основног критеријума (*principium divisionis*) за рашчлањивање традиционалног покућства као основног појма, тј. логичке класе која се логичком деобом дели на поткласе. У том случају критеријум је просторна диспозиција елемената покућства што, свакако, нема директне везе с њиховом функцијом и многим другим битним карактеристикама. Уочавање положаја неког елемента покућства у простору уз, указали смо већ, неминовно и погрешно огранича-

¹³ Ратислава Вукотић, *Сћарији начини осветљења у Србији према музејској збирци*, Гласник Етнографског музеја, књ. XVIII, Београд 1955.

¹⁴ Љиљана Ђертић, *Традиционални судови за млеко и млечене производе*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1980.

¹⁵ Група аутора, *Делатности, развој и изградња Етнографског музеја и етнопарка у Београду (предлог за разматрање)*, Етнографски музеј, Београд 1978, с. 51–52.

вање на кућу као оквир становања, не може у великој мери да допринесе ни разумевању покућства ни разумевању становања. С обзиром на то како је формирано и структурирано традиционално рурално становање, просторна диспозиција предмета је у суштини од малог значаја, осим у извесној мери у случају предмета везаних за огњиште. Неколико елемената покућства сврстаних у прву групу у функцији је огњишта и на било ком другом месту у простору у којем се станује нема никакву функцију.¹⁶ Али, то не важи и за све елементе покућства сврстане у ту групу. Поврх тога, издвајање посебне групе елемената покућства распоређених у слободном простору у најмању руку је бесмислено будући да о њима не говори готово ништа и ни на који начин их не диференцира од многих других елемената традиционалне материјалне културе. Већ и покућство сврстано у другу групу може се означити као покућство постављено у слободном простору. То значи да су групе издвојене на тај начин исувише непрецизно одређене, како у међусобном односу, тако и у односу на велики број објеката који припадају другим сегментима материјалне културе. Друкчије речено, та класификација нема јасно дефинисане ни унутрашње ни спољашње границе и она стога нема никакву дискриминацијску оштрину.

Једна од карактеристика те класификације јесте и њена непотпуност. Она је настала у оквиру музеолошке делатности и ограничена је класичним музеолошким принципом разврставања музеалија према материјалу од којег су направљене. Такво разврставање је, међутим, чисто техничко разврставање настало из потребе физичког раздвајања различитих материјала како не би долазило до међусобних неповољних физичко-хемијских утицаја – како би музеалије биле технички заштићене у што већој мери. Али, ма колико је такво разврставање објеката материјалне културе корисно у музеологији, имало је и негативан утицај на ту класификацију будући да је из ње у потпуности изостављено покућство од текстила, чиме није задовољен принцип обухватности. Тај принцип класификовања није задовољен ни тиме што је у обзир узето само покућство које је везано за кућу.

Многи потоњи радови који се односе на покућство у већој или мањој мери подразумевају такав начин класификовања покућства, чак и кад у тим радовима није експлицитно дата никаква класификација. У таквим радовима најчешће се приликом разматрања покућства полази од огњишта и оног покућства које се уз њега налази, да би потом било разматрано остало покућство. Значајна карактеристика тих радова јесте и то да се у њима покућство, и даље ограничено кућом, сходно елементарној подели простора у кући, неформално дели на две групе: покућство које се налази у „кући“ (касније кухињи) и покућство које се налази у соби. Кад је реч о покућству прве гру-

¹⁶ Овом приликом свесно занемарујемо чињеницу да поједини елементи материјалне културе, па и покућства, могу временом да изгубе основну и да добију неку другу функцију, чиме може да се промени и просторна позиција њихове употребе. Ми се у овом раду задржавамо на конвенционалном традиционалном руралном становању, без упуштања у накнадне трансформације, посебно изражене у другој половини XX stoleћа.

пе, најчешће је разматрано најпре покућство које је на овај или онај начин везано за огњиште, а потом и остало покућство које се може наћи у „кући“.

Као основни критеријум за класификацију покућства, по нашем мишљењу, треба узети функцију појединачних елемената покућства. На тај начин се у највећој мери дефинише њихов положај у структури система покућства, мада не и у потпуности. Примена секундарних критеријума попут специфичне примене, начина израде или украшавања, материјала од којег је покућство израђено, форме итд., омогућава нам виши степен прецизности класификовања или прављење укрштених класификација које омогућавају дубљу спознају појма покућства, а кроз њега и спознају појма становања. Класификација коју овом приликом износимо нема за циљ набрајање појединачних елемената покућства јер би такво набрајање лако могло да изазове конфузију уколико претходно није детаљно размотрена полифункционалност или временско-просторна распрострањеност покућства. Извесну тешкоћу представља чињеница да у традиционалној руралној култури полифункционалност појединачних елемената покућства варира од једног до другог конкретног случаја. Стога се ми овом приликом и опредељујемо да ту класификацију задржимо на нешто вишем нивоу општости него што се можда очекује, али наш циљ је да дамо само један општи оквир за класификовање покућства.

Традиционално рурално покућство, с обзиром на функцију, дакле, можемо поделити у неколико примарних група: 1. покућство у функцији исхране; 2. покућство у функцији огњишта; 3. покућство у функцији удобности становања, тј. покућство у функцији свакодневних стамбених активности; 4. сакрално покућство, – покућство у функцији религијских представа и ритуала.

1. Релативно аутаркична сељачка економија је у великој мери (свакако не у потпуности) усмерена ка производњи хране, а бројне активности у традиционалном руралном становању су управо у функцији исхране. На основу многих радова који се баве руралним становањем и покућством, као и на основу квантитативне анализе збирке Сеоско покућство у Етнографском музеју у Београду, слободно можемо рећи да је највећи део покућства био управо у функцији исхране. У оквиру те групе покућства разликујемо две основне подгрупе: посуђе и прибор. Код посуђа, пак, разликујемо посуђе за припремање хране, посуђе за чување неприпремљене и оно за чување припремљене хране, посуђе за сервирање и конзумирање хране, посуђе за држање пића и посуђе за сервирање и конзумирање пића, док код прибора разликујемо прибор који се користи приликом припремања хране и онај који се користи приликом конзумирања хране. Што се посуђа за припремање хране тиче, можемо га поделити у две групе: на посуђе за хладну обраду хране и посуђе за термичку обраду хране.

2. Без обзира на то што издвајање друге групе покућства подсећа на класификацију коју смо већ критички приказали, оно ипак има смисла. На значај огњишта, тј. ватре, у становању до сада је у литератури много пута

указано. У традиционалној руралној култури огњиште је било, пре свега, извор топлоте, што га чини културним елементом који је, поред осталог, и у функцији исхране. Но, огњиште је и значајно друштвено и религијско место, елемент без којег је традиционално становање незамисливо.¹⁷ Због значаја, пре свега материјалног и практичног, које је оно имало, у традиционалној култури је настао одређени број елемената материјалне културе који је био у функцији стварања, одржавања и рационалног коришћења ватре. Огњиште се, додуше, у традиционалном схватању становања заправо није гасило, али је ипак у кући постојао прибор за стварање ватре, који је коришћен и за добијање привремене ватре, без обзира на то да ли је та ватра била у функцији становања или не.

3. Појам удобности становања не треба схватати строго и ограничено, тј. удобност не треба посматрати кроз призму хедонизма. Овде под појмом удобности у становању подразумевамо низ конкретних практичних и прагматичних поступака које сељачки начин живота пред сељака поставља као императив. Сељачки начин живота је у великој мери одређен постојећим економским односима, то јест системом аутаркичне пољопривредне производње у оквиру релативно оскудних ресурса. Управо оскудност ресурса сељачком начину живота намеће висок ступањ прагматичности, што, кад говоримо о становању, оставља мало простора хедонистичким тежњама. Такве тежње се у сељаштву развијају тек када производња пређе изнад границе калоријског минимума, односно када сељак почне да производи довољно вишкова који му омогућавају безбедну стагнацију производње, што се у сфери становања огледа најпре у појави, а потом и у повећању слободног времена.

У оквиру треће групе покућства разликујемо неколико подгрупа: а) покућство у функцији одмора; б) покућство у функцији смештања ствари; в) покућство у функцији осветљења; г) покућство у функцији хигијене; д) покућство у функцији естетике становања.

а) Прва подгрупа обухвата различите облике лежајева и седишта, као и пратеће опреме у коју се превасходно убрајају предмети направљени од текстила.¹⁸ У овој подгрупи с намером избегавамо термин кревет, с обзиром на то да су ранији еволутивни облици заправо били нарочито уређени лежачеви, најчешће на самом патосу, а не кревети у правом смислу речи.¹⁹

б) У оквиру друге подгрупе можемо формално да разликујемо отворене и затворене елементе покућства који се користе за смештање ствари, тј. еле-

¹⁷ С. Вукосаљевић, *Ор. cit.*, с. 150–168, 181–184; Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, друго допуњено издање, Етнографски институт САНУ, Београд 1998, код *вајра*, *ојњиште*.

¹⁸ *Cf.* Брагислава Владић-Крстић, *Текстилна радиност Срба у XIX и XX веку, Народна култура Срба у XIX и XX веку*, Етнографски музеј, Београд 2003, с. 159–185.

¹⁹ С. Вукосаљевић, *Ор. cit.* с. 171–176; *Cf.* Петар Ж. Петровић, *Да ли су Срби имали кревети?*, Гласник Етнографског музеја, књ. XVI, Београд 1953.

менте типа полице и чивилука и елементе типа ормана (долапа), с тим што би смо у затворене елементе убројали и ковчеге.

в) Код треће подгрупе можемо да разликујемо прибор који се користи при употреби извора светлости и оне елементе покућства који се због принципа функционисања сами могу сматрати извором светлости.²⁰

г) Када је реч о покућству у функцији хигијене, у традиционалној руралној култури, заправо веома дуго не налазимо покућство које је наменски прављено за одржавање хигијене, већ су неки предмети, превасходно прављени за друге потребе, коришћени и за одржавање хигијене. Овде пре свега мислимо на разне посуде. С развојем квалитета становања уопште, долази и до интензивније диференцијације покућства у функцији хигијене, с тим што неке форме опстају, али се сада користе искључиво у хигијенске сврхе.²¹ Тако сада у оквиру ове подгрупе разликујемо покућство у функцији одржавања хигијене тела, одеће, хране и станишта. У ову подгрупу убрајамо и оно покућство које се користи за естетику тела, а које се јавља на веома високом степену развијености руралног становања.

д) На покућство у функцији хигијене се на изванредан начин надовезује покућство у функцији естетике. Код ове подгрупе ми заправо не узимамо у обзир оне елементе покућства који уз своју основну функцију имају и естетску вредност, – украшени су, већ у ову подгрупу убрајамо оно покућство које се користи превасходно у естетске сврхе. Може се чинити да је издвајање ове подгрупе покућства погрешно и да се у ову подгрупу не може убројати довољан број елемената покућства. Ако се пође од чињенице да су веома дуго општи услови традиционалног руралног становања били на ниском нивоу, често се свдећи на пуко преживљавање, онда је наизглед оправдано питање да ли традиционално рурално покућство уопште познаје појам естетике. Но, већ чињеница да су поједини елементи покућства били у већој или мањој мери украшени, оповргава ту сумњу. Поврх тога, најпре у областима које су биле под културним утицајима из централне и западне Европе, а касније и у другим областима, с временом се јављају елементи покућства чија је функција искључиво естетска. То је покућство углавном израђено од текстила и не обухвата велики број предмета, али употпуњено естетизацијом других елемената покућства оно подиже становање на виши естетски ниво.

4. Сакрални аспект традиционалног руралног станишта и становања своје исходиште има у архаичним ирационалним представама и на њима заснованим ритуалним радњама које су обављане у оквиру самог станишта. Без обзира што је у великој мери редукован, сакрални аспект станишта и становања одржао се до данас. У традиционалном руралном становању сасвим јасно препознајемо (као најизраженије) одржавање култа предака и (или)

²⁰ Cf. P. Вукотић, *Op. cit.*

²¹ Cf. Милош Матић, *Схваћање хигијене у традиционалној руралној култури*, Гласник Етнографског музеја, књ. 67–68, Београд 2004.

одржавање култа свеца заштитника „куће“, тј. једне породичне заједнице.²² У традиционалном руралном покућству формирала се група покућства која је управо у функцији таквих религијских представа и ритуала. У ту групу покућства не убраја велики број предмета због тога што се у ритуалима често користе и они објекти које формално не можемо убројати у покућство, као и они елементи покућства који имају неку другу примарну функцију. У оквиру те групе разликујемо покућство за које су у народној религији везане одређене ирационалне представе, као и оно покућство којем нису приписане ирационалне особине али се користи за извођење одређених ритуала.

Један од основних проблема код ове класификације, а јамачно и код других класификација елемената традиционалне руралне културе, јесте већ наглашена полифункционалност појединачних елемената покућства. Она се у суштини може објаснити ограниченим ресурсима којима располаже сељаштво па тек потом прагматичношћу или вештином конструкције. Полифункционалност је заправо последица, али у случају наше класификације она је један од основних узрока томе што поједине групе обухватају веома велики број елемената, док друге обухватају веома мали број елемената. Чини се да је најочигледнији пример такозвано текстилно покућство које, осим изразите употребне функције, често поседује и велику естетску вредност, те се стога налази на маргини између прве и пете подгрупе у оквиру треће групе покућства коју смо овом приликом издвојили. Слично је и са разним елементима покућства који имају одређену практичну примену у свакодневном животу, али имају и своје место у структури домаћих култова и ритуала. Број примера полифункционалности у традиционалном руралном становању је заиста велики. Наше је опредељење да приликом темељних и комплексних класификација предност треба давати примарној функцији, уз обавезно навођење једне или више секундарних функција, уколико оне постоје.

Након изнетог оквира за функционалну класификацију традиционалног руралног покућства остаје нам да се на извештајан начин вратимо на једну поделу коју често срећемо у литератури и коју смо већ поменули. То је подела на покућство „куће“, односно кухиње, и на покућство собе (без обзира на то да ли станиште има једну или више соба). Код те поделе реч је о разврставању покућства сходно просторној диспозицији, што ипак у том случају има извесног смисла. Тако се у „кући“ налази прибор уз огњиште и покућство у функцији исхране, док се у соби налази покућство у функцији удобности становања, сакрално покућство, покућство у функцији естетике станишта и становања. Таква подела је заправо последица делимичне просторне диференцијације појединачних функција станишта и становања. Али подела на покућство „куће“ (кухиње) и собе је ипак исувише уопштена и не омогу-

²² Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Op. cit.*, код *кућа*; Веселин Чајкановић, *Домаћа религија и култ, Сивара српска религија и митологија*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 5, Српска књижевна задруга, Београд 1994; *О крсном имену*, зборник, Светлана Велмар-Јанковић (ур.), Просвета, Београд 1985.

ћава потпуну различитост оног покућства које, се сходно својој функцији, може наћи и у кухињи и у соби, као што је покућство у функцији смештања ствари, покућство у функцији осветљења, покућство у функцији хигијене. Код такве поделе је ипак пре реч о набрајајућем разврставању него о правој класификацији.

Управо тим примером, којем смо могли да се посветимо тек након издвајања функционалних група покућства, желимо да истакнемо у којој је мери неплодно ослањати се на формалне критеријуме, тј. на формалне особине традиционалног руралног покућства. Такве поделе или класификације, мишљења смо, нису у стању да дају праву и потпуну слику о традиционалном руралном покућству и становању већ је то само једна страна те слике.

Литература

- Бранислав Б. Којић, *Сеоска архитектура и руризам*, Грађевинска књига, Београд 1958.
- Бранислав Којић, *Развој куће и културе становања у селима Србије*, Гласник Етнографског музеја, књ. 44, Београд 1980.
- Братислава Владић-Крстић, *Текстилна радносћ Срба у XIX и XX веку*, Народна култура Срба у XIX и XX веку, Етнографски музеј, Београд 2003.
- Веселин Чајкановић, *Домаћа религија и култ, Сџара српска религија и митологија*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 5, Српска књижевна задруга, Београд 1994.
- Војин М. Ивановић, *Збирка ковчеја Етнографског музеја у Београду*, Гласник Етнографског музеја, књ. XXI, Београд 1958.
- Група аутора, *Делатносћ, развој и изградња Етнографског музеја и етнопарка у Београду (предлој за размашрање)*, Етнографски музеј, Београд 1978.
- Добрила Милојевић-Радовић, *Изложба металног покућства и посуђа*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1960.
- Зоран Родић, *Шкриње из збирке Етнографског музеја*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1981.
- Ива Трајковић, *Метално покућство и посуђе*, каталог, Народни музеј Ниш, Ниш 2001.
- Љиљана Ђертић, *Традиционални судови за млеко и млечене производе*, каталог, Етнографски музеј, Београд 1980.
- Милош Матић, *Схваћање хигијене у традиционалној руралној култури*, Гласник Етнографског музеја, књ. 67–68, Београд 2004.
- О крсном имену*, зборник, Светлана Велмар-Јанковић (ур.), Просвета, Београд 1985.

- Персида Томић, *Типолошко-термиолошка класификација збирке народној ирначарства*, Гласник Етнографског музеја, књ. 39–40, Београд 1976.
- Петар Ж. Петровић, *Да ли су Срби имали кревети?*, Гласник Етнографског музеја, књ. XVI, Београд 1953.
- Ратислава Вукотић, *Старији начини осветљења у Србији према музејској збирци*, Гласник Етнографског музеја, књ. XVIII, Београд 1955.
- Сретен Вукосављевић, *Историја сељачкој друштва II; Социологија станаовања*, Посебна издања САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 51, Београд 1965.
- Намдија Креševljaković, *Kazandžijski obrt u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija, sv. IV, Sarajevo 1951.
- Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, друго допуњено издање, Етнографски институт САНУ, Београд 1998.

Summary

Milos Matic

FRAMEWORK FOR FUNCTIONAL CLASSIFICATION OF TRADITIONAL RURAL HOUSEHOLD GOODS

Traditional rural household goods are a set of objects of material culture in the function of habitation. Earlier ethnological literature provides a large number of particular classifications and only one classification of household goods at a higher level of universality. A certain part of classifications is not based on precise criteria and, thus, separated classes of household goods are not clearly defined and do not enable profound understanding of the term household goods and habitation. The paper gives a general critical review of such classifications, as well as review of particular classifications which are carried out appropriately.

The organization structure of traditional rural habitation, as well as general economic conditions of autarchic rural economy, has led to the fact that a large number of elements of the traditional rural household goods is multifunctional. Their multifunctionality significantly encumbers separation of specific functional groups and classes, that is, encumbers the choice of quality criteria that would enable precise and profound classification. Based on the primary function of traditional rural household goods, this paper provides a general classification where principal groups of household goods have been singled out: 1. household goods in the function of nutrition; 2. household goods in the function of hearth; 3. household goods in the function of comfort of habitation; 4. sacred household goods, that is, household goods in the function of religious ideas and rituals.

Ирена Филеки

ТЕХНИКЕ ВЕЗА НАЈЧЕШЋЕ ЗАСТУПЉЕНЕ НА ПРЕДМЕТИМА ИЗ СРБИЈЕ У ЗБИРЦИ ВЕЗ И ЧИПКА

Пошто у етнолошкој литератури Србије нема много радова о везу, нарочито о техникама веза, намера ми је да у овом раду представим најзаступљеније технике веза у Збирци вез и чипка Етнографског музеја у Београду. Потреба за оваквим радом јавила се услед термилошких несугласица које постоје у музејској документацији, као и због потребе да се направи разлика између старијих техника и начина рада, и новијих, условљених европским утицајима.

Кључне речи: вез, технике веза, вез по броју, Србија, терминологија

Вез је, у нашој традиционалној култури, врло важан начин украшавања текстилних предмета, а његов значајан елеменат и карактеристику представљају технике израде. Врсте техника и начин рада, као и други елементи који чине вез, а и материјалну култура уопште, повезани су с друштвено-историјским околностима и нивоом развоја друштва. На основу предмета у Збирци вез и чипка, можемо да говоримо о техникама израде везова у другој половини XIX века и у XX веку. То је и време када у друштву и традицији Србије долази до трансформација изазваних индустријализацијом. Главне промене у начину рада, али и у односу према везу и његовом месту у животу, одсликава подела свих везилачких техника на *вез бројем* и *вез по писму*.

Вез бројем и његове подврсте највећим делом у вези су с преиндустријским раздобљем и традиционалном ношњом. Према мишљењу Јелице Бернадзиковске, доброг познаваоца и истраживача веза, те врсте веза старије су од везова по писму, будући да су сродније ткању од кога су и постале. *Вез бројем* или *вез по жици* обухвата оне технике гдје везиља „мора да рачуна с текстуром ткава, на коме везе, наине мора да броји нитке везући.”¹ Већина одевних предмета који чине традиционалну ношњу извезени су техникама

¹ Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика*, Нови Сад 1907, стр. 72

бројем. При томе мислимо првенствено на вез на платненим одевним предметима, кошуљама и деловима оглавља.

Вез по писму подразумева оне технике које се изводе по преднацрту, а највећим делом су резултат утицаја европске уметности који се постепено прихватају током XIX и почетком XX века, прво у Војводини а затим у Србији. Стилске карактеристике уметности Европе тог времена, са код нас најчешће прихваћеним мотивима цвећа, примењиване су на текстилном покућству, деловима ношње али и предметима од дрвета и ускршњим јајима.

У везове из Србије, заступљене у Збирци вез и чипка, првенствено се убрајају везови на платну – делови женских и мушких кошуља, женских оглавља као делова традиционалне ношње, претежно пореклом из Косова и Метохије. На основу тих везова на платну представимо углавном старије технике – везове бројем. Везова из Војводине има мање, они се разликују по времену у коме су настали и по предметима са којих су, па самим тим и по намени коју су имали; због тога је потребно да се посебно обраде.

Пошто о техникама веза у Србији, нажалост, нема много података, а већина предмета из Збирке вез и чипка набављана је без основних информација о предмету, у документацији о њима постоји термилошко нејединство. Због тога смо принуђени на врсту реконструкције назива техника према подацима из литературе.

Да би се схватила карактеристика традицијом преношеног и устаљеног начина рада, његове терминологије и разлике у односу на називе који су заједно с новим мотивима и новим приступима изради прихваћени и постоје и данас, даћемо њихове најважније карактеристике. Захваљујући Јелици Бернадзиковској сазнајемо многе појединости везане за сам начин израде, приступ послу и описе техника и њихових варијаната. Основна јединица веза *бог*, превод немачког термина *Stich*, је прихваћена у терминологији везаној за вез највероватније заједно с осталим европским утицајима.² У нашем језику не постоји одговарајућа реч, а разлог је вероватно у начину рада. Приликом везења везиља никад није бројала појединачне нити тканине, већ је површину на којој се везло разбројавала на јединице од по неколико нити.³ Те јединице називане су *чисанице* и састојале су се, зависно од технике веза, од три, десет или двадесет нити.⁴ У нашој традицији реч *загђељај*⁵ је најближа речи бод, а њено значење нас такође упућује на начин рада и груписање нити у материјалу. Везиља је, када је реч о везу на косовским кошуљама, али претпостављамо и у другим крајевима, почињала рад тако што је везла прво обресе мотива а затим их испуњавала.⁶ О томе сведоче предмети из

² Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Српски народни вез и шексцилна орнаментика*, стр. 99; Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Грађа за шехнолошки рјечник женској ручној рада*, Сарајево, 1898, стр. 404.

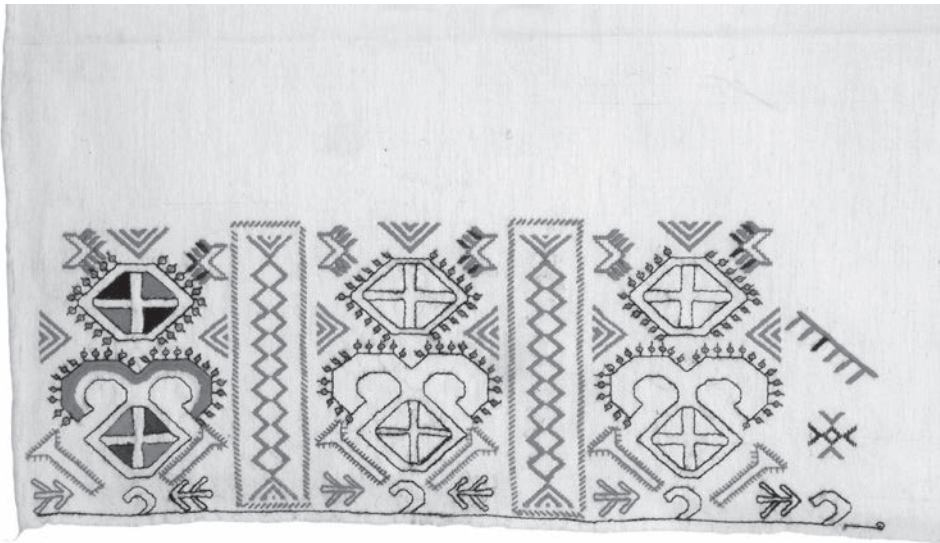
³ Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Српски народни вез и шексцилна орнаментика*, стр. 76.

⁴ Исто, стр. 73,76.

⁵ Исто, стр. 99.

⁶ М. Лапчевић, *Косовски сеоски вез*, Гласник професорског друштва, књ. V, св. IV, Скопље 1925, стр. 211.

збирке са започетим везом и извезеним главним контурама орнамената, као нпр. вез с рукава женске кошуље са Косова, инв.бр. 24232. На том примерку веза изведене су све ивице шара и започето је испуњавање већих површина вуненим концима у више боја (сл.1).

Сл. 1. Вез с рукава женске кошуље, Косово, инв. бр. 24232

Међу предметима из Србије, који се налазе у Збирци вез и чипка, нај- карактеристичнији и најмногобројнији су везови са женских кошуља из Косова и Метохије и околине Ниша, делови оглавља из Ресаве и Тимока, и појединачни примерци делова женских и мушких кошуља из осталих крајева Србије. Најчешће су рађени танко упреденом вуном на домаћем платну и та врста материјала домаће израде углавном је везана за технике веза по броју. Осим вуне коришћен је памук, метална нит, жута или бела срма и шљокице.

Најчешћа техника која преовлађује на старијим предметима у Збирци – кошуљама из Метохије, деловима оглавља из Ресаве и из Тимока. Њом се углавном испуњава већа површина. На лицу се простире косо, на наличју право као на рукаву са женске кошуље из Метохије инв.бр. 25323 (сл. 2 а, б) па се због тога често грешком назива *јоблен бодом* или *јуришцем* у описима предмета у музејској документацији. Назив те технике налазимо у описима веза на косовским кошуљама где се помиње под називом *јуњачки* са податком да се везе с наличја.⁷ Та техника се у нашој документацији помиње под називом *на јушац* и карактеристична је за вез с руба кошуље из Трговишта

⁷ Исто.

заведеним под инвентарним бројем 23287.⁸ (сл.3) Највише сличности та техника има с *џунежом*, техником којом се у Македонији везу женске кошуље. Кад је реч о везовима с кошуља у динарским крајевима најсличнија јој је техника *џодвлакно*. Јелица Бернадзиковска *џодвлакно* описује као врсту веза на скутима кошуља које носе сељанке у околини Бања Луке.⁹

Сл. 2 а Вез с рукава женске кошуље – лице, Мешохија, инв. бр. 25323

Сл. 2 б Вез с рукава женске кошуље – наличје, Мешохија, инв. бр. 25323

У технике којима се пуни већа површина убраја се и начин рада сличан ткању, а међу предметима из Србије, у Збирци вез и чипка, тај рад се најчешће јавља у Метохији на женским кошуљама. У документацији се та техника назива различито, а термин који се најчешће користи је *уџканица*. Јелица Бернадзиковска ту технику назива *џровлака* или *џирлиџ* (*Gobelinwirkerei, altslawisch*), а помиње и термине: *џровлакница*, *иверанац*, *клијече*. Влакно којим се везе провлачи се пратећи нит основе или потке, а као пример наводимо попрсницу женске кошуље из Метохије са инв.бр.25226. (сл.4) Тој техници је најсличнија *уџканица* (*Webestickerei, gleichseitig*) коју тако називају у Славонији, али се изводи само водоравно, смером основе.¹⁰

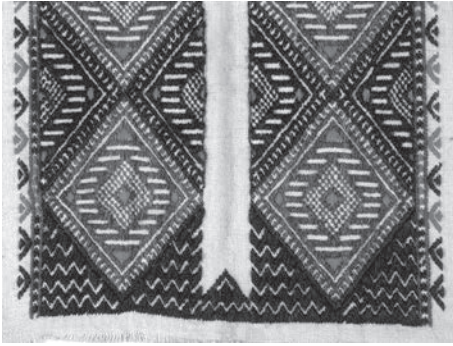

Сл. 3. Вез с руба женске кошуље, Трговиштице, инв. бр. 23287

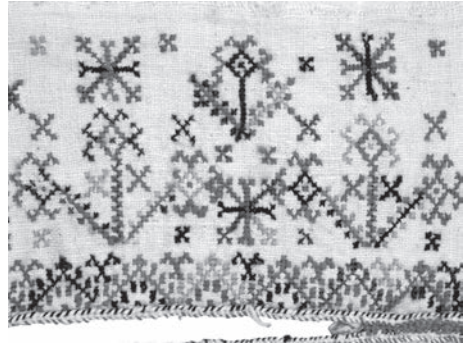
⁸ У питању је предмет под инвентарним бројем 23287 с податком да је израђен почетком XX века.

⁹ Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Грађа за џехнолошки рјечник женској ручној рада*, стр. 248.

¹⁰ Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Српски народни вез и џекстилна орнаментика*, стр. 103.

Сл. 4. Вез с груди женске кошуље, Мешохија, инв. бр. 25226

Сл. 5. Вез с груди женске кошуље, Машејевац, инв. бр. 22388

Крстачка техника је најчешћа на деловима кошуља из околине Ниша и деловима оглавља из Тимочког краја. Та техника има много варијаната, а изгледу те технике на нашим предметима (сл.5), као нпр. везу са груди женске кошуље из Матејевца са инв.бр.22388, одговара назив *обична покрстица* (Einfacher Kreuzstich, point à croix simple), како га назива Бернадзиковска. Осим тог назива постоји велики број локалних варијаната које она помиње: *накрсно везење, накрстице, крстиљке, крстиаци, крстиашци, крстиуљци, укрстице, крижјеви, крижићи, крижечки вез, накрснице, шавак у крстицима, кришке* итд.¹¹ Највероватније као локални назив можемо навести и *крстић* који се помиње у опису предмета у документацији¹². Док је изглед покрстице на лицу предмета из збирке увек исти, на налицју се разликује од краја до краја.

Сл. 6. Вез, Валакоње, инв. бр. 22318

Исписара је техника врло честа на везовима, и без обзира на крај она је најчешће служила да се овичи шара која се везла. На примерку веза из

¹¹ Исто, стр. 99.

¹² У питању је предмет под инвентарним бројем 23287 с податком да је израђен почетком XX века.

Валакоња (општина Бољевац), са инв. бр. 22318, виде се фазе у раду и како оивичени, непопуњени вез изгледа (сл. 6). На Косову се помиње локални назив *лоза*, и том техником је везила „у почетку рада прво обележавала контуре доминантних мотива.”¹³ За овај бод Ј. Бернадзиковска наводи назив *ошворени крстиац*.¹⁴ Као и реч исписара тако и други облици те речи испис, исписати, исписани везују се како за сликање, цртање, тако и за вез, и као врста народног веза обухватају технике: *лозавац* и *исписару*.¹⁵

Још једна техника, која се најчешће јавља на деловима косовских и метохијских кошуља, изазива недоумице због термина *рибља коси* којим се означава у музејској документацији. Тај назив је, највероватније, дословни превод страног термина, као што је случај са речју бод. Старе називе који би били најадекватнији налазимо код Јелице Бернадзиковске, а односе се на различите крајеве. *Плеиени славонски вез* описује као сложен од полукрстуљаца који стоје сучељени два по два.¹⁶ Други назив који користи за ту технику је *синцирац* с немачким термином *Kettenstich*, а у навођењу имена техника карактеристичних за Босну ту технику, поједностављено приказану цртежом, назива *илеиеница*, а описује је као вез сложен од два гајтана (уске прутнице) којима су жице поређане обратним смером.¹⁷ Једини податак о називу те технике на косовским кошуљама даје Милена Лапчевић без илустрације и описа.¹⁸ С обзиром на то да говори о везу срмом и наводи називе *ланчање* и *иуњење*, поређењем са музејским предметима, нпр. везом са рукава женске кошуље са Косова са инв. бр. 23266 (сл.7), јасно је да је *ланчање* термин који одговара том начину рада.

Сл. 7. Вез с рукава женске кошуље, Косово, инв. бр. 23266

¹³ М. Лапчевић, *Косовски сеоски вез*, стр. 211

¹⁴ Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Везилачка умјетносћ у Хрваџа и Срба*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена ЈАЗУ, књига XI, свезак 1, Загреб 1906, стр. 8.

¹⁵ *Речник српскохрвајској књижевној и народној језика*, Београд 1973, књ. VIII, стр. 228.

¹⁶ Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Везилачка умјетносћ у Хрвајта и Срба*, стр. 6.

¹⁷ Ј. Беловић-Бернадзиковска, *Грађа за ијехнолошки рјечник женској ручној рада*, стр. 295, 296, 405.

¹⁸ М. Лапчевић, *Косовски сеоски вез*, стр. 211.

За све називе наведених техника претпостављамо да су постојале бројне локалне варијанте које су, нажалост, остале незабележене. Оно што је најважније јесте да старије технике веза буду бар заједничким терминима тачно означене и да се вез исправно смести у време у коме је настао с начинима рада, значајем и местом које му је у одређеном периоду историје припадало.

Summary

Irena Fileki

MOST FREQUENT EMBROIDERY TECHNIQUES REPRESENTED IN ITEMS FROM SERBIA IN COLLECTION EMBROIDERY AND LACE

Embroidery is a very important way of decorating textile items in our traditional culture, with techniques of make being its significant element and characteristic. Types of techniques and methods of work, as well as other elements constituting embroidery, as well as material culture in general, are related to socio-historical circumstances and a level of society development. Based on items in the Collection Embroidery and Lace, we can discuss techniques of embroidering in the latter part of the nineteenth and the twentieth century. This is also the time when transformation caused by industrialization occurred in the society and tradition of Serbia. The classification of all embroidery techniques into *embroidery by number* and *embroidery by letter* depicts the principal changes in the method of work, as well as regard for embroidery and its position in life.

Considering the fact that embroidery in Serbia in the Collection Embroidery and Lace encompasses primarily embroidered canvas, parts of women's and men's shirts and women's kerchief, parts of traditional costume, mainly from Kosovo and Metohija, older techniques, embroidery by number, are represented. Since, unfortunately, there are very few data about embroidery techniques in Serbia, and most items in the Collection Embroidery and Lace have been acquired without basic information on items, terminological inconsistency is noted in documentation on items. Therefore, certain kind of reconstruction of names pertaining to techniques has been made according to data offered in literature.

It is our assumption that numerous local variants existed for all names of the mentioned techniques, which, unfortunately, were not recorded. The most important is that older embroidery techniques are at least correctly named by joint terms and that embroidery is accurately placed in time when it was produced along with methods of work, importance and position it held in the certain historical period.

Христифор Црниловић

ФУРУНЦИЈСКИ ЗАНАТ¹

Христифор Црниловић (1886–1963) сликар, педагог, колекционар и предани истраживач наше традиционалне културе своје интересовање је, између осталих, усмерио и на проучавање старих заната у оквиру 21 и по хиљаде страница богате и разноврсне рукописне грађе. Целокупна та грађа данас се налази и чува са другим деловима Црниловићеве заоставштине (осим сликарских радова) као *Етнографска сйомен збирка Христифора Црниловића* у Манаковој кући, Етнографском музеју у Београду.

Рукописна грађа Црниловића је увек неисцрпно богатство за разматрање и упоредно проучавање многих тема народне културе и повремено се публикује у оквиру музејске издавачке и изложбене делатности, уз назнаку његовог ауторства.

Црниловићев текст „Фурунцијски занат“, записан је у свесци о занатима бр. 54. и употпуњен је с 15-так ауторових цртежа који се односе на изглед радионице и опис алата и прибора. Тај текст написан је у периоду непосредно пре и после Другог светског рата, у његовом родном месту – Власотинцу, с појединим сегментима који се односе на појаву тог заната на Косову и Метохији.

Напомињемо да је тај текст првобитно приређен за потребе *Власотиначкој зборника* бр. 2 али је повучен у договору с издавачем због насталих потешкоћа у публикавању. С обзиром да је Црниловићев рад послужио као инспирација за писање текста „Од фурунцинице до пекаре“, логично је да се та два рада, један уз други, објаве у Гласнику Етнографском музеја.

Кључне речи: збирка, Власотинце, град, занати, фурунција, фурња, амурлук, сомун, печерма.

Фурунцијски занат је занат печења хлеба у фуруни или *фурњи*, припада старој балканској култури. Сеоска патријархална култура није користила ту занатску радиност колективно већ само појединачно у обичним црепуљама,

¹ За штампу припремила Драгана Стојковић.

а само у изузетним приликама била је заступљена у селима у околини градова. Изузетак чине само етничке групе у центру и на истоку Балкана (Овче поље и др.) које пеку свој хлеб у сличним домаћим фурњама и на начин као и градске фурунције. Те старе етничке групе попримале су од старе градске културе не само материјалну већ и друге етничке особине, највише естетичку културу (ношњу) која је носилац сваког културног диференцирања.

Технологија тога заната је иста у свим градовима Балканског полуострва и стара је колико и сама градска култура. Тим занатом се, међутим, нису бавили само грађани већ и сељаци, али сељаци само старијих етничких група које су иначе живеле од печалбарства, организовани у еснафе попут других градских заната. Фурунцијски занат се у истом непромењеном облику упражњава и данас у модерним градовима полуострва. Фурунцијска слава је Павловдан.

Фурунције (тур. екмеције) су у старо време осим редовног печења сомуна пекле и луксузно пециво: пите (лепиње), симит, пенњурлију, бурек, ђеврек, мекике; пекле су, по потреби приватницима печерму (таве, печења и сл.) и то након вађења хлеба за продају из фуруне. Све то се радило у простим фурњама грађеним углавном за печење сомуна (хлеба) за градску потрошњу. У већим градовима постојале су и специјалне печермецијске фурње другог типа, саграђене тако да се не ложи ватра у самој фурњи, већ одоздо испод ње. У таквима се пекла печерма приватника у току целог дана.

Грађење фурње

У прилогу текста (цртеж Х. Црниловића бр. 431/54) је дат план типичне фурунџинице. У предњем делу до улице су на једној страни врата, а на другој тезга за хлеб која је једним делом истурена на улицу, те се по њој ређао печен хлеб за продају. Иза тезге, на одстојању од једног метра и непосредно уз дувар, озидана је фурња. Ако је служила само за печење хлеба, онда се озидана у виду простог банка квадратног облика са странама око три метра дужине и висине до једног метра. Затим се на том банку поплочаном циглама заснује фурња с ниским *небом* (сводом) и отвором за ложење. И *небо* и *поод* зидају се само непеченом циглом.

Производи фурунцијског заната

Сомун је главни производ овога заната, а сама реч сомун потиче од грчке речи *ἵσομι*, те је већ отуда јасно грчко порекло заната. Производња се обавља на следећи начин: Прво се у радионици *амурлуку*, иза фурње, просеје пшенично брашно на обично или мало веће *ситио* које стоји у једном дрвеном раму стално над дрвеним коритом које се назива *џекне*. У том раму сито клизи напред-натраг за време сејања. Пошто се просеје потребна количина брашна за једну фурњу средње величине, приближно 115 ока (око 180 кг), сипа се млака вода, *сол* и дода се квасац па се меси тесто рукама све дотле док оно не почне да се одлепљује од руке. Онда се тесто остави у самом текнету покривено једним цедилом (нарочитом вуненом тканином) да *ситаше*. Да је тесто стасало познаје се по томе што мало испуца по површини. Чим то фурунција утврди иде да пали фурњу која је већ за то спремљена. Затим се враћа у амурлук, узима помало од теста те одмерава дозу на терезије, које стално висе над текнетом, па га *чеврдише*, односно даје му округли облик и меће у пинокоте (дрвени калупи), који стоје поређани на тезги преко којих је прострта крпа. Ти пинкоти изван рада стоје поређани на *цкели* (две попречне греде) испод таванице, а одмах више главе радника. Кад је тесто исечено остави се у пинокоти на тезги да досташе.

За то време фурунција спрема фурњу за печење сомунa (хлеба). Она већ гори, а спремна је за печење тек онда кад побели цела таваница. Ако у неком делу то није случај, он на то место баци још неку цепаницу да се ту загреје. Кад је тако цела загрејана онда се са *џришезачком* или *џелберијом* привлачи жар, извлачи напоље испред фурње и сипа у плехане канте са поклопцем где се без ваздуха претвори у ђумур. Овај ђумур се продаје за друге потребе. Узимају га ковачи, кујунције, ђепапчије и др.

После тога се фурња измете са једном *џршеном џачавром* утопљеном у воду у неком суду. Кад се овако припреми све за печење, проба се бацајући унутра мало брашна. Ако брашно нагло поцрни онда је сувише ужежена и фурња се отвори да се мало прохлади, а кад брашно само пожути, онда је добро и приступа се печењу хлеба.

Затим се редом доносе пинокоти. Фурунција узима једно по једно тесто и преноси на брашном посољену дрвену лопату и њоме убацује тесто у фурњу да се пече. На лопату се стављају по 2-3 теста заједно. Прво се ређају у дно фуруне и наоколо, па онда даље редом док се не испуни све до врата. Онда се затворе врата која су од црног лима и у року од око пола до три четврти часа хлеб се испече. То се осматра с времена на време. Да ли је процес готов проверава се тако што се извади један хлеб и куцне руком одоздо, па ако звони и има тврду кору онда је добро. Одмах се почне са вађењем хлеба и то истим редом којим се и убацивао унутра, док се сав хлеб не извади на тезгу испред фурње.

Приликом вађења жара из фурње увек се остави мало жара у крају поред врата на коју се ставља понека цепаница ради осветљавања фурње. Ако би се она сувише разгорела и запретила да изгори хлеб, онда се загрне мало пепелом. Ако после вађења једне фурње треба да се пече још једна партија хлеба, или домаће пециво другим муштеријама, онда се запали нова ватра, али не много јака већ да се загреје као и први пут да побели таваница. Када се све што је потребно испече, онда се у још врућу фурњу убаце цепанице да се суше за ново паљење. Том приликом се ређају онако како би било погодно за потпалу. Прво се положи две цепанице уздуж, почев од врата, па онда друге попречно преко њих, из задњег дела ка предњем и затворе се врата.

Квасац (маја) за сомун заснива се први пут на тај начин што се са мало топле воде и сирћета замеси тесто и остави да сташе. Да је стасало познаје се кад испуца мало по површини. Са оваквом мајом се затим замеси мало већа количина, па кад и она сташе замеси се са трећом и тако даље док се не добије већа количина и са већом снагом. Онда почиње да се употребљава за хлеб. Доцније пак, за употребу у раду увек се оставља таква маја у једној карлици покривеној крпом и увек треба да се чува у млаком простору у амурлуку да се не *зазебне* (охлади).

Пиће (лепиње) правиле су се од истог теста као и хлеб, само се за њих бира мало боље брашно. Печене су као и хлеб. Тесто се само растањи на лопати и убади у фурњу. Пите се пеку пре хлеба, док је топлота најјача.

Симит се сматра најлуксузнијим пецивом. Даривао се као поклон најдражим особама. Од његовог теста прављени су и повећи колачи за кумове као честитка за празник, на први дан Ускрса, а обично су их деца разносила. Колико се симит ценио као луксузно пециво најбоље се види по томе што је у обичају кад неко нешто много извољева да му се додаци саркастична примедба: *Блаіо је симити и сирење, ама шуіа се ваћа.*² (види напомену на крају текста). Симите су пекли и фурунције али су у већим варошима постојале и специјалисте симације који су пекли само симите и продавали их по вароши носећи их на глави у истом плеху у коме су их пекли.

Маја за симит се прави на следећи начин: стуца се наут око 15–20 зрна у 50 грама вруће воде у једно *шине* (посуда, лонац) и остави у топлом простору да сташе од јутра до увече. Маја стоји отворена, а познаје се да је стасала по томе што избије пена. Када сташе стави се у килограм брашна и замеси се као тесто. То тесто се затим метне у брашно и покрије њиме па се остави 3–4 часа да сташе. Брашно мора бити топло, зато се то врши у амурлуку и ако је потребно у једној карлици поред фурње. Када оваква маја сташе познаје се по томе што брашно пукне одозго. Затим се узме та маја и са њом се замеси тесто као за хлеб, само мало тврђе. Од њега се обликују дугуљаста парчад, па се ти дугуљаста делови приљубљују један уз други док се не добије облик симита, један краћи, дебљи у средини и по два тања

² Изрека: *Блаіо је хлеб и сир, али болесити (беда) се враћа; или Данас имаши, суіра не-маши.*

са стране. Тако „удешен“ симит узме се и ређа у плех који је претходно зејтином намазан. У плеху још неко време стоје да досташу и за то време се у самом плеху *бањају* врућом водом којом се преливају. Ако амурлук није довољно топао, онда се то и више пута понови. Да су симити стасали познаје се по томе што мало набубре. Онда се покривени поклопцем међу у фурњу, која треба да је топлија него за хлеб. Фурња се обично не мете пачавром, већ се само извуче жар. По печењу се ваде, истресу из плеха и затим премажу зејтињавом крпом.

Ђеврек. Брашно за ђеврек се замеси само са умућеним јајима и од тога теста направи котурић. Котурић се баци у котао у коме ври вода док се не направи други котурић. Затим се извади из воде први и баци преко једне флаше да се охлади и стегне а други се баци у воду. Од флаше се диже један по један и ређа на плех подмазан зејтином и метне да се испече. (Кад су се појавила јаја у праху фурунције су правиле нарочито добре ђевреке какви се са природним јајима нису могли добити).

Пенђурлије. Њихов назив потиче од латинске речи *пане* која значи хлеб. Правиле су се од симитског теста, које се мало више солило него за симит. Тесто се остави да сташе само упола, па се од таквог теста месе *јувке*. Како се која јувка умеси намаже се машћу из једног *чорбалука* те се ређа у плеху. Ређају се у пет редова по петнаест комада. Тако поређане јувке се премажу једном шаком сокобањског ситног сира замешеног са мало воде. Затим се оставе да досташу и пред само печење се попрскају размућеним јајетом. Довољно је једно јаје на плех. Пеку се без поклопца.

Мекике. Брашно се замеси са *йеишанским* квасцем и остави да сташе. Затим се од њега ножем секу јувке и *чеврдишу* на лопатице, уваљују у зејтин и ређају у плех, па се оставе да сташу. У једној тави се узаври зејтин на једном фурунчету и онда се једна по једна јувка узима и мало развуче па се меће у таву да плива по врелом зејтину. Кад се једна страна добро испече окрену се јувке са две шипчице да се испеку и са друге стране и кад је то готово онда се ваде и бацају на плех за продају.

*Бурек*³

Печермецијска фурња

За печење хлеба у већим местима, за разлику од обичних фурњи, граде се нарочите фурње које не пеку хлеб већ само *йечерму* – теста, печења и хлеб који се доноси преко целог дана на печење, што је приказано у прилогу текста (цртеж Х. Црниловића бр. 434/54) Када се гради печермецијска фурња онда се од земље зида уместо банка зид, у исто толиком квадрату као и

³ Производња буурека није забележена у тексту.

за обичну фурњу. Спреда се оставе (а може и са бока) једна врата и унутра заснује кроз средину ложиште од кога се с обе стране на малом растојању (за ширину цигље од пода) озидају попречни зидови који образују *цейове* у висини као и околни зид. Преко тога се постави под фурње од непечене цигље величине 35 x 35 x 6. Две од тих цигаља су пробушене у средини и оне се постављају у средини фурње и називају се туфеци кроз које струји врео ваздух одоздо из ложишта горе у фурњу. Они су раздвојени само једном целом цигљом. Изнад пода фурње се затим озида исто засвођено *небо* као и у фурњи за печење хлеба.

За ложење печермецијске фурње употребљавају се обично шкарт дрва најгоре каквоће. То дрво се ложи суво и сирово, помешано пола-пола. Прво се потпале сува дрва па кад мало изгоре додају се сирова. За прво време, пошто дође јак дим, може да се пече лако тесто као: симити и лепиње, а дебело тесто и јело онда када *ојањ лејне* и претвори се све у жар. Тад се затворе врата од ложишта и почне да се пече сва печерма. Огањ за потребу печења држи топлоту све до вечери. Увече се набацују сирова дрва да се сасуше за наредни дан. Увече, по завршетку рада, извуче се сав жар *јелебијом* и стави у једно буре од лима са поклопцем, где се претвори у ђумур. Тај ђумур куповали су ковачи и друге занатлије, а вишак пепела се продавао сапунцијама.

Summary

Hristifor Crnilović

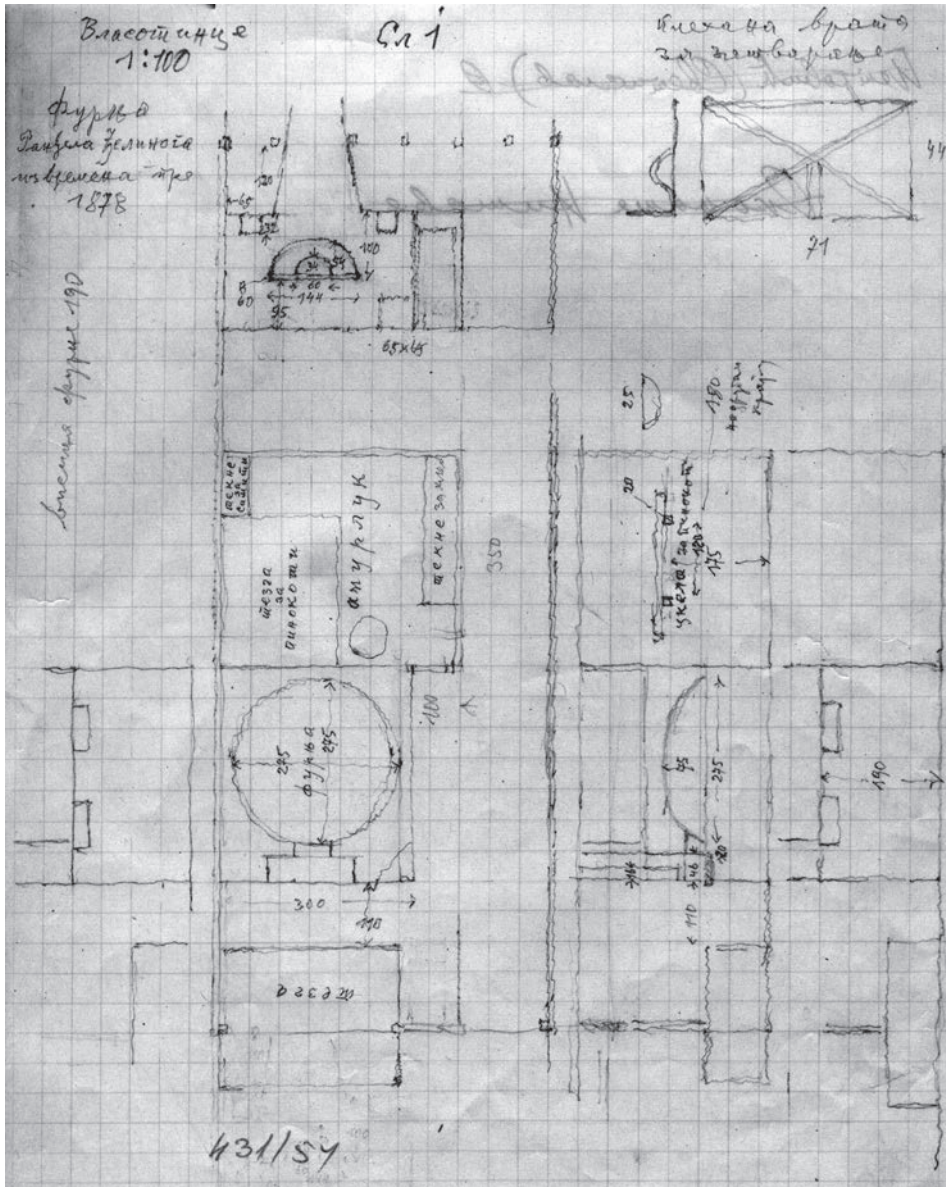
BAKER'S TRADE

In his paper Baker's Trade, Hristifor Crnilovic discusses issues related to the origin and development of the baker's trade, in the manner specific for his earlier scientific work. He makes most conclusions based on years-long field research and knowledge acquired in regard to trades of the Balkan culture, as well as direct observation of the work in the old baker's shop in Vlasotince. He underlines that the origin of this trade, similarly to most trades, pertains to the old Balkan urban culture, as, apart from rare exceptions, it was not known of in the rural patriarchal culture. The technology of the trade is as old as the Balkan urban culture itself. Since the complete production process of this trade is related to the specific type of oven, i.e. *furuna* or *furnja*, the trade itself was named after it.

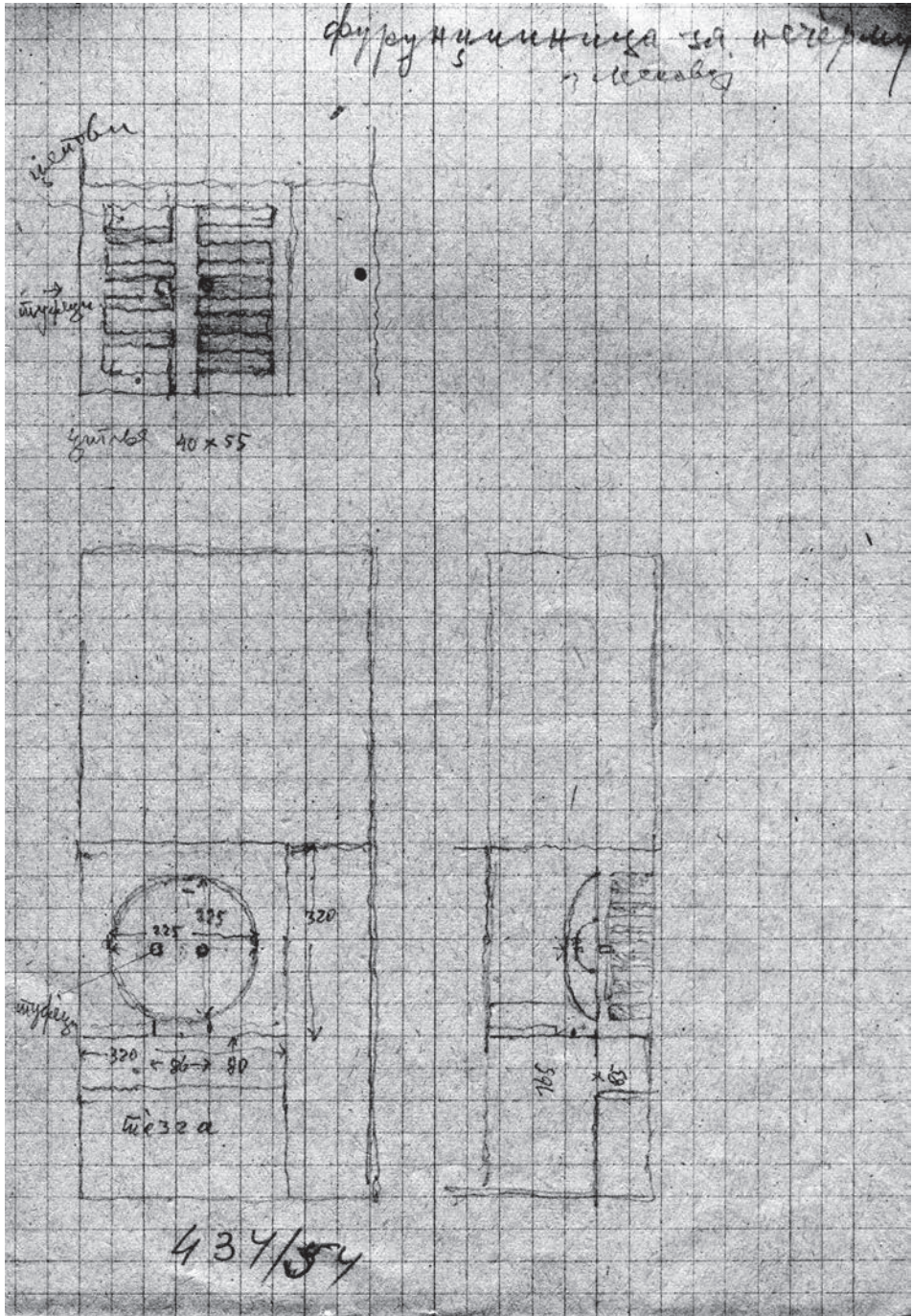
The principal product of this trade is *somun* (a large flat soft roll, similar to pita bread); however other products were also made from dough, while the regular activity was baking of various dishes and meat (*pecerma*).

Crnilovic dedicates special attention to description of construction of *furnja* and, in addition, a special *pecerma furnja*. Using the example of the Vlasotince baker's shop, he described the appearance of the typical baker's shop with necessary utensils and tools. Descriptions are corroborated with freehand drawings. The paper ends with the list of all products of this trade accompanied with short descriptions.

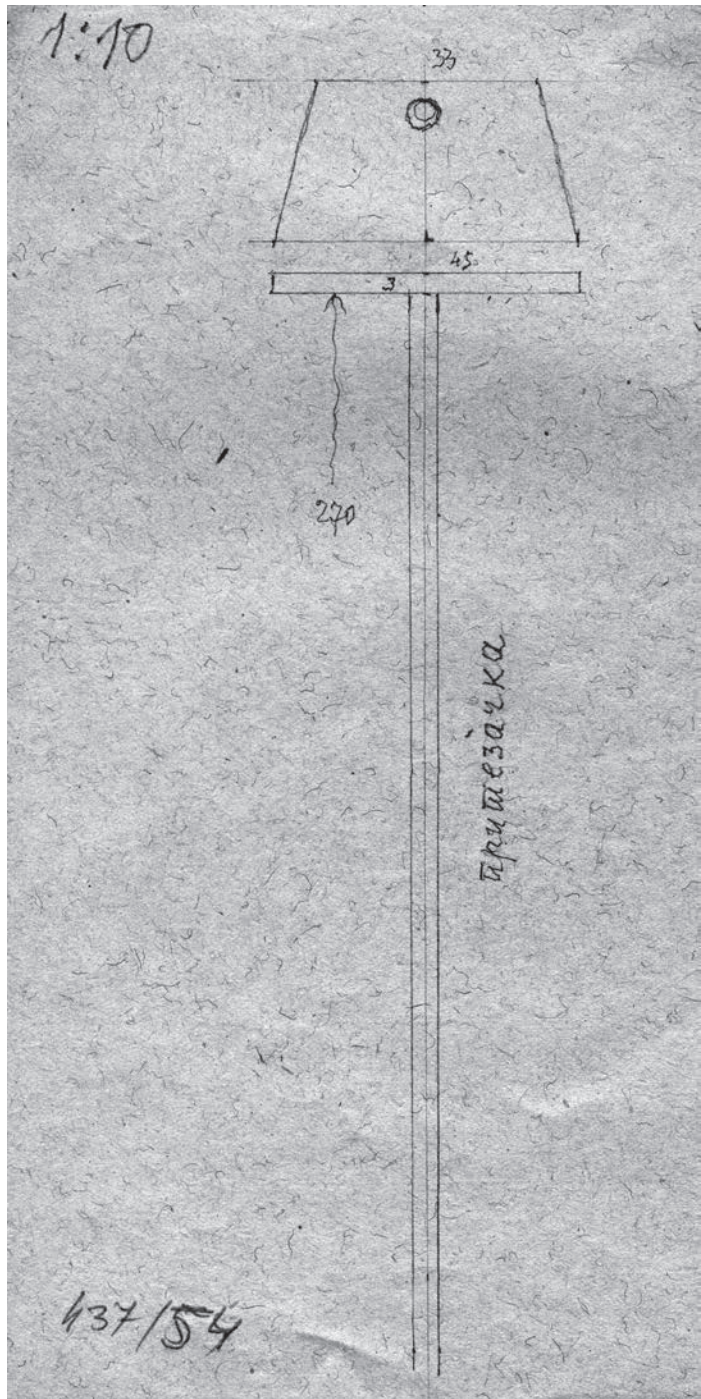
Прилог

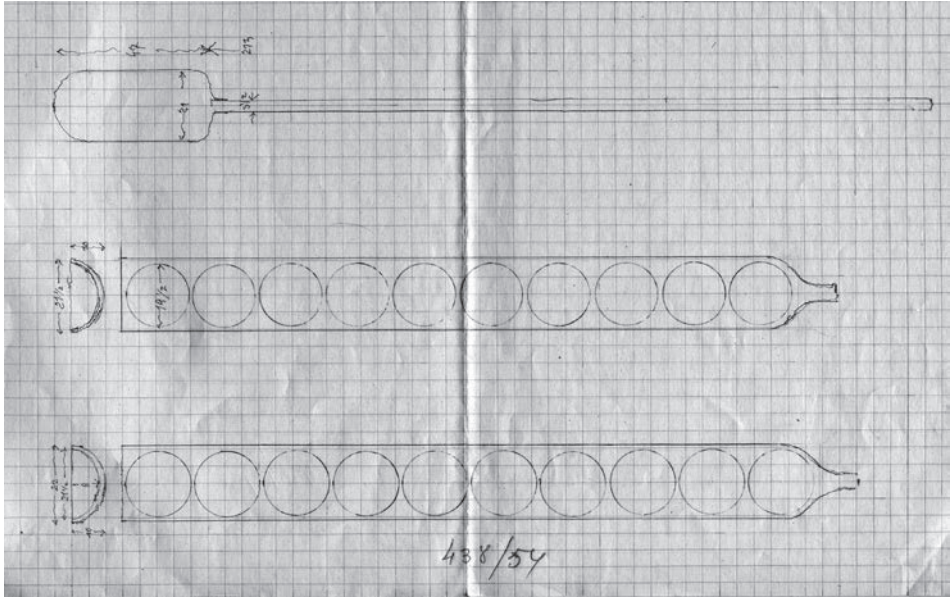
План шийичне фурунџинице вл. Ранђела Ђелиној из времена пре 1878. године, Власојинце (431/54)

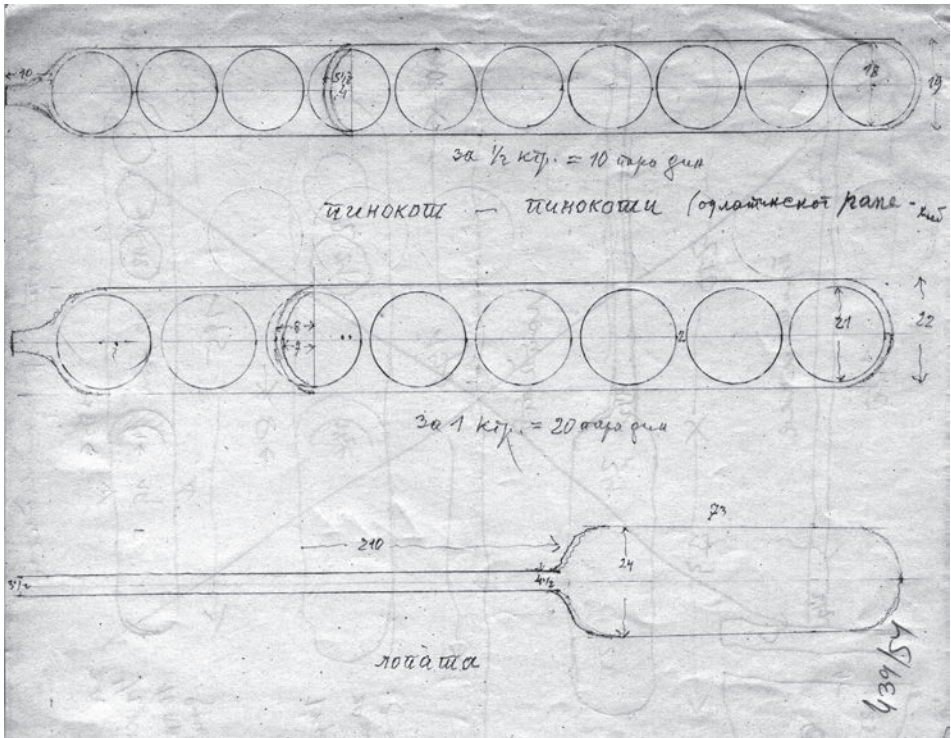
Фурна за печеру, основа и вертикални пресек, Лесковац (434/54)

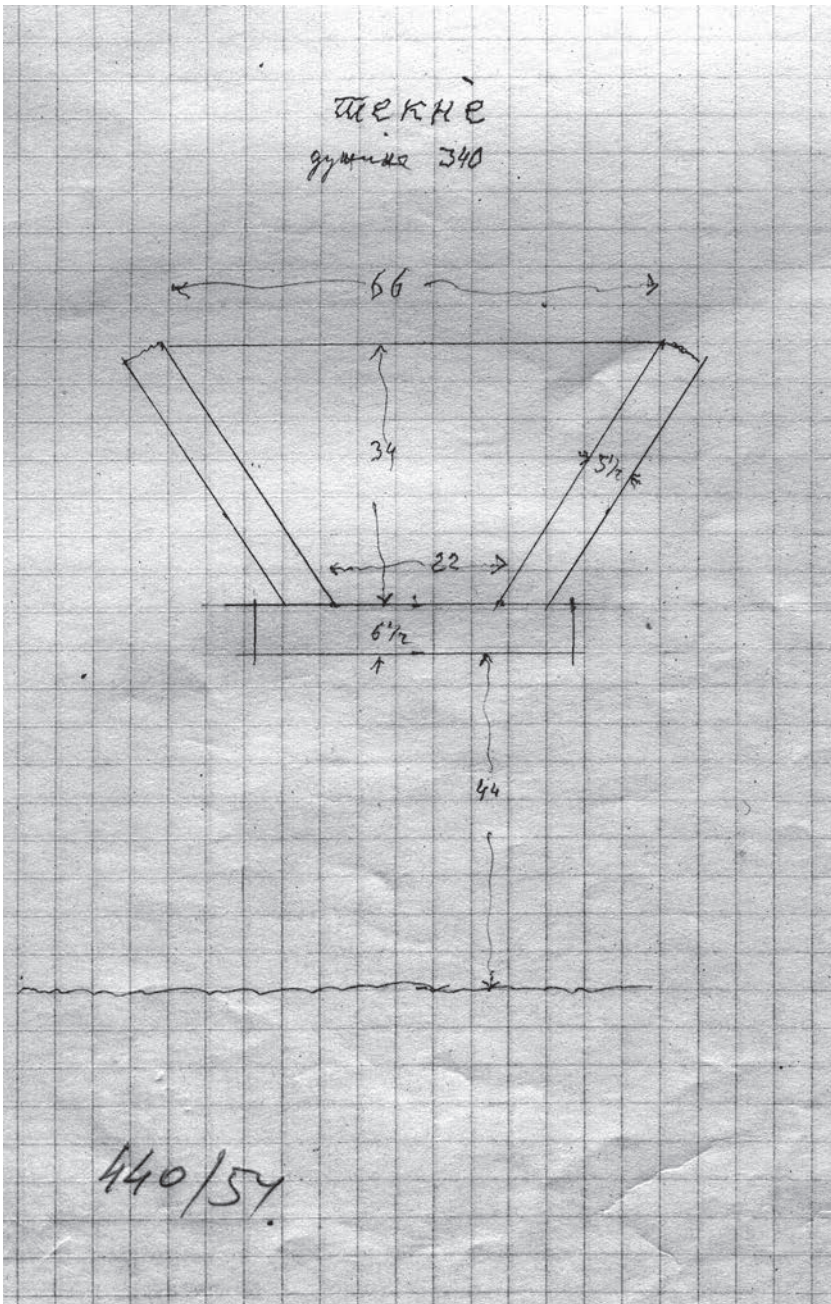
Фурунџијски алај и
прибор
Припезачка (437/54)

Лојаша и њинокови (438/54)

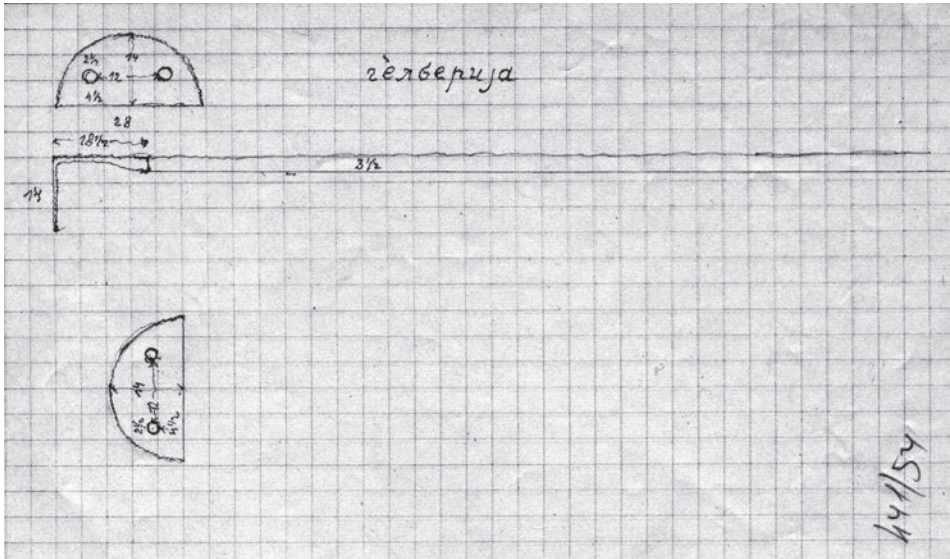
Лојаша и њинокови (439/54)

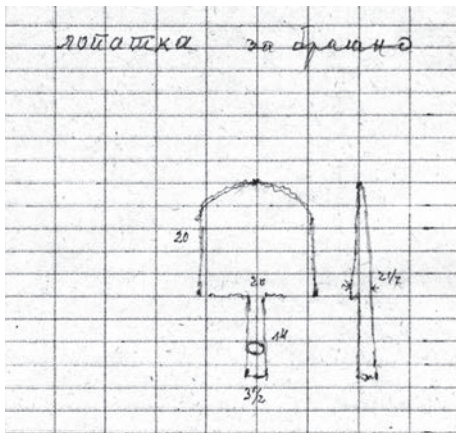
Текне (440/54)

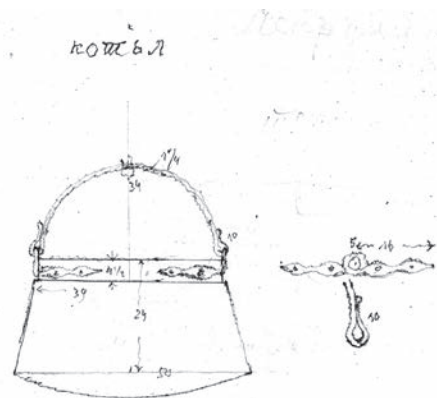
Копија пекарске (444/54)

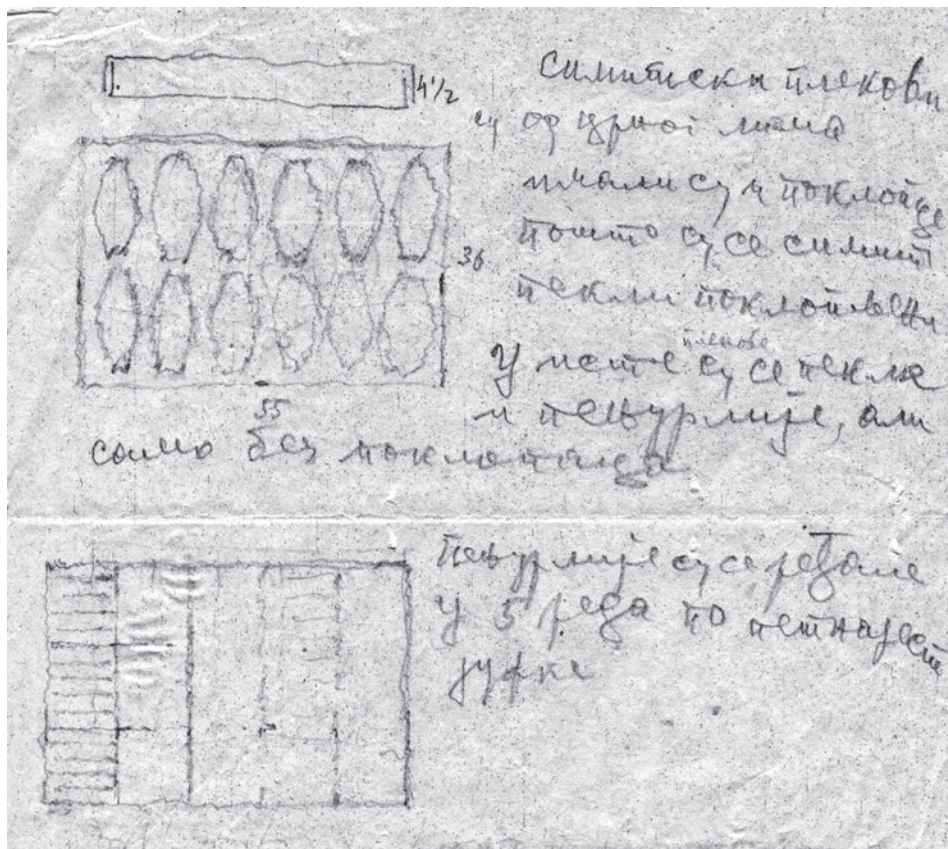
Гелберија (441/54)

Лопайќа за брашно (442/54)

Копџа (443/54)

Плехови за симиј и пелурлије (426/54)

Драјана Сшојковић

ОД ФУРУНЦИНИЦЕ ДО ПЕКАРЕ

„Од фурунџинице до пекаре“ је рад који на неки начин представља наставак и допуну Црниловићевог истраживања о фурунџијама које је приређено под називом „Фурунџијски занат“. Он разматра проблематику која се односи на појаву и развој тог заната у Србији уопште; бави се сличностима и разликама с другим занатима, и његово прилагођавање савременом добу.

Највише података о том занату, осим извора из стручне литературе, прикупљено је у разговору са старим пекарима у Београду, пре свега с двојицом београдских пекара: Томом Миљковићем, велемајстором београдског пекарства и Богданом Јовановским, пекарем који се у свом раду још ослања на традицију. С њима је разговор вођен у више наврата крајем 2004. и у 2005. години.

Занимљива је и чињеница да је Манакова кућа – данас музеј-легат – дуго, све до почетка шездесетих година XX века била фурунџијска радња, *хлебарница*. По причи старијих житеља у њеном приземљу била је пекара коју је водио пекар Столе, отприлике све до 1953/1954. године.

Кључне речи: Град, еснафи, занати, радионица, пећ, фурунџија, пекар, сомун, хлеб.

Увод

Хлеб је од најстаријих времена па до данас основна намирница за исхрану људи. Производи се вековима, све до савременог доба, углавном само за потребе у оквиру сопственог домаћинства. У нашој земљи су све до краја XIX века за исхрану становништва углавном били доступни каша и лепиње од просеног брашна. Касније се прешло на коришћење јечма, пасуља и ку-

куруза у изради хлеба, а тек педесетих година XX века у употребу је ушло пшенично брашно. Тако је било у сеоској култури која је доминирала у односу на градску и која је, где год је то било могуће, подразумевала производњу жита, његову прераду у брашно и коначно израду хлеба. Зачетак занатске производње хлеба јавља се у градовима. Како је устаљено мишљење да су у свету права реткост градови који постоје неколико хиљада година, и да су они појава данашњице, онда се може тврдити да организоване производње хлеба, за потребе других, није ни било. У древним цивилизацијама које су се одликовале градским насеобинама јављају се зачеци занатске производње хлеба, која је намиривала потребе таквих већих људских заједница. Има података да су у неким од њих (Египат, Рим), постојале јавне пекаре. Развој пекара се везује за Римљане, иако су они начин производње хлеба преузели од Грка. Позната је и чињеница да су у средњовековној Европи, у Паризу, донети први правилници о усавршавању пекарског заната.

Припремање хлеба суштински је остало на сличном нивоу од римског периода, па све до почетка XX века, тј. све до увођења пресованог квасца и машина. У другој половини XIX века запажа се развој градова у Србији, а с тиме и осетнији развој трговачке делатности и занатства. Запажа се процес подруштљавања одређених послова који су до тада били брига породице и појединаца. Тако је и с производњом хлеба која је морала да задовољи све веће свакодневне потребе становништва у градовима. У врло малом обиму могао је тај занат бити заступљен у сеоској култури, и то пре свега у насељима која су у непосредној близини градова, или на важним географским комуникацијама, где је та делатност била потребна.

Појава и развој заната

Фурунџијски занат се бави израдом и печењем хлеба у пећима – фурунама. Назив фурунџија потиче од латинског назива за пећ *furnus*, а у српском језику употребљава се у облику *фурунџија* или *вурунџија* и значи хлеббар, пекар.¹ Пећи које су они користили називане су *турске фуруне* с обзиром да су грађене широм Турске империје. Иначе, фурунџијски занат везује се за развој градске културе на подручју Балканског полуострва. Турски назив за фурунџију био је *екмекџија* (екмекџија), од *etmeqgi* или *eqmeqgi*, што је значило пекар.² Често је фурунџија означавао *пећкара*, мајстора који израђује

¹ Глиша Елезовић, *Речник косовско-мејхохијској дијалектима*, свеска друга, Београд 1932, стр. 414.

² Г. Елезовић, нав. дело, свеска прва, стр. 172.

фуруне (пећи или пећке) од блата и другог различитог материјала.³ Фурунцијски занат развија се у обновљеној и полетној српској држави XIX века, као продужетак дотадашњег екмецијског заната. Њиме се баве старе занатлије, али и многобројни досељеници који насељавају ослобођене српске крајеве, а долазе из балканских подручја која су још увек под турском влашћу. Упоредо с њима долазе занатлије пекарског заната са Запада. Сигурно је да је та врста заната у Србији постојала и много раније, пре писаних докумената из поменутог времена, и то „У варошима где су постојале механе, ханови и кафане, мешен је хлеб за потребе тих угоститељских објеката“.⁴ У манастирским летописима помињу се места где се прави и продаје хлеб, а као пример наводи мо хлебарницу поменути у летопису из манастира Грабовца из XVIII века.⁵

Занатима, њиховом организацијом, развојним путем и статистиком (између других и пекарским) бавили су се многи стручњаци, али пре свега истичемо двојицу: Тихомира Ђорђевића, који је приредио и објавио драгоцен рад о занатима на основу архивског материјала из Државне архиве у Београду, 1925. године, и Николу Вуча који је свеобухватно, у два књигама, приказао стање занатства и распад еснафских организација у Србији у XIX и почетком XX века. Занатлије, будући један од главних економских чинилаца у српском друштву, имале су свој лист *Српски занатлија* који је покренут 1888. године. Књигом Михаила М. Живанчевића обележен је 50-годишњи период занатства у Србији, на крају XIX и првим деценијама XX века.⁶

Најстарији записи из докумената Народне канцеларије кнеза Милоша, из прве половине XIX века, сведоче о екмецијама и симицијама. По свему судећи међу њима је било и муслиманског (турског) и хришћанског становништва који су се бавили тим занатом. Од средине XIX века опада број екмеција и симиција, а њихово место заузимају фурунције и пекари. „Већина београдских фурунција била је из Турске, како се онда говорило. Пребацивали су се у Србију са великим потешкоћама јер их Турци нису радо пуштали преко границе. Тек по ослобођењу српских крајева после ратова 1876–1878 њихов број је знатно порастао.“⁷ Око средине XIX века у Србију са Запада долазе стране занатлије дотада непознатих заната, међу којима и пекари. О

³ На основу саопштења Данке Вишекруне, чији рад се налази у овом Гласнику Етнографског музеја под називом „Израда пећи од блата у Бегечу“; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAN, dio XXI, Zagreb, 1073/74, стр. 645.

⁴ Монографија *Пути држи од века – Од производње брашна браће Павловић-Бојаџи до Житопродукција у Крагујевцу 1856–2001.*, Крагујевац, 2001. стр. 190

⁵ *Rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika*, JAN, dio III, Zagreb 1973/74, стр. 631

⁶ Тихомир Ђорђевић, *Архивска грађа за занатство и еснафе у Србији од Дрвојој усџанка до Еснафске уредбе 1847.*; СКА, СЕЗ, књ. 33, друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 15, Београд, 1925; Никола Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, Књига прва, САН, Посебна издања, књ. ССХХИ, Историјски институт, књ.5, Београд, 1954; Никола Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, Књига друга, САН, Посебна издања, књ. СССИИ, Историјски институт књ.9, Београд 1958; Михаило М. Живанчевић, *Наше занатство и занатлијски покрећи 1888–1938.*, Београд 1938.

⁷ Дневни лист *Полићика*, 22. 10. 1999.

појави пекара у Београду, који углавном долазе из Аустрије и Немачке, сведочи један захтев неког земунског пекара да отвори пекарницу у *Господаревој мени* 1823. године у Београду. Како се кнез Милош настанио у Крагујевцу, која је била по свему што је поседовала скромна престоница, многи артикли су набављани из Београда, занатског и трговачког центра у Србији, где је било и средиште турске власти. О томе сведочи и акт писан Марку Георгијевићу, базрђанбаши, у Београду, да у Крагујевац „шиље сваке недеље по 20 земичака од новог пекара“⁸. У питању је вероватно исти занатлија-земичкар који је 1836. године евидентиран у Београду.⁸ Прву пекарску радњу у Крагујевцу отворио је Немац Едуард Хајн и то 8. августа 1838. године.⁹

Различита припрема хлебног теста, као и врсте њихових производа, одређују постојеће разлике између пекара с једне и фурунција (екмеција) с друге стране, односно хлебара, али назив њихових радњи од првих деценија XX века све више бива хлебарница. Назив хлебарница у многим срединама је прихватљивији, с обзиром да је та реч из нашег језика, тј. представља стару прасловенску реч.¹⁰

Фурунције (екмеције) су били тзв. црни пекари који су пекли хлеб и пециво од црног (непросејаног) брашна. Већина фурунција је радила у оквиру механа, ређе су и сами били њихови власници, где се продавала ракија, вино, купус, туршија, сир, сено, јечам, печено месо, ђувеч и сл.¹¹ Једном уредбом касније донетом од Министарства народне привреде, те делатности се одвајају и новом реорганизацијом еснафа хлебари добијају дозволу да се издвоје из мешовитог еснафа. Томе су се у великој мери противе механције и кафеције јер су изгубили право на печење хлеба.¹² У само неколико вароши (Зајечар, Неготин и Варварин), хлебарски еснаф остаје у оквиру мешовитог еснафа.

Симиције су у почетку имале самосталан еснаф, а касније су придружене екмецијском. Они су се бавили израдом источњачког луксузног пецива и посланица од црног брашна, али с посебним додацима: симити, погаче, ћаје, пите и др.¹³ Они су били у сукобу са екмецијама јер су желели да добију дозволу за печење хлеба. Како то нису успели, буне се, и након тога им комесар београдске управе, под претњом батинама, наређује да се споје с екмецијама у исти еснаф.¹⁴

Пекари су били тзв. бели пекари, пекли су бели хлеб и луксузно пециво: перече, кифле, земичке...¹⁵ Пекари врло брзо постају тражени на српском

⁸ Т. Ђорђевић нав. дело, стр. 17, 18.

⁹ Т. Ђорђевић нав. дело, стр. 68.

¹⁰ *Rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika*, JAN, dio III, Zagreb 1973/74, str. 632.

¹¹ Т. Ђорђевић, нав. дело, стр. 111.

¹² Н. Вучо, нав. дело, књига прва, стр. 27.

¹³ Т. Ђорђевић, нав. дело, стр. 111.

¹⁴ Н. Вучо, нав. дело, књига прва, стр. 18.

¹⁵ Живан Вијатов и Зоран Ротар, *Друштво пекара у Панчеву (1947–2003)*, Панчево 2004, стр. 10.

тржишту, у неким срединама се удружују с другим занатлијама, а негде и самостално делају. Они су били на већој цени од других занатлија из сличне бранше којима није било лако да добију дозволу за израду белог пецива. Према подацима са списка правних чланова еснафског заната уписаних у чланство према закону о радњама, већ у другој деценији XX века (1912. година), у Крагујевцу је евидентан већи број пекара (49) него хлебара (3).¹⁶

Организација

Иако нам није намера да се у овом тексту бавимо описом рада традиционалне еснафске организације, која је била карактеристична за градске занатлије (и за пекаре), важно је дати краћи осврт на неке моменте који се односе на њено функционисање, а који су у знатној мери утицали на развој пекарског заната.

По ослобођењу земље од турске владавине, Турци, иако туђинци, у највећој мери су држали занатску производњу; као занатлије помињу се још Грци и Цинцари. У мањем броју било је и Срба којима су занати претежно била узредна занимања која су преношена на потомке или рођаке. Али, већ у првој половини XIX века запажа се појава да се српско становништво полако преорјентише на бављење одређеним занимањима која су остала непокривена након повлачења Турака, преузимајући дотадашњу постојећу организацију у сфери занатства.

Као што је познато, у српским варошима XIX века многи занати имали су своје еснафе који су били самостални или удружени с другим. Мешовитих еснафа, који су се допуњавали у стручном погледу, било је доста, нарочито у мањим варошицама где је кадкад било и еснафа у којима су често били заступљени занати који нису имали никаквих додирних тачака. О томе сведоче следећи примери: механо-кафанско-пекарско-бакалско-сапунцијски еснаф у Убу, дрводељско-пекарски у Кучеву, ковачко-дрводељски са пекарским у Рачи и др.¹⁷ Разлог за то је био законски пропис о неопходном броју занатлија за формирање еснафа, који је једно време подразумевао минимум 12 занатлија.¹⁸

Еснафски традиционални облик рада у занатству се стално суочава с бројним недаћама које су доносили нови облици тржишног капиталистичког привређивања. Многобројне занатлије између себе воде сурове конкурентске борбе за опстанак. Влада велика нетрпељивост између градских занатлија и странаца, између градских занатлија и оних који су долазили са

¹⁶ Архив Шумадије, 6.1.2/104, Удружење занатлија Крагујевца 1847–1946; 1912–1925.

¹⁷ Н. Вучо, нав. дело, књига прва, стр. 46, 34.

¹⁸ М. М. Живанчевић, нав. дело, стр. 15.

села, као и између занатлија који припадају истој групи. Домаћа средина је с посебним негодовањем прихватала странце који нису били пекари већ само власници дућана које су давали у закуп другим пекарима. Донетом уредбом о еснафима у Србији 1847. године и допунским уредбама (1849. и 1853), чине се покушаји да се уведе ред међу еснафима, као и да се српским називом обједине занати који се баве производњом хлеба, па се у *Еснаф лебарски* убрајају све занатлије које су се бавиле пекарском производњом: пекари, симиције и фурунције.

Потребно је истаћи да је стално било великих социјалних разлика, па отуд и сукобљавања између пекара унутар једнородног еснафа. О томе сведочи и пример пекара у оквиру Хлебарско-пекарског еснафа у Београду из 1906. године. Често се дешавало да се новац из заједничке касе у оквиру еснафа нерационално троши и одлази „на славе (Св. Спиридон), на поклоне црквама и манастирима, за злоупотребе еснафских старешина, чиме су лишавале сиротињу и најмање помоћи... Док су имућнији чланови Хлебарско-пекарског еснафа у Београду са еснафским новцем пировали на богатим славским гозбама, дотле су сиромашни чланови гладно очекивали помоћ... и код овог заната било је много мајстора који су тешко живели и злопатили.”¹⁹

Претпостављамо да је један од разлога за такво стање могла бити околност која сведочи о различитом пореклу самих пекара. На то упућује и занимљивост да су одређене групације пекара празновале различите славе. Почетком XX века, београдски пекари славили су Св. Спиридона (25. децембар), претпостављамо, под утицајем који је долазио „од прека“. Фурунције из Власотинца, како наводи Христифор Црниловић, славе Павловдан (13. јули), који је, по нашим сазнањима, установљен и празнован као покрет разних групација индустријских радника непосредно пре Другог светског рата. Св. Атанасије (31. јануар) је заштитник свих приватних пекара, односно то је пекарска слава која је општеприхваћена и која се обележава до данашњих дана у Београду, уз црквени обред и присуство еснафских колега из других градова Србије и околних, Србији блиских подручја.

На основу разговора обављеног с једним бројем данашњим београдских пекара који се баве тим послом као традиционалним занимањем, испоставило се да је већина њих пореклом из Македоније или с југа Србије и да сви заједнички обележавају Св. Атанасија. Они су населивши централну Србију често били удружени са механџијама у заједничке еснафе и са њима прослављали истог светитеља. То су само нека од могућих објашњења која се односе на пекарску славу, а која свакако захтевају додатно истраживање.

¹⁹ Н. Вучо, нав. дело, књига друга, стр 151.

Изглед фурунцијских и пекарских радњи на крају XIX и првој половини XX века

Поред многобројних потешкоћа које су пратиле пекарски занат, у тежњи да се одржи на основама своје старе еснафске организације која се гасила, он кроз цео период свога постојања бележи напредак, што потврђује константан пораст броја пекарских радњи по варошима Србије. У варошима Србије 1887. године ради 894 хлебара.²⁰

У Београду, та делатност, такође, бележи константан пораст, иако су пекарске и фурунцијске радње распоређене углавном на периферији града. Према сећању појединих знаменитих људи, забележене су бројне занимљивости везане за старе фурунцијске радње у Београду. Оне су биле у старим ниским кућама унутар којих је поред улазних врата била огромна дрвена тезга, добро орибана и која је заузимала скоро целу радњу, поред ње улазна врата а иза ње одвојена узаним пролазом, врата фуруне. Тезга с гомилом хлеба лети је била отворена, а зими застакљена с много малих окана. Када би се велика гвоздена врата фуруне отворила указао би се огроман простор који је изгледао као мрачна пећина. Хлеб је био округло, добро нарастао, добро испечен, веома укусан, мали и велики. Хлеб су фурунције давале и на кредит, путем рабоша. Рабош је био комадић дрвета, истесан као штапић, у који је фурунција урезивао рецке за сваки купљени хлеб. Муштерија је имао исти такав рабош. Бурегџинице су махом биле одељене од фурунциница. Бурек се веома радо јео и справљао се од меса, сира, спанаћа, јаја, вишања, трешања и другог воћа. Фурунцинице и хлебарнице су, посебно за велике празнике, радиле као печењарнице – осим хлеба, бурека, кифле и симита, у њима су печени прасци, јагањци, ђувечи, папазјаније, штрудле и пите.²¹

Свакодневно су фурунцијски радници ишли по граду и продавали обичне, слане и неслане кифле и перече држећи их у великим корпама *баџарама*. Луксузно пециво *симит*, поређано на дашчаној плочи, носили су на главама. Понекад би улицом пролазили и продавци гибаница и шкембића, мада су они обично стајали на пијацама, или тамо где се сакупља доста света. Гибаница се налазила у дубокој тепсији, испод које је тињао жар, тако да је увек била топла. То шаренило уличних продаваца на градским улицама употпуњавали су продавци киселог млека које је ношено на обрамици, затим чокалије у народној ношњи које су продавле бозу, сладоледије које су продавале сладолед у сладоледијским колицима на два точка, продавци салепе и разних шећерлема, као и млекације које су сваког јутра разносиле млеко на својим чезама, док су сељаци на сељачким колима довозили своју робу. Улични продавци који су продавали пециво називани су „Бата-Лака“²²

²⁰ Владимир Карић, *Србија*, Београд, 1887. стр. 414.

²¹ Мата Милошевић, *Моје њозоршице – Записи, Театрон* 42/3/4, Панчево 1984. стр. 26.

²² М. Милошевић, нав. дело, стр.17.

Пекаре које су се бавиле производњом белог пецива и нарочитих векница, налазиле су се углавном у центру града и биле су, код грађанства, на већој цени. Од шесдесетих година XIX века познату београдску хлебарницу на Варош капији држао је Тома Грубер који је занат изучио у Бечу и убрзо стекао титулу дворског пекара. Груберови радници су с чистим белим кецељама ишли београдским улицама, дували у пекарски рог носећи нарочите корпе на којима се шаренила табла с Груберовом титулом...²³ (слика 1)

Такав начин уличне продаје задржан је све до Другог светског рата. То потврђује и београдски пекар Ђорђе Симић, власник пекарске радње на углу улица Церске и Максима Горког. Он истиче да су бурек продавали шегрти најчешће на пијацама носећи га у тепсијама. Хлеб за продају ношен је у корпама *сейешкама* које су биле причвршћене на леђима, а ситно пециво и симит у округлим плитким корпама *џавлијама* које су ношене на глави.

У већим, па и у мањим варошима Србије, било је хлебарница или пекара. Оне су биле скромних димензија, с ћепенцима који су се преко дана спуштали и имали улогу продајне тезге с поређаним свежим хлебом који је мамио муштерије. То је била једна од основних карактеристика чаршије старих балканских градова. У каснијем периоду грађења пекарских радњи то је било напуштено, јер се појављују велики стаклени излози иза којих се ређају пекарски производи. У каснијем развоју пекарских радњи приметно је да оне добијају више одељења, али у њиховом распореду готово увек постоји одређен ред. С уличне стране је дућан у коме се продаје роба, фуруна и даље остаје у зиду којим се одељује дућан од радионице, са остављеним уским пролазом између те две просторије. У свим преосталим старим пекарама које раде и данас, турске фуруне су остале на старом месту, али каснијим њиховим презиђивањем (које је обавезно после извесног периода рада), често се ложиште отвара на другој страни, преме некој другој споредној просторији. У новије време, дућан се преграђује и издваја у посебно одељење. У појединим случајевима одељење с фуруном се налази на крају низа неколико повезаних просторија пекарске радње, у близини шупе с дрвима и угљем. (Пример: пекара „Јовановски“ у Београду.) У том склопу од осталих одељења налазе се мање просторије: магацин, остава, одељење које је било раније буреџџиница и др.

Све фуруне за печење хлеба су у основи округле или јајасте. У пресеку имају облик полулопте која се сужава ка странама и задњем делу. Грађене су од ћерпича и блата. Фуруна се започиње на подлози која је добро изолована, од изломљене цигле, стакла и другог изолационог материјала, на висини од око 70 до 100 сантиметара, да би била погодна за руковање. Спреда, на тој висини, око фуруне, пружа се обично банак. Ложиште је с предње стране, затвара се металним вратима. Оно је повезано металном решетком с доњим делом у којем је пепелиште с металним, обично нешто мањим вратима. Пепелиште се понекад налази с бока фуруне, а некад се до њега долази низ

²³ Живорад Јовановић, Из старог Београда, Београд, 1964. стр. 387.

два-три укупана степеника. Изнад врата за ложиште налази се још један отвор – с типловима, металним поклопцима који се ручкама повлаче како би се кроз отворе *цубове*, подешавала топлота у фуруни. *Кубе* се назива простор изнад ложишта пећи и око оцака, где су често у прошлости, током зиме, спавали пекарски радници, или је служио као спремиште за пекарски прибор и алат. У прошлости је као гориво за ложење пећи употребљаван различит материјал. Фуруне су радиле најчешће на шушку (струготину) и дрва. Данас такве пећи за гориво најчешће користе угаљ, мање дрво и нафту, а у најновије време и брикет.

О раду старих хлебарница у унутрашњости Србије добили смо податке од, данас познатог београдског пекара, Томе Миљковића. Он нам је описао рад једне такве пекарске радионице која је радила у Лебану педесетих година прошлог века. По свему судећи и Лебане је добило име по изради хлеба, а сматра се да је претходни назив места био Хлебани.²⁴ У данашњим пекарама Томе Миљковића производња се обавља по технолошки најсавременијим условима, а мајстор се с благом сетом сећа „старог“ доба.²⁵

У наставку следи опис фурунцијске радње Уроша Павловића из Лебана, где је Тома Миљковић ступио на занат у септембру 1949. године. Хлебарница Уроша Павловића је саграђена око 1912. године. То је била посебна приземна зграда саграђена од ћерпича и набоја, с кровом од ћерамиде, наменски грађена за пекару, с великим оцаком у средишњем делу куће. С улице, уместо прозора, био је излог пекаре с дрвеним капцима који су отварани постављањем у водораван положај и где је стајао хлеб за продају. Кућа се састојала од два одељења – радионице и трговине. Иначе, газда Урош Павловић је с породицом становао у посебној дворишној згради иза пекаре. (Данас је тај простор пекарске радње претворен у трговачку радњу с магацином.)

Прво одељење је било за печење и продају хлеба, друго одељење, или *амуреи* служило је за мешење и *чордисање* (обликовање) теста. Ту је био и казан за загревање воде. Фуруна је захватала цео зид који је делио та два одељења. Испред фуруне налазио се дрвени сто, *шеза*, величине око 1,5 m са 1 m за држање готових пекарских производа. У пекарској радионици обављају се све фазе израде хлеба, осим печења. У њој су од већих предмета смештени: дрвено велико текне, мало текне, сито, дрвени жарач, пинекоти, лопата за убацивање хлеба, перла, дрвени шинак, разни плехови, канца, гвоздена лопата, бакарни котао и лимено буре (слика 2).

Радни процес израде хлеба састоји се од набавке брашна (и других састојака), припреме маје, мешања теста, печења у фуруни и продаје хлеба. Брашно је набављано из приватног млина Милутина Драговића (сенатор-мини-

²⁴ Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, стр. 387.

²⁵ Тома Миљковић Тома, како га популарно зову, рођен је у селу Лопашница, општина Медвеђа (раније Косовска Каменица, срез Гњилане). Будући да су му родитељи били сиромашни земљорадници, Тома је пожелео да постане пекар још као сасвим мали дечак, у време када је са мајком посеђивао Лебане. Он данас поседује више пекара са основним седиштем у Београдској улици бр. 14.

стар код краља Петра). Из тога је млина, једно време, цело Лебане снабдевано струјом. Старији људи приповедали су о времену пре коришћења електричне енергије, када су пекари користили карбидне лампе. Оне су раднику биле окачене преко рамена и светлеле приликом ноћног рада. Тома Миљковић је и сам користио те лампе у времену када нестане електрична струја. Приватни млинови су постојали све до 1950. године када су национализовани. Газда Урош је брашно довозио шпедитерским колима на коњску вучу. Кола су имала раван плато погодан за пренос џакова с брашном и служила су искључиво за ту врсту транспорта. Брашно је допремано у јутаним џаковима од 50 до 100 кг, а истоварано је у магацин који је био посебна зграда у дворишту поред пекаре. То је морало бити чисто одељење с дашчаним подом. Дашчани под је имао и амурет, и део оцаклије где је обављана продаја. Уопште, била су веома строга правила о одржавању чистоће у пекари, чији надзор су редовно вршиле инспекцијске службе. Постојала су и врло строга правила у понашању и одевању. Газда је набављао и шио униформе за своје раднике. Обавезна је била капа, и то цилиндричног облика, док је по завршетку Другог светског рата ношена капа *тшиповка*. Код мање имућних газда радници су радили у сопственом оделу, шивеном од грубог вуненог материјала.

Пекарско радно време увек је започињало око поноћи и то доласком шегрта на рад, да припреме ватру у фуруни. Нјихов задатак је био да прво изваде осушена дрва из фуруне у којој су сушена целе ноћи, затим да их ставе под тезгу, па поново врате у фуруну ређајући их у *чашују*. То значи да се дрва дужине једног метра ређају унакрсно, и то око пола кубног метра за једно загревање фуруне. Одмах до фуруне налазио се бакарни котао *амурић-казан*, од 150 литара воде. У њега се сипа вода коју доносе шегрти из бунара. Вода у казану се загрева тако што се ложе дрва у лименом кубету у коме је постављен казан. То је обично исечено лимено буре, на чији горњем делу стоји казан. Сваки шегрт носи по две кофе од око 10 литара док се не напуни казан. То је потребна количина воде за мешање једне туре теста, за печење у фуруни.

Маја је припремана од траве киселог укуса коју су чобани јели. Маја се разбија у води и меша с брашном и прави масу – тесто. Процесом мешања теста руководе калфе уз помоћ шегрта који се уче том послу. Мешање се обавља у делу великог текнета, где се спаја претходно припремљена маја, брашно и вода. Двојица калфа замесе отприлике за око 80 до 100 комада хлебног теста. То је веома тежак и напоран посао. Тесто се затим боксује – трља и одсеца у фитиље, ставља на кантар и мери. Затим се *човрдија* обликује у лоптице и ставља да још неко време одстоји на столу. Формирано тесто ставља се у дрвене калупе *йинокоше*, израђене од беле врбе, где стаје 10 комада. Кад се пинокоте напуне оне се ређају једна изнад друге на полице које се налазе уза зид оцаклије. На тај начин се добијао округли хлеб *минур*, који је тежио 2 килограма.

За то време дрва сагоревају у фуруни и кад нестане дима, када свод – *небо* фуруне побели више од половине, сматра се да је температура повољна

за печење. Калфе или шегрти користе гвоздену канцу за вађење жара из пећи и убацују га у лимено буре. Кад се сав жар извади и буре затвори, *йашос* фуруне се пребрише пачавром завезаном на дрвеном *шиллу*, и тиме је фуруна спремна за печење. Процес печења хлеба у фурунцијској пећи, коју је описао Тома Миљковић, потпуно је исти као и опис који је дао Христифор Црниловић у првом делу рада. Основна карактеристика тих пећи је да се хлеб пече онда када се фуруна хлади. То се разликује од данашње технологије када се хлеб пече у пећима које се загревају.

У периоду непосредно после рата газда Урош Павловић је све до 1952/1953 године правио хлеб само од кукуруза, ражи, овса и јечма, а од те године па надаље правио је прво црни, а потом негде око 1954. године углавном бели хлеб од пшеничног брашна. Црни хлеб се месио од целог зрна с мекињама, а бели хлеб од чистог пшеничног зрна са ознаком ОГ. Хлеб је био округао, добро нарастао и добро испечен, веома укусан, црни и бели, и то од једног (мали) или два килограма (велики). За прављење хлеба до 1952. године коришћени су само брашно, вода, квасац и со, а после те године, уз разне врсте брашна и други састојци као што су шећер, маслац, уље... Опште је позната чињеница да је „све до Другог светског рата па и непосредно после њега, обичан народ јео проју, док је углавном само господи био доступан *сомун*. Симит је и за једне и друге био посланица, ретка и скупа.“²⁶

Муштерије су приликом куповине хлеба и пецива стајале споља, док су продају хлеба обично обављали газда који је стајао иза тезге, и газдарица која је наплаћивала. С њене леве стране налазила се дрвена каса тзв. *чекменче* у коју је стављала новац.

Стара фурунциница – пекара у новим условима

Током летњих месеци 2005. године обављен је највећи део истраживања које се односи на прикупљање података о пекарама које у раду користе још увек старе турске пећи. Дошли смо до података да у Београду и околним приградским насељима постоји још најмање око двадесетак турских пећи које још увек раде, а у унутрашњости Србије тај број је вероватно и много већи. Једна од таквих је и пекара Јовановски, власништво Богдана Јовановског, пореклом је из Кичева, чију традицију успешно настављају синови Петар и Јован.²⁷

²⁶ Мр Новица Ранђеловић, *Пола века Життојека*, Ниш, 1997, стр. 7.

²⁷ Богдан Јовановски од 1955. до 1995. године успешно води пекарску радњу на Вождовцу, након чега вођење радње препушта синовима Јовану и Петру. Богдан Јовановски из Македоније долази у Београд 1951. године да учи пекарски занат у пекарској радионици Бошка Анђелковића. Та пекарска радња је до 1955. године називана хлебарница, служила је претежно за печење хлеба и лепиња.

Београд је увек важио као привлачно место за многе занатлије, који су долазили у печалбу или се у њему трајно насељавали. Од периода почетака стварања модерне државе у XIX веку, више од једног века константно у српске градове и вароши пристижу многобројни досељеници из пасивних крајева у потрази за послом. Тај тренд се наставља и неколико деценија по завршетку Другог светског рата. Широм Србије, а посебно у Београду, постоји велики број таквих досељеника који су пореклом из јужних српских крајева. Када је реч о пекарама, највише их је из Македоније и то из кичевског и тетовског краја. Познато је да у Београду живи око 200 фамилија родом из тих крајева који су остали у пекарству. На неке од тих пекара као што су Бошко Анђелковић, Митар Стојановић, Бора Петровић, Митар Петровић и други, указује и Богдан Јовановски.

У пекари *Јовановски* задржан је стари традиционални начин печења хлеба у *џурској* пећи. Ту пећ је око 1965. године сазидао мајстор Пишта Мартин из Новог Сада, тадашњи седамдесетогодишњак. Она је двојна и захвата целу површину зида. Претпоставља се да је он сазидао доста пекарских фуруна у Београду пре и после Другог светског рата, од којих су само неке до данас преостале. Поред њега помиње се још неколико мајстора *пећкара*, пореклом из Војводине и с југа Србије (слика 3 и 4).

Данашња радионица Јовановски је наменски зидана за пекару, пре Другог светског рата, за потребе другог пекара. Она је смештена у приземној згради чије су просторије мало више у односу на првобитно стање. Насупрот пекаре у дворишту је стамбена кућа Богдана Јовановског и његове супруге, док синови живе одвојено са својим породицама. Пекара се састоји од четири одељења, у уздужном низу поређана и повезана: продавница, магацин, радионица и одељења с фуруном које пекар назива ложионица. Иза ње је посебна мала шупа за угаљ.

Целу површину централног зида ложионице захватају две саграђене фуруне и казан за воду, који су скривени од погледа, јер је цела површина зида споља обложена керамичким плочицама. Једна фуруна налази се с леве стране, друга фуруна ниже у централном делу и казан за загревање воде с десне стране површине зида. Богдан Јовановски је сам инсталирао казан с цевима које су разведене по целој радионици и на тај начин има стално топлу воду. Казан се загрева жаром из фуруне, ђумуром, пиљевином и другим горивом које се убацују кроз отвор који се затвара металним вратима.

Пећи су зидане од ћерпича, облепљене блатом, јајасте основе, висине око 70 цм, а ложиште се сужава идући ка задњем зиду пећи. На *џайосу* пећи постављена је ливена (гусана) решетка *рос* или *росић*, за одвод пепела. Свака пећ има два нивоа и отвор на њима, са металним вратима која имају резу. Ложиште прве пећи је у висини груди мајстора, а доњи део, где се слива пепео, нешто је ниже. Средишна пећ осим главног отвора има и доњи који је укопан у земљу, до кога се долази силаском низ неколико степеника. Дим се одводи кроз велики оцак поврх ложишта. На сасвим горњој површини зида налази се правоугаони отвор с вратима, а системом већ поменутих типли подешава

се температура у фуруни. Осим тих дуплих пећи, чешће су зидане обичне пећи које су се у већем броју задржале до данашњих дана (слика 3 и 4).

Уз бочни зид поред фуруне налази се метална направа на покретној шипци *јорионик* који ради на нафту, а користи се када фуруну треба за кратко време догрејати. Испод те металне конструкције, уз бочни зид, по поду ложионице набацан је угаљ који се лопатом убацује у фуруну. Пећ се загрева угљем који мора комплетно да изгори, а његов жар се избацује дугачком металном полукружном лопатицом *чакром*. Затим се ложиште добро пребрише крпом *йачавром*, и пећ је спремна за печење. У фуруну може да стане око 150 хлебова.

Уз зид према радионици налазе се увис поређане дрвене кутије *касле*, а поред њих висе комади платна који се употребљавају да се тесто приликом стављања у касле не би лепило. Ту су и дугачке дрвене *лојаше* за убацивање теста у пећ. У радионици се налазе следећи предмети: велико *шекме*, где се раније месило тесто, а то се чини понекад и данас када нестане електричне енергије па не може да се користи електрична мешалица. Цело текме дужине око 3 метра прекривено је дрвеним таблама и има функцију радне површине где се припремају и обрађују разне врсте пецива. Сито за просејавање брашна обично виси на зиду поред текмета. На радној површини, или поред ње, још се налазе вага, сандук соли, разне посуде и прибор попут велике металне кашике за захватање брашна, оклагије, металне и дрвене кашике, посуде од метала и пластике разних величина и сл.

Процес мешења је данас умногоме лакши јер се обавља у електричној мешалици, која заједно с машином за роловање хлеба и кифли заузима велики део простора у радионици. Оне су уведене после 1970. године. За једну фуруну замеси се око 150 килограма теста. Раније се мешење теста обављало ручно. У прошлости се користила маја коју су сами пекари справљали. То је по мишљењу многих био јефтинији и здравији начин, јер се добијала већа количина теста и то природним начином.

Процес мешења хлеба започиње у казану електричне мешалице спајањем квасца (око 250 gr), соли (1–1,5 kg), брашна (100 kg) и воде (око 40–50 литара) и траје око 15–так минута. Такво тесто у казану треба да одстоји и *најарба* (нарасте) још око сат или сат и по. Када је потребно добити дуплу количину теста, поступак се понавља у другом казану. Да би се добило боље хлебно тесто, потребно је да се још једном премеси и да одстоји још неколико минута. Затим се руком цвикује и ставља на вагу а потом и у машину за роловање хлеба. (Пре употребе машине за роловање, тесто се руком обликовало тј. *чаврдисало*.)

Обликовано тесто се убацује у дрвене кутије *касле*, које врше функцију старих пинокота. Касле су прекривене ланеним платнима и посуте брашном. Хлеб се у њих ређа поступком *шйабања*, односно преклапањем платна у виду хармонике. У њих стаје око 10 до 15 комада хлеба. Касле се ређају једна преко друге у висину. Тесто припремљено за печење још неко време стоји у њима, а затим се лопатицом пребацују по три комада теста на

велику лопату, где се премазују *булумаћем*. То је раствор брашна у хладној води (штирак), који се затим ставља у врелу воду. На крају се одређеним редом убацује у фуруну, где отпочиње печење. Процес убацавања хлеба траје око пола сата, а потом се сачека још око 15 минута и хлеб почиње да се вади редом којим је убациван.

Слична организација простора са фурунама, затим електричним мешалицама и пекарским прибором налази се у свим виђеним пекарским радњама, па стога следе фотографије из разних пекара (слика 5).

У магацину се налази велика вага за мерење брашна, цакови брашна, плехови за печење пецива, тепсије за бурек; машина-преса за пресовање мањих комада теста за пециво и фрижидер.

Продавница има велики излог у коме се налази полица с истакнутим пекарским производима. Продавница је подељена на два дела. Стаклена витрина с уграђеним шпоретом (да се бурек и пециво неби охладиле) је врста тезге за којом стоји продавац. Иза његових леђа је такође велика дрвена витрина с преградама за разне производе. У том простору стоји продавац. Други део, уз улазна врата, је простор за муштерије које ту могу да „с ногу“ презалогате, стојећи уз дрвену полицу-шанк. Поред домаћег хлеба и бурек, у пекари се данас производе разне врсте пецива од белог и интегралног брашна, као и специјалитети од других врсти теста. Продају обављају три продавачице на смену.

Закључак

Осим пекарске радње „Јовановски“ у Београду још увек ради знатан број пекарских радњи које су у неким елементима остале верне традицији, што подразумева посебан начин мешања и печења хлеба, и то их чини привлачним у данашњем технолошком буму. Неке од њих смо посетили, али њихов прави број нисмо успели да утврдимо. Унија пекара Београда не располаже таквим подацима, тврде да у Београду има укупно око 3000 пекара, а број старих пекара може да се креће између 30 и 300.²⁸

Утврдили смо да старе пекаре тако раде захваљујући власницима којима је то породична традиција, а поједине пекаре настављају традицију

²⁸ Списак старих пекарских радњи од којих смо прикупили информације: „Јовановски“ у Војводе Степе бр. 107, Пекара „Сима“ у Војводе Степе бр. 320; „Сека“ у Грчића Миленка бр. 42; „Грубаноски“ у Јаше Игњатовића бр. 19; „Бата“ у Војводе Скопљанца (Душановачка пијаца); „Пекара“ у Павла Папе бр. 6; СЗПП „Пекара“, Соње Радић у Скадарској бр. 47; „Три лава“ у Будимској бр. 30; Пекара „Гвозден“ у Нишкој бр. 1; „Пекара“ у Тршћанској бр. 20. У центру града постоји још неколико пекара за које немамо податке да ли раде, али треба споменути још неке пекаре које се налазе на периферији града и у приградским насељима: Калуђерица, Крњача, Вишњица, Ритопек, Гроцка и др.

претходних власника које чак и не познају, али свесно се одричу модерне технологије и хемије. Огромна већина пекара данас ради у савременим технолошким условима, док су поједине пекарске радње осим модерних постројења задржале и старе фуруне које их подсећају на прошле дане. Поставља се питање које су добре, а које лоше стране те две супротстављене врсте производње.

Позитивно је што је у огромној мери нова технологија заменила стару, чиме су побољшани стари и недовољни капацитети. Пекарство, као и друге привредне делатности, трпи последице великих друштвених криза. Оно је дуго било на ниском нивоу, са застарелом технологијом, при чему се рад састојао од ручног мешања и печења у турским пећима на дрва. Због таквих тешких услова рада увек је било присутно и незадовољство пекарских радника. Радно време пекарских радника било је и дању и ноћу, а трајало је између 16 и 18 сати дневно. Пекарски посао је сматран једним од најтежих (поред рабацијског и воденичарског). Да би се обезбедио социјални мир у земљи, често је држава прибегавала издавању посебних законских мера како би одржала ту виталну грану привређивања. Тако се издају посебне наредбе у циљу свеопште заштите становништва. Занимљиво је погледати једну од тих наредби градске полиције, донете 1930. године у Крагујевцу, којом се прописује цена хлеба, ред и чистоћа у хлебарницама. Једна од тих наредби гласи: „Ко буде продавао хлеб по другој цени и у другој тежини него што је у овој наредби назначено, или не буде мерио хлеб приликом продаје, не буде пекарницу одржавао у пристојној чистоћи или не буде истакао ценовник на видном месту, како је то у овој наредби предвиђено, биће позван на одговорност и кажњен новчано од 10 до 500 динара, а ако не буде у могућности да плати казну, она ће бити замењена са 1 до 10 дана затвора.“²⁹

После Другог светског рата почиње масовније осавремењавање производње, које тече упоредо са национализацијом и подруштвљавањем предузећа. То је био неминовни процес преласка занатске у индустријску производњу, јер је то не само савременији већи и јевтинији начин производње. Ипак последњих деценија XX века поново долази до бурног повратка пекарског занатства. Ничу пекаре једна до друге као печурке, на сваком кораку и ћошку. Оне углавном нуде велики и богат асортиман хлеба и пецива, али у основи свега та производња се базира на њиховој врло брзој припреми и печењу, што се у многоме разликује од ранијег начина, који је био далеко спорији али по мишљењу многих бољи у нутриционистичком смислу. Нажалост, технологија и хемија су учиниле да данашњи хлеб често изгледа као гњечава маса, мекана и порозна, која се после само неколико сати изобличи у нешто друго. Ипак, приметан је све већи број људи који се у старим пекарама снабдевају хлебом који је, како се тврди, и пети дан свеж и укусан за исхрану.

²⁹ Монографија *Пути дужи од века...*, нав. дело, стр. 247.

Нажалост, многе старе пекарске радње које су биле тема рада, броје последње дане, јер се боре с многобројним потешкоћама у опстанку, трудећи се да задрже стари начин производње у досадашњем простору и окружењу (слика 6). По свему судећи, оне ће бити ускоро затворене, или прилагођене за пресељене у нове савремене услове, у оквиру модерних стамбених и трговачких четврти. То је још један у низу примера када се делић старог занатског Београда неумитно повлачи и гаси. Ипак, сећање на традиционални начин производње хлеба, и све што је везано за његово место у духовној и материјалној култури народа, остало је забележено и сачувано на једном месту – Јеремијином „Музеју хлеба“ у Пећинцима, једном од три музеја хлеба у свету (слика 7).

Summary

Dragana Stojković

FROM OLD-FASHIONED TO MODERN BAKER'S SHOP

The baker's trade as a branch of handicrafts and industry has a rather special place in the society. Although almost always one of the top promising and prosperous trade and industrial activities, in the course of its development, the baker's trade has frequently experienced rises and falls, depending on overall development of society.

Considering the fact that the baker's trade has always had a role of the supreme importance for the population and its nutrition, it could have never disappeared as a trade, but it rather adapted to new circumstances in accordance with technological development.

The baker's trade has survived despite a large number of great social crises, although for a long time, it was at the low level, with obsolete technology, where the work consisted of manual kneading and most frequently baking in the so-called Turkish ovens that used wood as fuel. After World War Two, modernization of production commenced at the same time with the process of nationalization and the turning of enterprises into public property, the process that had both good and bad aspects. The positive aspect lies in the fact that new technology replaced the old one to a large extent, thus enhancing old insufficient capacities as well as the quality of products. In addition to vast range of numerous and excellent types of bread and baked goods, which exists today, the baker's trade is generally based on very quick preparation and baking of products, which is greatly different from the old method that was far too slower, but, according to many, better in terms of nutrition.

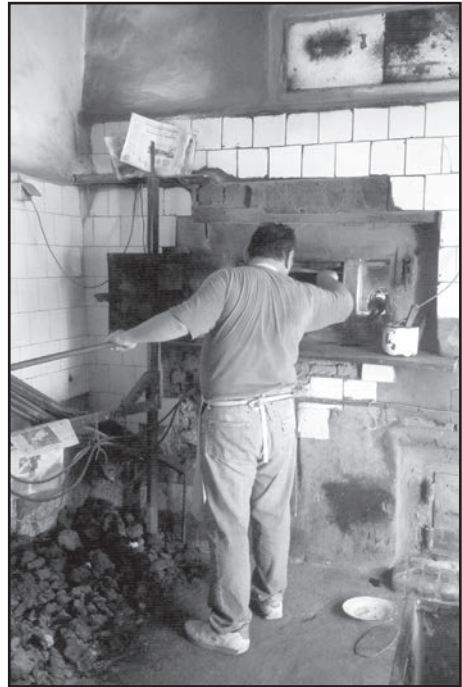
Several bakers' shops still exist in Belgrade and have remained faithful to the traditional way of bread baking and it is this that makes them attractive in today's technological boom. Unfortunately, the days of numerous old trade shops, of which some are mentioned in the paper, are numbered. Judging by all, those are very soon going to be relocated to modern residential and commercial quarters of the city with new, modern conditions. This is yet another in a series of examples where a tiny part of the old, trade city of Belgrade inexorably withdraws and expires.

1. Особље београдске пекаре „Младеновић“, на Варош кайији, око 1926. године (разлегница, вл. Ђорђе Крсћић)

2. Сцѣна хлебарница у Лебану (унутрашњи и спољни изглед), око 1950. године (цртѣж Бранка Вукумировића, сликара на основу сећања Томе Миљковића, познатој београдској пекара)

3. Убацавање хлеба у једну од фуруна у пекарској радњи „Јовановски“, (фотографија Мима Мајсторовић)

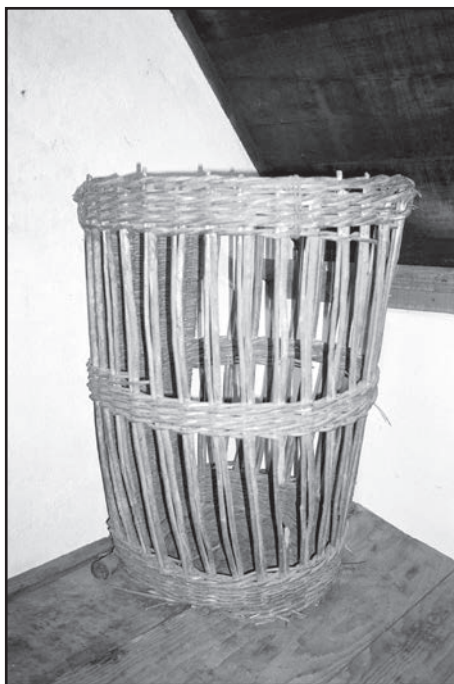
4. Обична фуруна у пекарској радњи „Грубаноски“ (фотографија Д. Стојковић)

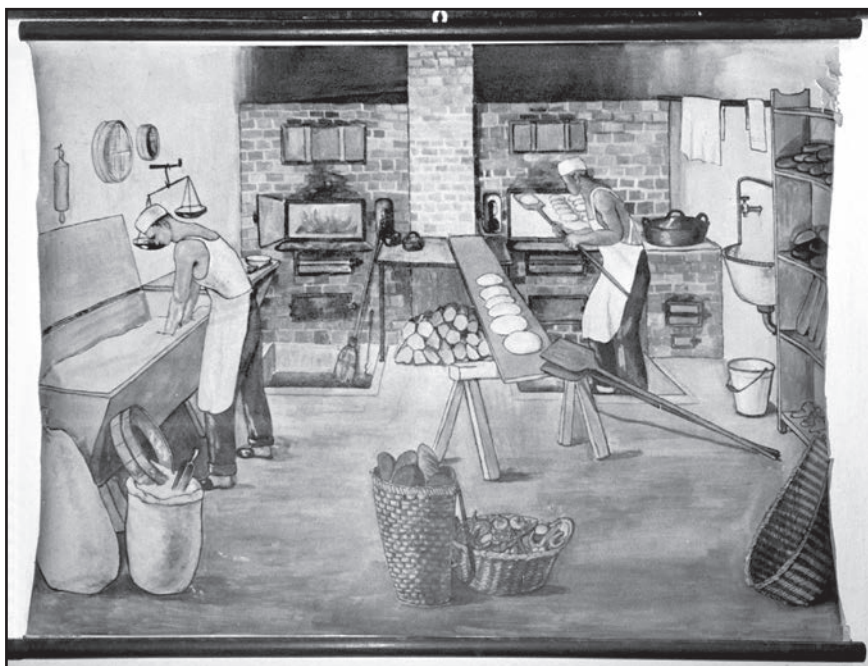
5. Радионица – месионица са прибором и алајом у „Пекари“, Скадарска бр. 47 (колаж фотографија Д. Стојковић)

6. Пекара „Три лава“, сјаоља, у Будимској бр.30. (фотографија Д. Стојковић)

7. „Музеј хлеба“ у Пећинцима (фотографија Мима Мајсићоровић)

8. Изглед старе шииичне њекаре, цршеж, „Музеј хлеба“ Пећинци
(фоџиографија М. Мајсџоровић)

9. Мешење хлеба у електричној мешалици у њекарској радионици „Грубаноски“
(фоџиографија Д. Сџојковић)

10. Дућан пекаре „Грубаноски“, сивољни изјлед, (фотографија Д. Стојковић)

Данка Вишекруна

ИЗРАДА ПЕЋИ ОД БЛАТА У БЕГЕЧУ

Рад је настао на основу неколико разговора с Илијом Литричићем који је знао да прави једну од најстаријих и најједноставнијих врста пећи – простију, земљану или од блата: сламе уваљане у блато и обликоване у виду ваљака. Полагањем ваљака, једног изнад другог зидано је тело пећи, прекинуто на једном месту – тамо где су јој *устиа* или врата, тј. где се спаја (углављује) у преградни зид између собе (ту је пећ) и кухиње (из које се ложи).

Подножје пећи је тзв. *банак* од цигала, обично истурен, четвороугаони. Зидови, односно пећ (назив за њено тело којим је затворено ложиште), у облику је зарубљене пирамиде или стожасто (ово друго чешће), са завршетком у виду *шице* (суженог ваљкастог дела, као шија, врат, у саставу које је, на самом врху, плочасто проширење истог назива – *шица*).

Пећи од блата су наслеђени производи народног умећа. Најчешћу и незамењиву примену су имале унутар кућа народног војвођанског типа: загревале су собе, у њима се пекао хлеб, месо, кувала разна јела и др., а све за време хладних и дугих панонских зима.

Кључне речи: Мајстор Илија Литричић, пећ, ложење, банак, запећак

Увод

О прављењу *пећи од блати*а разговарала сам са Илијом Литричићем, у неколико наврата, током 1987/88 године. Илија је рођен 1914. године и стално је настањен у Бегечу. Иако је по занату тесар, зна да прави и *пећи*, *пећке*, тј. *фуруне*, како *од блати*а: са грађом, конструкцијом од *прућа*, *шрске*, *шачака*, *коља*, *лешава* или *кудељни сџабала*, тако и зидане, од *цилаља* – *џресни цилаља* или *черџића* и *сијиноћ*, *бибер цреја*. Научио је да зида и од *каљева* – *каље*

ве њећи. Све их је – без обзира на материјал, конструкцију и облик – правио као самоук што у то време, пре Другог светског рата, али и касније, није био никакав изузетак, него, шта више, правило. Међу тим самоуким мајсторима било је зидара, са изученим зидарским занатом, или без њега. Највише је било Рома (Цигана) који су „крпили, подзиђивали, лепили куће земљане. Само се за пећи од кањева учио занат и стицала диплома пећкара“.

За прављење пећи Илија се заинтересовао још као дечкић. Најпре је само посматрао како то мајстори раде, а потом им је помагао: правио блато, доносио материјал, придржавао грађу итд. Поред осталих, радио је са зидарима Јанком Безеком и Николом Мутибарићем. Осамосталио се *пре војске (1935)*. Од тада, до шездесетих година XX века, док још нису биле „изишле из моде“, направио је двадесетак пећи: у Бегечу, Баноштру, Старом Футогу и другде. Највише зиданих – од црепа или *црејани*, од *цигаља* или *циљани* и од черпића. Од блата је направио само две-три, све са грађом од прућа. Али, како се без обзира на грађу фуруне од блата праве на сличан начин, сваку је могао направити. (На грађу, која је од једне врсте наведених материјала, „шта ко има то и мете, лепи се блато или се слажу ваљкови“ [ваљци]). Ипак, Илија је најчешће зидао фуруне од црепа и цигаља јер су, као модерније, потиснуле фуруне од блата. Тако је било све до шездесетих година XX века када су и једне и друге замењене неким од следећих пећи: *краљица њећи*, *ївоздена*, тј. *їучана фуруна*, *їоздерњача*, *їрїара*, *кањева њећ*, *нафїара* и *њећ на сїрују*. „За онога ко је имао гвоздену пећ говорило се: ’Има гвоздену фуруну. У, у, у тај се греје богато!’“

Осим Илије, у Бегечу је било још „десетак људи који су знали да направе лепу и квалитетну фуруну од блата. Али, у то време, сиромачнији, ни черпић није могао да направи.“ Такав [сиромачнији] је, неретко, сам себи крпио [правио] фуруну. Склепо би је како је знао. Главна да се на њу греје.

Мајстор се позивао да направи фуруну речима: „Ајде мајсторе, направи ми фуруну.“ Речи *фурунција* и *њећкар*, Илија је чуо да се у Бегечу употребљавају само за неког *ко је шкрїи*, *циција*; кад би рекли: „Не плаћа ни фурунцији лебац“, или: „Тај ни фурунцији лебац не плаћа“.

Кућа од земље, и пећ од земље

Куће у којима су грађене просте пећи припадају панонском, тј. војвођанском типу и распрострањене су по војвођанским селима, салашима и градским периферним крајевима (све ван центра сматрано је периферијом). Градску периферију настањивали су ратари, баштовани, занатлије, надничари..., они што у класном систему чине народ. Њихове куће, као и пећи, биле

су од земље. Једино што зидови пећи нису од *набијане земље* као код кућа – *набијача*. „Само [је] свака стога кућа у селу била назидана“, каже Илија.

Положајем (на дворишту, парцели) кућа од набоја је *дужна*; улици усмерена краћом, забатном страном (лицем), дужом (подужном граничном фасадом) је *на бразди, међи* са комшијом иза, позади куће. Тиме је главни, непосредни улаз у кућу (врата), увек са предње подужне стране, усмерен властитом дворишту. Просторије су распоређене по подужној оси, једна иза друге. У сваком случају, и када је кућа дводелна (од два одељења), и троделна (од три), прва просторија је увек соба, друга кујна. Код троделне или четвороделне, па и петоделне куће, иза кујне је стражња соба или штала, качара, шупа, према економском стању и потребама домаћинства.

Облици (моделу) простих пећи

Обликом, али и грађевинским материјалом, просте – паорске пећи су у „четири ћошка – на шици или на шифонер“.

„Шифонер[ске] фуруне су мало господскије“. Зидане су од цигала, черпића или црепа. Тој групи припадају и каљеве пећи које су „већином Швабе имале. Једна од стотине код Срба. И то у граду. Не сећам се да је неко у Бегечу имао каљеву пећ“, каже мајстор.

Фуруне на шици, назване су тако по шици, врху, шиљку, *шиљајом завршејку*, односно сужењу у које се при врху „скупљају“, њихови зидови. Али, и сам тај сужени део – шица, најпосле „се заврши округлим или четвртастим проширењем, облика као чанак, погача или тањир“. Мајстори кажу да се тиме *шица доиради*: „Метеш на шици ко тањир. Или, фуруне иду у шиљак на који се, горе, мете округло“. Битно је истаћи да се је све то, заједно, шица!

„Шица, као и фуруна, направљена је од сламе и блата – ваљка, који се умота, завије и постави на врх. Може и од гомиле тврдог блата и сламе које се уваљају у лопту коју, потом, мајстор сабије са обе стране, да буде као погача.“

Старијем облику (моделу) фуруне на шици припада *фуруна кулача*. Изгледом је најближа правој, *ћросијој кулачи*, чија је основа кружна, *не на четири ћошка* као код новије. Проста кулача је у облику купе, као најстарије станиште, потом за привремени, сезонски боравак и најпосле једино као помоћни или смештајни простор за живину, сушење меса (пушница) и сл. Грађа прсте кулаче је *од ћрућа, кудељни сџабала (сџабала кудељаче, кудељшиине, кудељешиине)*. За њу мајстор на месту будућег симса (испушта) у раменом делу, „оплете мало, не прикуца летву, као за новију кулачу“. Остале њене особине су да је *равна са земљом (нема банка – постоља)* и, свакако,

шиицаста на врху. Чак и у XX веку дешавало се, мада врло ретко, да „неко [онај ко је прави] остави шпицасто“, тврди Илија.

С временом фуруна на шицу, слична кулачама на сл. бр. 1, поприма изглед као на сл. бр. 2, 3 и 4, тј. завршава се у виду купе (пресечене или заравњене на врху) или зарубљене пирамиде. На таквој фуруни, гледано спреда (чела), уочавају се следећи делови: постоље (банак), тј. доњи део фуруне до (доњег) *симса*, затим (тај) симс, па горњи део преко симса или тзв. *куйола*. На самом врху куполе је (горњи) симс – оквир шице, тј. завршетак куполе који је – раван!

Фуруна на шицу је при врху знатно ужа од фуруне на шифонер. (Мада се и фуруна на шифонер при врху сужава, али скоро неприметно.) Од банка до рамена, где је мали банчић или симс (доњи симс на фурунама где постоји и горњи симс), не сужава се тако изразито као од рамена до врха. (Врх је ужи или шири, према моделу, облику, форми, мустри фуруне – старијем или млађем.)

Новије фуруне, грађене у XX веку, у Бачкој, без обзира на то да ли обликом кулаче или шифонерске, имале су „банак мало старији од фуруне“. Старији, у значењу шири, „напуштен 10, 15, 20 см, од [равних површина] зидова“.

Где су грађене и чему су служиле собне пећи

„Пећ је собна. Никада није грађена у кујни“. Али, ложена је из кујне! Ређе су врата пећи у ходнику, шупи или споља. Врата пећи су, дакле, углавном била у преградном зиду између кујне и собе. У соби, пећ је у једном крају, „нуз зид, нуза кујну“, али не „за врати[ма]“. Од комшијског зида удаљена је толико да га не греје, да се не хлади ни она (пећ) ни соба. То растојање између пећи и зида назива се *заїећ*, *заїећак*.

Сељачку фуруну су неки имали и у *леїињој кујни*, под шупом или у дворишту (*авлији*, рекли би стари). Ако је у авлији, онда је „пољска фуруна негде у крају, даље од камара сламе. Служила је лети, највише за пећи лебац“.

У собним пећима зими, и кад је време хладније, печени су „лебац, лепиње, погаче, листане погаче, чесница, божићни колач, васиљница, колач за положника [плетеница], кромпирача, бундевара, погачице, гибаница, тј. штрудла са маком, сувим грожђем, пекмезом од дудова, пекмезом од апте итд.“.

„Лебац се месио недељно једаред, дваред. Јели су га мало стојећи [имућнији]. У лебу је било 10% житног брашна. Оно друго проја, кукурузно брашно. Бели кукуруз се више мећо у лебац. То је, 1920–1922 био лебац. А сиротиња, она је јела проју са утрвеном бундевом. Нисмо имали ни да је пошећеримо, ни да је помастимо“.

„У фуруну стане два, три већа леба [од 4 до 5 kg] или до шест лебова мањи [од 2 до 3 kg]“.

„У пећи су пекли месо, кромпир у тепсији, бундеву. У њој запеку шунке... Ту се и кувало – у лонцу земљаном пасуљ: навуче, нагрне жеравице около, до грића... И – запражимо. И – готов ручак! Тако се и сарма кувала“.

Од чега је зависно изглед и квалитет пећи

Облик и величину пећи одређивао је мајстор према величини просторије у којој је градио, материјалу којим је располагао и жељи наручиоца (муштерије). Квалитет је зависно не само од вештине онога који је правио него и од могућности (имовног стања) наручиоца (муштерије). Док се имућнијим „направе дебљи зидови, јер оће она [фуруна] да ороњава кад је тања, дотле сиромашнији људи воле да је тања, да се мање ложи огреве. Брже се угреје, али и брже одгоре кад је танка. Ипак, не мари, после 10 година свалимо је“, додају некадашњи корисници тањих фуруна.

Нерасполагање довољном количином или одређеном врстом материјала утицало је, значи, на квалитет пећи. „Требало је имати дрва за грађу, па да су права, па да су лепа. Свет се свакако довијо“.

Они који су пећ правили за себе, а томе нису били вешти, размишљали су: „Каква је да је. Нек није на мустру [лепог, стандардног облика и израде]. Главно је да не платим. Зидам сам, како знам“.

Израда

Алати

За прављење фуруна од блата користи се: „ашов [да ископа земљу], чекић, мистрија, водомер [либела], равна летвица [најкраћа 1 m], за ћошкове, симсове, затим метар дрвени, сандуче је ли кофа за блато [ако га газда нема мора мајстор понети своје], мотика с чим ће превртати, прекопати, израдити, прерадити блато“.

Материјал

Материјал за градњу обезбеђивао је газда (будући корисник). Неретко, и блато је правило. „Сваки човек је знао блато с плевом направити“, каже Илија. Управо с тога што су му помагали они за које је пећ правило: газда, његов син или неко други од укућана; „нико се није либио, ни жене“. Због тога, али и зато што прављење пећи Илији није било главно занимање, он није имао одређеног помоћника.

Највећи део материјала уграђиваног у фуруне од блата управо је блато. (Отуда и назив фуруне од блата.) Земља за прављење блата пажљиво се бира: „Већма да је глинена, жута земља. Не употребљава горњи слој, већ онај пола метера ниже. То је мртва земља, глина, полуглина. Копана је на пашњаку, поред неки вода [бара, ритова]; на ливади ди расте камилица – тамо је слагињава земља. Бегечани су глину копали на Старим лединама, док Илија тврди да је „најбоља сремска иловача па бачка шареница“. Ако је копана недалеко од места прављења фуруне, у дворишту или башти, онда је ту, у јами, прављено и блато. Ако је „копано даље, земља је доношена у двориште да се прави блато“.

Блато, тачније земља за блато, копа се ашовом, а *ragu* (прави) мотиком, лопатом и ногама. Мотиком се ситнило, „преметало да нема грудa. Кад се не изради грудaво је. Даље, уситњена земља се разгртала, на средини се правило као лавор [рупа] по којој се посипала плева и сипала вода – у средy [рупу]. Онда уђеш у сред рупе, па мотиком ваташ земљу унаоколо, редом, па бацаш на своје ноге и газиш“. Ако је време топло гази се босим ногама, ако није – чизмама. Потом, блато (лопатом) „приврће, приврће“ и дода, ако треба, још воде, плевe или земље. Кад се три, четири пута пребаци направи се *право блато!* „Оно спада с мотике, од њега мотика треба да је чиста“.

По блату, које се „оставља да престоји“, ако је у јами, „изручивала се вода. Тако се чувало. Могло је да се направи ко умка, која се мотиком заглади [испалира]“. То блато не стоји дуже од неколико сати, за разлику од блата у јами, које се не користи одмах: „стојало је макар један дан, да плева и блато заједно смекну, кисну. Одмекне плева, па кад се лепи [зид] – буде равнија фуруна. Сутрадан, блато се прекопавало, додавало се ако треба воде и плевe и са њим се могло радити. Само, боље је и да се после тога остави још један дан, јер право блато је кад ускисне, прокисне, кад се осећа, смрди. Ондак је добро радити са њим! Оно, зато што је одстојало, постаје као туткало. А фришко, ново се распада!“ Али, без обзира колико је блато добро *навек* су га пре употребе, у свакој фази рада са њим, прерађивали: прекопавали мотиком и додавали, по потреби, воде и плевe.

Прво се правило блато за зидање банка. „То је малтер блато или блатња-ви малтер. Без плевe је и не мора бити добро урађено“. (Може и с плевом, али нема потребе.) Блато с плевом уграђивано је (лепљен је костур пећи) и њиме се лепило (равнали су се зидови споља и изнутра). Илија је пећ лепио и изнутра!

До пећи се блато донесе у кофама или догура у колицима: „У колици се и преради. Или, у сандучету, кофи. За блатану фуруну, доста је два добра цака или две батаре плевe. [Батаре су велике округле корпе од прућа, са две ручке. У њима се преносио кукуруз, купус, паприка.] Најбоља је ситна житна, шенична плева. У недостатку ње, коришћена је зобна слама. Претходно се исецка сикирицом на пању, или се изломи, ако је добро осушена. Длака из коњских репова и грива и свињске чекиње, употребљавани су изузетно ретко“.

За прављење костура пећи, довољан је био „добар сноп прућа обима метерског ужета“, којим се веже, дужине до два метра. „Пруће је врбово или багреново. Најбоље је од дивљег багрена – багренац. Није смело да буде зелено, а требало је слабије [тање], да се лакше ради! Одсечу га добрим ножом, ваговом или косиром“. Побољша му се квалитет тако што се неколико дана пре употребе (шест до седам), „загрпа у шталско ђубре, да стоји док не омекша. Тако постаје мало мекано, мало сасушено.“ Може, у истом циљу, да га мајстор, непосредно пре коришћења, греје над ватром држећи у руци по двадесетак прUTOва – *једну жамљу*. „И, кад мало поцрни – добро је. Уместо тога, могао га је квасити па гурати у фуруну да се упари“.

Рагови у зиду и зидање постоља, банка пећи

Ако се пећ гради на месту дотрајале, срушене пећи, онда се све што је остало од претходне, да се може искористити, користи. „Поправи се што је оронуто, изгорело“. Нпр. „канал у који се фуруна углави, оструже се мистријом или чекићом“, а постоље или банак, ако није сувише оштећен, не руши се. Само се патоше изнова. Али, када се пећ први пут прави, а не крпи, нити изнова гради на месту срушене (фуруне), онда је требало у преградном зиду између кухиње и собе направити тзв. *димњачки канал*. Исећи у зиду од набоја (дебљине је између 50 и 70 cm), „у кујни, канал све до тавана. Одуда, из собе, не сме да се провали.“ Мајстор га затвори. „Туд се међу цигље, насатице“. Потом, испод цуга, димњака, прави четвртасти отвор кроз који се пећ ложи и који се назива *уста или враћа пећи*. Испод је *банак*, звани и *пећурак, јароноша или пейелара*. „Ту се сручи жеравица, кад ватра утиња“. (Где се за пепелару не употребљава назив банак, банком се сматра једино постоље пећи, али ако је избочено. У противном, не каже се да га пећ има.)

Мајстор копа и у зиду собе, где ће пећ углавити. Ископа знатно ужи и плићи канал *фалц*, тј. уштемује место, дубине 5–6 cm. Копа помоћу какве сикирице, старог штемајзла или чекића. Пре углављивања пећи, у канал убаци блато, јер фуруна са свих страна мора бити *заднивена*.

Место зидања банка „означи се чим било: мете се даска па се мистријом, по земљи, запара“.

Банак је зидан целим циглама и – *на њо циљѣ* (дебљина зидова) малтером од чисте земље (чисто блато без плевѣ). Када се пећ *йрави унуџри* – *йодигже* у соби или летњој кујни где је подлога од патоса, онда се патос и потпатосница исеку. Банак се прави најчешће у лакат, са две стране, да један зид упире у зид до комшије, и да су постоље и запећак у истој равни. „Неизидани запећак је висине пода“. (У ствари сам под.)

Чим мајстор заврши зидање банка (тачније његовог оквира тј. два зида), онда му унутрашњост испуни земљом; „ма каквом, може и цигљаним шутом. Затим земљу убије, набије дрвеним маљем, да се не слеже, да то место буде чврсто“, па ради на патосању банка. За то је одабирао најравније цигле, које је „положено мећао и ређао зидарским слогом“, на подлогу од песка. „Песка се мете, тако, са шаке.“ Пазио је да се цигле међусобно добро споје. „То се уради фест и фино“, каже Илија. „Патос је морао да буде и мало укошен, мало нагнут ка димњаку, вратима пећи“. Разлика између највише и најниже тачке патоса износи до 5 см.

Прављење косиџура, зидање и лейљење

Костур (грађу) благане фуруне мајстор *склаџа* од претходно направљених (готових) страна, две бочне и једне челне. Прво на банак поставља бочне стране, облика правоугаоног трапеза, које *уџлављива* у зид и са њима спаја челну страну, на ћошковима везану кудељним канапом. „Ексера није било да се могло купити“. Све три стране прави од по две међусобно паралелне и хоризонталне летвице, с тим што је горња мало краћа, па за летвице спаја пруже, постављено „мало укосо, мало шрек“. Тиме је размак између прутева на доњој летвици 2 до 3 см, док је на горњој само око 1 см. Крајеви пружа прелазе ивицу доње летвице до 10 см, а горње од 60 до 70 см.

Мајстори који костур нису склапали од „готови страна“, забадали (задеввали) су прут по прут у подлогу у виду насипа од блата и плевѣ, или у ваљак од блата и сламе. Ако је од блата и плевѣ чвршће се замеси и причека се да се стегне. Доњи крајеви пружа зашиљени су косим зарезом.

Насип и ваљак, у пресеку су 10 до 15 см, и од ивица банка удаљени су најмање десетак центиметара.

Фуруна се зидала, лепила, свуда наоколо по доњој подлози и костуру (грађи) тј. арматури. Ако је мајстор лепио у три пута онда је налепи до половине доњег дела (изнад банка), затим до рамена, односно до горње летвице или доњег симса, под условом да је фуруна имала горњи симс. На крају налепи куполасти део.

У блато непосредно „пре уграђивања дода мало загашеног креча, да буде мало тврђе, да боље стеже“. Блато се доноси у амперу, у којем се пре употребе преради. Одатле се и захвата, рукама, које се стално квасе у другом амперу. Догоди ли се да блато на неким местима клизи. Та места се *окриѣ*,

опет блатом. „Да се блато боље сједини, да буде равније, површина фуруне се ишиба, мало, једним лаким прутитем. Потом се остави да се још више сједини, да мало свене, провене, да се блато стегне, забели“.

Фуруну, чији је „костур склопљен од три готове стране или направљен од једног по једног прута, тачке или нечег другог, мајстор затвара скупљањем“. Ако је и доњи и горњи део костура изједна направљен купи се на врху у купу: „супи, опаше, завеже канапом или жицом [шестицом]“ тако што се на једном крају канапа или жице направи петља кроз коју се провуче други крај канапа или жице ... Што више може да се супи тим боље, биће лепша. Да појаснимо: свака фуруна направљена лепљењем нема засебан костур у горњем, куполном делу, а скупља се тако што се на врх, између прућа, гурне рам, такође направљен од прућа, четвртаст, до којег се довлачи прут по прут. Неке прутеве мајстор веже за рам, неке одсече, јер мора да их прореди. Приликом купљења мајстору неко помаже.

Изнад места скупљања, на дужини од око 1 cm, пруће се равно одсече маказама за резање винограда.

Фуруна, као ова на фотографији, могла је да се заврши (затвори) и тако да јој се на врх положи мало јачи (дебљи) плех или костур од летвица и прућа. По њему се налепи блато и ставе два реда црепа, поређаног зидарским слогом, са смакнутим спојницама.

Након тога прављен је преостали део костура фуруне: запећак и зачеље куполе.

Запећак, *назапећ* или *банак*, на задњем је делу фуруне, са зачеља, до зида кухиње. Прави се тако што се с једне бочне стране, од зида у који је пећ углављена, на дужини од 20-ак cm, уз летвицу учвршћену с те стране фуруне, одсече пруће које се, потом, завеже за летвицу. На другој, паралелној страни, пруће се савије под углом од 90 степени, при чему се пази да не пукне. И оно је везивано за летвицу, а крајеви, који су пребачени и који прелазе ивицу летвице, одсечани. Ако костур фуруне није сав од претходно урађеног (припремљеног) прућа, добро је да оно бар држи запећак.

Запећак се заврши тако што се на место на којем се спаја са куполом, стави слој блата, затим парче колске шине и опет слој блата. Потом се по запећку поређају два реда црепа са слојем блата између и одозго. Цреп се ређа како је претходно наведено.

Обрада

Чим се фуруна мало просуши и очврсне, мајстор лепи зидове блатом, малко ређим него блато којим је лепљена грађа. *Прво блашо*, *јрви лей*, наноси рукама, друго мистријом. Кад се друго блато забели, онда потпали, нпр. сламу, да грађа фуруне *изјоре*. Онда лепи фуруну изнутра. Уноси воштану свећу, петролејку (лампу) или сијалицу, док му мистрију и ампер блата неко

дода. У блато за лепљење унутршњости умеша макар једну јеловну кашику соли.

Треће, спољашње лепљење је финално. Тада мајстор равна зидове и *доштерива симсове* (предњи, задњи и бочни) које је претходно извукао (налепио) блатом и плевом. Једном руком их је лепио, а другом, помоћу летве, придржавао. Летвом их је потом и *изравнавао*.

Неки мајстори, осим симса, правили су и друге *украсе (цифре)*, обично на ћошковима. Али, то није био чест случај.

Илија је лепио фуруну пет пута, мада, само када је правио лети. Тада се лакше и брже прави. Зими је лепио више од пет пута: пет пута споља и до три пута изнутра! А све, што се *лејило шанко!*

Фуруна од блата прави се у просеку три пута дуже него зидана. И кад је лепо, топло време, посао траје по пет, шест дана.

За све време рада на фуруни с блатом, блато, тј. фуруна, се сушила, односно *испаравала* и при том *киснула, смргила*.

Пећар или њеињар

Пећ је имала само један отвор, *усџа* или *враџа њећи*, на месту спајања с преградним, кухињским зидом. То су унутрашња врата. Паралелно с њима су *сјољна враџа, од димњака* – затварана фиксним, плеханим вратима (крилом), док су унутрашња затварана *њећаром, њеињаром*, који се „мећао по потреби“.

Петњар је од старог, мало јачег (дебљег) плеха, од блата и певе или од ваљака. Ваљци су од блата и сламе. Провлаче се између грађе; и они се на крају олепе. Петњар има дршку. Величина петњара одреди се према величини отвора који затвара. „Омериш бацу и према томе петњар правиш“. Петњар је имао улогу „да чува, да не иде топлота напоље“.

Поправка и одржавање пећи

Кад пећ од блата *изјоре, њрејоре*, што се у просеку догађа сваке друге, треће године, мајстор или неко од укућана уђе у њу, „обије оно огорело блато и ново налепи“. Обије чим било: мистријом, чекићом. Да обијена места боље прихвате ново блато, које је с плевом и мало креча, пре лепљења их попрска водом. Накваси метлицу или четку, па с њом... Крпљењем се пећи продужи век. Тања пећ има краћи век трајања. Осим тога, „сиромашнији људи воле да је тања, да се мање ложи огреве“.

Ако се пећ због дотрајалости не сруши, она, иначе, „прико 20 година и дуже може да траје“, и ако се на њеном месту подиже нова, поправљају се банкови – онај у зиду што се назива и пепељара и онај који је постоље пећи. Некад их једино треба изнова патосати, јер „патос од дуге употребе одгоре – испуцаду цигље“. Ограда, зид банка, називан и банком руши се само ако је знатно оштећен. Дакле, „поправљало се што је оронуто, изгорело“. Нпр. у зиду канал за одвод дима тј. димњак, оцак, цуг, како је све називан.

Фуруне су кречене исто као собе, најчешће у *бело*. Отуда и назив беле фуруне (пећи, пећке). „Зими их домаћице закречавају [крече] сваке или сваке друге недеље. Суботом урани газдарица или њена снаја, или ћи [ћерка], закречи фуруну, почисти, обрише ствари [кревете, сто, столице..], помаже земљани под [земљу], натре мало босиљка [утре га рукама] да соба замириши! [Никад нисмо били без босиљка, каже стари свет.] Затим, мете жеравице и тамјана у кадионицу и окади. Тако се за недељу спреми, да је чисто“.

* * *

Илија Литричић, рођен 1. августа 1914. преминуо је 16. августа 2002. год. у 88. години живота.

Summary

Danka Višekruna

STOVES OF MUD IN BEGEČ

The paper presents a narrative of master Ilija Litricic, the carpenter that I talked to on several occasions some ten years ago, on building stoves from mud. Like all the others who knew how to build simple stoves of mud (as well as those of bricks, adobe or tiles), except for glazed tile stoves, Ilija was self-taught, too. Such knowledge could not be acquired from a certified master: *there was no training for this trade*. It was believed that there was no such need, as, over the time, the technique of building the oldest type of stoves and its subsequent variants was not changed (advanced). The interested, therefore, only watched the process of work until a point in time when they would join a master as an apprentice. Not much later on, he himself would build them. It did not take long for Ilija to become independent – he was twenty, still a young man. By the sixties of the twentieth century, when those stoves stopped being built, he had made over twenty stoves, though most of those were not mud-built.

Mud-built stoves were the most typical representative of simple, rustic stoves. Those are also the oldest by the time of their origin. (It is possible that older than those are stoves made of stone

discovered during the archeological excavation?) Their structure, skeleton is most frequently made from wicker while rolls (of mud and straw) were used for walls.

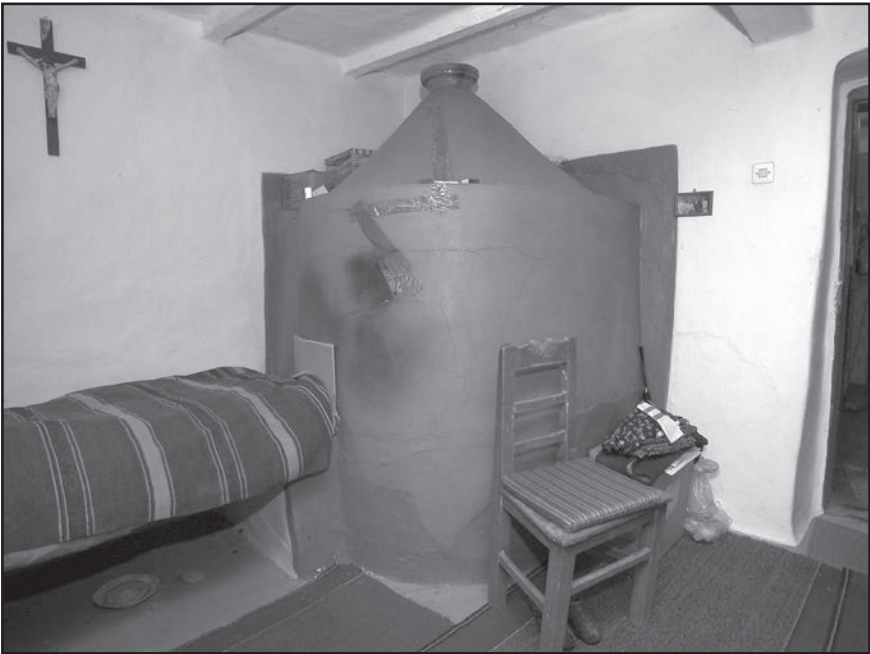
The tools for stove building are scarce, simple, generalized: spade, shovel, hoe, trowel, batten, spirit level... The largest part of the work was not carried out with tools, but rather with bare hands, even feet (preparation of mud). While building a stove, if a master has no apprentice, he would engage a member of his household. The job was, therefore, not strictly professionalized. It could not even be so, as it belonged to that group of skills, discoveries that did not pass into a circle of the "chosen", i.e. special craftsmen. Moreover, there were men, as well as women who were so poor that they were forced to make any kind of mud-built stove personally so that they could ensure the source of heating, and the place to bake bread, cook and warm up food, heat water up, etc.

The oldest mud-built stoves had a shape of cone. This form was sustained at all times with certain changes stemming from the construction requirements. Because of this, they were previously also called *kulace* (turret-like), which was also the name of a type of a shack made of reed or a larder for corn.

By some thirty years ago, simple stoves were an inevitable part of domestic inventory in both villages and towns (except the capital city) in Vojvodina, and in houses made of earth (pack), that is, in rooms (front and/or back).

The stove has only one opening and that is a door in the partition (transversal) wall between kitchen and room, where the stove is imbedded, and opposite to this one is the outer door – an opening in the level of the kitchen wall. The reason for an outer door lies in a chimney channel that allows the smoke from the stove to escape outside.

In the wintertime, stoves are lit once or twice a day. Because of this, they were very economical and also due to materials used as fuel, and that they were made of, as well as the fact that they warmed a room up very quickly and retain warmth for a long time, etc. Those characteristics are of particular importance at times of economic and energy supplies crises, when fuel (wood, coal, oil, electric energy) is very expensive; today it is much more expensive than at the time of their mass destruction. Therefore, Ilija believes that simple stoves, not made of mud, but brick-built, will be built again. (They consume the most accessible and the cheapest fuel – *whatever: scraps, stubs of corn, briars, straw, reed, rush, twigs, weed, sunflower stalks, manure...*).

Весна Бижић-Омчикус

НЕМАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРНА БАШТИНА И ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

У тексту је приказан рад на заштити нематеријалне културне баштине у Етнографском музеју у Београду током сто година његовог постојања. Такође су предложени могући начини заштите нематеријалног наслеђа у што скорије време и у складу с међународним конвенцијама и програмима.

Кључне речи: музеј, Етнографски музеј, нематеријално, баштина, заштита

Од стварања првих јавних музеја у Европи, крајем XVIII века, националне колекције су сматране извором образовања и културног обогаћивања јавности. Основни принципи музејске делатности били су: сакупљање, документовање, конзервирање, публиковање и излагање предмета. Током деценија XX века музеји су остали уједињени око концепта привлачности, креативности и прогреса.

На почетку трећег миленијума музеји добијају друкчију улогу од оне у прошлости. Данас су музеји жива снага, али и креатори европске културне политике. „Музеји су ту да нам осигурају стваралачку присутност колективног памћења – да нам помогну живјети даље с властитим идентитетом по којему смо једнаки свима, али и различити од других. Као такви, они су непрестано промишљање прошлих збивања и искустава, па стога представљају и могуће корективе садашњости и употребљиве пројекције будућности. Музеји придоносе самоспознавању и дјелотворно су средство преко којег упознајемо свијет око себе у његовој просторној и временској димензији. У том смислу музеји су покретачка сила сваког друштва или бисмо такве радо имали. Без таквих и сродних институција били бисмо изложени губитку живих сила идентитета које обликују властити процес те дају разлоге и омогућују квалитетан, односно одржив развој. Одсуство музеја и баштинских

институција као дјелатне колективне меморије, довело би до губитка идентитета са свим кобним посљедицама које воде у декаденцију и нестанак.¹

На крају XX века европски музеји су почели да раде под новим императивима. Захтеви који се постављају музејима су упознавање потреба посетилаца истраживањем њиховог мишљења и, у односу на то, доношење одлука приликом креирања програма рада у музејима. Музеји се баве свим члановима заједнице. Увећање броја посетилаца и њихове различите културне перспективе претстављају промену и проширење концепта наслеђа. Треба имати у виду и нове начине информисања. Старим функцијама музеја: истраживање, сакупљање, конзервирање и излагање, треба додати и нове захтеве, а пре свега бригу о посетиоцу, и то обећава успех музеја у будућности².

Промењена улога музеја огледа се и у томе што, од стубова наслеђа, националног поноса, збирки реткости, кућа чуда и тврђава недодирљивог, постају места забаве и образовања, (школска деца у већини музеја активно учествују у многим делатностима музеја), с израженом социолошком функцијом (напуштена и проблематична деца се доводе у музеје на обуку и рехабилитацију), али и политичком.³ Савремени музеј тиме показује и хуману страну своје делатности.⁴ Будућност музеја је у зрелом и промишљеном придобијању публике. То нису само стални и верни посетиоци музеја већ они који то тек треба да постану.

Делатност коју музеји већ спроводе, и која је у непосредној вези с новим захтевима музејске праксе, јесте заштита нематеријалне културне баштине.

Анализом првог предлога за оснивање Етнографског музеја у Србији, из данашње перспективе, може се закључити да је давно постављена визија музеја у коме је баштина српског народа требало да буде приказана свеобухватно.⁵

Први старатељ Етнографског музеја у Београду др Сима Тројановић, у свом раду је примењивао метод врло сличан методу рада данашњих музеја: разграно је мрежу казивача који су му слали податке са терена о животу народа у крају из кога су били казивачи. Подаци су му послужили за бројне научне радове.⁶ Предмете за музеј је углавном набављао сам, пропутовавши кроз многе делове Србије и друге пределе све до Турске⁷. Сима Тројановић

¹ Tomislav Šola, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji*, Prema kibernetičkom muzeju, Hrvatski nacionalni komitet ICOM, Zagreb 2003, 18.

² Keneth C. Gorbey, *What Constitutes Success? Museum 2000 Confirmation or Challenge*, Stockholm 2002, 132-137.

³ У недавним прегњама ратом између афричких народа, Национални музеј Кеније припремио је антиратни програм којим је успео да заустави етничке сукобе.

⁴ George H. O. Abungu, *Opening up New Frontiers: Museums of the 21st Century*, Museum 2000 Confirmation or Challenge, Stockholm 2002, 37-43.

⁵ Стојан Новаковић, *Српски историјско-етнографски музеј, Предлој и нацрт*, Гласник Српског ученог друштва XXXIV, Београд 1872, 343 и 356.

⁶ Светлана Митровић, др Воислав Васић, Библиографија Симе Тројановића, *На почетку, др Сима Тројановић, Истраживач, научник и први старатељ Етнографског музеја*, Београд 2002, 207-214.

⁷ Весна Бижић, наведено дело.

се веома трудио да за свог најближег сарадника добије Николу Зегу, учитеља цртања коме је успео да набави фотоапарат и издејствује стипендију за фотографски курс у Минхену. Велики је број негатива у Етнографском музеју у Београду чији је аутор Никола Зега, па ипак су зидове на њиховим изложбама красили грађански портети, а не фотографије са терена. Поред многобројних података о животу српског народа којима је Тројановић располагао, у изложбеној делатности Музеја под његовом управом, централно место су заузимали предмети.

У међуратном периоду делатност Етнографског музеја у Београду обележиле су три знамените личности српске етнологије: др Боривоје Дробњаковић, Митар Влаховић и Петар Ж. Петровић. Заједничка компонента рада на терену те тројице истраживача и научника, тј. првих школованих етнолог-а запослених у Музеју, био је методолошки поступак на три нивоа: испитујући неку појаву или обичај, трудили су се да уз податке прибаве и предмет везан за дату појаву или обичај, и на крају да све то фотографски забележе.⁸

Бајалица баба Радојка Пејровић таси уљевље, Драјобраћа, 1932

Бајалица баба Радојка Пејровић пребајава ташено уљевље

⁸ Петар Ж. Петровић, *Скорње*, Гласник етнографског музеја 12, Београд 1937, 91-98, *Скорње* – инв. Бр. 8713 (расходовано), фотографија – инв. бр. 7634, 8851.

Тад су настали и први фонографски и филмски записи.⁹ Почетком XX века визуелни записи су се односили на призоре пејзажа, архитектуре, народну ношњу, али су врло брзо потом на њима бележени фрагменти различитих обичаја (Божих, свадба, погреб и сл.). На фонографским снимцима биле су записане песме и певања народних певача.¹⁰

*Бајалица баба Радојка Пејровић баје, Драјобраћа, 1932.
Снимио: Пејтар Ж. Пејровић, кустос Етнографског музеја*

Наредне генерације кустоса, после Другог светског рата, наставиле су рад по методу својих предратних колега и тако је било све до осамдесетих година. Рад кустоса у Етнографском музеју заснивао се на теренским истраживањима ради прикупљања података о народном животу и сакупљања предмета из прошлости, да би се попуниле музејске збирке. Набавку предмета пратило је њихово систематизовање у збирке, редовно излагање и публиковање.

Подаци са теренских истраживања који су се односили на народну религију, друштвене обичаје и различите појаве, похрањивани су као извештаји кустоса, или као записи у Архив Музеја, или су објављивани као научни текстови етнолога. Тиме је у ствари настављен рад Вука Карацића и њего-

⁹ Весна Бижић-Омчикус, *Албум Пејтра Ж. Пејровића*, Етнографски музеј у Београду, Београд 1997.

¹⁰ Сви фонографски записи су однет из Етнографског музеја у Београду и предати Етнографском институту САНУ по његовом оснивању 1947. године.

вих следбеника, као и путописаца, учитеља и других скупљача народног стваралаштва.¹¹

Педесетих година XX века, на иницијативу Музејског документационог центра у Загребу, почело је организовано прикупљање података за Етнографски атлас Југославије, у складу с тадашњим европским и светским начином рада. У ову акцију био је укључен и Етнографски музеј у Београду. Анкетари, углавном студенти етнологије и етнологии-кустоси, на терену су попуњавали шампане упитнике који су садржали рубрике о казивачу (презиме и име; година и место рођења; националност; вера; где живи; староседелац-досељеник [одакле, када, узрок сеобе]; доселили се: дед, баба, отац, мајка [одакле и кад]; школска спрема и где је учио; путовања; где, кад и од кога је казивач чуо) и посебану листу питања која су се односила на истраживану тему (инвентарни број, број табака, теме, место, комуна, срез, народна република, записао, када је записано).

Истраживали су се:

- из материјалне културе:
 - типови кућа, окућница, сточарски станови, пољопривредне справе;
- из духовне културе
 - годишњи верски обичаји: крсна и сеоска слава; имендан и рођендан; годишње ватре; бадњак (пањ, стабло, грана); божићно зеленило и слама, честитање; полазник, опходник и игре у божићно и новогодишње доба; љуљање, покладни обичаји, опходи с маском...
 - народна веровања и празновирице: вампир, вукодлак, вештице, виле, суђенице, свеци заштитници; дрвеће у веровању и казивању; зло око, уроци; дуга и звезде у веровању; неми језик ...
- из социјалне културе:
 - опште појаве и обичаји у друштвеном животу: рођаци и њихово оловљавање, некрвно сродство, поздрављање, обичаји кретања укруг, подела по добу, женске свечаности и повластице...
 - оброци и јела, пиће и печење ракије;
 - пољопривреда;
 - сточарство;
 - породична задруга...

¹¹ Преглед издања САНУ 1848–1959, Друго одељење: Живот и обичаји народни 89–92; Треће одељење: Српске народне умотворине 92; Четврто одељење: Расправе и грађа 92, Београд 961; Е. Церовић, Библиографија издања Етнографског института и радова објављених у њима: Друштвени живот и друштвени односи 52–54; Обичаји 54–55; Правни обичаји 55–56; Духовна култура 56–65, Гласник Етнографског института XXI, Београд 1973, 21–75. Гласник Етнографског музеја у Београду од 1926. надаље. М. Радовановић, Српски ријечник и Вуково схватање о обичајима, Гласник Етнографског музеја 51, Београд 1987, 15–21; Јелена Тешић, *Духовна култура научноисправљивачки рад и музејска збирка*, Гласник Етнографског музеја 65–66, Београд 2002, 201–225.

Истраживано је у свим деловима Војводине, у Браничеву, Левчу, Ресави, Мачви, Јадру, Рађевини, Поцерини, Посавској Тамнави, Пожаревачком Поморављу, Смедеревском Подунављу, Белици, Звизду, Хомољу, Гори, Средској, Прекорупљу, Опољу, ...

Подаци су допуњавани фотографијама, али углавном стамбене архитектуре. Седамдесетих година су истраживања престала,¹² а грађа с терена смештена у Музеј.¹³

Педесет година након првих истраживања постоји велико интересовање за информације из Етнолошког атласа међу колегама из института друштвених наука у земљи и из иностранства. Поузданост података није проверавана, али би било веома корисно да се пребаце у електронску базу података. Тиме би се створила почетна документација о нематеријалној баштини Србије, а можда би се и обновио наставак рада на сакупљању података о неопипљивим формама нашег наслеђа.

Анализом рада Етнографског музеја у Београду, долази се до закључка да су осамдесете године, а нарочито друга половина осамдесетих, биле прекретница у раду. Од тада су се на челу Музеја смењивали политичари; Музеј је у концепту свог рада почео да следи државну политику, а престао да прати савремене токове у музеологији. Док су у другим деловима Европе почели да се формирају екомuzeји, Етнографски музеј је започео сакупљање предмета и делова народног градитељства за етно парк, али због недостатка материјалних средстава тај посао никада није завршен. Кустоси су престали да предају извештаје са терена Архиву Музеја, а уместо кустоса у оквиру телевизијских редакција је почело снимање етнолошких филмова, додуше уз консултације с кустосима.

Иако је Етнографски музеј у Београду 1984. године отворио нову сталну поставку „Народна култура на тлу СР Србије“, музеј се све више удаљавао од својих казивача и посетилаца. Приређено је неколико изложби на тему неопипљивих форми од значаја за народну културу,¹⁴ започело се с приказивањем дарова и откупа једном у пет година, међутим, од последње такве изложбе прошло је већ шест година.¹⁵ До данашњих дана одржала се једино пракса да се дародавцима шаљу захвалнице за поклоњене предмете.

¹² Свака република је сакупљала податке са своје територије и за себе.

¹³ Писани подаци су део Архива рукописне грађе, а фотографије се налазе у Фотодокументацији Етнографског музеја у Београду.

¹⁴ *Дарови Етнографског музеја (1976–1980)*, аутор Љиљана Ћертић, април 1981, *Дарови Етнографског музеја у Београду 1981–1985*, аутор Весна Душковић, септембар 1986, *Дарови Етнографског музеја – градска култура у Србији од 1804. до 1914.*, аутор Весна Душковић, септембар 1991, *Време прошло – време будуће, њокони и ошкони од 1992–1998*, аутор Јелена Тешћ, децембар 1998.

¹⁵ *Културни и мађијски предмети* аутора Петра Костића, 1980, *Лазарице у селу Сурлиц* такође Петра Костића, 1982, *Ковање њожја у Србији*, аутора Ранка Баришића, 1982, *Вајра у обичајима и веровањима у Србији*, Петра Костића, 1987, *Реалности мајке*, аутора Софије Костић, 1994.

Деведесетих година су умногоме редуцирана теренска истраживања па се и набавка предмета свела на поклоне или откупе у самом Музеју. Од доносилаца предмета узимали су се само подаци о тим предметима. Откупљивали су се углавном предмети израђени почетком XX века, тј. до Другог светског рата. Нематеријално наслеђе није било систематски истраживано, већ само као део збирки предмета „Народна знања и веровања“, „Предмети уз обичаје“ и „Предмети у култу“. У предвиђеним рубрикама, на картонима музејских предмета, уписивани су подаци о техници израде предмета, социјалној односно професионалној припадности некадашњег власника, али исцрпност података је увек зависила од кустоса који је предмет инвентарисао, јер утврђених стандарда није било.

Етнографски музеј у Београду је деведесетих година XX века покренуо Међународни фестивал етнологског филма. До 2004. тринаест година се у оквиру тог фестивала приказују кратки документарни филмови снимљених реконструкција обичаја или обредне праксе, видео записи с етнографском грађом који би могли да буду добра основа за чување нематеријалне културе.

Почео је нови век у коме би и у области заштите нематеријалних културних добара требало нешто променити јер у култури српског народа нематеријално наслеђе заузима важно место. Српски народ се веома често позива на традицију у својој историји и животу, али ипак културни континуитет никада није био довољно истражен и проучен, баш из разлога што та добра никада нису била заштићена на прави начин. Слична ситуација је и с осталим народима и етничким групама које живе на територији Србије. За многе популационе групе, она је основни извор идентитета дубоко укорењеног у прошлости. Нажалост, њене бројне манифестације као што су традиционална музика, игра, празници и уметност украшавања, усмена традиција и наречја већ су ишчезли или су у опасности да нестану. Главни разлог лежи у томе што локалну нематеријалну културну баштину убрзано замењује стандардизована интернационална култура, потхрањена не само социоекономском модернизацијом него и невероватним продором информација и различитим комуникацијским могућностима. На овакве опасности указивао је и Стојан Новаковић још 1872. године када је наводио разлоге за формирање етнографског музеја: „Ако се феудално-духовничка средњевековна култура задржала у круговима својим оставивши народ недотакнут – садашња јевропска култура не чини тако. Њезин је главни карактер демократски. Њезина је моћ парна махина; њезин уплив неодољив: њојзи служи усавршена комуникација; она плави куд долази, прелива или односи собом оно што затече. Посао је других људи, да одређују задатке наше према овој културној сусрету, да процене шта је већ учињено, или шта ће требати учинити. Ја просто потврђујем ово, и питам, хоћемо ли ми којима су несрећне историјске прилике одузеле скоро свеколике споменике средњевековне феудално-духовничке културе, допустити, да нам сад ова силна култура, која ће без сумње до велике мере униформисати сав свет, однесе и ово што нам се нашом традиционалном културом од старина до јуче сачувало? А

то ће извесно бити. Јер се униформисање и с њиме свезана промена збива непрекидно на наше очи.¹⁶

Кустоси у разговору с казивачицом Васком Ранчић, село Суково, Пироћ, 2002.

Нематеријална природа ове баштине такође је чини рањивом. Због свега тога јавља се убрзана потреба за заустављањем даљих губитака. Један од најефикаснијих начина чувања нематеријалне баштине је њено конзервирање сакупљањем, снимањем и архивирањем.

Чини се да све што је до сада учињено није довољно, а ни урађено систематично. Требало би да се нематеријална баштина *сакупиља њрема јасним кријеријумима* (поставио их је UNESCO), *документује* (на инвентарним картонима) на свеобухватан начин (записима у новим технологијама и пребацавањем из старих технологија у нове), *њрезентиује*, али не као фосилизовани остаци минулог времена него као жива традиција, *њубликује*, и на тај начин постане доступна стручној, научној и најширој јавности. Укратко, нематеријална баштина треба да постане саставни део музејске праксе са свим захтевима које је до сада постављало прибављање музејских предмета. Музејски предмети, као уосталом и сви предмети у људском окружењу, не

¹⁶ Стојан Новаковић, наведено дело, 345

настају случајно. Они су материјализована стања духа и друштвених прилика као невидљивих и неопипљивих делова културе.¹⁷

У српској етнологији, а ни у етнографској музејској пракси, званична дефиниција појма нематеријалних културних добара или нематеријалне баштине, не постоји. Под тим појмом се подразумева неопипљиво народно стваралаштво које може да има одраза на покретним и непокретним културним добрима, или претстављено као визуелни односно звучни запис. Нематеријална културна добра подразумевају производе духовне и социјалне културе народа.

*Казивач Радоје Анђонијевић
рабошем мери ракију у бачвици, село Варнице, 2001*

Посебно је питање начина документовања нематеријалних делова културе. Поједини кустоси заступају становиште да се обичаји, појаве и остале манифестације нематеријалне баштине инвентаришу као музејски предме-

¹⁷ Весна Бижић-Омчикус, *Зашићена духовних и социјалних добара*, Етноантрополошки проблеми, св.11/12, Београд 1996/1997, 121-126.

ти и добију свој инвентарни број. Заговорници оваквог система евидентирања нематеријалне баштине предлажу израду посебног картона који би имао прилагођене рубрике за ову врсту добара.¹⁸

Нематеријалну културну баштину, за сада, истражују етнологи и културни антрополози, лингвисти, етномузиколози, фолклористи, кинематографи, театролози, природњаци. Нужно је остварити партнерство између свих стручњака који желе да учествују у заштити нематеријалних добара, уз доbru размену информација.

У Србији, односно државној заједници Србија и Црна Гора не постоји никаква обука заинтересованих за укључивање у заштиту нематеријалне баштине. У овом часу не постоје ни законске одредбе на основу којих би се спроводила њена заштита. У припреми је нови закон о заштити културних добара Републике Србије којим би требало да буде предвиђена и заштита нематеријалне културне баштине. Но, по неким правним тумачењима, дозвољено је све што није забрањено, па би, до формалног доношења закона, требало започети с предрадњама. По истом принципу по којем се спроводи заштита непокретних и покретних културних добара, требало би почети од рекогносцирања терена ради евидентирања носилаца живе традиције, места на којима жива традиција још постоји и формирања збирки из којих би касније било могуће проглашење нематеријалног добра за културно добро различитих категорија (под претходном заштитом, културно добро, културно добро од значаја или културно добро од изузетног значаја) према критеријумима које је поставио UNESCO. Потом би требало отпочети са заштитом кроз документовање и визуелизацију. Да би и то могло да се обави неопходно је обучити кадрове који ће радити на заштити нематеријалног наслеђа, а пре свега за њихово документовање. Едукацију кадрова ће вероватно убрзо започети ICOM-ов комитет за едукацију ICTOP који је већ спровео анкету међу заинтересованим члановима ICOM-а.

Истраживања нематеријалне баштине спроводе, поред етнографских одељења музеја у Србији, Етнографски и Балканолошки институт Српске академије наука и уметности у Београду, као и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Било би нужно да се у заштиту нематеријалне културе укључи и шире грађанство, као и струковне и невладине организације, али под надзором и уз сталне консултације са етнологима/антрополозима обученим за ту врсту посла. На територији Србије раде бројне хуманитарне организације које се брину о избеглом становништву из крајева бивше Југославије, и оне би такође могле да, у сарадњи са стручњацима, започну заштиту знања, вештина и сећања. Из читавог про-

¹⁸ Семинар о музејској документацији „Од картона до информације за кориснике“ одржан у организацији YU NC ICOM-а 22-23. фебруара 2003. На истом семинару је Мирослав Митровић, кустос Етнографског музеја у Београду, предложио оснивање музеја духовне културе.

јекта никако не би требало искључити државу. Напротив, она мора да буде главни покровитељ и финансијер те врсте заштите.

Етнографски музеј у Београду би могао да постане матична установа заштите нематеријалне баштине. У овом тренутку специјализовано одељење за проучавање нематеријалне културе (нематеријалног наслеђа) не постоји. На почетку трећег миленијума Етнографски музеј у Београду би требало да одговори актуелним захтевима музеологије, да постане координатор и да предвиди све фазе процеса од рекогносцирања, сакупљања, преко валоризације, до документовања и технолошке заштите. Организациона проширења Етнографског музеја такође је предочио Стојан Новаковић у истом предлогу и нацрту српског историјско-етнографског музеја “(...) Наравно, да би се и после по потреби могло додавати и одељења на пододељења цепкати све по множини предмета, који би се где прикупили, као што је један дефинитиван у напред смишљен план у опште тешко одржати у оваквим заводима, ако се не окамене, већ напредују, и ако се на њима ради.”¹⁹

У оквиру новог одељења за заштиту нематеријалне културе, према критеријумима UNESCO-а, требало да се успоставе и стандардизују инвентари на националном нивоу за текст, визуелне записе и др., као и да се установе и развију збирке записа:

- културни простори
- традиционална знања
- усмена традиција
- музички изрази
- сценски изрази
- обреди, ритуали

Преко Етнографског музеја Србија би могла да се укључи и у посебан програм UNESCO-а „LIVING HUMAN TREASURES“ којим би се и код нас успоставио систем заштите и промоције народне духовне баштине, традиционалних знања и вештина, подстицање и афирмација свих који та знања чувају и преносе.

Предвеђено је да се програм остварује по фазама, а требало би почети са заштитом нематеријалних културних добара из области:

- **друшћивени живои:**
 - *јодиињи обичаји (Божии, Ускрс, јородичне славе и завейине...)*
 - *обичајно јраво,*
 - *обичаји из живоиної циклуса (рођење, венчање, смрт и др.)*
- **духовна култура:**
 - *веровања:*
 - митска бића
 - култна места
 - *народна умейносї:*

¹⁹ Стојан Новаковић, наведено дело, стр. 352.

- музика (свирање и градња музичких инструмената),
- игра, песма;
- *језик, знања, умотворине и усмена традиција*
- *вештине и рукотворине (ћилимарство, ткачка радности, ручни радови, грнчарство, древни занати...)*
- **са теографској простора:** *Тимочка Крајина, Хомоље, Шојлук, Власина, Рађевина, Златибор, Горња Пчиња, Гуча, Драгачево, село Голубинци у Војводини...*
- *у сарањи са:* Друштвом за промоцију традиционалне културе „Извор“, Музејом под отвореним небом Старо село у Сирогојну, Драгачевском задругом ткаља „Рајка Боројевић“, Ћилимарском задругом у Пироту, мајсторима из Злакусе и другим казивачима и израђивачима народних рукотворина који сарађују с кустосима Етнографског музеја у Београду.

Казивачица Крисићина Појић, село Пасјач, Пирот, 2001.

Посебну пажњу требало би посветити заштити духовне баштине Срба исељених са територија бивших република СФР Југославије, као и Косова и Метохије, и расељених по Србији. Прикупљање и заштита те грађе, као и промовисање појединаца који би били укључени у тај програм, одвијало би се у сарадњи с хуманитарним организацијама „Здраво да сте“, „Група 484“ и др.²⁰

Казивачи су најважнији извор података кустосима на терену. Укључивањем у овај програм, Етнографски музеј би истовремено захвалио својим казивачима, а окупљањем бар једанпут годишње, у дану посвећеном само њима, као и промовисањем у оквиру наведеног програма, указао би им дужну пажњу за дане одсуствовања с њива, поклоњено време и пренето знање. Осим тога, Музеј би требало да креира програме у које би били укључени и казивачи са терена и грађани – приказивање традиционалних заната (у ишчезавању), вештина (било је организовано шарање јаја пред Ускрс, али је обустављено), израда рукотворина (у Манаковој кући одржавају се курсеви ткања и керамике, али их држе професионални уметници) с практичном обуком, постављање изложби на терену с кога су предмети донети у Музеј. Мogle би да буду организоване школе народног певања, играња или свирања на народним инструментима. Кад би се почело с једним програмом, идеје би се саме наметале.

Закључак

Савременици смо технолошке револуције у свету и дневних промена које она изазива. Промене постављају нове системе вредности које наука није у стању да валоризује истом брзином. Промене на материјалним добрима су одраз промена у стању духа и свести, али постоји и обрнута реакција, то јест материјална добра, као уплив са стране, мењају и дух народни. Од настанка света увек је тако било, али последња деценија двадесетог века и почетак трећег миленијума су године вртоглавих промена у срединама које настајују људи, и оне се одражавају на читав простор живе природе. Мало је енклава у којима је живи свет остао нетакнут. Србија је земља која је у време технолошке експлозије и нове револуције у западној цивилизацији имала другачије преокупације, бавећи се махом прошлосту и желећи да исправи „вековне неправде“. Данас многи делови Србије изгледају као музеји за себе и то је предност коју треба искористити. Непокретна културна добра народног градитељства, предмете у музејским депоима, живу нематеријалну баштину треба ставити у заједнички културно-историјски контекст. Ово

²⁰ Весна Бижић-Омчикус, *Предлој за укључивање у програм „Живи црезори баштине“*, прослеђено Министарству културе и медија Републике Србије 30. маја 2002.

је, чини се, последњи тренутак да заштита почне да се спроводи интегративно, јер су промене до којих је дошло у свету стигле и до Србије, успореном брзином, али чини се да је немогуће зауставити их. Сад је прилика да се Етнографски музеј укључи у нове музеолошке токове, да постане значајан чинилац у креирању културне политике. Велика је опасност да култура Србије склизне у варварство или у акултурацију па да своју културу третира као заборављени рудимент, а уместо ње преузме туђе традиције и туђи вредносни систем, а Етнографски музеј остане окамењен. Треба пожурити и с поносом претставити човечанству спасено наслеђе, које јесте део и европског наслеђа.

Summary

Vesna Bižić-Omčikus

NONMATERIAL CULTURAL HERITAGE AND THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE

The paper presents preservation of nonmaterial cultural heritage in the Ethnographic Museum in Belgrade in the course of one hundred years of its existence. Possible methods have been also proposed in terms of the soonest possible preservation of nonmaterial heritage in accordance with international conventions and programs.

*Весна Бижић-Омчикус
Мирослав Мићровић
Зоран Цвейковић*

МУЗЕЈСКИ ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ – МЕТОДОЛОГИЈА РАЗВОЈА, ПРИМЕНА И ПЕРСПЕКТИВА

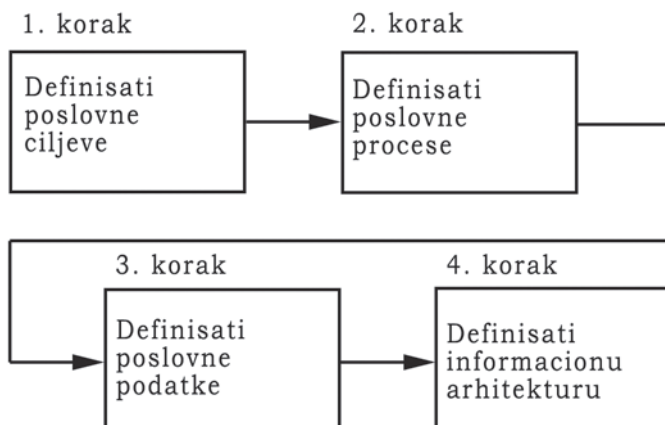
Прихваћене методологије које су коришћене за развој комплексних информационих система и које подржавају одговарајуће нове генерације софверских пакета и алата, пружају нам могућност да креирамо базу Музејског информационог система (МИС). Полазећи од стратешке студије МИСС-а, развили смо два подсистема: Централни регистар и Фотодокументациони подсистем.

У овом тексту су објашњене примењене методологије, преглед подсистема и разматране су даље перспективе. Имајући у виду јединственост културне баштине, предложени су начини да се све информације о различитим културним добрима повежу и сједине.

Кључне речи: Музејски информациони систем, софтверске апликације, моделовање информационог система.

1. Методологија развоја МИС

Свакодневни рад било ког музеја, било где у свету, прати много сложених процеса и активности. Зато, први задатак при развоју информационог система (ИС) је да се разумеју и формално документују музејски пословни процеси. Након тога, треба издвојити музејске активности које су од кључног значаја, и заједничке за успешан рад сваког музеја (слика 1).

Слика 1. Овншнн мейод планирања ИС

1.1 Дефинисање музејских пословних процеса

Музејски пословни процеси су групе логички повезаних одлука и активности, потребних за управљање музејским ресурсима. Задатак пројектног тима је да идентификује музејске пословне процесе, независно од интерне организације музеја. Оваквим приступом обезбеђује се:

- Информациони систем, независан од специфичности организације појединачних музеја;
- потпуна слика начина на који музеји извршавају своју мисију и достижу постављене пословне циљеве;
- основа за дефинисање: информационе архитектуре ИС, обима ИС, делова или модула ИС и издвајање приоритета развоја ИС;
- спецификација потреба за подацима.

Да би се идентификовали музејски пословни процеси, пројектни тим мора да одлучи одакле и како да крене. Треба пронаћи препознатљиве чињенице и објекте, уз задовољење следећих критеријума: да су универзални; да се не мењају или да су промене врло споре; да не зависе од уских, личних интереса и слично. Да би се то постигло, најбоље је поћи од музејских ресурса. Разлози за такво опредељење су:

- заједнички су за сваки музеј;
- споро се мењају, уколико се уопште и мењају;
- музејски стручњаци их разумеју и препознају.

Музејски ресурси имају јасно изражен четворостепени животни циклус који ће помоћи да се музејски пословни процеси логично групишу. Животни циклус сваког од музејских ресурса обухвата следеће фазе:

1. Планирање и потребе – то је група активности у оквиру којих се процењује потреба за ресурсима, праве планови о њиховом обезбеђењу или стварању и анализира испуњење планова.
2. Прикупљање или стварање – обухвата групу активности које се спроводе с циљем да се обезбеде планирани ресурси.
3. Праћење и управљање – обухвата активности надгледања ресурса, проучавања ресурса и управљања ресурсима.
4. Архивирање или затварање ресурса – обухвата групу активности и одлука које доводе до престанка коришћења, интересовања и старанја музеја о одређеном ресурсу.

Резултат анализе ресурса је списак универзалних и општеважећих музејских пословних процеса.

1.2 Идентификација података

Дефинисање музејских података обухвата уочавање ентитета (ствари и појмова који су од значаја за музеј) и груписање података око њих, у међусобно повезане логичке целине које се називају класама података. Крајњи циљ примене наведеног метода је развој музејске базе података која ће бити нередундантна и која ће у сваком моменту у будућности, и за било коју врсту музеја, бити чврста интеграциона основа за увођење нових информационих подсистема МИС.

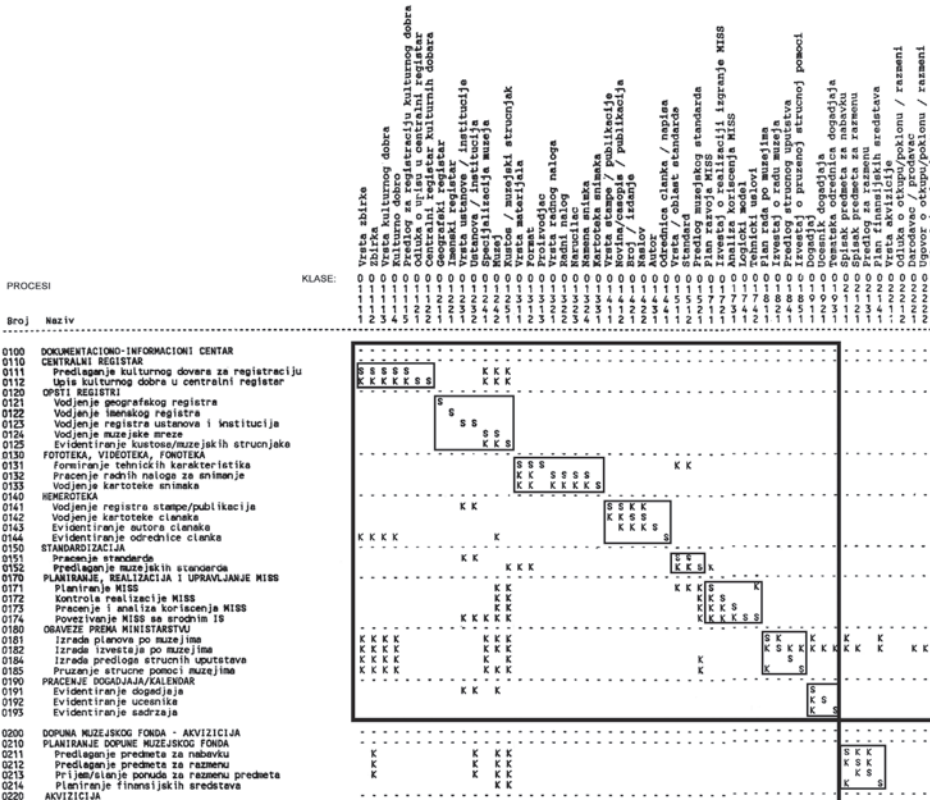
1.3 Дефинисање информационе (логичке) архитектуре МИС

Дефинисање информационе архитектуре МИС представља процес повезивања идентификованих музејских пословних процеса с идентификованим музејским класама података (Слика 2). Добијена информациона архитектура МИС омогућава размену података унутар једног музеја и између различитих музеја. Даље, архитектура МИС обезбеђује основ за планирање фазног развоја и увођења МИС. Потпуна анализа музејских процеса, класа података, архитектуре МИС и плана увођења дата је у оквиру пројекта Стратешке студије развоја Музејског информационог система Србије¹.

На основу закључака наведене студије, архитектура МИС обухвата 11 међусобно повезаних информационих подсистема који су сврстани у три групе, на основу приоритета Музејске мреже Србије. Предложени план раз-

¹ Неда Јевремовић, Зоран Цветковић, *Музејски информациони систем Србије*, Београд, Народни музеј, 1996

воја МИСС омогућава да се целокупни МИС развије конзистентно, у оквиру три групе приоритета.

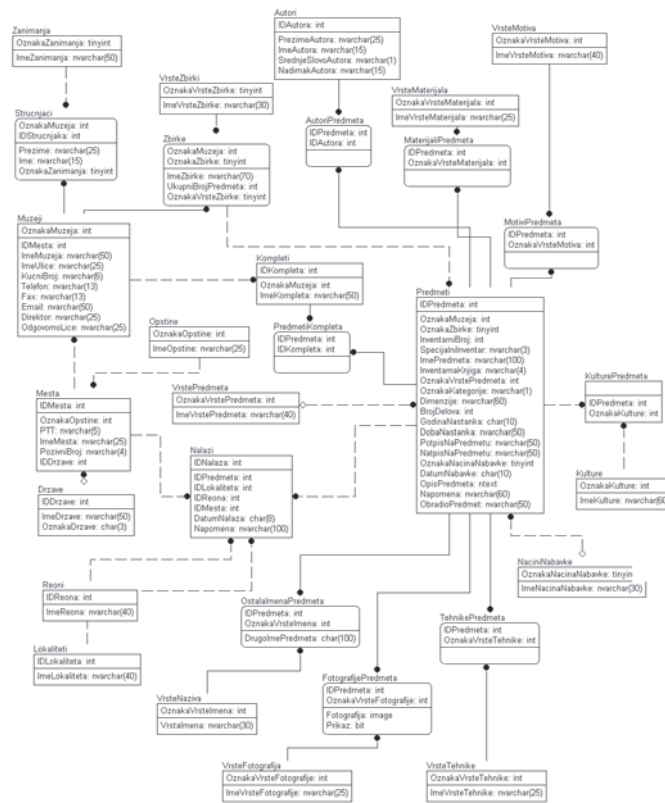
Слика 2. Лојчка архитектура МИСС (матрица Процеси-Класе података)

1.4 Развој информационих подсистема МИС

Развој информационог подсистема обухвата низ процедура за нормализацију података. Резултат су логички и физички модели података ИС (модел ентитета, или модели објеката и веза). Изведени модели су основна документа за: креирање структура базе података; успостављање веза између података и спецификацију потребних параметара (у смислу постављања критеријума и оптимизације перформанси) за дефинисање базе података. Осим тога, модели ентитета су основа за развој поузданих и проширених апликативних програмских решења (Слика 3).

Очигледно је да након две пројектне фазе још увек не постоји рачуарски програм. Зато, недовољно упућени могу рећи да су презентовани нивои

пројектовања дали само један резултат: гомилу папира, спремну за архиву. Међутим, таква констатација је потпуно погрешна. Израда пројектне документације је једини пут који води до добро дизајниране базе података музеја и професионалних програмских решења – то важи у овом моменту и то ће важити и у будућности, независно од развоја информационих технологија.

Слика 3. Пример физичкој моделу података једног информационог подсистема МИС

1.5 Пројекти сиремни за увођење

Активности на изради МИСС започете су 1995, када је Музејска мрежа Србије прихватила следећа пројектна решења:

- Стратешку студију развоја Музејског информационог система Србије – МИСС (верификована и прихваћена);
- Главни и изведбени пројекат информационог подсистема Централни регистар (верификован и прихваћен);

- Главни и изведбени пројекат информационог подсистема Допуна музејског фонда – Аквизиција (није разматран);
- Главни и изведбени пројекат информационог подсистема Смештај музејске збирке – Депо (није разматран);
- Главни и изведбени пројекат информационог подсистема Научно-стручна обрада (није разматран).

Наведени пројекти могу се имплементирати у сваком моменту, након потребне верификације. Захваљујући примењеним методологијама системске анализе, они су подједнако и актуелни и тачни, као што су били и у моменту израде, јер природа и логика музејских ресурса се у међувремену није променила.

2. Увођење система

Увођење МИСС започето је 1996. На основу приоритета, прво је уведен информациони подсистем Централни регистар. Као званично програмско решење за читаву Музејску мрежу Србије, дистрибуиран је у више од сто српских музеја, с циљем:

- да се обезбеди јединствена програмска подршка за креирање идентично структуриране базе података у сваком музеју у Србији;
- да се што пре започне с активностима стварања база података у музејима Србије;
- да се, на основу садржаја база података појединачних српских музеја, образује јединствена база података, свих музеја, у Народном музеју у Београду.

Програм подсистема Централни регистар имао је више предности:

- омогућио је стварање јединствене, интегрисане базе података музеја;
- омогућио је претраживање података о музејским збиркама и предметима;
- омогућио је ефикасну проверу комплетности постојеће, традиционалне, папирне документације музеја.

Резултати увођења информационог подсистема Централни регистар разликовали су се од музеја до музеја. Неки од музеја прихватили су и искористили могућности и завршили су највећи део послова на евидентирању података о свом музејском фонду. На другој страни су музеји који посао евидентирања својих културних добара нису никада ни почели. Полазећи од претпоставке да један оператер на уносу података може дневно да унесе по-

датке о тридесетак предмета, лако је проценити колико је времена потребно да би се унели подаци о музејском фонду сваког музеја.

Одговорност у музејима, који посао нису ни започели, имају искључиво директори музеја – нико други.

Прва програмска решења рађена су у програмском језику Clipper, DOS платформа. Одлука је проистекла након анализе објективних могућности музеја да обезбеде потребну опрему, администраторе система и лиценцна права.

Након протеклог времена, информационе технологије су се значајно промениле, што је био сигнал за доношење нових одлука и предузимање одговарајућих акција.

2.1 Како проблеме везане за технолошке промене превести у нове могућности

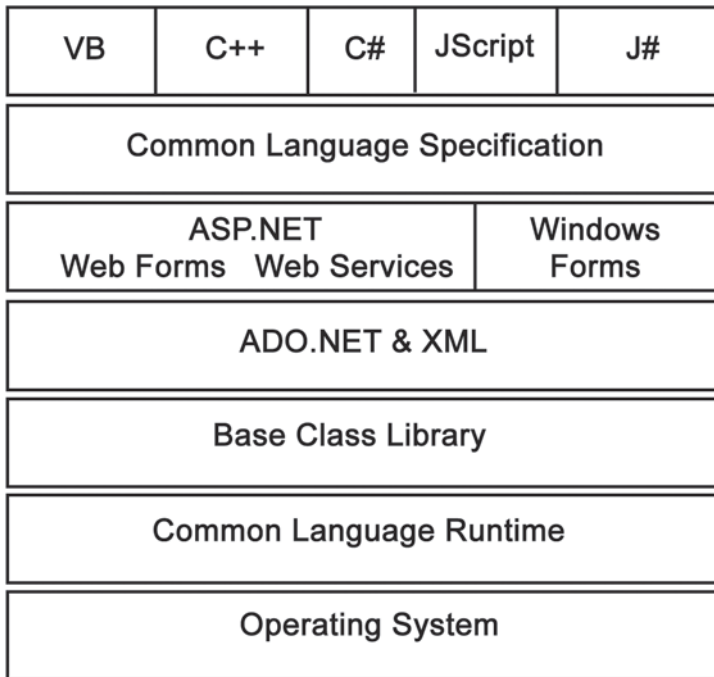
Животни циклус постојећих програмских решења информационог подсистема Централни регистар стигао је до краја, а проблеми су постали објективни, али и решиви. Након детаљне анализе у Етнографском музеју у Београду, закључено је:

- База података је комплетирана и спремна за коришћење у будућности.
- Логика и природа музејских пословних ресурса нису промењени.
- Постојећи подаци морају бити допуњени фотографијом музејског предмета. Свима је добро познато да сваки предмет може имати више од једне фотографије, или више од једног негатива, или неке друге мултимедијалне материјале. То значи да није довољно да се за допуну описа предмета предвиди једна фотографија. Односно, изведен је закључак да је неопходно развити и интегрисати два информациона подсистема: Централни регистар и део информационог подсистема Документација, који се бави мултимедијалним материјалом – Мултимедијатека.

Полазећи од наведених закључака, одлучено је:

„Потребно је развити нова програмска решења користећи нове Microsoft оперативне системе, систем за управљање базом података – SQL Server 2000 (DBMS), .NET амбијент и XML сервисе, чиме ће се омогућити развој нових генерација апликативних решења“.

Нове технологије омогућују развој апликација са мање ограничења него икада до сада.

Слика 4. NET Framework архитектура

У фази планирања система, неколико елемената утиче на коначан дизајн апликације. На неке од њих се не може утицати (време, новац, расположиви стручњаци). Остали елементи, као што су расположиве технологије, знање и искуство, јесу променљиви током развојног циклуса. Док наведени елементи, у одређеној мери, могу утицати на дизајн апликативних решења, музејски пословни план условљава могућности и квалитет, које апликације морају да задовоље.

Стратегија приступа подацима (бази података) је начин на који апликације смештају, претражују и управљају подацима. Перформансе, развој и проширљивост су главни елементи о којима се води рачуна у фази планирања и примене стратегије приступа. Стратегија приступа подацима МИС користи SQL Server, са циљем оптимизације перформанси, развоја и могућност проширења. У конкретном случају, стратегија МИС заснива се на следећем дизајну:

- процес се додељује подацима, а не подаци процесу;
- комплетни подаци се преносе клијенту, коришћењем одговарајуће call методе;
- ресурси базе података ангажују се најкраће могуће.

2.2 *Нова апликативна решења*

Активности развоја нових апликативних решења започете су 2003. Развој је трајао око четири месеца, када су подсистеми били спремни за фазу тестирања на локацији Етнографског музеја у Београду. Постојећа база података Музеја (Clipper) пребачена у нову SQL Server базу података, без губитка било ког од постојећих података. То је показало да нова програмска решења и нове технологије нису разлог да се све почне испочетка. Напротив, промена технологија је изузетна прилика да се рад настави у новом, квалитетнијем амбијенту, на вишем нивоу коришћења рачунарских сервиса.

Основне карактеристике нових апликативних решења су:

- Потпуна рачунарска подршка логичким моделима информационих подсистема који су пројектовани да подрже све врсте музејских збирки и све врсте мултимедијалних материјала.
- Потпуна интеграција и транспарентност података које креирају различити информациони подсистеми.
- Могућност да се базе података музеја Музејске мреже Србије интегришу у јединствену – централну базу података.
- Практично неограничене могућности претраживања базе података.
- Логичан, ефикасан и сам по себи објашњив дизајн интерфејса, заснован првенствено на логици и природи музејских ресурса. Централна форма (екран) обезбеђује идентификационе податке о музејском предмету као централном објекту МИС. Други, зависни подаци, доступни су преко логично именованих субформи (табова). Тиме је, на врло практичан начин, обезбеђена проширљивост система, односно програмска интеграција осталих информационих подсистема МИС, при чему централна форма задржава првобитни изглед и дизајн (Слика 5).
- Апликативни захтеви могу бити задовољени тренутно расположивим рачунарским конфигурацијама уз одговарајућу подршку системског software-а.

Centralni registar -> Predmeti

Muzej: ETNOGRAFSKI MUZEJ U BEOGRADU Zbirka: NARODNE NOŠNJE SRBIJE

Inventarni broj: 12 Naziv predmeta: PREGAČA Ž.D. "KICELIJA"

Stari inv. broj: _____

Kategorija: C Broj delova: 1

Dimenzije: L 50 cm; S 36 (bez čipke)

Nalazi: Reon/oblast: LEPENICA, ŠUMADIJA Mesto: RAČA KRAGUJEVAČKI Lokalitet: DONJA RAČA Datum: 20.04.1962

Napomena: Celina sa 10 - 13

Nabavka: Način: OTKUP Datum: 20.04.1962

Obradio predmet: RATISLAVA VUKOTIĆ

Spisak: Opis | Tehnike | Materijali | Stilovi / Kulture | Autori | Kompleti | Motivi | Drugi nazivi | Snimci | Fotografije

Ukupno predmeta: 44526				
Rbr	Inv. broj	Naziv predmeta	Mesto	Doba nastanka
7	7	GURTNJA (KAŠ) ZA OŠTRENJE	VELIKA PLANA	
8	8	GURTNJA (KAŠ) ZA OŠTRENJE	VELIKA PLANA	
9	9	BELEGIJA	VELIKA PLANA	
10	10	KOŠULJA Ž. D.	RAČA KRAGUJE	XX vek <prva polovina>
11	11	JELEK Ž.D.	RAČA KRAGUJE	XX vek <prva polovina>
▶ 12	12	PREGAČA Ž.D. "KICELIJA"	RAČA KRAGUJE	XX vek <prva polovina>
13	13	SUKNJA	RAČA KRAGUJE	XX vek <prva polovina>
14	14	STUPA SA TUČKOM STUPA	VELIKA PLANA	XX vek <druga polovina>
15	15	CEDELJKA	VELIKA PLANA	XX vek <prva polovina>
16	16	PIJLAS SA PAFTAMA Ž "KIČE"	VELIKA PLANA	XX vek <prva polovina>

Слика 5. Изглед главної екрана Централної рејсџџра

3. Перспектива

Изградња успешног ИС захтева јасну стратегију и визију. Стратегија највише зависи од искуства и примењених методологија. Међутим, визија је по природи неструктурирана и највише зависи од степена креативности. Перспективу МИС могуће је замислити и дефинисати комбиновањем стратегије и визије.

Први приоритет је да се настави с развојем и интеграцијом осталих информационих подсистема МИСС, а сагласно закључцима Стратешке студије развоја Музејског информационог система Србије. Најбољи начин за завршетак МИС је систематско увођење апликације по апликације. Иако то може да подсећа на бесконачан посао, лако је предвидети укупно потребно време пројекта увођења МИС. Успех зависи искључиво од одлуке – ићи напред, или не почети посао.

Саставни део пројекта развоја сваког ИС је списак суседних ИС. Са суседним ИС постоји одређени степен интеракције и размене података. У случају МИС, идентификовани су следећи суседни ИС:

- ИС завода за заштиту споменика културе (СИНС);

- ИС Народне библиотеке Србије;
- ИС историјских архива (ЈАИС);
- ИС Југословенске кинотеке, Филмских новости и слично.

У табели 1. дат је пример унакрсног претраживања база података о културним добрима.

Учесник	Семантички дефинисан упит	База података
Музеј	Наша позната „Римска статуа“ откривена је током археолошких истраживања Гамзиграда ...	запис у бази података МИС
Завод за заштиту споменика културе	... На археолошком локалитету Гамзиград, пронађена је позната „Римска статуа“, на месту том и том ...	слогови и дигитализоване мапе у ИС СИНС
Историјских архив	... поседујемо комплетну документацију са археолошких истраживања Гамзиграда, а између осталог и податке о проналаску познате „Римске статуе“...	записи из базе података ЈАИС
Народна библиотека	... Постоји неколико врло репрезентативних књига и чланака о Гамзиграду, а посебно о познатој „Римској статуи“...	записи из базе података ИС Народне библиотеке Србије
Југословенска кинотека / Филмске новости	... Могуће је да постоји филмски записи о познатој „Римској статуи“ у Југословенској кинотеци или Филмским новостима...	записи из база података Југословенске кинотеке или Филмских новости

Табела 1. Комбиновани упити о познатој „Римској статуи“ из Гамзиграда

3.1 Може ли имитација да постане стварност?

На папиру, шема приказана у Табели 1, функционише без грешке и круг се затвара. То је добра и права полазна тачка. Решење је управо на папиру – у оквиру пројекта информационог система. „Тајна“ је у примени методологија које су описане у првом поглављу овог рада – пројектна решења ИС матичних установа за заштиту културних добара морају поћи од њихових пословних ресурса. Користећи добијене резултате анализа (идентификоване процесе и класе података), лако је препознати процесе и класе података, које повезују суседне ИС. Прихватајући ту чињеницу, конкретна реализација међусобних интеракција суседних ИС своди се на стручну примену расположивих информационих техника и технологија (Web компоненте и Web сервиси, .NET технологија, коришћење XML, транспарентност и слично). Да би се идеја реализовала до краја, сваки од наведених ИС треба да испуни одређене предуслове:

- пројектна документација мора да буде у препознатљивом и стандардном облику;
- постојећа апликативна решења морају бити професионално урађена;
- постојеће базе података требало би да буду комплетне, да се не сведу само на податке из тестова, што је најчешћи случај;
- пројектни тим (систем аналитичари, програмери, систем инжењери и корисници) морају имати довољно знања и искуства;
- коначно, мора да постоји довољан број заинтересованих да систем заживи...

Уколико је могуће обезбедити наведене предуслове, до првих резултата се може доћи врло, врло брзо.

3.2 Може ли реалност да уништи идеју?

Само мали број започетих пројеката буде завршен у планираним роковима. Разлози за то су познати и нису предмет овог текста, па ћемо их само навести:

- пројектна документација не постоји или је урађена нестандартно и нестручно (модел података нису нормализовани, на пример);
- недостатак, или лоша пројектна решења условила су непоуздана програмска решења;
- постојеће базе података су празне (ко би још уносио податке?);
- пројектне тимове најчешће покреће ентузијазам, недостају стручно знање и искуство;
- недостатак координације и интересовања за ове пројекте од стране менаџмента и надређених институција...

4. Закључак

Циљ овог рада био је да укратко представи МИС из различитих углова. Полазећи од добре пројектне документације, наведене у првом поглављу, прилично безбедно смо савладали претње и ризике, које су донеле драматичне промене информационих технологија.

Циљ описа нових апликативних решења није био да се иде од екрана до екрана, од поља до поља, да се промовише, рекламира или продаје „нови програм“. То је остављено за касније и за неку прилику која је прикладна за те активности. Уместо тога, циљ нам је био да прикажемо концепте, ограни-

чења и амбијент који је неопходан за коректан завршетак Музејског информационог система.

Потпуно је тачно да информациони систем захтева сталну пажњу, као и остали ресурси музеја. Зато, предуслов за успех зависи од визије. Место визије је на почетку, или врху, на стратешком нивоу управљања и одлучивања у свакој организацији па и у установама културе. Само у том случају имагинација може постати стварност.

* Рад је саопштен, уз презентацију програма, на „Трећој међународној конференцији нових технологија и стандарда: дигитализација националне баштине 2004”, одржаној од 3. до 5. јуна 2004. године на Природно-математичком факултету у Београду, и објављен на енглеском језику: Vesna Bižić-Omčikus, Miroslav Mitrović, Zoran Cvetković M. Sci. *Museum Information System – Design Methodology, Implementation and Perspectives*, Review of the National Center for Digitalization, Proceedings (II) of the conference Digitization of National Heritage, 3-5 June 2004, Belgrade, Serbia, 6, 2005, 69-77.

Summary

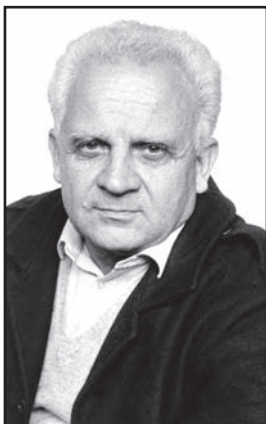
Vesna Bižić-Omčikus, Miroslav Mitrović and Zoran Cvetković

MUSEUM INFORMATION SYSTEM – METHODOLOGY OF DEVELOPMENT, IMPLEMENTATION AND PERSPECTIVES

Accepted methodologies, used for development of complex information systems and supporting appropriate new generations of software packages and tools, provide us with possibility to create a base for the Museum Information System (MIS). Starting from the MIS strategic study, we have developed two subsystems: the Central Registry and the Photo Documentation Subsystem.

The paper explains the implemented methodologies, survey of subsystems and review of further perspectives. Bearing in mind the uniqueness of cultural heritage, proposed are the methods to link and merge all information on various cultural assets.

IN MEMORIAM

АРХИТЕКТА РАНКО ФИНДРИК (1922-2004) ЖИВОТ ПОСВЕЋЕН НАРОДНОЈ АРХИТЕКТУРИ

I Биографија

Ранко Финдрик је рођен 1922. године у грађанској породици у Бањалуци. Отац, Лука Финдрик, био је припадник грађанства у повоју, најпре образован чиновник, а потом и бањалучки срески начелник, док је мајка Ковиљка Шарић потицала из старе и бројне крајишке породице. Детињство и младост до пунолетства Ранко Финдрик је провео у етнички и конфесионално измешаној средини града на Врбасу, где је похађао основну школу и гимназију. По слому Краљевине Југославије, у првим месецима сурове окупације, после усташких погрома и страдања оца, у лето 1941. године са мајком и сестрама прогнан је у Србију. У Смедеревској Паланци је у оскудним окупационим околностима завршио гимназију, да би се 1944. године прикључио партизанском покрету и учествовао у ослобађању Београда. У поратном периоду обнове и изградње земље 1947. године уписао се на Архитектонски факултет Универзитета у Београд, а потом и дипломирао.

Као дечак и младић примао је и проживљавао културне утицаје питеореског бањалучког миљеа, нарочито из преплета српске, средњоевропске и оријенталне обичајности, начина живота, уметности, литературе и урбаног ткива. Рана изложености мултикултурним утицајима омогућила му је развој ка панорамском искуству и респекту историјских културних разлика. Ипак,

дубљи породични и психолошки мотиви за избор архитектуре као животног позива Ранка Финдрика налазе се у систематичности и марљивости оца Луке, као и у израженој цртачкој и сликарској надарености мајке Ковиљке. Отац је, наиме, изградио и преуредио неколико кућа и станова, док је мајка цртањем и радом на акварелима – од којих су неки, урађени чак 1915/1917. године, сачувани – испољила знатну ликовну културу. Породичним амбијентом је, дакле, био креативно предиспониран.

Образујући се у духу прожимања социјалног модернизма левице и културног традиционализма, Ранка Финдрика је зарана привукла неистражена разноврсност народног градитељског наслеђа. У току студија архитектуре и касније (1947-1960) био је стални сарадник и члан бројних научних и истраживачких група које су обилазиле Далмацију, Херцеговину, црногорску обалу, Шумадију, Војводину, Косову и Метохију, Македонију. Било је то упознавање земље. У том раздобљу проникао је у начин живота на селу, назоре сељака, предање, моралне вредности сељачког света и материјалне, градитељске тековине народне архитектуре. Рана, понекад дубоко лична сазнања о селу и сељацима, породичној организацији, земљорадњи, њиховим оруђима градњи здања, начину рада и умећима, никада није заборављао. Ту, за човека рођеног и формираног у граду, необичну наклоност ка селу и сељацима арх. Финдрик је дуговао каткад и романтичном осећају да је у раздобљу убрзане индустријализације и масовног преласка са села у град за миран и плодан живот човека, село још увек природније и боље место обитавања.

У периоду од 1960. до 1972. године Ранко Финдрик је био архитекта-конзерватор у савезном, односно Југословенском институту за заштиту споменика културе. У том раздобљу радио је у скоро свим деловима Југославије, посебно у Далмацији, у Хрватској и у Босни и Херцеговини. Од 1972. до октобра 1987. године, када је отишао у пензију, радио је у звању саветника у Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду. У том раздобљу радни приоритети арх. Финдрика ограничили су се на просторе Србије, Црне Горе и Македоније.

Арх. Финдрик је гајио нарочиту приврженост Републичком заводу за заштиту споменика културе, установи у којој је провео највећи део свог радног века. У току скоро шест деценија бављења архитектуром (1947-2004) арх. Ранко Финдрик је као поуздани стручњак деловао у широком дијапазону: на пословима истраживања, евидентирања, анализе, пројектовања, конзервирања, валоризовања, заштите и уређења многих културних добара од националног значаја. Његово прегалаштво се, пре свега, односило на црквене грађевине, манастирске целине, конаке, гробља, друге сакралне објекте, старе тврђаве, мостове, чаршије, градске куће, магаци, привредне и саобраћајне објекте, споменичке комплексе и амбијенталне целине.

Ипак, посебну пажњу и сва своја знања арх. Ранко Финдрик је усмеравао на истраживање, сређивање и приказивање богате баштине нашег народног неимарства. У том често потцењиваном послу свесно се суочавао

са предрасудама око, само на први и површан поглед, неугледног наслеђа народне архитектуре. Упорним радом на обнови и заштити – попут својих претходника: Александра Дерока, Бранислава Којића и Ђурђа Бошковића – арх. Ранко Финдрик се залагао за смисленије вредновање објеката народног градитељства, као неизоставног дела укупног градитељског наслеђа. У томе му је помогло широко познавање низа дисциплина, попут: историје, географије, етнологије, антропологије, социологије села, народне књижевности, привредне историје, пољопривредне економије, технике и заната, историје културних и религијских традиција, али и других области неопходних за дубље разумевање настанка и живота фолклорне архитектуре.

Ахр. Финдрик није био човек прикован за једно место, па га није привлачио ни искључиви кабинетски рад. Радозналог духа и велике покретљивости, осећао је и волео природу и сваки слободни тренутак користио је за путовања и теренска истраживања. Тек када би се из акумулације чињеница, прикупљене грађе и обављених снимања кристалисало довољно убедљиво сазнање, приступао би пажљивом писању текста. Цртање и писање је, дакле, пратило арх. Финдрика кроз читав живот али је оно првенствено било мотивисано потребама бележења и описивања у теренским истраживањима. У ствари, волео је да црта, крокијима је маестрално бележио детаље, а многобројним варијацијама успевао је да досегне чистоту и једноставност облика. Тако је из жанра функционалног архитектонског цртежа доспевао на разиграније, недословне нивое, који су водили ка уметности слике. На тај начин су настајали акварели, темпере, и додуше, ретка уља. Уз то, када је било могуће и потребно, радио је и копије средњовековних фресака.

Свестан меморијске вредности прикупљене грађе о архитектонским световима који ишчезавају, арх. Финдрик је при крају живота направио властити, веома препознатљив *ex libris*. У *ex librisu*, са моделованим ћириличним словима RF и лако препознатљивом и памтљивом силуетом динарске брвнаре, као да је сажета срођеност народног неимарства и плахе природе брдовитог балканског тла. За арх. Ранка Финдрика писање је био тек медијум саопштавања и објашњавања нечег реалног, нелитерарног, што реченицама смислом *подржава* слику ствари које већ постоје или тек настају. Арх. Финдрик није писао брзо, напротив, писао је прилично споро, повремено тешко, бираним речима, са доста премишљања, измена и „дотеривања“, са уочљивом жељом за што штедљивим изразом. Рукописи у његовој заоставштини са многобројним уметцима, прецртавањима и доцртавањима, изводима и упућивањима на литературу, наликују грађевинама барокне орнаментике. Прекомпоновањем и скидањем „оплате“ по завршетку списатељских „радова“, исти ти компликовани текстови одисали су једноставношћу исказа. Арх. Финдрик се клонио употребе туђица, крупних речи, мутних апстракција и громких порука. Основно обележје његових архитектонских и конзерваторских списа су наративност, дескрипција и конкретност у откривању процеса и структура у народном градитељству. Но, то не значи да у читавом опису арх. Финдрика не постоји изражен методолошки и логички

план. Напротив, у његовим радовима се лако препознаје научна опрезност у расуђивању, варирање могућности, подастирање различитих алтернатива, савесно указивање на недоречености и недорађености у односу на емпиријски материјал. Али, тамо где је требало успоставити аргументацију или било могуће извршити класификацију, дати дефиницију и предложити закључак о истраживаним појавама, арх. Финдрик је то чинио одлучно и самоуверено. Отуда потиче утисак откривалачких напора аутора, заљубљеног у део народног наслеђа за које је био убеђен да има далеко већу вредност од оне која му је у националној култури призната.

Арх. Финдрик је устрајано неговао леп, скоро књижевни стил, ослоњен на правила и поруке реформисаног Вуковог народног говора, али и особености писања Стојана Новаковића, Јована Цвијића и њихових ученика и научних настављача. Текст му је био у складу са цртежом, сликом, планом, фотосом, али би се, без ризика да се погреша, могло рећи и обрнуто: да је и ликовно одмерено подржавало текстуално. Одатле је, из ликовног значења, знао да – бар на час – надвиси штури архитектонски цртеж и упусти се у неспутана цртачка претраживања, на начин на који су то радили Љуба Ивановић, Алксандар Дероко, Зоран Петровић или Божа Петровић. Арх. Финдрик је волео чисту, често непрекидну линију, избегавао је сенчења зарад утиска пластичности и дубине, тежио је сведеност на битне контуре виђеног. Оне контуре које стежу ствари у својим облицима. Вероватно га је побуђивала загонетка: како са најмање потеза дочарати препознатљив лик ствари? А најчешће је цртао виђено, тачније речено, оно што је некада гледао и видео. Отуда је за њим остало много варијација цртежа и акварела старих здања, нарочито дрвених колиба, сраслих са планинским амбијентом у коме су, махом људских руку, изникле.

Арх. Ранко Финдрик је успевао да у привидно застарелим конструктивним решењима и детаљима унутрашњег уређења стана или помоћних објеката препозна савремене учинке мудрости анонимних радних неимара. Реч је о уважавању традирања, предању и предачким култовима у које спадају и култови везани за начине становања. Наравно, у средишту пажње је кућа која архетипски, митски, религијски, метафорички и егзистенцијално значи много више од дословног здања у коме се бива. У размишљањима арх. Ранка Финдрика кућа, боље речено – динарска брвнара, представља средишњу појаву, појам и феномен коме је, уосталом, осветио главнину свога опуса. Отуда је разумљиво да се у пословима заштите објеката народног градитељства арх. Финдрик руководио изграђеним мерилима поштовања трајних својства поднебља, особина тла, флоре и фауне, пејзажних целина, функционалних урбаних складова, те одабира и употребе проручних и природних материјала. Мултидисциплинарни приступ занемареном градитељском наслеђу захтевао је друкчији осећај времена. Оживотворити објекте профане архитектуре у поступку обнове и заштите је уједно значило напуштање класичног музеалног представљања. Био је то изазов: удахнути старим здањи-

ма нови живот под ведрим небом, чак и онда када су објекти старих здања одавно изашли из практичне употребе.

У том смислу су најпознатији резултати делатности атх. Ранка Финдрика, свакако, скоро четврт века дуги и предани рад на заснивању и развоју етно-парка „Старо село“ у Сирогојну на Златибору (заједно са Николом Пантелићем, Душаном Дрљачом, Бредом Влаховић, и другим); затим, рад на спомен-комплексу у Вуковом Тршићу код Лознице, као и план за изградњу етно-паркова на Авали код Београда и у Шипову у Републици Српској. Могло би се рећи да је тек у амбијенталним целинама етно-паркова, првенствено онога у Сирогојну, у пуној мери засијала креативна звезда арх. Финдрика. Преносом, смештајем, реконструкцијом и ревитализацијом педесетак старих дрвених здања, конфигурисаних у мало село, као да је остварен сан човека који је у дугом животу срећно спојио стручне и естетске афинитете са љубављу према архитектонском позиву. Етно парк у Сирогојну био је дуга, увећана кућа арх. Ранка Финдрика.

Осим конзерваторске делатности, арх. Финдрик се континуирано бавио израдом музејских и изложбених поставки (Београд, Крагујевац, Бела Црква, Тршић, Троноша, Мостар, Прилеп, Битољ, Штип итд.), као и ентеријерима савремених објеката у духу народног стваралаштва. Пројектовао је, такође, десетак стамбених и викенд кућа у духу народног градитељства. Нису то биле само реплике старих дрвених здања, него и интерпретације и креације прилагођене потребама савременог човека. Као пример одмереност димензија и силуете, и усклађености са пејзажом може да послужи његова „златиборска колиба“ у селу Гостиље, у којој је проводио срећне тренутке са супругом Кажом.

Арх. Ранко Финдрик не само да је поседовао јасну свест о потреби очувања и превредновања наше изворне народне архитектуре него је често ту свест „мисионарски“ ширио међу студенте, млађе колеге и друге поклонице традиционалних културних вредности. Неколико година за редом био је професор по позиву на предмету „Народна архитектура“, на последипломским студијама Архитектонског факултета у Београд. Исто тако, предавао је студентима Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Мало је познато, а потребно је подсетити, да је арх Финдрик са својим богатим знањем био саветник и неформални ментор више десетина магистраната и доктораната, не само у домену архитектонског наслеђа него и у другим сродним областима народне културе. Несебично је, наиме, стављао на располагање уникатне делове своје грађе и архиве за потребе израде научних радова својих будућих колега. Као врстан зналац, учествовао је у иницијативама, предлозима и критичким анализама, такође, у раду многих стручних тела на подручју заштите споменика културе.

Када је било потребно упоредити и упознати конзерваторску праксу других земаља, арх. Финдрик је одлази на студијске боравке и размену научних искустава у иностранство. У више наврата боравио је у Пољској и Грчкој, а обилазио је и референтна места у Белгији, Мађарској, Румунији, Бугарској,

Аустрији и Италији. Радо се одазивао позивима за стручне и научне скупове, посвећене проблемима из области којима се и сам бавио. Са многих симпозијума остали су бројни концепти, припремљени слајдови, наменски цртежи, необјављена излагања и занимљиве, искричаве дискусије. Иако тих и обазрив, на моменте чак и повучен човек, одазивао се, такође, позивима за наступе у медијима, у мери коју му је дозвољавао менталитет научне строгасти и смирен темперамент. Учествовао је у медијском животу и пулсирању културне јавности. Запажене су емисије са Финдриковим учешћем на образовном програму РТС-а, ТВ Арту, програмима Радио Београда, натписи у „Политици“, али и многе трибине, промоције, презентације, отварања изложби итд. Може се рећи да је арх. Финдрик учествовао у медијском животу увек када је било потребно популарисати културну важност очувања и развоја народног градитељства.

У току вишедеценијских теренских истраживања арх. Финдрик је прикупио и средио обимну и разноврсну грађу, везану за разнолике видове народне градитељске баштине. У Финдриковој заоставштини се налази значајна стручна библиотека од око две хиљаде јединица, са релевантним књигама, брошурама и периодиком. По садржају доминирају публикације из области народног градитељства, уз издања из додирних области историје, етнологије, уметности, књижевности, лексикологије, енциклопедистике и сл. Поред тога, постоје многи класери, кутије и фасцикле са бројним скицама, цртежима, подлогама, плановима, пројектима, елаборатима, исписима, фотокопијама и белешкама. Арх. Финдрик је био упорни читалац и тумач литературе из области народног градитељства. Као што је поменуто, о томе сведоче бројне белешке, припремни радови и елабориране замисли, чија количина вишеструко надмашује број страница у објављеним чланцима, студијама и књигама.

Арх. Финдрик се од младости до позних година континуирано бавио фотографијом. У младићком дебу, као члан Фото-клуба Београд, огледао се у уметничкој фотографији, па је на изложбама педесетих година прошлог века, са радовима из етно-фотографије са подручја Космета, освојио неколико запажених признања и награда. Касније, током пројектантске и конзерваторске делатности, користио је стечена фотографска знања и склоности, неуморним снимањем истраживања на теренима. Тако је настала импозантна фототека која, према приближним проценама, броји преко пет хиљада фотографија и слајдова. Њена вредност је тим већа што се већина фотографија и слајдова односи на исчезле артефакте и објекте којих више нема. Тек један мањи део фото-колекције арх. Финдрик је публиковао у својим радовима, док је већи део остао похрањен у класерима и албумима.

У заоставштини арх. Ранка Финдрика се такође налазе и предмети од етнолошке вредности, које је он проналазио и откупљивао на својим честим теренским истраживањима. Међу те предмете спадају земљане посуде, чиније, зделе, тканине, разни мерни предмети од метала, старе браве и кључеви, трношци, столице, карлице, преслице, шкриње и други дрвени предме-

ти. Нарочиту пажњу арх. Финдрик је посвећивао сакупљању грнчарије, па је на врхунцу шездесетих година његова колекција ћупова из свих крајева тадашње Југославије бројала преко две стотине комада.

Напоследку, артефакти и интелектуална грађа коју је током времена прикупио арх. Финдрик чине складну целину која заслужује детаљнији опис и обраду. Дубоко свестан значаја онога шта ради, арх. Финдрик је своја истраживања поткрепљивао обилатом текстуалном и визуелном документацијом. Отуда се смотреним корачањем кроз архиву арх. Финдрика, на прилично прецизан начин, може реконструисати његов општи поглед на архитектуру као уметност, вештину и начин живота, поготово – његово схватање непролазне градитељске мудрости народних неимара.

Нажалост, како то често бива са неуморним ствараоцима, смрт је претекла арх. Ранка Финдрика у остварењу онога што је, према властитим исказима и сведочењима његових пријатеља а и колега, сматрао својим интелектуалним дугом заједници и народу коме је припадао и у коме је живео. Реч је о неоствареној књизи – по свему судећи животном делу – под називом „Атлас архитектонских конструкција народног неимарства“. ма лп,е к шредамп радоп вође пд двадесет гпдома- Та књига је незавршена. Стотине довршених и недовршених енциклопедијских одредница остало је у класификованим кутијама или у виду извода и цитата распоређених по књигама и периодици. Тако су за будуће истраживаче и приређиваче остали тек фрагменти једног уистину импозантно замишљеног енциклопедијског дела. Научни жал је тим већи што је арх. финдрик био један од последњих ветерана заштите народне архитектуре, посвећених прегалаца, који је у властитом шездесетогодишњем истраживачком и теренском искуству поседовао драгоцену сазнања несталих неимарарских светова. Напоследку, шта рећи о стваралаштву арх. Ранка Финдрика? Са људима са којима је сарађивао на пословима истраживања и заштите народног градитељства, попут Бранислава Којића, Ђурђа Бошковића, Мирка Кујачића, Мате Бајлона, Надежде Пешић-Максимовић, Момчила Митровића, Бране Миленковића, Зорана Петровића, Николе Пантелића, Душана Дрљаче, Јове Секулића, Радомира Станића, Гвоздена Јованића, Бошка Бабића, Милинка Жугића, Добриле Смиљанић, Босе Росић, Зорице Ивковић и многих других непоменутих, остао је у плодним колегијалним и пријатељским односима. Скоро две деценије после одласка у пензију и даље је радио са младићком ведрином и горљивошћу. Са уочљивим смислом за шалу, није признавао бреме година; избегавао је сумрачни хоризонт старости, непрекидно је планирао будуће захвате, пројекте, чланке, књиге. Иако је загазио у девету деценију, већ нарушеног здравља, све до последњих дана живота – почетком јануара 2004. године – арх. Ранко Финдрик је испољавао оптимизам и преданост раду. Тако је и отишао упамћен као изванредан прегалац на пољу заштите и превредновања баштине народног градитељства.

II Теренска истраживања, послови конзервације, радови на заштити споменика културе

- 1951-1952. Попови Поље, Хум, Дубровник, Сплит, Хвар, Трогир, Шибеник – студетска студија истраживања
- 1952, 1953, 1954. Стари Бар – теренска истраживања у екипи проф Ђурђа Бошковића
1953. Котор – претходни радови, ископавање старог фрањевачког манастира
1954. Моравице Маргум – археолошка ископавања
- 1954-1955. Улпијана – археолошка ископавања. Табана у Призрену – израда архитектонске документације
- 1954-1956. Косово и Метохија: Јањево, Вучитрн, Ораховац, Велика Хоча, Ѓњилане, Пећ, Ђаковица, Призрен и Приштина – рекогници, прикупљање грађе, евиденција и заштита споменика народног градитељства у старим градским целинама
1955. Улцињ – истраживачки рад у екипи проф. Ђурђа Бошковића
1956. Пловећи млин на Мури – израда архитектонске документације. Трогир, Пантана – рекогнисирање старих млинова (млиница).
1957. Лоћане код манастира Дечани – снимање, анализа и заштита старе брвнаре
1957. Мостар – стара чаршија, Кајтазова кућа, старе магазе у Малој Тепи, кула Старог моста на десној обали Неретве, снимање, анализа и израда ентеријера
1958. Мостар – Љубишаков ћошак, Кујунцилук, станови уметника, архитектонско снимање, анализа и израда ентеријера; уређење комплекса водопада Кравице.
- 1958-1960. Трогир, Пантана – млинице, израда елабората и конзерваторски радови
1959. Мостар – кафана Европа, реконструкција и конзерваторски радови.
- 1960, 1961, и 1962. Црква Свети Никола у селу Стара Варош код Прилепа – израда елабората и конзерваторски радови
- 1960, 1962, 1963. Призрен – евидентирање архитектонског и урбанистичког наслеђа
- 1962-1970. Сеоска архитектура отока Хвара – евиденција, анализа
- 1962-1966. Споменички комплекс Пећке патријаршије – теренска испитивања, дренажа темеља, израда елабората и конзерваторски радови
- 1963-1975. Прилеп, конак Светих Арханђела – пројекат за уређење манастирског комплекса, конака, изложба и конзервација објеката.
- 1964-1970. Оток Хвар и Дубровник – рекогниција, валоризација и регенерација регионалног споменика наслеђа
- 1964-1970. Оток Хвар – прикупљање грађе о развоју села и сеоске куће на острву Хвару; упоредна студија о буња и trulla

1964. Пећ – идејни пројекат и уређење старог српског гробља у Пећи
- 1966-1970. Прилеп – зграда Музеја НОБ-а у Прилепу, израда пројекта, уређење, ентеријер, конзервација
1966. гамзиград, Пећ
1967. Јелса на Хвару – истраживање урбанистичког наслеђа и ревитализација старог градског језгра у оквиру плана „Јужни Јадран“
1968. Милна на Хвару
1969. Борач – конзерваторски радови на цркви презентација уређења непосредне околине.
- 1969-1971. Соколник (Соко град) код Соко Бање – истраживачки и конзерваторски радови
1970. Крагујевац – заштита старе градске архитектуре и урбанистичких целина у Крагујевцу. Прилеп – подграђе Марковог града, комплекс „феудални двор“, конзервација и презентација археолошких остатака
1971. Израда карте „Урбано наслеђе Југославије“ у оквиру публикације „Планерски атлас просторног уређења Југославије“
- 1971-1972. Доњи Милановац – конак Капетан Мише, пројекат рестаурације и израда ентеријера
- 1971-1975. Прилеп – лапидаријум Музеја у Прилепу, пројекат и извођење радова
1972. Манастир Хиландар – постављање система противпожарне заштите. Стоби, Велес – крстионица епископске базилике – пројекат и конзерваторски радови. Прилеп – ашченица уз Сахат кулу, израда пројекта заштите.
- 1972-1973. Прохор Пчињски – снимање и програмска анализа ревитализације конака и манастирског комплекса
- 1972-1977 Манастир Милешева – пројекат, конзервација старог манастирског конака
1973. Соко Бања – споменичка подлога за урбанистички план општине
- 1973-1974. Прилеп – Марков град, кула уз северни улац пројекат конзервације и уређење. Горњак – елаборат конзерваторских радова, пројекат и извођење новог конака
- 1973-1981. Српско војничко гробље Зејтинлик у Солуну, споменици српског порекла у Грчкој, манастир Хиландар
1974. Бачки Петровац – израда споменичке подлоге и студије за музеј села Словака у Југославији (у тиму са Н. Пешић-Максимовић, Н. Вулетић, М. Петровић)
- 1974-1975. Гостиље код Чајетине – надзор над конзерваторским радовима родне куће Димитрија Тудовића. Средина седамдесетих, Смедеревска Паланка
- 1976-1998. Тршић – Пројекат и реализација уређења заштићеног простора спомен-куће Вука Карацића у Тршићу
- 1976-1980. Бела Црква код Крупња – уређење и заштита споменичког комплекса

- 1979-2004. Етно парк „Старо село“ у Сирогојну на Златибору – реализација и развој пројекта
 1982. Етно парк под Авалом – припрема и израда идејног пројекта.
 Средина деведесетих Шипово, Република Српска

III Пројектни, музеји, изложбени простори (Избор)

1960. Мостар – Изложба конзерваторских радова у Старој чаршији у Мостару
 1962. Прилеп – Стална поставка археолошке збирке Народног музеја у Прилепу. Изложба у меморијалном музеју „20 октобар“, Народног музеја Прилеп
 1965. Београд – Годишња поставка Савезне фото-изложба Београд
 1967. Прилеп – Музеј средњовековног блага Македоније, изложбени простор Светих Арханђела у Прилепу
 1970. Соко Бања – Изложба конзерваторских радова у Соко граду
 Штип – Изложба НОБ-а у штипском крају, Народног музеја Штип.
 Штип – Поставка „Праисторијске културе на тлу Македоније“. Народног музеја Штип.
 1971. Битољ – Стална поставка археолошке збирке народног музеја у Битољу.
 Прилеп – Изложба средњовековне уметности у конаку манастира Свети Арханђели у селу Вароши, Народног музеја Прилеп.
 1973. Прилеп – Стална поставка Музеја дувана у Прилепу.
 1975. Прилеп – Поставка Музеја НОБ-а у Прилепу.
 1976. Трноша – Изложбена поставка „Музеја Вуковог раног школовања у манастиру Трноша“.
 1978. Смедеревска Паланка – Поставка Спомен - музеја у Смедеревској Паланци.
 1980. Бела Црква – Поставка Музеја устанка народа Србије у Белој Цркви.

Награде

1985. Октобарска награда града Београда за област архитектуре и урбанизма, додељена за усешност у реализацији етно парка у Сирогојну.
 Вукова награда за реализацију спомен-комплекса Вука Караџића у Тршићу.

IV Библиографија научних радова

Архитекта Ранко Финдрик је за живота објавио девет књига и брошура. Поменућемо их редом: *Прилози поознавању организације сџамбеног просџора у народном традиционалству села* (1981); *Сиројојно – Музеј народног традиционалства* (1982); *Етно-парк под Авалом* (1984); *Народна архитектура – џушеви чувања и заштити* (1985); *Златиборска брвнара и музеј народног традиционалства Сџаро село у Сџоројну* (1987); *Музеј под ошвореним небом „Сџаро село“ Сиројојно* (1992); *Народно неимарство. Сџановање* (1994); *Динарска брвнара* (1998); *Вајати. Знамење младосџи* (1999).

До сада су пронађена и пописана седамдесет два научна текста, али још двадесетак текстова није прецизно датирано. У библиографију, уз неколико изузетака, нису уврштени текстови о арх. Финдрику, а према летимичном увиду њих је приличан број. У сваком случају, потпуна библиографија арх. Ранка Финдрика бројаће око сто публикованих јединица.

Сеоска кућа на Косову Пољу, Зборник заштите споменика културе, књига VIII, стр. 35-50, Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1957.

Унутрашње уређење и ојрема наше сџаре џрадске куће на Косову и Метохији, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV-V, Приштина 1959-1960, стр. 343-346.

Уређење куле сџарог мосџа у Мосџару, Годишњак „Наше старине“, VI стр. 183-190, Сарајево, 1959.

Млинице код Тоџира, Каоауторство са Надежом Пешић-Максимовић Зборник заштите споменика културе, књига XI, стр. 311-342, Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1960.

Мосџар, уређење сџарог џрадског језџра, Архитектура и урбанизам, стр. 17-19, број 4, Београд, 1960.

О заштити сеоске куће, Зборник заштите споменика културе, књига XII, стр. 33-50, Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1961.

Сџара кућа у Вучиџрну Старине Косова и Метохије, I стр. 259-275, Приштина, 1961.

О сџарог мрежи канала у Призрену и њиховог заштити, Зборник заштите споменика културе, књига XIII, стр. 67-78, Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1962.

Уређење комплекса водојада Кравице код Чаџљине, Архитектура и урбанизам, стр. 94-95, бр. 22-23, Београд, 1963.

Јањево – сџара џрадска кућа, Старине Косова и Метохије, стр. 433-436, IV-V, Приштина, 1964, са 12 табли илустрација.

Архитектонско-конзерватџорски радови на цркви Пећке Паџријаршије у 1962. јодини, Старине Косова и Метохије, стр. 433-436, IV-V, Приштина, 1964, са 4 табле илустрација.

- Конзерваторски радови на архитектуре цркве св. Николе у селу Вароши код Прилепа* Зборник заштите споменика културе, књига XVI, стр. 201-218, Југословенски институт за заштиту споменика културе, Београд, 1965.
- Конзерваторски радови на коначима манастира светиої Арханђела у селу Вароши крај Прилепа*, Архитектура и урбанизам, стр. 52-53, број 31, Београд, 1965.
- О старој мрежи канала у Призрену* Зборник заштите споменика културе, XVII, стр. 23-25, Београд, 1965.
- Италијански трл и аналоије са приморским буњама*. Зборник заштите споменика културе, књига XVIII, стр. 57-74, Југословенски институт за заштиту споменика културе, Београд 1967.
- О раду на проучавању проблема заштите и конзервације споменика народној традицији*, Зборник заштите споменика културе, књига XX/XXI, стр. 43-47, Југословенски институт за заштиту споменика културе, Београд 1970/1971.
- Радијословенској институцији за проучавање проблема заштите споменика културе у регионалним целинама*, Зборник заштите споменика културе, књига XX-XXI, стр. 43-47, Југословенски институт за заштиту споменика културе, Београд, 1970/1971.
- Истраживачки и конзерваторски радови на Соко граду*, Зборник заштите споменика културе, књига XX/XXI, стр. 133-145, Југословенски институт за заштиту споменика културе, Београд, 1970/1971.
- Стара градска кућа у Јањеви* Старине Косова и Метохије, IV-V, стр. 383-392, плус 6. стр. слика и цртежа Приштина 1971.
- Архитектонско-конзерваторски радови манастирској комплексу Пећке патријаршије у 1962. години*, Старине Косова и Метохије, IV-V, стр. 433-435. плус слике, Приштина, 1971.
- Истраживачки и конзерваторски радови манастирској комплексу Пећке патријаршије 1964, 1965. и 1966. године*, Старине Косова, књига VI-VII, стр. 175-190, Приштина 1972-1973.
- О заштити споменика народној традицији у градовима на Косову* Старине Косова, књига VI-VII, стр. 199-206, Приштина, 1972-1973.
- Архитектура сточарске колибе на планини Ритињу*, Гласник етнографског института САНУ, XIX-XX, стр. 109-120, плус 15 страна фотоса и цртежа, Београд 1973.
- О радовима на конзервацији архитектуре цркве у селу Борач*, Саопштења, X, стр. 87/94, републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1974.
- Неколико забележака о дрвеним конструкцијама конача манастира Хиландара*, Саопштења, X, стр. 95-106, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1974.
- О пројекту за уређење манастирској комплексу Пећка патријаршије – истраживања, идеје, радови*, Зборник заштите споменика културе XXIV, стр. 43-57, Београд, 1974.

- О кровним покривачима од ојке средњовековним грађевинама*, Старинар, XXIV-XXV, стр. 121-129, плус 6 табли илустрација, Београд, 1975.
- О архитектуре сточарској сјана*, „Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима у југоисточној Европи кроз векове“ Зборник Посебна издања Балканолошког института, књига 4, стр. 335-334, Београд, 1976.
- Прикуљање материјала и граже о сјоменицима народној традицији свјетла као посебан вид заштите*, Зборник заштите споменика културе, свеска XXV, стр. 127-131, Београд, 1977.
- Обнова сјоменика народној традицији свјетла*, Гласник друштва конзерватора Србије, стр. 27-28, бр. 2 година 1978, Београд, 1978.
- Прилози познавању организације сјамбеној просјора у народном традицији свјетла села*, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Последипломске студије, курс – становање 1979-1981, Материјали – свеска 51. (књига, стр. 101)
- Етнографски амбијент у Сиројну – сјој привредних и музеолошких интереса*, Etnološke sveske III стр. 60-66, ЕДС, Београд, 1980. Коауторство са Душаном Дрљачом
- Прилози познавању кровних покривача од дрвене грађе у нашем народном традицији свјетла*, Рашка баштина, бр. 2, стр. 215-231, Краљево, 1980.
- О народном традицији свјетла у Србији, његовом чувању и заштити*, Саопштења, XIII, стр. 295-303, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1981.
- „Заселак у Сиројну“ – изградња етно парка на Злајибору, Наднаслов: *Са конзерваторских радлишта*, Гласник друштва конзерватора Србије, стр. 33.37, број 5, година 1981, Београд, 1981.
- Лейњи сјанови на ишијерском Кошиан Пољу*, Саопштење, XIII, стр. 225-237, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1981.
- Вукоман Шалијуровић, Прилози за историју грађевинарства у средњем Полимљу у XIX веку*, Саопштење, XIII, стр. 342-343, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1981, приказ.
- Сиројно – Музеј народној традицији свјетла*, Културно наслеђе Србије 1974-1982, Галерија САНУ, бр. 40, Београд, 1982. (књига, стр. 105)
- О неким ишињима заштите сјоменика народној традицији свјетла*, Саопштење друштва конзерватора Србије, бр. 6, 1982, стр. 30.34, Београд, 1982.
- О просјору сјаре сеоске куће*, Саопштења, XIV, стр. 143-162, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1982.
- Архаична сеоска кућа у Шесјанима*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књига 47, стр. 9-25, Етнографски музеј у Београду, Београд 1983.
- Три године рада на изградњи Музеја народној традицији свјетла у Сиројну*, Гласник друштва конзерватора Србије, стр. 61-65, број 7, година 1983, Београд, 1983.
- Неке одлуке организације просјора сјарије сеоској сјана*, Заштита споменика народног градитељства, Зборник са саветовања „Заштита споменика“

- ника народног градитељства“, одржаног 27-30. септембра 1983, група издавача, стр. 41-46, Београд, 1983, уредници Радомир Станић, Ранко Финдрик, у сепарату датирано 1984.
- Музеј народној традицијелства као вид заштитије*, Заштита споменика народног градитељства, Зборник са саветовања „Заштита споменика народног градитељства“, одржаног 27-30. септембра 1983. група издавача, стр. 157-168, Београд, 1983, уредници Радомир Станиш, Ранко Финдрик.
- Ушод у проучавање старих воденица*, Саопштења, XV, стр. 95-117, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1983, са 27 цртежа и фотографија.
- Етно-парк код Авалом*, Етнографски музеј у Београду и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1984. (публиковани елаборат, стр. 45)
- Музеј народној традицијелства у Сиројојну и нека ошворена ишшања заштитије споменика народној традицијелства*, Заштита споменика народног градитељства, стр. 157-168, Београд, 1984.
- Кућа и сшан на селу у Србији у друјој оловини XVIII века према сведошима савременика*, Саопштење, XVI, стр. 103-118, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1984.
- Rural Archihitecture, The sooperatives of Yugoslavia*, Belgrade, march, 1984, pp. 14-16.
- Народна архитекштура – иушјеви чувањ и заштитије*, Друштво конзерватора Србије – Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1985. (књига, стр. 155)
- Нека народна искуства на заштитији дрвене грађе*, Гласник друштва конзерватора Србије, стр. 44-47, број 9, година 1985, Београд, 1985.
- Радови на изградњи Музеја народној традицијелства у Сиројојну – следећи корак*, Гласник друштва конзерватора Србије, стр. 80-85, број 9, година 1985, Београд 1985.
- О унушрашњем уређењу и ошреми наше старе градске куће*, Саопштења, XVII, стр. 85-116, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1985.
- Трајови старих словенских и средњевековних конштрукција у нашој народној архитекштури*, Гласник етнографског музеја у Београду, бр. 49, стр. 93-106, Београд, 1985.
- Нова сеоска архитекштура и старије традицијелско наслеђе*, Зборник радова са саветовања „Будућност села и сењака“, Одбор за проучавање села САНУ, стр. 204-206, Београд, 1985.
- Museum Budownistwa, Ludowego w Sirogojno, Jugoslavija, Acta scensenologica tom 3. сшр. 211-221*, Санок, 1985.
- Преносиве грађевине у народној архитекштури*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књига 50, стр. 101-111, Етнографски музеј, Београд, 1986.

- Ушврђења манасџира Пеће љаџријарије*, Зборник посветен на Бошко-Бабиќ Институт за истраживање на старословенската култура – Прилеп Зборник радова посвећен др. Бошку Бабићу, Прилеп, Македонија, 1986. стр. 231-236.
- Оџиџије у сџарој сеоској и градској кући*, Гласник друштва конзерватора Србије, бр. 11, стр. 61-66, Београд, 1987.
- Музеј народној традицџелсџива „Сџаро село“ у Сирогојну – љодине 1987*, Гласник друштва конзерватора Србије, бр. 11, 1987, стр. 88-92, Београд, 1987.
- Нека зајјажања о значају и улози обџиџија код орђанизације љростџора наше сџаре градске куће*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књига 51, стр. 63-76, Етнографски музеј, Београд, 1987.
- Злаџиборска брвнара и музеј народној традицџелсџива Сџаро село у Сирогојну*, Научнопопуларне монографије, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1987. (књига, стр. 78)
- Ковано жељезо у народној архџијекџури*, Гласник друштва конзерватора Србије, стр. 127-129, број 13, година 1989, Београд, 1989.
- Троножац, сџолица сџо*, Гласник друштва и конзерватора Србије, стр. 139-144, број 14, година 1990, Београд, 1990.
- Где се налазила сџара манасџирска љрџезарија у Пећој љаџријарији*, Саопштења, XXII-XXIII, str. 131-158, Beograd, 1990/1991.
- „Јастук“ – „јестек“* Гласник друштва конзерватора Србије, стр. 149-151, број 16, година 1992, Београд, 1992.
- Музеј љод ошвореним небом „сџаро село“ Сирогојно, Злаџибор – Србија* Туристички савез Чајетине, Чајетина, 1992. (брошура, водич)
- Земљана љећ и зајревање у сџарој градској и сеоској кући*, Саопштења, XXV, str. 171-193, Beograd, 1993.
- Народно неимарсџиво. Сџановање*, Музеј „Старо село“ Сирогојно, Сирогојно, 1994. (књига, стр. 196)
- О месџу народној традицџелсџива у кулџурној баџиџини срџској народа*, „Повелја“, Часопис за књижевност, уметност, културу, просветна и друштвена питања, нова серија, година XXV, број 2, Краљево, 1995, стр. 50-58, Тема броја „Старо наслеђе и његова заштита“.
71. *Разџовори са архџијекџом Ранком Финдриком о народном неимарсџиву и нашој традицџелској љрадиџији*, „Међај“, Ужице, бр. 37, стр. 69-85, 1996, интервјуер арх. Дејан Миленковић.
- Динарска брвнара* Музеј „Старо Село“ Сирогојно, Сирогојно, 1998. (књига, стр. 279)
- Вајаџи. Знамење младосџи*, Музеј „Старо село“ Сирогојно, Сирогојно, 1999. (књига, стр. 149)

Избор текстова о архитекти Ранку Финдрику

- Никола Пантелић, *Народно традиционално и култура станавања у делима Ранка Финдрика*, Гласник Етнографског института, САНУ – Етнографски институт, Београд, 1999, стр. 115-119.
- Бреда Влаховић, *Ранко Финдрик – Вајалии. Знамење младосии*, Гласник Етнографског музеја, књига 63, Београд, 1999, стр. 212'213.
- Петар Влаховић, *Осврћ на народно немарсиво у шрошомном научном делу архииетше Ранка Финдрика*, Гласник Етнографског музеја, књига 64, Београд, 2001, стр. 229-231.
- Чувар народној музећа Сусрећ у Сиројојну. Ранко Финдрик пре четврт века руководи шимом који је стварао „Сшаро село“, једини наш еино-музеј на ошвореном са 48 аушеничних кућа* Политика, 22. септембар, 2003, новинар Бранко Пејовић.
- Момчило Митровић, *Ранко Финдрик (1922-2004)* Рубрика *Ин мемориам* Главник друштва конзерватора Србије, бр. 28, 2004, стр. 211-212.
- Горан Бабић, *Ранко Финдрик 1922-2004. Народно немарсиво као живоина инсширација – сећање на архииектиу Ранка Финдрика* Форум плус, часопис Савеза архитеката Србије, бр. 48, април 2004, стр. 134-135.
- Милош Кнежевић, *Ex libris arhitekta Ranka Findrika „Ex libris“*, часопис *En libris грушшва Београд*, бр. 15, 2004.

* * *

На крају, уместо закључка, рећи ћемо да дело арх. Ранка Финдрика и његова оставштина свакако заслужују стручну и друштвену пажњу, нарочито у ослонцу на контурне институције у којима је радио и са којима је дуго и плодно сарађивао. Тим више, што постоје реалне могућности сређивања и објављивања најзанимљивијих делова грађе о народној ахитектури, чији је аутентични сакупљач и аутор био управо ахр. Ранко Финдрик. Писац ових редова¹ био је у много наврата сведок његових бојазни да му понестаје вре-

¹ Писац текста је најстарији сестрић архитекте Ранка Финдрика који је имао непоновљиву прилику и част да у много наврат буде сведок његовог стваралачког замаха. Иако по теоријској вокацији и усмерењу правник и политиколог, био је у вишедесенијском активном интелектуалном односу према свом драгом ујаку. Отуда би се могло рећи да је кроз дуги дијалог, који се повремено претварао и у проблематику, био упућен у знатан део његових убеђења и заноса, разочарења и неверица. Али и поред уверења да сасвим добро познаје ујаков опус и афинитете, те да више нису преостале неке веће непознанице, и тајне, ипак је тек после његове смрти – помнијим ређањем чињеница из његовог рада и прегледањем заоставштине – открио многе занимљиве и непознате детаље из његовог живота. Када се стекну потребне околности и уклопе сви камишци животног мозаика, писац – наравно, у оквиру својих инте-

ме за остварење кључних замисли. Одатке се, као сведок и саговорник, осећа обавезним да допринесе ширењу сазнања о човеку који је читав живот без остатка посветио народној архитектури, који је урадио и објавио толико много, а ипак током другог живота није успео да заврши све што је наумио. Надамо се да је ова био-билографија архитекте Ранка Финдрика, за сада, први корак у том смеру.

Милош Кнежевић

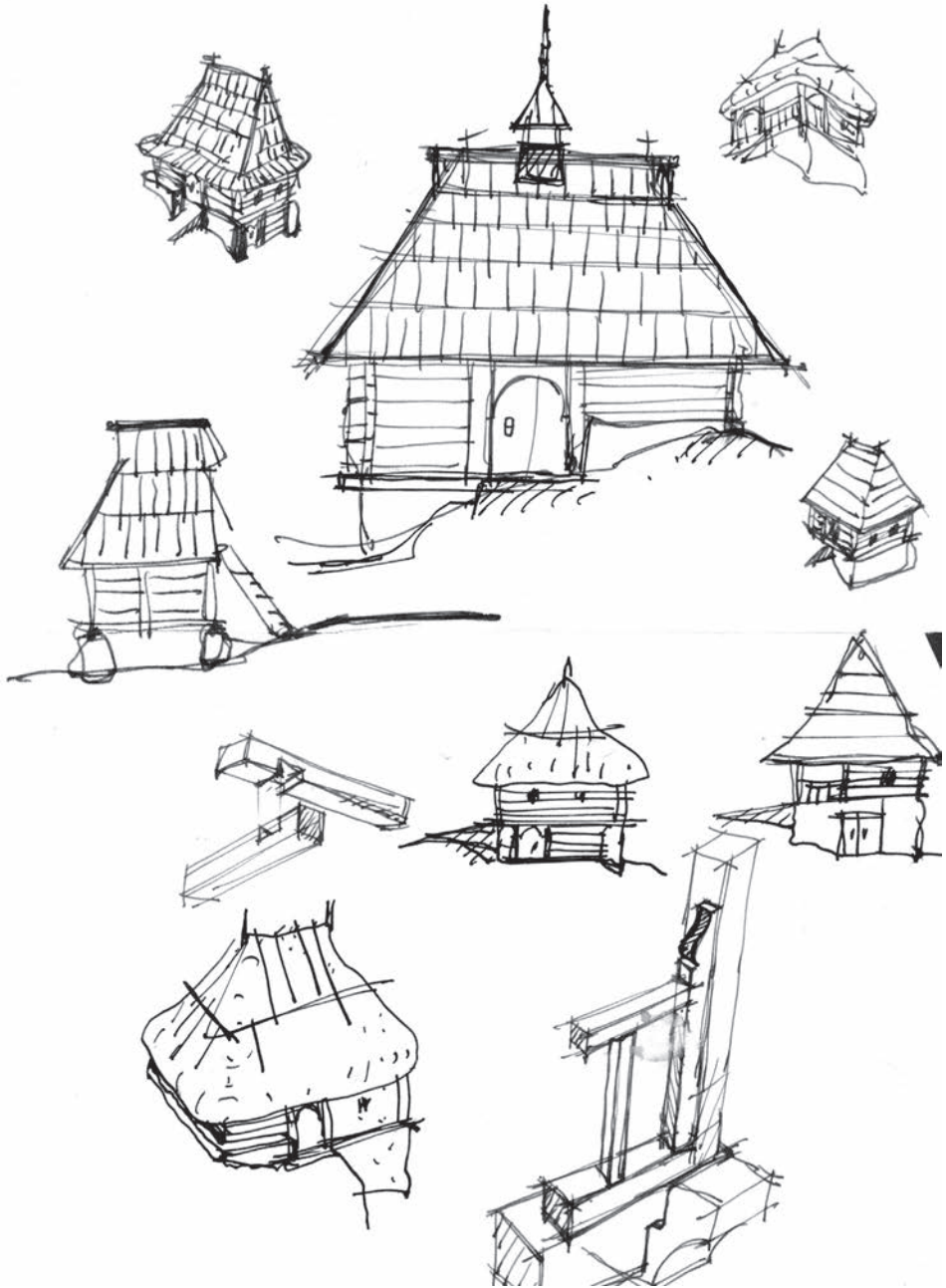

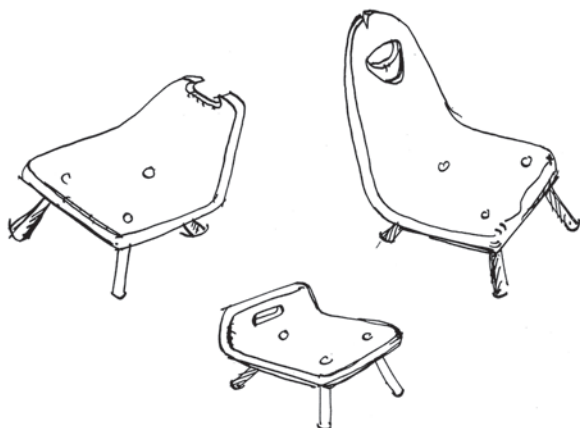
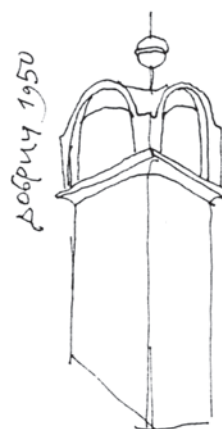
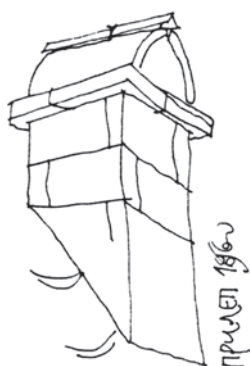
BCW
17.11.79

лектуалних моћи – намеран да у виду монографије, што је могуће потпуније и детаљније, реконструише опус арх. Ранка Финдрика.

ХРОНИКА

ЧЕТВРТА МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА ЕТНОГРАФСКИХ МУЗЕЈА ЦЕНТРАЛНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Конференција је одржана у АСТРА националном музејском комплексу у граду Сибиу у Румунији од 15. до 17. октобра 2004. године

Скуп на тему *Ношња као симбол етничкој и културној идентичности* имао је за циљ, као и скупови одржани претходних година¹, успостављање и јачање сарадње међу стручњацима етнографских музеја региона, размена идеја, знања и искуства. Заједнички пројекти, иницирани на претходним скуповима, нису реализовани нити су били тема на овом скупу.

Сходно теми Конференције, у току два дана, у преподневним и поподневним седницама, своје радове су представила 22 кустоса – етнолога из етнографских и других музеја из 7 земља. Готово половина учесника били су румунски стручњаци, њих десеторо. Из осталих земаља била су по 2 до 3 учесника (три из Мађарске и Хрватске, по два из Украјине и Србије и Црне Горе и по један етнолог из Немачке и Аустрије). У поређењу с претходним конференцијама одзив учесника био је много мањи с обзиром на то да су изостале колеге из Грчке, Македоније, Бугарске, Босне, Словеније, Словачке и Пољске (учесници претходних састанака).

Учесници и теме реферата:

1. Др Франц Грисхофер, директор Етнографског музеја у Бечу, *Од ношње до оној што се зове Austrian Look – Различити облици ношње у свакодневном животију.*
2. Ђерђ Балаш из Етнографског музеја у Будимпешти говорио је о актуелним пројектима Етнографског музеја и о сарадњи са Шведским етнографским музејом.

¹ Прва конференција је одржана у Будимпешти 2001. године, друга у Бечу 2002. године, трећа у Мартину у Словачкој, 2003. године.

3. Аида Бренко и Весна Зорић, из Етнографског музеја у Загребу говориле су о *Ношњи као симболу националној и културној идентичности на примеру хрватској националној косћима*.
4. Др Људима Булцакова-Ситник из института у Лвиву у Украјини, *Ношња као етнокултуролошки симбол на примеру женске ношње на граници Украјине и Румуније*.
5. Др Хана Врочинска из института у Лвиву, Украјина говорила је о традиционалном женском украјинском накиту *Дукаћ*.
6. Др Катона Едит из Етнографског музеја у Будимпешти представила је традиционални накит у Мађарској.
7. Ева Сачвај из Етнографског музеја у Будимпешти говорила је о новим пројектима Музеја и сарадњи с норвешким музејима.
8. Родица Динулеску, Сибиу, Румунија конзерватор у Астра музеју, *Ресџаурација женске трајанске хаљине*.
9. Вера Шарац-Момчиловић, Етнографски музеј у Београду, *Изложба као вид етнографске презентације, на примеру изложбе „Обућа у Србији“*
10. Весна Душкових, *Женска невестинска ојавља у Србији*.
11. Хенрике Хампе, Музеј Подунавских Шваба, Улм, Немачка.
12. Олга Орлић из Музеја Истре у Пазину, Истра, Хрватска, *Ткачи у Истри*.
13. Ана Грама, Сибиу, Румунија, *Између руралној и урбаног-ношња у жалосћи у многонационалном Сибиу*.
14. Елена Гавран, Сибиу, Румунија, *Везене сеоске женске кошуље из Маринуме Сибулу – Колекције Астри музеја, Румунија*.
15. Дорис Попеску, Сибиу, Румунија, *Везене сеоске женске кошуље из Сајанџа – обласћ Марамуреш*.
16. Др Марија Бозан, *Презентација и самопрезентација ношње*.
17. Илија Моисе, Сибиу, Румунија, *Од традиционалној народној косћима до националној народној косћима-размајрања се тичу еволуције народној косћима из Салисџе Субулу*.
18. Проф. Хорет Клуш, *Ношња седам традова*.
19. Мирела Крету, Сибиу, Румунија, *Обредне импликације традиционалној народној косћима*.
20. Ева Ђиосану, Јаши, Румунија, *Ушџај манастирских занатских раџионица на традиционални народни косћим*.
21. Марија Бозан, Сибиу, Румунија, *Традиционални косћим – облик приказивања и самоприказивања у музејском деловању*.
22. Др Кристина Ханулеску, Валцеа, Румунија, *Представе румунске народне ношње на фрескама црква из етнографске обласћ Валцеа*.

Сви учесници, осим једног,² прочитали су своје радове уз приказивање слајд фотографија.

² Млада колегиница Олга Орлић из Етнографског музеја Истре говорила је о *Ткачима у Истри* уз електронску презентацију, занимљиво, жустро и темпераментно што је представљало право освежење и унело живост у рад конференције.

Нажалост, програмом предвиђених дискусија после прочитаних радова није било. Разлог за то је био велики број излагања и неки непримерено други реферати. Разговори о практичним питањима струке вођени су ван званичног скупа.

Конференција у Сибиу отворена је уобичајеним поздравним говорима, добродошлицом и жељом домаћина и званичника града Сибиу за успешан рад Конференције. Одмах на почетку, директор Астра музеја др Корнелије Букур детаљно је упознао учеснике скупа с начином на који држава Румунија остварује Програм заштита нематеријалне културне баштине. Под покровитељством румунског Министарства културе и вера према конвенцији УНЕСКО-а из 2003. године, програм се успешно остварује посредством бројних институција културе и у сарадњи с националним комитетом УНЕСКО-а. Атрактиван и добро организован програм се реализује преко низа манифестација које се током целе године одржавају у Астра музејском комплексу. Према посебним програмима спроводе га Удружења занатлија Румуније, Галерија народне уметности, Национална олимпијада (одвија се у виду смотре уметничких народних заната и других манифестација) и Национални центар за нематеријалну културну баштину. Национални центар за нематеријалну културну баштину чине Академија за Народну уметност Румуније, Национални фестивал народне културе, Међународни фестивал документарног антрополошког филма и Сајам народних заната и уметника Европе.

Сибиу се тих октобарских дана 2004. увелико припремао да заједно с Луксенбургом 2007. преузме титулу Европске престонице културе. На многим улицама, трговима и знаменитим грађевинама предузимани су грађевински радови. Организујући занимљив и богат програм у неслужбеном делу конференције, домаћини су се потрудили да свој град представе у најбољем светлу. Од дневног и ноћног разгледања града и Астра музејског комплекса до обиласка актуелних изложби у Етнографском и Историјском музеју (изложба посвећена Циганима и изложба о изради керамике у Трансилванији). Учесницима скупа је омогућено да у Етнографском музеју разгледају збирке текстила, керамике и справа за обраду текстилних влакана. Последње вечери боравка у Сибиу приређена је специјална ревија народних ношњи у новоотвореном градском позоришту *Талија* (публици, учесницима конференције, на опште изненађење, омогућен је неуобичајени контакт с извођачима ревије). Последњи дан је био резервисан за филмове из програма заштите нематеријалне културне баштине и разгледање Астра музејског комплекса.

Иако краткотрајан, боравак у Румунији је био довољан да се стекне увид у добро организовану заштиту традиционалног културног наслеђа. Заштита се спроводи синхронизовано, од највиших државних органа, специјализованих научних институција (Академија народних уметности) и институција културе до различитих културних манифестација, фестивала, радионице, научних скупова.

Поредећи заштиту традиционалне културе у Србији с овим што смо видели у Румунији, има се утисак да смо ми на самом почетку тог одговорног, значајног и великог задатка.

Вера Шарац-Момчиловић

СЕМИНАРИ О МУЗЕЈСКОЈ ДОКУМЕНТАЦИЈИ

Алармантно стање у музејима Србије нагнало је музејске професионалце, чланове националног комитета међународне музејске организације, YU NC ICOM-а, да организују семинар „Како даље?“ Захваљујући материјалној подршци Министарства културе Србије, семинар је одржан у Крушевцу од 5. до 7. октобра 2001. године. У оквиру рада десет радионица једна је била посвећена музејској документацији („Од прашњавих картона до компјутера“). Модератори разговора биле су Весна Бижић-Омчикус, кустос Етнографског музеја у Београду и Мирјана Танасковић-Јевремовић, кустос Музеја науке и технике у Београду.

Учесници разговора у овој радионици били су замољени да одговоре на питања о тренутном стању у својим музејима, као и да покушају да одговоре на генерално постављено питање „Како даље?“.

На основу одговора добијених у писаној форми и у каснијој дискусији изведен је први закључак да је у музејима Србије, и поред велике жеље да стање буде добро, када је у питању музејска документација, стање у ствари катастрофално: музејска документација је непотпуна, несређена, а у неким музејима чак и не постоји. Разлоге за такво стање кустоси проналазе у немотивисаности за рад због лошег материјалног стања – сопственог и својих установа културе, па до општих друштвених вредности, непоштовања правила и закона, лоше кадровске политике, неактивности матичних музеја, досадашњег односа друштва према основним музеолошким начелима, лоше међумузејске сарадње, неодговарајућих руководећих кадрова, никада утврђених стандарда за професионално обављање послова у музејима (што је доводило до самовоље директора или других надлежних у музејским службама), незванична или уопште необављана примопредаја збирки и тако даље.

Питање „Како даље?“ поставило је истовремено и нову дилему – Да ли ажурирати запуштену или успоставити досад непостојећу документацију на класичан начин, како је то било утврђено досадашњим законима, или

прескочити ту фазу и одмах прећи на електронску обраду података и на тај начин ухватити корак с Европом?

Да би се решила та дилема упућен је предлог Министарству културе Републике Србије да спроведе истраживање о стању у музејима, на основу анкете која се односи на испитивање стања у документацији музеја Србије, коју је сачинила комисија YU NC ICOM-а.

Процес електронске – аутоматске обраде података у музејима Србије већ је започео, али и у оквиру те фазе рада треба утврдити тренутно стање и пронаћи одговор на питање „Како даље?“.

До сада је урађена и усвојена стратешка студија развоја МИСС-а (Музејског информационог система Србије) која дефинише архитектуру информационог система (подсистеме с приоритетима и предусловима). На основу те студије урађен је први подсистем Централног регистра чији је задатак да омогући јединствену евиденцију музејских збирки и предмета културне баштине у музејима Србије. Нажалост, тај програм користи мали број музеја, а разлози за то су несређена досадашња документација, непостојање координатора као и недостатак подршке за формирање базе података у самом музеју. У већини музеја до сада није схваћен концепт МИСС-а; кустоси покушавају да га превазиђу израдом нових, према њиховом мишљењу адекватних програма, а последица је дезинтеграција МИСС-а.

Музеји који су до сада користили МИСС, обезбедили су за тај посао мотивисану особу, а стручњаци који га и даље користе стекли су довољно искуства корисног за унапређење постојећег програма, као и за даље праћење развоја МИСС-а.

Како даље?

1. Потребно је јасно опредељење за програм који би на нивоу музејске мреже био званичан.
2. За тај одабрани програм било би потребно обезбедити буџет ради измирења постојећих обавеза према пројектном тиму.
3. Уколико се прихвати постојећи програм МИСС-а потребно је да се он унапреди развојем програма за фотодокументацију и архивску грађу; програмски задаци и пројектно решење су већ дефинисани, али за наставак рада била би неопходна материјална подршка Министарства културе Републике Србије.
4. Музеји који су до сада користили своје програме, требало би да добијене податке предају Народном музеју у Београду.
5. За будући развој система било би потребно да се ангажују стручни мултидисциплинарни тимови које би чинили музејски стручњаци и информатичари..
6. Неопходно је дефинисати и обезбедити предуслове за ИНТЕРНЕТ концепт (стратегију); стручни тим (пројектант, програмер, дизајнер, ДБ администратор – систем инжењер) уз обавезно учествовање музејских стручњака.

Шта би се овим постигло?

1. У року од три године било би могуће унети 70% података на нивоу музејске мреже.
2. Систем би с великом вероватноћом био на светском нивоу.
3. Овај систем подразумева коришћење савремених технологија за које би се определила Влада Републике Србије.
4. Увођењем програмских решења кустоси би боље сагледали музејске проблеме, а ажурирање података би унело нови квалитет у процес заштите културних добара.

Током рада радионице наметао се предлог да се у циљу повезивања музеја и информација које они нуде, као и претраживања база података, формира Музејски информациони и документациони центар и развије чврста музејска мрежа.

Такође се инсистирало на јачању матичности музеја према врсти музејског материјала и међумузејској сарадњи и помоћи у едукацији за обављање послова у документацији.

Кустоси су нагласили да очекују контролу свог рада, али ону која би их мотивисала за већу професионалну одговорност.

Имајући у виду све већи значај документације у музејској презентацији, учесници радионице су предложили да се већ почетком 2002. године одржи семинар посвећен само теми документације.

Такав семинар, посвећен само музејској документацији, под називом „Од картона до информације за кориснике“ и у организацији YU NC ICOM-a, одржан је 22. и 23. фебруара 2003. године у Галерији фресака у Београду. У раду Семинара учествовало је осамдесет стручњака из музеја у Србији и гости: Аленка Симикић, музејски саветник Словенског етнографског музеја у Љубљани и Виргил Нитулеску (Румунија) представник CIDOC-a.

Семинар је организован имајући на уму значај документације у превентивној заштити културног наслеђа и потребу идентичног третирања документације о културном добру и самог културног добра.

Циљеви семинара били су:

- дефинисање јасног модела музејске делатности, методологије рада, принципа, стандарда и закона у музејској делатности на нивоу Републике Србије.
- формирање јединственог музејског информационог система, омогућавање функционисања музејске мреже и реализација тог пројекта коју би спровело Министарство културе и јавног информисања Републике Србије.

Семинар се састојао од два дела. У првом делу су гости из иностранства представили активности и прихваћене стандарде CIDOC-a, а пријављени учесници из Србије приказали су постојеће системе у музејској документацији који су креирани и спроводе се у различитим музејима Србије.

Други део Семинара организован је у оквиру шест радионица – Археологија, Етнологија, Историја уметности и савремена уметност, Информациони центри (мултимедиа и интернет), Стандарди у документацији и Конзервација.

Посебна радионица у оквиру семинара имала је назив ЕТНОЛОГИЈА (етнографија и антропологија). Модератори су били: Весна Бижић-Омчикус и Мирослав Митровић, кустоси Етнографског музеја у Београду. Тема разговора била је „Документовање материјалних и нематеријалних културних добара“. Гост радионице била је Аленка Симикић, шеф Одељења за документацију Словенског етнографског музеја у Љубљани; она је говорила о примени међународних етнолошких стандарда у процесу документације Словенског етнографског музеја. Присутни су имали прилике да виде начин електронског документовања етнографских предмета у свим фазама, тј. комплетан документацијски поступак који се примењује у Словенском етнографском музеју, а обавља се на рачунарима и у одређеном програму.

На завршетку разговора учесници радионице формулисали су закључке упућене Етнографском музеју у Београду и Министарству културе и медија у Влади Републике Србије. Препоруке су биле:

1. Организовати састанак етнолога – музеалаца и документариста из музеја у Србији, средином марта 2003. године у Етнографском музеју у Београду, на коме би се разговарало и договорило о:
 - а) квалитету етнографског картона. Постојећи картон за сада задовољава минимум прописаних стандарда, али постоје мишљења да га треба проширити рубрикама и додатним подацима у складу са стандардима у етнологији које је припремила Радна група за етнологију СИДОС-а (Комитет за документацију ИСОМ-а);
 - б) изради етнолошког речника;
 - в) категоризацији предмета;
 - г) начинима документовања нематеријалних културних добара, с обзиром да за њих не постоје стандарди, нити је прописан начин за њихово документовање. Документовање и заштита нематеријалних културних добара су неопходни ради заштите и неговања културног идентитета.
2. Етнографски музеј у Београду дужан је, према постојећем закону, да пружа стручну помоћ колегама у етнографским одељењима музеја Србије, и то се од њега очекује. У вези с музејском документацијом Етнографски музеј у Београду треба да:
 - а) утврди постојеће стање у етнографској документацији музеја у унутрашњости;
 - б) организује курсеве, тј. обуку кустоса из унутрашњости, како би се документација ажурирала и уједначила;
 - в) учествује у даљој изради МИСС-а (за представника и координатора у име етнолога и Етнографског музеја у Београду предлажен је и изабран Мирослав Митровић);

- г) предвиди могућност израде јединственог програмског решења за етнографски материјал и документацију;
 - д) формира буџет и финансијске показатеље за набавку неопходне опреме која би се користила у Етнографском музеју у Београду и етнографским одељењима музеја у Србији у обављању послова у области документације етнографских предмета;
 - ђ) покрене документовање етнографски грађе за коју постоји сазнање да се налази у музејима ван Србије (Петроград, Берлин, Беч, Париз, Љубљана и др.).
3. Министарство културе и јавног информисања РС треба да у новом Закону о заштити културних добара:
- а) дефинише документовање музејских предмета у новој технологији;
 - б) обезбеди одговорност етнографских одељења музеја Србије у односу на матични музеј (независно финансирање не сме да условљава и независност у професионалној одговорности);
 - в) предвиди постојање музеја на отвореном (у свету постоје више од 100 година, код нас 20 година, а закон их још увек не познаје) и потом музеј на отвореном „Старо село“ у Сирогојну одредити за матични у односу на све музеје на отвореном који су у припреми (Рајачке пивнице, Бранковина итд) због специфичне документације која се односи и на непокретна и на покретна културна добра;
 - г) предвиди документовање нематеријалне баштине као нове врсте културних добара о којима ће се музеји старати.

Општи закључак свих учесника семинара био је да је неопходно паралелно водити класичну и електронску документацију, имајући у виду да је класична документација база података за све промене нових технологија (програмских језика), чија се динамика развоја не може предвидети, а самим тим ни компатибилност нових технологија.

Обавезујући закључци:

1. Матични музеји су дужни да формирају стручни тим за утврђивање стандарда и примена међународних стандарда по врстама културних добара.

Динамика послова, март – 15. април 2003.

2. Народни музеј у Београду и координатори матичних музеја дужни су да оснују тим за обједињавање предложених стандарда и заједно с пројектантским тимом да формирају модел Музејског информационог система Србије (МИСС).

Обавеза Владе Србије и Министарства културе и јавног информисања је да обезбеди финансијска средства за изградњу и реализацију МИСС-а, с обзиром на то да то представља државни интерес.

Динамика – април 2003.

3. Обавеза музеја Србије је да до краја 2003. унесу податке у Централни регистар у свој музејски фонд.

Обавеза Министарства је да верификује пројекат „Централни регистар покретних културних добар музеја Србије“.

Динамика – мај 2003.

4. Обавеза Народног музеја и матичних музеја је да дефинишу стандарде за опсег података за културна добра која уживају претходну заштиту.

Обавеза Министарства је да уради законску регулативу тих дефинисаних стандарда.

5. Обавеза Народног музеја у Београду и Министарства је да упуте писмо оснивачима музеја у коме их обавештавају да су дужни да обезбеде минимум техничке опреме (Пентиум 4, ласерски штампач, скенер и дигитални фотоапарат), за формирање базе података као приоритета савремене музејске делатности.

Обавеза Министарства је у том смислу да обезбеди потребну техничку опрему за матичне музеје и Народни музеј у Београду.

Динамика - друга половина 2003. године.

6. Обавеза Министарства културе је да одобри нови профил стручног лица – администратор базе података, у свим матичним музејима због неходности вођења савремене музејске документације.

7. Обавеза Националног центра за дигитализацију је да утврди стандард за резолуцију дигиталне фотографије, као важећег документа у музејској документацији.

Семинар је окончан у нади да ће доћи до квалитативно бољих промена у музејској делатности уопште, па самим тим и у документацији музеја. Учесници су се договорили да се, за две до три године, организује нови семинар како би се поново сумирала постигнућа у раду музејске документације.

SIDOC (ICOM-ов комитет за документацију) заказао је својим члановима одржавање редовне конференције од 24. до 27. маја 2005. у Загребу. Тема разговора је „Документација и корисници“. Нажалост, иако су кустоси Етнографског музеја у Београду креатори електронског програма у потпуности намењеног и музејским стручњацима и свим заинтересованим корисницима, а Весна Бижић-Омчикус члан SIDOC-а, Етнографски музеј у Београду није имао представника на том скупу.

Весна Бижић-Омчикус

МУЗЕЈИ У СВЕТУ

Национални музеј Адријен Дубуше у Лиможу

Познати француски трговац Андријен Дубаше (Adrien Dubuche) се крајем XIX века обогатио тргујући коњаком. Будући да је био велики филанлантроп и мецена, оставио је своје богатство и некретнине граду Лиможу. Током живота сакупио је велики број предмета направљених од керамике, фајанса, порцелана, каменине и стакла. То је била база за оснивање музеја у Лиможу. Године 1845. основан је музеј са циљем да се прикупља и сачува сав историјски материјал у вези с прерадом глине и производњом порцелана. Традиција израде предмета од порцулана у Лиможу сеже до самог почетка XVIII века. Тада Француска на својој територији проналази знатне количине квалитетне глине – каолина, у околини Лиможа. Како би били конкурентни све већем увозу порцеланског посуђа које долази с Далеког истока, али и увозу порцеланског посуђа из Мајсена у Немачкој, Француска почиње своју аутоhtonу мануфактуру порцелана, керамике и др. На том плану постиже знатне успехе. Два велика центра за производњу керамике, порцелана и фајанса – Лимож и Севр, временом преузимају тржиште у Француској, а касније крећу у освајање тржишта Европе, нарочито источне Европе.

Првенствени задатак тако основаног музеја је био да сакупи и прикаже предмете израђене у мануфактурама Лиможа и околине. Наиме, када је 1768. године у регији Лиможа пронађена квалитетна земља која се посебним технолошким процесом претварала у квалитетну глину за израду разних предмета, тај датум је записан великим словима у историји развоја француске индустрије. Занимљиво је да је у почетку бела земља, неопходна за израду керамике, била употребљавана као примарна сировина за производњу сапуна. Апоретак из Бордоа Г. Виларис после више проба и покуса открива и друго својство земље која се од тада користи и за израду предмета

од порцулана, керамике, фајанса, каменине. Неки француски историчари ће много касније земљу из Лимусина назвати „белим златном Лимусина“. Временом ће бити пронађени и отворити рудници метала за израду металних оксида неопходних за бојење поцелана и справљање глазури за керамичке производе. Метали потребни за израду глазура су гвожђе, олово, манган, платина, уранијум, злато. Подручје око Лиможа обиловало је богатим шумама чијим дрветом су ложене пећи за печење керамике, порцелана, фајанса и каменине. Температура је у тим пећима достигала 1400 °C. За тако високе температуре била им је неопходна храстовина. Поменута област је била богата рекама, што је омогућавало јефтин и брз транспорт дрвене грађе неопходне за ложење. На рекама су временом саграђени млинови у којима су се млеле примарне материје потребне за бојење и глеђосање. Те материјале су мљењем претваране у тесто или у емаил.

Још један битан елемент за стварање такве мануфактуре у Лиможу био је да је већ више векова постојала традиција израде емајла, позната још у средњем веку.

Музеј у Лиможу данас чува у својим збиркама око 40.000 предмета од керамике, порцелана, фајанса, каменине и стакла. Основни део збирке музеја чине предмети који су настали у Лиможу од XVIII до XX века. Такође су бројни документи, архив и фотографије настали у вези са радом мануфактура Лиможа и околине. Временом је Музеј превазишао локалне оквире и почео да сакупља керамику и порцелан који је увозен у Француску још од средњег века до данас. Тај материјал је изузетно значајан за француску културу, историју, и уметност. Током времена збирка је знатно обогаћена бројним предметима изузетног значаја за културу и уметност Француске. Музеј у Лиможу је сакупио и чува предмете познатих уметника. На једном тањиру направљеном око 1603. године представљена је владарска породица Медичи, а за узор је коришћена слика познатог француског сликара Габријела Дестреа.

С временом ће се у Француској отворити и други регионални центри у којима се производе керамика, фајанс и каменина. Такве предмете музеј у Лиможу такође сакупља. Збирка порцеланских фигура прављених у Кини према француским гравирама с почетка XVIII века заузима почасно место у витринама Музеја. Од краја Другог светског рата обичај је да сваки државник поклони тањир од порцелана музеју у Лиможу. Створена је знатна збирка дарова истакнутих политичара који су означили своју епоху, а посетили Француску. Француско министарство културе чини велике напоре и одваја знатна финансијска средства како би сачувало националну културу и уметност, и приказало их на најбољи могући начин. Позитивни пример за то је национални музеј у Лиможу који у континуитету постоји већ 160 година и на културној карти Француске и Европе заузима истакнуто место у чувању баштине Француског народа.

Ранко Баришић

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

М. Ју. Марџинова, МИР ТРАДИЦИЈ И
МЕЖУКУЛТУРНОЕ ОБЩЕНИЕ В ПОМОЩЬ
ШКОЛЬНОМУ УЧИТЕЛЮ
(СВЕТ ТРАДИЦИЈЕ И МЕЃУКУЛТУРНЕ
САРАДЊЕ КАО ПОМОЋ ШКОЛСКОМ
УЧИТЕЉУ), МОСКВА 2004.

У оквиру Програма сарадње Европске уније и Русије (Тасис), 2004. године, у Москви, у издању Руског универзитета народног пријатељства, под окриљем Руске академије наука, Института за етнологију и антропологију Н. Н. Миклухо-Маклаја и Министарства за образовање и науку Руске Федерације, објављена је књига Марине Мартинове под (у наслову) наведеним називом, а у циљу побољшања међуетничких односа и развоја толеранције у Русији. Пројекат је финансиран из буџета Европске уније, а реализован од стране конзорцијума успостављеног ради немачко-руске размене на том плану.

Рецензенти су доктор историјских наука, професор Л. Б. Заседателева и доктор психолошких наука, професор Н. И. Лебедева.

Књига има 345 страна и текст је у садржају подељен по темама.

Тема I: од 5. до 10. стране посвећена је изучавању традиције и основе развића међукултурне надлежности. То је уједно и Увод књиге.

Тема II: од 10. до 23. стране говори о самом феномену културе.

Тема III: од 23. до 32. стране објашњава различитост становника Земље. Овде је реч о порасту броја становника на планети, ауторка наводи имена најнасељенијих земаља и број становника у њима, а затим и колико бројчано има народа на свету. Она помиње број од три до четири хиљаде народа, али и наглашава да није могуће у неким случајевима одлучити да ли некој групи може да се припише назив посебног народа. Постоје многи народи који броје само десетак људи, као што су, на пример, *Тоала* у Индонезији, *Бошокуди* у Бразилу, *Јмана* у Аргентини и сл. Затим говори о томе по чему се народи Земље разликују једни од

других, како их све називају, а сами народи имају своја имена без обзира на она која су им додељена од стране других. Мартинова говори о културним утицајима и о језику.

Тема IV: у првом делу говори се о Русима као најбројнијем народу у Русији. По традицији и територији, као и регионалним културним карактеристикама, она сагледава две подгрупе: северну и јужну. Говори о језику руског народа, материјалној и духовној култури, захвата нешто од делатности и вероисповести, али помиње и постојање митолошког света у земљи, под њом, али и у води и ваздуху. Фолклорно богатство је на заиста виртуозан начин, у пар речи, осмишљено додирнула, и том делу дала је наднаслов: „Вече за бајке – јутро за загонетке.“

Тема V: од 47. до 68. стране ауторка се поново бави Русима. Ту је реч о другој групацији народа, Поволожја, Урала, Кавказа. О њиховој култури живљења, становања, духовној и материјалној култури и привређивању.

Тема VI: реч је о другачијем виђењу исте ствари из угла различитих култура. Мартинова налази пут ка сазнању и најскромније образованог човека користећи народне изреке, попут оних: „Срдачне речи до срца стижу“ или „У свакој шали има део истине“. На сјајан начин кроз анегдоту и народне изреке дате су карактеристике разних народа. Шале би се могле, како она каже, бесконачно препричавати, а то је познато и захваљујући многобројној литератури, а и људима који имају додир са Русима и друже се с њима. Препричају једну од анегдота која је заиста огледало карактера одређених народа, а захваљујући таквој анегдоти лако се прихватају неке особеност људи различитог поднебља. На пример: како ће се ко понашати ако у кригли пива нађе муву. Практичан Немац ће извадити муву и продужити да пије пиво. Сентиментални Француз ће извадити муву, дувати у крила да се осуше и неће пити пиво. Рус, скроман и љубитељ пића, попиће пиво не обраћајући пажњу на муву, а Американац уверен у своја права, зваће келнера,

направиће скандал и тражиће другу криглу. Кинез (кинеска храна обилује необичним јелима) узима муву, пије пиво, а муву мези. Јевреј (нифтински) пије пиво, а муву продаје Кинезу.

Затим следе теме под римским бројевима: Контакти култура, од 89. до 101. стране, Традиционално гостопримство од 101. до 118, Културне карактеристике понашања за столом од 129. до 143, Храна с тачке сазревања културе (где се посматра храна и са социјалног аспекта и др.) од 143. до 155. стране. Затим, шта и како једемо, те боље светске кухиње, од 155. до 164. стране. Следи Кућа као огњиште култура, од 177. до 186. стране. У том делу даје се типологија најразличитијих традиционалних кућа, почев од дрвета па надаље до преносиве куће *jurije*, код Монгола. Следи Организација животног пространства, од 186. до 195. стране, па Породица као микросредина етничких процеса од 195. до 211. стране. Етикета породичног живота је тема о којој се говори од 211. до 227. стране, затим следе Бисери фолклора – бајке, чему је дат простор од 245. до 253. стране. Следи део Магије и мудрости, од 253. до 267. стране, затим, од 267. до 291. стране говори се о религији у савременом друштву. Последња XXII тема се односи на следећи наслов: Уместо закључка. Шта учити у школи. Од 327 стране до 336 су питања за понављање, а од 336. шта прочитати за оног ко хоће да зна више.

На крају треба додати да сваки наслов прати симпатичан цртеж, а на крају сваке теме је цртеж две руке које се рукују и списак литературе коју треба, за дотичну тему, прочитати. Намерно сам стављала број страна да укажем на способност аутора да једну овако обимну област заиста стручно и озбиљно, на прилагодљив начин, и са што мање страна приближи не само учитељу коме ова књига представља водич за наставу, него и за неког ко жели у кратком року да се информише о свим темама које су у њој заступљене. Психолошки приступ је одличан те се по изрекама, покојом анегдотом из традиционалног живота, те самим насловима и поднасловима уз симпатичне цртеже текст књиге невероватно брзо памти.

Књига Мартинове је један успешан експеримент који треба применити и у другим сферама науке. За наша учила ово је путоказ да и наши научници припреме нешто слично што би анимирало децу да лакше, брже и са задовољством уче и памте и најтежа градива.

Софија Косић

Пјер Кластр, АРХЕОЛОГИЈА НАСИЉА
Киша, Нови Сад 2004, ISBN 86-902713-7-8

Књига *Археологија насиља* није великог обима, има тек нешто више од 100 страна (мек повез), али нуди веома интересантан приступ разматрању појма насиља, односно рата и ратовања у примитивном друштву. Као што и сам Пјер Кластр (Pierre Clastres) наводи, ова књига представља увод у обимнију серију студија о насиљу у примитивном друштву. Књига у суштини има антрополошки приступ, те остаје нејасно због чега се аутор определио да у наслову употреби термин „археологија“ уместо „антропологија“. Могуће решење ове дилеме аутор назначавача на самом почетку књиге, наводећи да су рат и ратовање искључени из становишта етнологије због тога што су примитивна друштва која би ратовала, и у којима би ратовање био предмет изучавања, на умору или потпуно трансформисана. Како се антропологи и етнологи нису сусретали с конкретним случајевима ратова у примитивном друштву, ратовање је изостало из проучавања. Но, стара етнографска документација недвосмислено потврђује да су примитивна друштва посвећена рату. Вероватно се Кластр, због тога што је своје разматрање засновао на старим списима и хроникама и на старијој етнографској литератури, определио за термин „археологија“. На самом почетку свог „археолошког ископавања“ аутор износи социолошку констатацију да је друштвено биће примитивних друштава заправо *биће-за-рати*.

Интелектуални подстрек за своју кратку студију Кластр је потражио у Хобсовом (Hobbes) виђењу Дивљака као некога ко остаје изван друштвеног и живи у природном стању људи у коме влада рат сваког против свакога. Кластр јасно истиче да Хобс даје не реалну већ логичну фигуру човека пре него што почне да живи у друштву, али уједно напомиње да Хобсу није непознат емпиријски материјал, у којем је он заправо и нашао потврду за своја убеђења.

Други разлог због чега у етнологији или антропологији недостаје проучавање насиља јесте, према Кластровом мишљењу, то што истраживачи приступају свом објекту истраживања с предходно усвојеним схватањем друштвеног бића примитивних народа. То схватање у свом окриљу држи и одређене погледе на статус који код Дивљака има насиље. Одсуство етнологског или антрополошког проучавања насиља, чија је врховна манифестација рат, може се, дакле, објаснити реалним недостатком ратова, али и специфичним типом социолошког становишта које тежи да искључи рат из поља друштвених односа у примитивном друштву.

Становиште о примитивном друштву и ратовима Кластр сматра хетерогеним, али ипак разликује три велика правца: натуралистичко становиште, економско становиште и становиште размене. Натуралистичко становиште, експлицирано у делу Лероа-Гурана, (Leroi-Gourhan) примитивно ратовање третира као продужетак лова и тежње за опстанком. Самим тим насиље лежи у самој природи примитивног човека. Али, Кластр јасно уочава да се лов и ратовање међусобно драстично разликују по одсуству агресивности у првом, те се стога рат у суштини не може посматрати продужетком лова. Економско становиште види изходиште примитивног насиља у схватању да је примитивна економија заправо економија беде и несреће. Непрекидна борба са конкурентским групама за оскудне ресурсе покреће насиље. Тако схватање, уочава Кластр, губи свој научни ослонац у неспорној чињеници, доказаној од стране појединих економских антрополога (нпр. Салинс), да је примитивна економија заправо економија обиља. Уосталом, у условима беде примитивна друштва би непрестано била посвећена обезбеђивању хране и не би имала времена и снаге да ратују с другима, једноставно закључује Кластр.

Теоријско изходиште становишта размене Кластр налази у појединим фрагментима Леви-Стросовог (Levi-Strauss) дела, а можда највише у „Елементарним структурама сродства“ и идеји о размени жена. Сходно том становишту, размена и рат су два типа коегзистирајућих односа и о њима треба мислити у континуитету. Укратко, размене су ратови који су разрешени на миран начин, и обрнуто, ратови су последица размена које су кренуле по злу. Али, након разматрања суштине друштвеног бића примитивних заједница – које подразумева одсуство социјалне стратификације заједнице и спречавање инкарнације социјалних елемената попут моћи или богатства у појединцу, односно изван самог друштва – Кластр закључује да је логика примитивног друштва логика различитости једне хомогене заједнице у односу на друге, и самим тим је антипод логици размене, која је у бити логика идентитета пошто је логика идентификације. Хипотетичка свеопшта размена довела би до укидања различитости, односно Ми једне заједнице било би увучено у једно мета-Ми, чиме се разара универзална позиција Ми и Други. Самим тим, примитивно друштво нестаје.

По Кластровом мишљењу и хипотетичка ситуација општег рата сваког против свакога је у примитивном друштву нереална. Општи рат би као последицу, пре или касније, имао политичку стратификацију примитивног друштва, односно успостављање доминације победника над побеђенима. Таква последица је поново у супротности с идејом о хомогеном јединству примитивног

друштва што, попут општег пријатељства, представља негацију примитивног друштвеног бића, односно негацију идеје о независности заједнице.

Примитивно друштво има у исто време потребу и за ратом и за разменом, како би одржало самосталност и одбацило поделе. Но, не може се овде говорити о неком балансу рата и размене, односно рата и мира. Рат се налази у политичкој сфери примитивног друштва и подразумева како сам сукоб тако и склапање савезништва. Функционисање примитивних савеза омогућава размену, што значи да је размена, индиректно, средство за вођење рата. Овакав Кластров поглед на размену на известан начин изврће Леви-Стросово схватање размене као начина да се дође до општег мира, који је, видели смо, у примитивном друштву немогућ. Кластр оправдано пита: ако је размена жена врхунац реципрочност даривања, шта једна примитивна заједница заправо тиме добија? Она у исто време и узима и даје жене, тако да питање недостатка жена није решено. Дефицит жена се заправо решава ратом, отимањем, а не разменом. Размена је средство за успостављање или одржавање каквог-таквог, али никада трајног савезништва, да би с ратовало с другима. Рат иницира савезништво, а савезништво заснива размену. Размена је омеђена ратом, она постоји због тога што постоји рат. Погрешно је, дакле, примитивно друштво сводити на размену, већ у његовом бићу треба тражити рат. Оно није биће-за-размену већ биће-за-рат. Размена се схвата кроз рат, а не обрнуто.

На крају, Кластр наводи да испитивање етнографских чињеница показује искључиво политичку димензију ратничких активности. Општа слика примитивног друштва коју нам аутор даје у овој сажетој студији потврђује почетну констатацију да је друштвено биће Дивљака *биће-за-раи*. Рат је начин функционисања примитивног друштва и у њему је он универзална појава. У примитивном друштву рат је, као акт спољне политике, у исто време и средство унутрашње политике. Пратећи *лошку центрифугу*, односно логику мноштва примитивног друштва, а не логику Једног, рат одржава политичку независност сваке заједнице. Унутар примитивног друштва рат спречава било који вид социјалне стратификације и подржава друштвени конзервативизам.

Општи утисак који стичемо читајући *Археологију насиља* јесте, пре свега, то да аутор веома добро познаје примитивна друштва. Познато је, уосталом, да је Пјер Кластр посветио велику пажњу проучавању јужноамеричких Индијанаца. Много је битније ипак то што је аутор посветио пажњу једној оваквој теми. Концизним разматрањем рата у примитивном друштву дат је један нови угао из којег можемо посматрати свет Дивљака, самим тим добијајући једну нову слику о њима и увиђајући да неке класичне антрополошке

теорије могу да дају искривљену predstavu примитивног друштва. Остаје отворено питање да ли је Кластр можда претерано okreћући Леви-Стросову теорију размене наглавачке. Не може се рећи да је Кластрова намера била да оповргава схватања својих колега, нарочито не свог земљака, већ је у овој књизи ипак, пре свега, реч о искреној намери да један антрополошки проблем буде размотрен из специфичног угла.

Милош Мајић

Пјер Кластер, ХРОНИКА О ГВАЈАКИ
ИНДИЈАНЦИМА

Киша, Нови Сад 2004, ISBN 86-7473-190-2

Етнолошка литература у Србији већ извесно време није обогачена једном оваквом књигом коју можемо да окарактеришемо као класично етнолошко дело посвећено једном примитивном друштву. Оригинал је објављен 1972. године у Француској; српски превод има око 390 страна (латиница, мек повез).

Хроника о Гвајаки Индијанцима, која понекад поприма прозни карактер, подељена је на девет сасвим смислених поглавља: Рођење, О два мировна споразума, Ход уназад, Одрасли људи, Жене, мед и рат, Убијање, Живот и смрт једног педераста, Људоджери, Крај. Књига је заснована на емпиријском материјалу који је Кластр (Pierre Clastres) сам прикупио током једногодишњег (1963/64. године) боравака међу овим парагвајским Индијанцима.

У првом поглављу представљен је комплекс практичних и ритуализованих поступака и веровања везаних за рођење детета, односно за приспеће новог члана заједнице. У наредном поглављу Кластр је описао контакт Гвајакија, односно Аче Гату, како сами себе називају, с белима и сплет околности који их је довео у један логор, ускративши им дотадашњи типичан луталачки начин живота. У истом поглављу приказан је и социјални однос Гвајакија према њиховим првим суседима и непријатељима, такође једној групи Гвајаки Индијанаца (Аче Иронанги). Поглавље „Ход уназад“ представља реконструкцију генезе Гвајаки Индијанаца, у којој аутор заступа тезу да су они у прошлости били ратарско племе, те да су услед етничких помераја у Јужној Америци, борбом с другим индијанским народима, временом напустили пољопривреду и отпочели ловачко-номадски начин живота. Наредно поглавље, Одрасли људи, опису-

је иницирање младих чланова групе у свет одраслих, младића у свет одважних ловаца, а девојака у свет жена, мајки и сакупљача.

У поглављу „Жене, мед и рат“ најпре откривамо тајне сексуалног живота Аче Гату, а потом уопште однос према женама, њихову улогу у брачном животу и однос према брачном неверству. У том поглављу, међутим, није описано ратовање Гвајаки Индијанаца, већ мирољубиво годишње окупљање разних група племена, окупљање које у извесном смислу представља негацију рата и потврђивање мира. На путу ка месту окупљања сазнајемо какав је њихов однос према меду. Поглавље „Убијање“ не сведочи о убијању тек тако, не сведочи о убијању непријатеља и животиња. То поглавље приказује аутодеструкцију групе Аче Гату, будући да приказује убијање сопствених чланова, пре свега деце, и то из освете. Освете чију логику вероватно само ти Индијанци могу да разумеју у потпуности. Примитивна друштва су често веома осетљива на девијантно понашање; у поглављу „Живот и смрт једног педераста“ приказан је однос према феминизираним мушкарцима. Ово поглавље прати живот два педераста (али не хомосексуалца), једног који се прилагодио и прихватио женску улогу у заједници, и другог, који одбија да прихвати реалност. Кластр овде приказује и ритуал сахрањивања и однос према мртвима. Оно о чему размишља готово сваки припадник „западне цивилизације“, да су примитивна друштва канибалистичка, Кластр је услишио у поглављу „Људоджери“. Иако су Аче Гату извесно време то скривали, на крају су ипак признали – они једу људско месо. Они заправо једу месо умрлих чланова групе, али никада не лове људе.

И на крају, у веома кратком поглављу „Крај“, аутор прожето представља умирање једне мале групе јужноамеричких Индијанаца, и као да жели да нам у исто време предочи умирање једног „дивљег“, мада веома значајног, сегмента људске цивилизације. Мада на једном месту, раније у књизи, наводи да је за ваљано проучавање једног друштва неопходно да оно почне да се распада, Кластр је ипак, у неку руку, био сведок не распадања већ буквалног умирања једног примитивног друштва, а проучавао друштво без будућности је већ нешто сасвим друго.

Хроника о Гвајаки Индијанцима заправо није хроника у правом смислу те речи. Књига не прати буквално један след догађаја. Без обзира што има извесну хронолошку димензију, та књига у већој мери представља скуп синхроних пресека једне примитивне заједнице јужноамеричких Индијанаца.

Иако је подељен у поглавља, етнографски материјал је у *Хроници о Гвајаки Индијанцима* веома разуђен. Овде је реч о једној типичној ловачко-сакупљачкој заједници па нас на први поглед

чуди због чега аутор те активности не издваја у посебно поглавље. Но, како је лов нешто што чини структуру свакодневног живота те заједнице, аутор је заправо исправно поступио распоредивши велики број детаља читавом књигом. То је урађено не само с грађом која се односи на лов већ са свим подацима који заокружују суштину живота те групе Индијанаца, будући да ми захваљујући приповестима наглашеним у појединим поглављима сазнајемо готово све што се могло сазнати о Аче Гату: од тога како се припрема нека једноставна храна до у митологији дубоко укоревених табуа везаних за лов; од тога како деца стичу имунитет жваћући прљаве комаде меса до целокупног система сродства; од тога како се узгајају ларве до космогонијске митологије. У књизи не недостаје ни приказ материјалне културе. О њој се не пише много, али не због тога што аутор није обраћао пажњу на тај сегмент културе Гвајакија већ једноставно због тога што она у тих Индијанаца није развијена, а у исто време садржи све што им је неопходно. Штавише, читава књига је прожета квалитетним цртежима разних предмета које Гвајаки користе. Таква концепција књиге омогућава читаоцу да сагледа укупну логику мишљења тих Индијанаца.

Читајући *Хронику* од почетка, увиђамо да Кластр постепено дезинтегрише дистанцуегзотичности коју је „западна цивилизација“ столећима градила према „дивљацима“. Приказујући свакодневни живот тих људи, откривајући нам понекад чак и најинтимније делове тог живота, аутор нам их чини блиским. Професионална грешка ипак не сме бити начињена јер, Гвајаки индијанци, односно група Аче Гату, којој је аутор посветио највише пажње, јесу примитивна заједница. Због тога нас Кластр у последњим поглављима ипак враћа суровој страни живота тих Индијанаца, али не да би створио хијерархијску дистанцу или да би оправдао расизам већ да би нам у правом антрополошком смислу показао због чега неко друштво називамо примитивним.

Хроника о Гвајаки Индијанцима не прати ниједан конкретну етнолошку или антрополошку теорију. Књига је писана у духу класичних етнографија, али се не може назвати „само“ етнографом. У књизи веома лако препознајемо одређен формалноаналитички ниво где аутор покушава поједине елементе живота Гвајаки Индијанаца да смести у припадајући еколошки, социјални и историјски контекст и да прикаже њихов значај у структури те заједнице. Књига је, дакле, растерећена од сувишног теоретисања, што је у великој мери чини неутралном и објективном. Те две карактеристике чине ову књигу готово обавезним штивом у образовању сваког антрополога. Сагледана у целини, књига представља корпус

проблема које једна примитивна заједница може да постави пред етнологију и антропологију.

Милош Мајић

Јован Р. Ћаласан, ЗНАМЕНИТИ ЉУДИ ПИВЕ,
Нови Сад 2004.

Име Јован Ћаласан није непознато у стручно-научној и нашој широј јавности. Неколико његових књига које су објављене код новосадских издавача „Прометеј“ и „Будућност“ заузимају своје место међучитаоцима свих профила. Посеже се за његовом књигом *Мрашње за незаборав*, као и *Приче са Кошијана* које је објавио „Прометеј“. Књига *Мађарице* (издавачко предузеће „Будућност“), на пример, светлуцањем израза из старог завичаја Пивљана, префињеним стилем дочарава живот и прилагођавање планинаца у равници. У књизи *Човек из Пиве – гр Обрен Благојевић* (издавач „Будућност“) јасно се види да је Јован Ћаласан носио Пиву у свом срцу до задњег даха овоземаљског живота. Уосталом, то је потврдио и књигом *Знаменити људи Пиве* (издавач „Будућност“) коју је припремио за штампу, али није доживео њено објављивање. Послове у вези са штампањем привела је крају његова породица и тако омогућила да се овековечи труд аутора и сачувају од заборава неке личности које су биле судионици и творци пивске историје и осталих прегнућа не само у минулом него и у наше време. Дакле, Јован Ћаласан је оставио дела по којима ће се памтити, посебно међу Пивљанима, и у садашњим и у будућим нараштајима.

Из књиге *Знаменити људи Пиве*, види се да о Пиви и Пивљанима постоји релативно обимна литература. Проучаване су географске облике Пиве, њена историјска прошлост, етнички развој. Приказан је у монографским, посебним и појединачним освртима народни живот и делатност појединих личности, као и многа друга питања аод општег и посебног интереса. Том богатству, због његовог специфичног и у много чему обједињујућег садржаја, придружује се и ова изузетно занимљива књига Јована Р. Ћаласана, чија је садржина намењена Пивљанима у Пиви и ван ње – да кроз њен садржај сачувају сазнања о свом родном крају, не само за себе него и за пријатеље у окружењу и генерације које долазе.

Идеја за писање те књиге потекла је од покојног Обрена Благојевића, великог Пивљанина, који је до последњег даха носио Пиву у срци и дао јој своја најкомплекснија дела, мада, нажалост, нити

је рођен у Пиви нити је у њој отишао на вечни починак. Због тога није чудно што окосницу Ђаласанове књиге, чини Благојевићева књига *Пива – њирода, историја, етнолозија, револуција*. Књига *Знамениити људи Пиве* Јована Ђаласана, лаким, свеобухватним стимом, осветљава историјску прошлост Пиве и приказује њено културно-историјско наслеђе. За разлику од осталих аутора који су писали о Пиви, Јован Р. Ђаласан је приказао поједине личности и њихово дело, које – поред помена у историјској литератури, историјским изворима и другим списима, исто тако, и рекло би се много више – живи у предању, у свести народној, у народној традицији, у причама и сећањима из Пивског краја која имају значајну поуку и поруку и у минулом и у наше време. Многа од тих сећања указују на високоморална стремљења којима треба тежити и у будућности у нашем народу.

Јован Р. Ђаласан је у овој књизи описао народне јунаке, творце јавног мњења, последнике свих врста, научнике, све ове који су по својим високим мерилима аи моралним особинама обележили своје време и пронели славу свога завичаја по знатно ширим географским просторима, по Балканском полуострву, Европи па и изван ње.

Аутор прати историјски развој Пиве од најранијих времена, а посебно од XII века наовамо. Обрадио је пажњу на важност Пиве у Рашкој држави, затим на њен положај у оквиру српске босанске државе у време Котроманића, Хранића и Павловића, као и на догађаје и збивања у турском периоду. Излагања су заснована на истраживањима наших истакнутих историчара (Михаило Динић, Сима Ђирковић и др.) који историјским документима осветљавају људе и догађаје који су постали саставни и незаобилазни део свога и нашег времена.

Прикупљајући и обрађивајући познију историјску прошлост Пиве, Јован Р. Ђаласан је посебну пажњу обратио на неке преломне историјске тренутке који су имали шири историјски и друштвени значај. Међу њима су догађаји који су уследили после пораза Турака под Бечом (1683) затим Прва (1690) и Друга (1737) сеоба са својим узроцима и последицама, помоћ Карађорђу у Првом српском устанку из Пиве, страдање Пиве од казнене експедиције Омер-паша Латаса, устанак 1875, догађаји у балканским ратовима, затим у Пром и Другом светском рату. Приближио је читаоцу, сажето и јасно, једно дуго раздобље, и људе који су у њему живели, чије дело има изузетан значај за хомогенизацију Пивљана и Пивскога краја у етничком и сваком другом погледу.

Расправљајући о поменутим догађајима, Јован Р. Ђаласан је указао на улогу појединих личности које су организовале и, заједно са народом, учествовале у појединим одбрамбеним и ослободилачким догађајима њиховог времена. У

многим од тих догађаја страдало је становништво Пиве, чије су патње, као жртва за слободу, у овој књизи сачуване од заборава. Међу њима су, на пример, трагични догађаји јуна 1943, када је у време Народноослободилачке борбе, жртвујући се за слободу, Пива изгубила више од 15% свога становништва.

Пратећи историјске догађаје у Пиви, Јован Р. Ђаласан описује делатност и улогу појединих војвода из Пиве, као и улогу и значај духовника из пивског простора. Међу њима су угледни преговаци: Макарије, Антоније, Герасим и Саватије, који су обновили Пећку патријаршију (Макарије1557) и били на њеном челу и челу целокупног народа у, за народ, веома тешким условима и временима.

Из књиге Јована Р. Ђаласана јасно се види да је Пива дала, осим чувених ратника и верских духовника, велики број интелектуалаца, доктора наука, истакнутих професора универзитета, академика, који су својим пословањем дали богат допринос нашој и општој научној мисли.

Све личности које су поменуте и које су нашле место у књизи Јована Р. Ђаласана, с разлогом су постале појам и синоним Пиве и Пивљана и изван њиховог ужег завичаја на просторима шире отаџбине. Примера ради, међу њима су: Бајо Пивњанин, Арсеније Гаговић, Вуле Аџић, Стојан Чупић, Лазар Сочица, Видоје Жарковић, Вилотије Блечић, Обрен Благојевић, Јован Вуковић, Љубомир Тадић и многи други који заузимају значајно место у нашем историјском, културном, друштвеном и духовном развоју.

Приказујући делатност појединих личности, ради што веће веродостојности својих излагања, Јован Р. Ђаласан се ослања на списе наших истакнутих научника и културних прегалаца, као што су: Обрен Благојевић, Глигорије Божовић, Милован Лучић, Радоје Пајовић, Миомир Дашић, Ненад Вуковић и други.

Пишући о знаменитим људима Пиве, Јован Р. Ђаласан је, анализом њиховог живота, приказао и њихов допринос развоју не само свога Пивског краја него, захваљујући томе, и значајки осветлио ликове и дочарао време са којим је био повезан њихов живот. Због тога ова књига Јована Р. Ђаласана има посебан значај за Пиве и Пивљане у Пиви, као и за оне у расејању, јер чува драгоцену сведочанства о њиховом родном крају и крају њихових предака. Представљене су узорне личности чија поука и порука остаје непобитно сведочанство о томе како се служи домовини, јунаштву, части, достојанству, поштењу, хуманизму, особито „чести и имену“, како би то рекао Његош.

Пејтар Влаховић

*Данка Лајић-Михајловић, СВАДБЕНИ
ОБИЧАЈИ И ПЕСМЕ ЦРНОГОРАЦА У БАЧКОЈ,
Подгорица 2004.*

Студија Данке Лајић-Михајловић *Свадбени обичаји и песме Црногораца у Бачкој* (издање Института за музикологију и етномузикологију Црне Горе, Подгорица 2004, стр. 246) има шири научни и друштвени значај. Заснива се на традиционалном црногорском свадбеном церемонијалу, сећању казивача који сада живе у Бачкој и богатој упоредној етнолошкој литератури. То су њена основна обележја.

У Црној Гори склапање брачне заједнице и свадбени церемонијал, уосталом као и на другим странама света, прате разноврсни обреди, обичаји и веровања од којих многа потичу из веома велике старине. Нека схватања о браку и свадбеном церемонијалу као неопходност, наметнуо сам живот. У думиторском крају се сматра „Касна женидба, готова сиротиња“, у Црнци се верује „Ко рано руча и рано се ожени, тај се не каје“ и упозорава „Позна дјеца, готови сиращи“. У здравцама на свадби младенце благосиљају „Бог вам дао прве шћери а потоње синове, да се шћери прије разудају да заове снахе не застају, да се два зла у дом не састају“. Сличну намену има и порука за женидбу: „Бери жеље око себе, наслађе је“! Намењена момку стасалом за женидбу.

То су само неке од порука из свадбеног церемонијала који заузима значајно место у богатом патријархалном црногорском културно-историјском наслеђу с којим су Црногорци приспели у Бачку после Првог и Другог светског рата, а које ова студија чува од заборава.

Данка Лајић-Михајловић је у својој студији описала црногорски традиционални свадбени церемонијал и пропратила његово постепено прилагођавање животу у новој бачкој амбијенталној и друштвеној средини. Префињеним анализама указала је на адаптацију планинаца у бачкој равници и утврдила да је то пратило све сфере битисања у друштвеном животу па и у свадбеном церемонијалу. Код Црногораца у Бачкој дошло је, заправо, до осетних промена у привређивању, начину одевања, култури становања, животу и сеоској и урбаној средини, променама и начину исхране, прилагођавању патријархалног живота новим погледима на свет, али и у чувању богатог фолклорног наслеђа (предања, песме, изреке, игре, однос према религији, просвећивање и друго).

Окружење у новој бачкој средини туицало је и на свадбени церемонијал. Постепено су се напуштала црногорска патријархална правила, прилагођавала мултиетничкој заједници и постепено

усклађивала с општим културним и друштвеним кретањима.

Студија Данке Лајић сведочи да су се свадбе по доласку Црногораца у Бачку обављале исто онако као и у матици из које су дошли. Понекад су невесте довођене непосредно из Црне Горе. Због тога су Црногорци у Војводини, као и због женидбе из своје етничке заједнице, дуго били етнички хомогени. Било је тога и у другим оазама у којима су Црногорци живели у Србији, као и у Петровом Селу на Мирочу или у Јабланици, на пример. Међутим, временом су се мушкарци почели женити девојкама из других националних заједница, што је у почетку било „богохулно“, а потом и Црногорке удавати за припаднике других народности. Низ занимљивих примера, у облику нарације, навео је Јован Р. Ђаласан, Пивљанин, у својој литерарној збирци „Мађарице“. Мађарице су пре осталих прихватиле „дођоше“ и чувајући своју индивидуалност прилагодиле се њиховом начину живљења преко кога се закорачило у неки други свет који је временом за млађе постао изазован и неминован, а старијима стран и неприхvatљив. Због тога се у савременом црногорском свадбеном церемонијалу у Бачкој могу идентификовати различити културни слојеви и њихова преплитања која показују да се, ипак, основни ток свадбеног ритуала који је донет из Црне Горе очувао абез обзира што је претрпео извесне редукције и прихватио неке иновације. Приметно је, такође, да су Црногорци у Бачкој у свадбеном церемонијалу очували многе елементе који указују на њихове „корене“, на њихову „старевину“ са којом их повезују порекло, предања, родослови, обичаји, историја, усмено епско и лирско стваралаштво и друго.

Данка Лајић-Михајловић је темељно у народу проучила и *Улоју музике на црногорским свадбама*. Записала је податке добијене од 36 казивача у осам насеља у којима Црногорци живе у различитим етничким окружењима (Бачко Добро Поље 5, Врбас 3, Змајево 3, Крушичић 1, Ловћенац 8, Равно Село 5, Савино Село 6 и Фекетић 1). Записала је, што није било лако, 92 методичке варијанте и обрадила и приложила 69 мелопоетких записа који су се до данас очували међу црногорских насељеницима и њиховим потомцима у Бачкој. Анализе и закључке поткрепила је са око 100 стручно одабраних библиографских јединица које су често биле веома тешко приступачне.

Из студије Данке Лајић-Михајловић се јасно види да су се у новој средини дуго чувале песме из завичаја које сведоче о Народноослободилачкој борби и изградњи земље, затим орске игре па и традиционални свадбени церемонијал с њима. Пратила је то у свадбеним церемонијалу и музика слична оној у матици, посебно приликом склапања хомогених бракова. Али, од шездесетих година XX века Црногорци се све више повезују са затече-

ним староседеоцима и досељеницима у Бачку из других средина. Упоредо са тим, посредством радија, новокомпонована музика је лагано почела да потискује традиционалну фолклорну музику код Црногораца у Бачкој. Уз то, црногорски изворни мелос нису неговале ни културно-уметничке групе. Једино се, преко локалних гусларских друштава, очувао континуитет гуслања.

У новије време црногорско традиционално певање и играње негују Културно-уметничко друштво „Дурмитор“ из Куле. Културно-уметничко друштво „Бачко Добро Поље“ из истоименог насеља и ансамбл који ради у Дому културе у Савином Селу. Томе доприносе и песме снимљене на аудио касетама које, као део културног идентитета, постоје у домовима Црногораца у Бачкој.

Данка Лајић-Михајловић је у својој студији јасно показала да је промена природне средине и друго биолошко и економско прилагођавање црногорских планинаца у равници и у шароликом етничком окружењу битно утицало на њихову културну и друштвену адаптацију.

Због свега Тога о чему је било речи, Данка Лајић-Михајловић ову своју студију чини доступном јавности у нади да ће у њој темељно приказана црногорска свадбена музика и обичаји, као и остала културна баштина, имати одјека не само у науци него и у очувању идентитета код црногорског потомства које се рађа и стасаву у пространој Панонској равници.

Пејшар Влаховић

СЕЛО У ЦРНОЈ ГОРИ, САНУ И
УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ,
књ. 66., Подгорица 2004.

Зборник *Село у Црној Гори* садржи 41 рад с научног скупа који је, на предлог Одбора за етнологију САНУ, организовала Црногорска академија наука и умјетности и Одсек за социологију Универзитета Црне Горе на Филозофском факултету у Никшићу. Разлог за проучавање ове проблематике био је да се заустави даље пропадање црногорског села и ублажи тешка привредна криза која је захватила не само Црну Гору него и источну и југоисточну Европу уопште.

Окосницу Зборника чине расправе које се условно могу разврстати у неколико целина међу којима су: *Историјска и друштвено економска улога села*, *Животи у селу и његова девасиација*, *Демографско и социјална кретања*, *Њихови*

узроци и последице, *Ревизијализација села у савременим условима* и *Улога и значај културно историјске наслеђа у савременим условима*.

Проучено је, као што се види, неколико проблема који представљају окосницу савременог друштвеног, привредног, културног па, донекле, и политичког живота у Црној Гори. Разматрања су заснована – као што то и доликује научним радницима – на властитим теренским проучавањима, поузданим изворима и одговарајућој упоредној научној литератури. На основу тога указано је на узроке и последице промене које су у црногорском селу, као и друге у источној и југоисточној Европи, изазване друштвено-историјским кретањима и савременом друштвено-политичком стварношћу која се креће према тзв. глобализацији.

Сажето речено, скуп је имао за циљ да сагледа прошлост, анализира садашње стање и укаже на правце усмеравања развоја црногорског села према будућности.

Историјски проматрано, село у Црној Гори, од искона, представља територијалну организацију која је чинила основу рода, братства, племена, а самим тим и државе. Основу становништва у црногорском друштву вековима је представљао селак који је идентификован с народом, нацијом и националношћу у којој је култ ратника, због непрекидне борбе за слободу и самоодржање, уздигнут на највиши ниво. Црногорско село је неколико векова у борби са Турцима и осталима, било „камени престо слободе“ који је постао узор борбе за слободу на читавом Балкану. За све то време црногорско село је имало изванредну демографску виталност и часно је чинило окосницу целокупног друштвеног, културног, политичког и државног Црне Горе.

Сточарство је било основна привредна грана будући да се са стоком, у време напада и недаћа, могло сакрити, а у затишју трговати. Постоји поуздана историјска документација која сведочи да је од XIII века наовамо постојала путна мрежа која је пешаку и коњанику омогућавала да ондашња црногорска насеља повеже успешно са суседним областима. Трговина и размена добара обављала асе с Приморјем, пре свега преко Боке, с Млетачком републиком и с Аустроугарском монархијом. Извозило се суво месо, сува риба, вуна, руј, дрво, восак, млечни производи, а куповала со, посуђе, алат, текстил, одећа, оружје и друге потрешштине. Међународно повезивање, особито после Берлинског конгреса 1878, омогућило је миграцију радне снаге за зарадом, а самим тим модернизацију црногорског села материјалним средствима зарађеним у иностранству, пре свега у САД.

Из студија које су објављене у Зборнику, види се да се у развоју црногорског друштва у новијем добу могу издвојити три етапе. Прва је текла од средине XIX века до Другог светског рата, друга до краја Другог светског рата до пада

Берлинског зида 1989. године и трећа која пролази кроз политичке, економске и културне подсистеме савременог црногорског друштва, а чији смо савременици и сведоци у последњих неколико година.

Из Зборника се види да је неколико чинилаца било пресудно у раслојавању села. Осим губитка становништва у Другом светском рату (око 10%) и миграција које су одмах после Другог светског рата ишле ван Црне Горе (колонијација у Војводини – око 37.000, и око 185.000 оних који су од 1949. до 1969. напустили Црну Гору), највећа померања изазвале су миграције село-град. Студије у Зборнику потврђују да је то био најбурнији рурални егзодус у Европи.

Почетком 1948. у Црној Гори је био око 15% градског становништва. Међутим, 1981. учешће сеоског становништва у Црној Гори је било испод 48,5%, а учешће пољопривредног становништва пало је на свега 13% од укупне популације. Тај пад је настављен тако да је 1991. било само 3,4% активних пољопривредника.

Захваљујући поменутих кретањима, Црна Гора је са 14,2% из 1953. доспела на више од 58% градског становништва 1991. године. Разуме се, такви процеси су утицали и на депопулацију. Примера ради, од 1948. до 1991. депопулација је забележена у 892 села. Без сталног становништва остало је 15 села. Мање од 10 становника имало је 51 село, а 539 села, или око 45% од укупног броја, имало је мање од 100 становника.

У укупној сеоској популацији више од 30% чине старачка домаћинства. Тако раслојавање села одразило се негативно на целокупни друштвени, породични, привредни и културни живот како у руралним тако и у урбаним срединама. Такви процеси су негативно утицали и на целокупно народно, културно и историјско наслеђе Црне Горе.

Разарању села допринело је, то се из Зборника јасно види, више чинилаца. За ову прилику довољно је подсетити на колективизацију сеоске привреде после Другог светског рата и процес масовне политичке нерационалне индустријализације који су смањили учешће пољопривредног становништва у друштвеној производњи од 48,5% 1947. на 15,2% 1970. године. Оба просеца – колективизација (земљорадничке задруге) и индустријализација – раслојили су село тако да је, због спољних сеоба ван Црне Горе и унутрашњих миграција село-град, сеоско становништво сведено са 85% колико га је било 1948. на око 40% колико га је било 1991. године. Осим тога, колективизација, индустријализација и миграције село-град непотребно су створиле, у другој половини XX века, аверзију према селу и животу у њему. Та аверзија и данас постоји. Због тога се у савременим условима мора поклонити више пажње афирмацији села, сеоске производње и новог сеоског човека који, због про-

пасти индустрије, мора потражити излаз из кризе и у повратку на село и стицању прихода и селу.

Један од излаза из економске кризе у савременим условима треба тражити у ревитализацији села која објективно неће бити лака. У брдско-планинским регионима, због депопулације и исељавања, недостаје радна снага. Због тога треба створити стратегију комплексног руралног развоја кроз мултисекторске програме (путеви, струје, вода, повољни кредити, здравствена заштита, школе, организовани откуп производње, надокнада штете у елементарним непогодама, на пример).

Више студија објављених у Зборнику указује да је становник села, уз производњу и прераду сировина, чувар и оплемењивач пејзажа, заштитник баштине, чувар традиције, унапређивач животне средине, сеоског простора и његових амбијенталних целина које у савременим условима постају важан материјални и културни ресурс који данас олакшава развој туристичке профитабилне привреде.

Искуство развијеног света указује на то да градови постају тесни. Због тога треба побољшати квалитет услова за живот на селу и афирмисати робну производњу, стимулисати, поред већих и мањих пољопривредних газдинстава, различите видове продуктивности (занати, домаћа радиност, туризам и друго) у сеоском домаћинствима. На тим основама подстиче се осавремењавање архитектуре, културе становања и реанимација духовног народног стваралаштва.

Ово су само неки наговештаји који уверавају да Зборник *Село у Црној Гори* садржи подацима набијене живописне слике о црногорском селу и предлоге за а конкретно решавање проблема који могу поспешити повратак из урбаних у руралне средине, као што је то данас и у западноевропским државама.

Дакле, порука Зборника *Село у Црној Гори* је у демографско-популационом подмлађивању, афирмисању робне производње, јачању економске снаге и побољшању услова за живот у савременом црногорском селу. То се мора схватити као императив живота. Надамо се да ће Зборник, из тих разлога, послужити корисно сврси којој је намењен и бити подстицај за рад на развоју црногорског села у савременим животним условима. По речима академика Драгутина Вукотића, дојена црногорске науке који је скоро деценију и по у најтежем времену узорно водио Црногорску академију наука и умјетности, дуг „садашњих и следећих генерација Црногораца“ је да ревитализирају црногорско село „које је“, како каже академик Вукотић, „увијек хранило и бранило Црну Гору и њене одважне, правдољубиве, родољубиве и морално узорне људе“ како би тај племенити посао могло и будуће часно обављати.

Срџен Петровић, СРПСКА МИТОЛОГИЈА
У ВЕРОВАЊУ, ОБИЧАЈИМА И РИТУАЛУ,
Београд, 2004.

Проучавања српске митологије која већ неколико деценија успешно обавља проф. др Сретен Петровић, су одавно привукла пажњу научне и шире јавности. Повод за то су биле Петровићеве студије које је Издавачко предузеће „Просвета“ из Ниша сарало и објавило 2000. године као капитално дело у пет томова, о чијем су садржају изречене, а разлогом, веома ласкове оцене. Овом приликом сусрећемо се с новом обимном студијом Срџена Петровића под насловом Српска митологија у веровању, обичајима и ритуалу (стр. 864) коју је (2004) објавила угледна Издавачка кућа „Народна књига“ из Београда.

То ново дело проф. др Срџена Петровића је подељено у четири веће целине у којима се расправља (I) о појави Словена и Срба на светској историјској сцени, (II) теоријским проблемима и митолошким приступима у обради српске митологије, (III) српској митологији и магији, анимологији и демонологији и (IV) митологији и магији у српској ритуалној и обичајној пракси. Реч је о целовитој научно утемељеној студији о развоју словенског и српског митолошког система и његовој улози у нашем укупном народном животу.

Основну за те анализе и утемељење закључке проф. др Срџен Петровић је нашао у археолошкој грађи, проучавањима на терену, у народу, у народном усменом стваралаштву и зналачки одабраној упоредној домаћој и страниј научној литератури. Разложно је објаснио историјске процесе и значења одредница мит, култ, обред, обичај и на основу тога утврдио да стара словенска и новија српска митологија имају своје утемељење у индоевропском погледу на живот и свет.

Утемељене анализе су показале да основу и исходите српске митологије чини синкретизам који прожима анимизам, тј. одуховљавање природе (на пример шума, вода, камен, васиона...), затим поштовање животиња (вук, пас, коњ, медвед, петао и друге), потом замишљена натприродна бића у полуљудском облику (вила, змај, караконцула, вампир и друга) и бића у људском облику преко којих је овоземаљски свет повезан у еразвојну целину с доњим (хтонским) и горњим (соларним) светом. Створена је основа древног српског пантеона који се преко појединих назива (Триглав, Перун, Дажбог, Велес, Сварог, Купало, Коledo) повезује са широком и западнословенским и источнословенском етничком основом.

Христијанизација стре српске религије која је почивала на синкретизму, тотемизму, манизму, вери у духове, демоне и на аграрним култовима,

показује да је појам „Бог“ знатно старијег претхришћанског порекла. О томе сведоче и имена словенских и српских претхришћанских божанстава о којима се у овој студији документовано и опширно говори. Ту су: Дажбог, Дајбог, Белобог, Јутробог, Стрибог, Црнбог и други.

Проф. др Срџен Петровић је, ослањајући се на богат етнолошки материјал, међу којим и богато усмено народно стваралаштво, указао на процес издвајања претхришћанског „Српског врховног Бога“ и описао неке од његових атрибута међу којима су предмети којима се дотично божанство служи (капа, огртач, штап, секира, на пример) и животиње које га прате или са тим божанством идентификују (вук, петао, пас, медвед, на пример).

У крупан допринос ове студије, која чини новину у проучавању српске религије, убраја се, између осталог, уочавање и анализа српског Јастребачког пантеона. Јастребачки пантеон представља нов ступањ у развоју српског пантеона. П доказима проф. др Срџена Петровића настанак Јастребачког пантеона је тесно повезан са збивањима у српском средњем веку, а пре свега са поразом Срба на Косову (1389) и падом Србије (1459) под турску власт. Због тога у Јастребачком, искључиво српском, митолошком систему, који се уклапа у универзални систем, посебну улогу има космогонија, затим јунаци са змајевим особинама (Змај Огњени, Вук, Милош Обилић, на пример) и историјске личности које су у српском народном предању добиле божанске ореоле (неке личности из Косовске битке, Марко Краљевић, Страхинја или Страило, Каица, Јакша, Војин и други, на пример).

Планина Јастребац у чијем је подножју град Крушевац, престони град Српске средњовековне државе, у народној машти је насељена змајевима и другим бићима која комуницирају са владарском кућом (песма: Царица Милица и Змај од Јастрепца). На тај начин је, слично Зевсу и Олимпу, у Крушевцу и на Јастрепцу, историјска дубина српске митолошке прошлости спојена са збивањима из српске средњовековне историје и освежена новим појмовима. Предање је, у вековима који су следили, постало чувар националне свести и етничког бића српског народа. Такво Петровићево схватање представља новину у нашој науци. Оно кроз култна места повезује историјско исходите српске митске прошлости с догађајима и збивањима из конкретне средњовековне српске историје, о чему пре Петровића није било речи.

Проф. др Срџен Петровић је српско народно митолошко схватање приказао и путем веровања и обичаја који прате човеков животни циклус (рођење, свадба, погреб). То поткрепљују и веровања и обичаји који прате поједине празнике током године. Њихов циљ је, као и у другим приликама,

биолошко одржавање живота и обезбеђење економске основе која је неопходна појединцу и заједници. Сличну улогу има, први пут у нашој литератури темељно проучена и примерима с терена поткрепљена „митологија раскрснице“, која је вишеструко повезана с преплитањем разноврсних паганских и хришћанских митолошких схватања.

Том приликом су, из обимне студије, поменили само неки примери који иако извађени су целине, јасно указују да научна расправа *Српска митологија у веровању, обичајима и ритуалу* проф. др Сретена Петровића, представља велики помак и значајно доприноси упознавању српског традиционалног митског наслеђа и његове постепене христјанизације. Тиме се студија проф. др Сретена Петровића битно разликује од неких новијих покушаја приказивања српског митолошког наслеђа. Она прати историјски ход у минулом и у нашем времену. У тој студији је целовито обухваћен и научно образложен систем српске митологије од најранијег па све до савременог доба. Образложене су и разјашњене многе појаве, обреди и обичаји и научно указано на ток развоја нашег обредно-магијског, а затим и христјанизованог погледа на свет. Добили смо једно драгоцено научно штиво, богато илустрирано и писано сваком приступачним стилем, које указује на садржај нашег културно-историјског наслеђа и на његов допринос развоју европског и општег духовног стваралаштва.

До сада се, то се мора нагласити, наша наука у проучавању српске митологије ослањала углавном на радове Веселина Чајкановића, Симе Тројановића, Тихомира Ђорђевића, Владимира Дворниковића и неких других. Међутим, убудуће, свако ко буде желео да се бави том проблематиком неће моћи да заобиђе ово научно дело проф. др Сретена Петровића. Оно уноси, као што се види, новину у проучавање српског митолошког наслеђа и у методолошком и у садржајном смеру. Откривена је основа и приказан ток развоја српског религијског схватања и његовог погледа на живот и свет. Кратко речено, то је капитално дело о српској народној религији и њеном месту у светским религијским системима, што чини част аутору, издавачу и нашој науци о народу.

Пејшар Влаховић

*Поводом изложбе: ПРОИЗВОДИ СТАРИХ
ЗАНАТА, Музеја у Сирогојну*

Осврћући се уназад и упућујући широк поглед унапред, упућујем нажалост закаснеле, али зато јасрдачније честитке и најлепше жеље Музеју „Старо село“ поводом значајног животног јубилеја и ове изложбе у рустичном духу којом нас, уочи Ђурђевдана, подсећа на свој рад и остварење. За само четврт века интензивног прегалаштва Сирогојно је себи обезбедило место на културолошкој мапи Европе.

Музеј под тзв. ведрим небом не само да је тешко остварити већ га је још теже одржати, с обзиром да шиндране кровове, дрвене прагове и ограде које треба редовно обновљати и замењивати, а да не помињемо сталну опасност од пожара („објекти високог ризика). Стога се не треба чудити што Музеј уз многе ктиторе главном заштитником сматра Огњену Марију. Изузетно скупе у наставку, такве установе – чини се – још су скупље у одржавању, а њихови програми су захтевнији од оних у етнографским музејима класичног типа.

Упркос томе, музеји на отвореном су вишеструко исплативи, будући да штедро награђују ствараоце и посетиоце тиме што су незаменљив пример за углед и извор надахнућа, покровитељ и промотер традиционалних делатности домаће радиности и сеоских (понегде и варошких) заната.

Мада нас је још давне 1901. године, професор Сима Тројановић позвао да у Србији направимо нешто попут стокхолмског Скансена, идеју су делимично реализовали професор Боровоје Дробњаковић и архитекта Александар Дероко постављајући меморијану Вукову кућу у тршићу. У послератном периоду су нас претекле многе државе па и оне знатно сиромашније од нас. Сирогојно је било пример за углед, истина неједнако искоришћен, за још два музеја у слободном простору у Западној Србији (Добри Поток, Коштунићи).

Био је у јавности и несхватања и неразумевања шта се жели и шта се хоће (наслови преко целе странеце у дневним новинама: „И Београд добија Дизниленд“), небриге о етнографским непокретним споменицима и одлагања финансирања зарад „пречих“ инвестиција.

1.

Према исправном ставу оснивача, објекти народног градитељства у којима је поникла и развијала се за Златибор карактеристична домаћа радиност и сеоски занати, најподеснији су оквир и за одређени вид и обим производње уникатних предмета тих делатности.

Пројектом је било предвиђено да будуће радионице у етнографском амбијенту у Сирогојну, осим производних задатака у ограниченом обиму, буду она нужна спона с плетилско-ткачком, грнарством, дрводељарством и металопераћивачком (ковачком) делатношћу ширих размера – у селу (селима).

У новом насељу није требало да раде и да се обучавају само будући мајстори из златиборских села већ је требало да технику завичајне радиности и занатства упознају, и њоме овладају, гости музеја (попут курсиста у Манаковој кући), стационарирано смештени, за ту прилику, у етнографском амбијенту. На тај начин приступило би се и развијању специфичног облика туризма.

Етнографска амбијентална целина у Сирогојну, својим обликом и садржином требало је према нашој замисли¹ – да чува слику живота у прошлости, оживљава старије привредне делатности – као изворе допунског привређивања становишта, припрема, организује и остварује пријем и прихват гостију и води продају производа.²

Када је о претходном реч – опредељењу за домаћу радиност и занатство – и њиховом потпунијем приказу у етнопарку, није се смело изгубити из вида да се у Европи и свету такви амбијенти, од 60-тих година XX века, све више тематски усмеравају и тако потискују свеобухватне „музеје на отвореном“. Оживљавање домаће радиности и заната у етнопарковима, које је имало и има своје ватрене заговорнике и поборнике, али и оштре критичаре (код нас М. С. Филиповић, Б. Којић), данас се са успехом обавља широм нашег континента (Бугарска, Чешка, Украјина, Мађарска, Швајцарска, Скандинавију да и не помињемо) и у свету.

Предвиђали смо пре четврт века да ће се у Сирогојну, осим других производа, израђивати и алатке за одговарајуће радиности и занате (преслице и вретена, станови за ткање, ручно лончарска кола и др.) с. 64. Такође смо предвидели да ће три зграде чинити рукотворачо-занатски део амбијенталне целине у Сирогојну. У згради *чардак* с тремом и *избом*. Требало је да буде смештена ткачко-плетилска радионица на спрату, а лончарска радионица у изби; у једној од две приземне зграде – дрводељска, у другој ковачка радионица, а све три у истој равни с *вуруном* – хлебном пећи. Та целина, с објектима изложбено-продајног и смештајно-угоститељског дела, требало је да чини овећи *целмај*.

У свему замишљеном, идејни творци су били налик на тесаре који су *ћейрили* брвнара и

склапали греде, док су настављачи имали да раде *исцуну*, или, још узвишеније, први су били израђивачи рамена з икону, која је затим годинама бојена постојаним бојама. Кад је распоред снага такав, увек постоји оправдана бојазан да настављачи с временом не одоле свеколиким искушењима свакодневне музеолошке праксе. Стога је у сирогојанском случају стално, можемо рећи дводеценијско, присуство главног пројектанта био од неочењиве важности.

Писац ових радова поносан је што је у том послу био сарадник неуморног и непрежаљеног Ранка Финдрика, коме је Сирогојно животно дело. Градио је тиме споменик нашој служби заштите, етнологији и, нажалост, себи. Музеј „Старо село“ му се одужио и он Музеју непревазиђеним трокњижем. *Agens spiritus* целокупног подухвата и наш „велики просјак“³ неочењиве енергије била је Добрила Смиланић, коју је са успехом наследила Зорица Ивковић, као и наше колегинице Боса Росић и Снежана Томић – Јоковић. Пре овог успеха бележимо вредан покушај једног тима из 1963. г. (архитекти Д. Павловић и Ђ. Петровић, инжењер хортикултуре Владета Ђорђевић, и етнологи М. Драшкић и Д. Дрљача) да реализује пројекат „Златиборска брвнара“ на Паризанским Водама.

2.

Пребогати садржај ове изложбе од којег не могу да се одвоје очи посетилаца и где све кипи од разноврсности, као да побија укоренењу флоскулу о „скромном и функционалном“ инвентару за дружног домаћинства (*вимилице*) с краја XIX века. Шта се све ту шало у кући под капићем, између усечених брвана, у долапама (попут савремених плакара), наћварима и стублинама, сандуцима с рухом, фрулама и двојницама по полицама, по подрумима *кућа на ћелицу* (пољопривредне и занатске алатке), у *зградицама* простране окућнице – о чему сведоче називи на стотине предмета, и слике, у изврсно каталогу изложбе, који ће ускоро бити потребно доштампати. Види се да је ауторки изложбе добро познато златно правило музеологије установа скансеновског типа: нема „исприке“ ако нешто изостане да је то учињено „услед недостатка изложбеног простора“. За све што се у музејима на отвореном, у локалној средини, уради у стручном погледу, постоји веродостојна провера од стране локалне заједнице („колектив средине“).

Наравно да и чувари традиције, не само материјалне већ и духовне, иду укорак с временом, али су то ситнији, строго одмерени крачићи, које можемо подвести под појам „рустик“ у позитив-

¹ Д. Дрљача и Р. Финдик, *Етнографски амбијент у Сирогојну – свој иривредних и музеолошких интереса*, Етнологска свеска III, Београд 1980, с. 60-66 (посебно 61-62).

² Исто, с. 63.

³ Tronen Skansena, Arturu Harelijusu, дат је надимак „*den store tiggaren*“

ном смислу те речи, не као припросто већ једноставно, не као „селакулк“ већ као инвентивну имитацију оригиналног.

Сирогојно, као музеолошка, стручно-научна установа, усмерена на чување широко схваћене народне традиције, самосвојна и нарочита, посебно је обавезна према себи сличним институцијама на отвореном: Вуковом кућом у Тршићу, црквеном комплексу са саобрашницама и етно-музејом у Добром потоку и етноселом у Коштунићима. Музеј „Старо село“ ће тим обавезама најбоље одговорити добро осмишљеним дугорочним програмом и поступно реализованим годишњим плановима.

3.

На ограниченем простору, без могућности значајнијег ширења, Музеј би уз мања улагања, и већ сад, могао да прибегне избору 2–3 депандаса у неколико златиборских села (Доња Јабланица, Бранешци, Доброселица) до којих, у сезони, могу да возе минибуси. Тако би, истина ограничени број посетилаца, могао да сазна много више и да то упореди с већ виђеним у Сирогојну. Такође би, већ од ове године, требало у Музеју почети с организованим сталне смотре и прегледа горштакче домишљатости и савременог ерског духа. Могли би се, бар једном годишње, организовати походи кирицијским стазама, а преко лета спавање у пастирским *кућерима* из којих, са слика, провирују главе са шајкачама. У Музеју, ако не и у другим локалима, треба посетиоцима нудити храну и пиће карактеристичне за ужички крај: лепиње-погаче, кајмак (за понети у чабрицама) и ужичку пршуту, од пића – клековачу, а од прерађевина обавезно слатко од боровница, јагода и мед, што се већ чини на Златибору. У календар догађаја у Музеју треба посебно обележити најмање три значајна датума: Ђурђевдан (икона св. Ђорђа у „кући“), Петровдан (црквена слава) и Огњена Марија – заштитница свих пожаром угрожених кућа и установа. Све то и још много тога другог резултат је промишљања једног обичног српског етнолога анзмеђу истинске рустичности и фолклорног кича, пошто је давне 1941. г. у Улици краља Милана у Београду видео обојену слику на стаклу носоноса с коњићем и натовареним самаром испод које је писало „У Београд хита Ера/ с мириснога Златибора У каичици кајмак носи/ Пробати га свако мора...“

* * *

Питање је, наравно, шта од свега тога, и у којој мери, може бити остварено у музејској „сценографији“ уверљивог динарског цемата. Јер, примењена етнологија нас учи да традиционалним техникама могу бити израђивани не само уникатни предмети већ и предмети погодни да

буду суверени. На напуштајући границе доброг укуса, могуће је „Старо село“ још више резвијати као пулсирајући и скоро самофинансирајући културно-привредни погон.

Пожелимо им да и даље раде вредно и савесно: На многаја лета!

Душан Дрљача

ВИРТУЕЛНИ МУЗЕЈ ТКАЧКЕ УМЕТНОСТИ WEAVING ART MUSEUM

Развој мултимедијских могућности електронских медија, нарочито World Wide Web-а довео је, крајем двадесетог века, до појаве новог вида музеја – виртуелног музеја. Виртуални, за разлику од класичног музеја, не чува материјалне предмете већ садржи колекције дигиталних фотографија, звучних фајлова, писаних докумената и других података од историјског, научног и културног значаја. Већина од типа настала је од музејских Website-ова и Home page-а на којима су музеји представљали своју основну делатност и актуелна дешавања. Бројне корисничке предности – лак приступ, вишеструка могућност претраживања и повезивања (hyper linking), интерактивност... као и све већа популарност електронских медија довеле су до експанзије виртуелних музеја на размеђу два века.

Виртуелни музеј ткачке уметности (Weaving art museum)¹ основан је 1997. године. Његов оснивач је WAMRI – Калифорнијска непрофитна јавна бенефитна корпорација призната од Федералне пореске администрације Владе Сједињених Америчких Држава. Оснивачи наводе да је музеј настао из потребе и жеље да пружи одговоре на нека веома значајна питања везана на историју ткања. Такође, жеља кустоса тог сајбер музеја је и да допринесу расветљавању неких заборављених и запостављених аспеката ткачке уметности. Они полазе од чињеница да се у већини водећих светских музеја чувају, а делом и излажу јавности, колекције врхунских ткањих производа – прекривки насталих у отоманским (турским) и сафавидским (иранским) дворским мануфактурама и атељеима. Мада су те раскошне тканине имале и употребну вредност ипак је њихова доминантна функција била декоративна. Такође, поседовање тих ћилима се узевује за високу културу и краљевски начин живота.

¹ Види: WWW.WeavingArtMuseum.org.

Музеј ткачке уметности, напротив, у свој центар ставља аутентичну ткачку радиност клановских заједница смештених у источномедитеранском простору – на Блиском истоку и у суседним областима (Кавкаске планине и југозападни Туркменистан). Анонимни ткачи који су вековима производили уметничке тканине смештени су у удаљеним, претежно планинским регијама. Географска изолованост утицала је на то да социјални и економски начин живота остане непромењен чак и у периоду јаких политичких, војних и технолошких промена (1500–1850).

Њихова традиционална ткачка делатност је настала као одговор на стварне животне али и културне потребе. Сматра се да су дизајн и шара који су пронађени на најранијим примерцима веома стари и да немају секуларно значење. Тако, на пример, и усмени извори указују на то да су неки производи текстилне радиности, нарочито код Туркмена, имали првенствено духовна и магијска својства и да су коришћени у шаманским и другим клановским церемонијама и ритуалима. Такође, разноврсни украси на археолошким остацима пронађеним у предбронзаним налазиштима, нарочито на керамици, су веома слични украсима на тканим рукотворинама. Све то указује на веома дубоку старост тих ткачких култура као и на то, што се много значајније, да су дизајн и традиција успели да остану сачувани кроз веома дугу историју друштвеног развоја. У прилогу тим тезама иду и тематске изложбе које посетиоци тог сајбер музеја могу да погледају на вебсајту Музеја ткачке уметности; то су: Археологија и Анадолија (техника клечања); опрема за коње Туркмена; Антички фрагменти прекривки. На сајту је тренутно актуелна изложба Богатство краљева (ремек дела персијских тепиха). Наведене изложбе посетиле су десетине стотина хиљада гледалаца. На њима су представљена ткања која су доскора била доступна само упућеним професионалцима.

У Следећој фази развоја музеј ће тежити да увећа музејски фонд, а затим да пронађе адекватан простор за физичке изложбе. Крајњи циљ је измештање Музеја на одговарајућу физичку локацију, с депоима за збирке предмета и канцеларијама за Истраживачки институт. Музеј је недавно добио статус сталног непрофитног добра тако да путем донација јавних и приватних извора покушава да реализује наведене циљеве.

Марина Цвејковић

АСТРА – МУЗЕЈ РУМУНСКЕ ТРАДИЦИОНАЛНЕ НАРОДНЕ КУЛТУРЕ

Музејски комплекс Астра налази се у Трансилванији, област Думбрава Сибиули, у непосредној близини града Сибиу у Републици Румунији. Неки стручњаци га убрајају у ред најлепших музејских комплекса у Европи, а објективно то је највећи и најбогатији музеј под отвореним небом у Румунији.

Музеј заузима простор од око 100 хектара пашњака, ливада и шума. Ту се налази и језеро од око 6 хектара. Музејски простор чине 143 споменичке целине, 346 зграда и више до 20000 функционалних објеката.

Музејска поставка концепцијски представља две јасно одвојене целине: Етнографски музеј под отвореним небом и изложбу *Савремена скулптура од дрвеша*. Изложба приказује дела страних и румунских уметника инспирисаних традиционалним вредностима румунског села, а Етнографски музеј под отвореним небом представља традиционални живот румунског села У пет тематских целина приказани су:

1. ИЗРАДА ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА,
2. ТРАНСПОРТ РОБЕ, ЉУДИ И ЕНЕРГИЈЕ И КУМУНИКАЦИЈЕ,
3. ИЗРАДА ОДЕЋЕ И ПОКУЋСТВА (ПРЕРАДА КОЖЕ, ЖИВОТИЊСКИХ И БИЛНИХ ВЛАКАНА),
4. ГРАЂЕВИНАРСТВО, КУЋНА РАДИНОСТ И АРХИТЕКТУРА,
5. ЦИВИЛНИ ЈАВНИ ОБЈЕКТИ

Етнографски музеј је основан 1963. године с циљем да прикаже *начине традиционалног припремања*. Према тематској концепцији, временом је прерастао у Музеј традиционалне народне културе Румуније. Од 1993. године називу музеја додата је име АСТРА чије ме означен континуитет у свим правцима културног деловања, од заштите баштине, и њене презентације до образовања. Од 1990. године у саставу Астра музеја је и Брукентал музеј, у чијим фондovima су и предмети из Музеја Румуна Трансилваније, првог историјског и етнографског музеја, основаног 1905. године. (Из идеолошких разлога затвореног 1950. године)

Музеј АСТРА има најпотпунију колекцију етнографских предмета и велики научно-документациони архив (слике, фотографије, филмове), бави се прединдустријском културом.

На поставци под отвореним небом представљена је традиционална сеоска архитектура (са простора целе Румуније), традиционална занимања и занати, од сакупљања хране и природи, специјализованих заната кућне радиности до

специјализоване сеоске производње и основних начина преноса робе и енергије.

Изложба садржи оруђа велике типолошке разноликости и различитих архаичних облика пореклом из: неолита, гет-дачког и дако-романског периода као и из средњег века сведочећи на тај начин о континуитету живота и материјалне културе у том делу Европе. Приказана су оруђа и занати, лов и риболов (на делти Дунава), пољопривреда (у долинама, брдима и планинама), гајење оваца, воћарство (укључујући производњу вина и ракије) и цеђење уља (с оруђем и техником староевропског порекла).

Приказани су алати коришћени у домаћој радности и различити занати: ткање (вуне, свиље, кудеље и козје длаке); израда ујади; прерада коже и крзна; грнчарија; обрада камена; рударство укључујући и златарство; обрада метала; прављење звона. Посебна пажња посвећена је занатима за прераду дрвета (дрводељски, коларски, израда музичких инструмената и ткачких чунова). Приказана је прерада воска и израда свећа.

Посебна вредност Астра музеја су млинови. Изложени су млинови које покрећу све врсте енергије познате у Евро-Азији, од оних који су покретани људском и коњском снагом, до употребе снаге воде (са једним, два, три или шест воденичких точкова) до плутајућих воденица и ветрењача. Једино недостаје воденица коју покреће снага плиме и осеке. На изложби су добро заступљене и различите конструкције млинова: млинови на земљи, плутајући на чамцима, млинови с директним преносом енергије и млинови с различитим преносним системима; са једрима на ветар (од платна или од даске).

Изложба приказује пољопривредни карактер традиционалне румунске културе, али и њену способност да европска достигнућа преузме и прилагоди локалним условима и потребама.

На изложби народна архитектура приказани су различити регионални типови и начини градње кућа, планови, конструкције, начини грејања, обликовање и украшавање ентеријера, намештај. Разноврсношћу народне архитектуре приказани су различити стилови, али и индивидуалност градитеља и столара – тесара широм Румуније, етно културне специфичности мањина и способност градитеља да локалне сировине прилагоде и примене у крајње прочишћеним техникама.

Народна уметност је свеprisутна. Успешно је интегрисана у декорацији ентеријера сваке куће, у украшавању радионица, у текстилу, керамици, обрађеном дрвету, обликованом металу, филибару или стакло. Очита је и у функционалном намештају али и у предметима коришћеним уз обичаје (крстовима, иконама у дрвету, иконама на стаклу, свећама).

Године 1990. Музеј је обогаћен тематском целином коју чине функционални цивилни јавни објекти: црква, школа, гостионица и крчма; све изграђено у традиционалном стилу. Ту су и две позорнице као и бројна места за одмор посетилаца, ватрогасни дом и кућа „вештице” као савремени објекти за одржавање различитих манивестација, од крштења и венчања, пословних и породичних ручкова до регионалних и међународних семинара, конгреса и фестивала. Све ово доприноси живој атмосфери у Музеју током целе године.

Захваљујући бројним пројектима и активностима Музеј је постао једна од најзначајнијих институција културе у Румунији. Музеј организује филмске и слајд пројекције, специјалне изложбе смотре фолклора (одржавају се на отвореној сцени поред језера), познате су: Национални фестивал народне културе (The National Festival of Folk Traditions), Дани Академије народних уметности (The Days of The Traditional Arts Academy). Музеј је сваке друге године домаћин Међународног фестивала антрополошког филма (The international Festival of Anthropological Film). Међународни фестивал фолклора *песме с планине*, одржава се сваке године (The International Folk Festival *Mountain Songs*), Национална олимпијада (The National Olimicis) такође Смотра *Традиционални уметнички занати* (*Traditional Artistic Crafts*) одржава се после 1. јуна, Сајам занатлија (The National Fair of Craftsmen) одржава се сваке друге године, као и семинари за истраживаче, домаћи и међународни симпозијуми о различитим темама (филм, кореографија народних игара, народна уметност). Музеј успешно организује летње кампове за ученике и студенте. У Музеју се сваке недеље, и на празнике, одржавају венчања и друге верске церемоније.

Посетиоцима је омогућено да уживају у вожњи чамцем, фијакером или санкама које вуку коњи. У ресторанима аутентичним сеоским амбијентом припремају се и служе традиционална народна јела. Организована су стручна вођења кроз изложбе, а у продавници сувенира, са завидним асортиманом производа традиционалних заната, могу се набавити публикације, каталози изложби, филмови на ЦД-у итд. Капије музеја су отворене током целе године, дану и ноћу.

Вера Шарац-Момчиловић

ПРАВОСЛАВЦИ У ТРСТУ, ГРЦИ И СРБИ У
ИСТОРИЈИ ЈЕДНОГ ГРАДА, Трст 1999. године

Православци у Трсту, назив је изложбе одржане у Трсту од 21. јула до 24. октобар 1999. године. На изложби су представљени Срби и Грци, две етничке мањине које припадају истој вероисповести. То није први пут да се пажња посећује проблему православног етноса у историји града Трста. Још 1978. године у Зузеју града Трста за историју, религију и уметност постављена је изложба под називом Срби у Трсту – историја, религија и уметност. Аутор те изложбе и каталога Ђорђо Милошевић (Giorgio Milosevich) овог пута је проширио своја истраживања и на грчку етничку заједницу која живи и ради у Трсту. Грци су знатно допринели култури, уметности, економији па и укупној политици Трста. Тај град је био, а и сада је, важна лука: економски чвор у врху залива Јадранског мора. Аутор изложбе Ђорђе Милошевић пореклом је из Боке Коротске, припадник је четврте генерације досељеника који су живели и стварали у Трсту. Његова породица је, уз остале бројне трговачке, банкарске и поморске породице, својим радом допринела политичком просперитету Трста и његове околине.

У организацији Музеја града Трста постављена је изложба *Православци у Трсту, Срби и Грци у историји једног града*. Изложба обухвата више сегмената: период доласка Срба и Грка у Трст; њихова историјска, политичка и економска активност; етничка пенетрација; конфесионалне комуне, како грчке тако и српске православне заједнице. У Трсту су подигнуте и две цркве: Свети Никола – грчка православна црква и Свети Спиридон – српска православна црква, сазидана непосредно уз обалу Тршћанског залива. Стицајем околности, грчко православно гробље налази се уз српско православно гробље, у истој улици.

Када је реч о српској православној цркви у Трсту – Светом Спиридону, припреме за градњу храма је пратила велика расправа међу српским етносом. Богате трговачке и поморске породице, главни приложници храма, нису се могле сложити ни око стила градње, а камоли око тога ко ће бити неимар цркве. На крају су дошли до соломонског решења. Наиме, црква је саграђена у познотијанском стилу, према пројекту италијанског архитекте.

Економско уздицање породица српског порекла које су пре више од два века, као избеглице, масовно долазиле и насељавале Трст, није било лако. Великим радом и залагањем део православних српских породица се уздигао до највишег друштвеног нивоа. Постали су банкарски, поморски и власници, или сувласници, многих трговачких и

поморских компанија и индустријских предузећа. Подигли су низ нових палата у ужем центру Трста и означили га једним од најлепших градова на Јадранској обали са изузетном инфраструктуром. Таквом инфраструктуром се могао похвалити само мањи број градова у Европи. Прве парне машине и железницу су у Трст увели баш потомци српских и грчких досељеника. Трст је тако постао изузетно привлачан град за многе досељенике. Бројне етничке групе из цене Западне и Средње Европе су по угледу на Србе и Грке формирале своје квартове на етничком принципу. То су чинили по моделу ова два православна народа којима је посвећена та значајна изложба.

Српска заједница је знатно уложила и у школство. Основана је српска школа, а у њој су предавали познати предавачи из Италије и Европе; Доситеј Обрадовић је био један од предавача. Та школа је прва набавила глобус и математичка и геометријска учила која су била реткост у школама Италије тога времена.

Током времен бројне српске и грчке породице су се ородиле и тиме сјединиле капитал којим су, даљим улагањем, допринеле бржем развоју Трста.

Истражити међусобне породичне и брачне повезаности та два блиска народа представљало би посебан проблем за будућа испитивања.

Прилив словенског и хеленског живља у Трст је био сталан. Несигурно балканско тло, сталне борбе против Турака и интервенције западних сила условљавале су нагле и сталне миграције ова два народа. Словенски живаљ је углавном био пореклом из Боке Которске, Црне Горе, унеколико из Херцеговине као и из Далмације. Гоњен репресалијама, велики број Грка дошао је у Трст после грчког устанка 1821. године. Сачували подаци сведоче да је Трст у то време имао 80.000 становника, а само из Грчке је непосредно после устанка дошло 3.000 избеглица које су се стално настаниле у Трсту. Слично је и са словенским живљем који долази на махове, после турских упада на територије на којима живе Срби са својим породицама. Период прилагођавања на нови град, језик и нове обичаје није био ни лак ни једноставан, али су Срби и Грци, иако малобројни, успели да оставе снажан печат на град Трст и његову културу, уметност, архитектуру, као и целокупну привреду.

Ранко Баршић

ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

ХIII МЕЂУНАРОДНИ ФЕСТИВАЛ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА

Међународни фестивал етнологског филма, тринаести по реду, одржан је у периоду од 1. до 5. децембра 2004. године у Етнографском музеју у Београду. Етнографски музеј је организатор Фестивала, уз техничку подршку Радио телевизије Србије. Фестивал је реализован финансијским средствима које је обезбедило Министарство културе Србије. Све пројекције и програми су одржани у Кино-сали Етнографског музеја. Према протоколу су, на свечаном отварању, чланови оркестра „Бранко Марковић“ извели уметнички програм у коме су, сплетом мелодија из великог броја земаља учесница симболички указали на значај оваквог окупљања синеаста и етнолога. Фестивал је отворио Владимир Томчић, представник Министарства културе Републике Србије. Прве вечери фестивала званичне програме започела су два филма:

Grand prix Дванаестог међународног фестивала етнологског филма: Nicheм BEN AMMAR, Тунис: О РАЙСЕ, МОРСКИ КАПЕТАНЕ (ОН RAIS LABHAR, THE CAPTAIN OF THE SEAS), 2002, 48 мин;
и први филм у званичном програму.

Конкурвенција Тринаестог међународног фестивала етнологског филма Dribbling Pictures/Boris Mitić, Београд, Србија и Црна Гора: 1 ЛЕПА ДИЈАНА, 2003, 35 мин.

Традицију фестивала већ годинама садржајно обогаћују посебни програми, ретроспективе, ауторске вечери – под називом Претфестивалски програм. На овом фестивалу, тим поводом, приказана је серија ПУЧКА ИНТИМА, производња: НРТ – Hrvatska televizija, Загреб, Хрватска, у шест епизода. У званичним програмима приказана су укупно 72 филма из 20 земаља, у 4 категорије, од којих се у категорији **КОНКУРЕНЦИЈА** такмичило 36 филмова, **Информативној секцији** 32 филма, три филма су приказана у **Аматерској секцији**, и, напослетку један филм је приказан у посебном програму **Визуелна антропологија**. У самосталним продукционим кућама, ТВ продукцијама, у сарадњи продукција научних и музејских институција с ет-

нолозима и антрополозима, и напокон аматерским продукцијама ове године произведени су филмови који су приказани на фестивалу:

КОНКУРЕНЦИЈА

Dribbling Pictures/Boris Mitić, Београд, Србија и Црна Гора: 1. *ЛЕПА ДИЈАНА*, 2003, 35 мин; НРТ – Hrvatska televizija, Загреб, Хрватска: 1. *НА ДЕБЕЛУ И ДРУГЕ ЖИЦЕ: ПЕСМА БОСАНСКЕ ПОСАВИНЕ*, 2003. 29 мин, 42 сек; 2. *МАШКАРЕ ИЗ ТУРЧИШЋА (MAŠKORI'Z TURČIŠĆA)*, 2004. 29 мин., 42 сек; 3. *БУНАРМЕН*, 2003. 29 мин, 52 сек; NHK Japan Broadcasting Corp., MICO Media International Corporation, Јапан: *ИЗОЛАДОС, ИЗДВОЈЕНИ НАРОД (ISOLADOS, A PEOPLE APART)*, 2003, 49 мин; A Bizantia Production, САД: 1. *ДЕЦА ЛАЗОВЕ ЛИВАДЕ (THE CHILDREN OF LAZO'S GROVE)*, 2004. 95 мин; Народен музеј Куманово, Куманово, Македонија: 1. *НЕГДЕ У ПЛАНИНАМА (ТАМУ НЕКАДЕ ГОРЕ ВО ПЛАНИНАТА)*, 2004. 15 мин; РТС Нови Сад, Србија и Црна Гора: 1. *МАЈПАН*, 2004. 27 мин; Милан Брајовић, Г. Милановац, Србија и Црна Гора: 1. *ГЕКОН*, 2004. 15 мин; Б 92, Србија и Црна Гора: 1. *НАША КРВ НАС ЧИНИ РОМИМА*, 2004. 18 мин, 26 сек; Производња: РТС ТВ Београд К - montion, Србија и Црна Гора: 1. *ЧОВЕК ОД ОГЊИШТА*, 2004. 21 мин; 20 сек; 2. *ПРЕОБРАЖЕЊЕ У ПОЉАНИ ЖУПСКОЈ*, 2004. 28 мин, 43 сек; Proarts, Скопље, Македонија. 1. *ЧЕШЉАЊЕ НЕВЕСТЕ, ОБРЕДИ ПРЕЛАЗА (ОПЛИТАЊЕ НА НЕВЕСТА, ОБРЕДИ НА ПРЕМИН)*, 2004. 15 мин; 2. *ШМИНКАЊЕ НЕВЕСТЕ, ОБРЕДИ ПРЕЛАЗА (ПИШАЊЕ НА НЕВЕСТА, ОБРЕДИ НА ПРЕМИН)*, 2004. 15 мин; Films Division, Мумбаи, Индија: 1. *ПУТОВАЊЕ УЗ ПЛЕМЕ КАКАМАРАС (A JOURNEY WITH KAKAMARAS)*, 2003. 24 min; Витомир Младеновић, Зајечар, Србија и Црна Гора: 1. *ТУЖБАЛИЦА*, 2004 11 мин; 2. *СРПСКИ ОПАНАК*, 2004. 12 мин; TVR Timisoara, Темишвар, Румунија: 1. *САСКИ ПОПА (ПОРА SASILOR)*, 2003. 28 мин; 2. *БАЛАШОВИ*, 2003. 28 мин; Yael Katzir, Тел Авив, Израел: 1. *ШИВА ЗА МАЈКУ, СЕДМОДНЕВНА ЖАЛОСТ (SHIVAN FOR MOTHER – SEVEN DAYS OF MOURNING)*, 2004. 56 мин; Народни музеј Пожаревац, Радио телевизија Зајечар, Пожаревац, Србија и Црна Гора:

ДРУГАРИЧЕ, Rolf Husmann, Хамбург, Немачка: 1. *ЗАКОПАЈ КОПЉЕ! (BURY THE SPEAR!)*, 1993, 2001–2003. 82 мин; Драган Станојевић, Вуковац, Србија и Црна гора: 1. *ХОМОЉСКИ ОПАНАК*, 2004. 30 мин; МТМ – television, Скопље, Македонија: 1. *РУСАЛИЈЕ (РУСАЛИИ)*, 2004. 27 мин; Зоран Миленковић, Зајечар, Србија и Црна Гора: *ОВО САМ ЈА НАПИСАО*, 2004. 19 мин, 17 сек; Bulgarian National Television, Софија, Бугарска: 1. *ЖРТВЕНИ ПРАЗНИК (THE FEAST OF THE SACRIFICE)*, 2004. 2004. 30 мин;

2. БУРЂЕВСКА КИША (ГЕОРГИОВСКИРТ ДУЖД), 2004. 28 мин; Studio Vreme, Софија, Бугарска: 1. ЛАВИРИНТИ МУСЛИМАНА (МИ-ОСИ-ОЛ-МАНСКИ ЛАБИРИНТИ), 2002. 52 мин; Golem Productions, Окланд, Нови Зеланд: 1. МАОРСКИ БУНЦИЈА (МЕЕТ THE PRICK), 2004. 20 мин; Visual Cultural Studies, University of Tromso, Естонија: 1. ЈЕСЕН НА РЕЦИ ОБ (AUTOMN ON OB RIVER), 2003. 46. мин; Česká televize, Праг, Чешка: 1. У КРУГУ ОБНОВЉЕНИ (V KRUNU ZVOVUZREZENI), 2004. 59 мин; Музеј на Македонија, Скопље, Република Македонија. 1. ДОЋИЋЕМО И СЛЕДЕЋЕ ГОДИНЕ (В ГОДИНА ПАК КЕ ДОЈДЕМЕ), 2003, 17 мин; РТС ТВ БЕОГРАД, Научна редакција Образовно-научног програма, Београд, Србија и Црна Гора; 1. МАГИЈСКИ СИМБОЛ – ОГЛЕДАЛО, 2004. 28 мин; РТВ Крајина Неготин, Србија и Црна Гора ДОБРО МИ БИЛО, 2004. 15 мин; 38 сек; Gruberfilm, Хамбург, Немачка НЕГОВАЊЕ СМРТИ (CULTIVATING DEATH), 2003, 21 мин; Давид Соломон, Београд, Србија и Црна Гора ЈЕВРЕЈСКО НАСЕЉЕ, 2004. 23 мин;

ИНФОРМАТИВНА СЕКЦИЈА

Christoph Vieth, Менхенгладбах, Немачка: 1. ДРУГАПУЦА (DURGAPU-ЈА-GONYO GOES RITUAL), 2004, 48 мин; Филип Чоловић и Слободан Грче, Београд, Србија и Црна Гора: 1. У ЂАВЉОЈ АВЛИЈИ, 2004. 5 мин; 56 сек; Hrvatska Televizija, Загреб, Хрватска: 1. ВИТЛЕЈЕМ У НАШИМ КУЋАМА (ВЕТЛЕНЕМ V NAŠE NIŽE), 2002, 30 мин; Зоран Миленковић, Зајечар, Србија и Црна Гора: 1. СВИ МЕ ЗОВУ КОМШИЈА, 2004, 12 мин; 2. ВИДИМО СЕ СУТРА, ЖЕНО!, 2004, 11 мин, 15 сек; 3. ЖЕНСКА БЕКРИЈАДА, 2004. 11 мин, 14 сек; 4. БОГОЈАВЉАЊЕ НА РАЈАЧКИМ ПИВНИЦАМА, 2004. 7 мин, 52 сек; Farshad Fereshe Nekmat, Техеран, Иран: 1. НЕБО (СКАРКН Е GARDOON), 2003, 26. мин; 3. АРХАНГЕЛ МИХАЈЛО, 2003. 26 мин; 4. СИФИРЋИ (SIFIRDJI), 2004. 26 мин; Bulgarian National Television, Софија, Бугарска: 1. ТРЕПТАЈУИ У ЧИПРОВЦИМА (МИГОВЕ ОТ ЧИПРОВЦИ), 2004, 26 мин; 2. РУЖА (РОЗАТА), 2004. 26 мин; 3. АРХАНГЕЛ МИХАЈЛО, 2003. 26 мин; 4. СИФИРИЋИ (SIFIRDJI), 2004. 26 мин; Bulgarian National Television, Софија, Бугарска О ЦРВЕНОМ И БЕЛОМ (ABOUT WHITE AND RED), 2004. 26 мин; РТС ТВ Београд, Србија и Црна гора: 1. У ДЕРВИША БОЛИ НЕМА, 2004, 22 мин; 3. МАЛА СРБАДИЈА СЛАВИ ВОЖИЋ, 2003. 52 мин; Витомир Младеновић, Зајечар, Србија и Црна гора: 1. ЗВОНЧАК У ГЛАСУ, ЗВОНЧАК У ДУШИ, 2004. 29 мин; 2. ГЕНЕРАЛНА ПРОБА, 2004. 7 мин, 30 сек; РТВ Крајна, Неготин, Србија и Црна Гора: 1. УПРЕДЕНО, УПЛЕТЕНО, 2004. 12 мин, 24 сек; Tara Films & Les Films du Yephyr, Сан Себастијан, Шпанија: 1. ШАЛ (ЛЕРОКОА), 2003. 23 мин; Народни музеј

Крушевац и РТ Рубин Крушевац, Србија и Црна Гора: 1. *СВЕТИ МОЈСИЛО*, 2004. 10 мин; Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakulteta v Ljubljani, Љубљана, Словенија 1. *ЗАОКРУЖЕНО ИСКУСТВО (FRAMING EXPERIENCE)*, 2003, 30 мин; Соко телевизија, Соко бања, Србија и Црна Гора: 1. *ПОБРАТИМСТВО ПО ЦЕЛЕЗУ* 2004. 18 мин; Красимима Михаилова Донева, Барна, Бугарска: 1. *БУГАРИ (БЕЛГАРИ)*, 2002–2004. 30 мин; Војкан Морар, Панчево, Србија и Црна Гора: 1. *СЛИКЕ ЗАБОРАВЉЕНОГ ЖИВОТА*, 2004. 11 мин, 45 сек; Промена филм, Академија уметности у Новом Саду, Нови Сад, Србија и Црна Гора: 1. *ЗЕМЉА ВАЈАЈЕ*, 2004. 15 мин; Centro servizi culturali, Италија: 1. *СЕСТРЕ (SISTERS)*, 2004. 11 мин, 30 сек; Proarts, Скопље, Македонија: *ВОДИЧАРКЕ, ОБРЕДИ ПРЕЛАЗА (БОДИЧАРКИ, ОБРЕДИ НА ПРЕМИН)*, 2004. 15 мин; Art Visoki, Босна и Херцеговина: 1. *СВЕТЕ ПЕЋИНЕ*, 2002. 24 мин; 50 сек; Sanny Angels, Велико Трново, Бугарска *ЗАВЕШТАНА ЛЕПОТА (ЗАВЕШТАНА ХУБОСТ)*, 2004. 21 мин; Centar za ravnopravnost spolova, Hrvatska televizija, Загреб, Хрватска, *ЖЕНСКИ ИЗБОР*, 2004. 29 мин, 50 сек; РТС ТВ Београд, Научна редакција Образовно-научног програма, Београд, Србија и Црна Гора *БИЛО ЈЕДНОМ У ХОМОЉУ*, 2004, 12 МИН, 24 СЕК.

АМАТЕРСКА СЕКЦИЈА

Љубица Стојадиновић, Културно просветни центар, Жагубица, Србија и Црна Гора: 1. *МЕСЕЧЕВА ПЕСМА*, 2004, 30 мин; Новица Паулић, Бор, Србија и Црна Гора: 1. *УНИШТАВАЊЕ НЕМАНИ (ЗМАУ)*, 2002. 30 мин; Добривоје и Добрила Пантелић, Доње Брезовице, Србија и Црна Гора: 1. *ПЛАНИНА НА ПЛАНИНИ*, 2004. 23 мин.

ВИЗУЕЛНА АНТРОПОЛОГИЈА

Palm Pictures Ltd., London, Velika Britanija *ВЕЛИКИ КОРАК (1 GIANT LEAP)*, 2002. 155 мин.

Како би фестивал доспео до коначног исхода и рад резултовао објективнијем оцењивањем и доделом награда, Савет Фестивала је из својих редова формирао Селекциону комисију која је радила у саставу: Божидар Зечевић, драматург, председник, мр Слободан Наумовић, етнолог, и мр Весна Марјановић, етнолог. По први пут образована су и два жирија – национални,

који је радио у саставу: Владимир Перовић, филмски режисер, председник, др Љиљана Гавриловић, етнолог, члан мр Јелена Јовановић етномузиколог, члан и међународни: Арис Фотијадис из Грчке, филмски режисер, председник др Соња Ризоска-Јовановска из Македоније, етнолог, члан Владимир Перовић из Србије и Црне Горе, филмски режисер, члан После свестране, садржајне дискусије, уважавања различитих мишљења и ставова, чланови оба жирија су у свом саопштењу изнели да:

Свако ново издање Фестивала носи са собом другачије изазове. Укупна понуда филмова мења се од године до године. Уз то, свака селекција има своје спедивичности у складу са променама унутар филмске продукције, мења се и концепција Фестивала, а с њом и критеријуми вредновања. Оригинална идеја била је да Фестивал омогући приказивање, вредновање и чување филмова о народним традицијама из региона. Временом је, међутим, дошло до проширивања тематских оквира са прихватање филмова, што се одразило и на промене у концепцију улоге самог Фестивала. Постало је важно подржати стваралаштво које прати и открива аразличите аспекте традиционалне културе у усовима који се брзо мењају, али и филмове који бележе и преносе савремена животна искуства, нова понашања и обичаје у различитим културним срединама. Тематски, фестивал постаје све разноврснији и богатији, али се управо тиме отежава и осетљиви посао вредновања филмова.

Посебан проблем приликом оцењивања филмских остварења чине разлике у типу продукције – од филмова који су настали у богатој продукцији филмских институција повезаних с науком, посебно антропологијом, универзитетских одсека за антропологију, ТВ судија из великих центара, али и малих средина, до независних филмских стваралаца. Заправо, од филмова који имају богату материјалну основу и могућност да на ефектан и веома импресиван начин квалитетном техником представе своју тему, до оних који су рађени скромним средствима, али према хатевима визуелне етнологије/антропологије представљају вредан допринос.

Оба жирија једнодушно изражавају жаљење што ове године није било довољно приказања да се њима награде сви филмови који су то заслужили. Не само квантитетом (мада је и он импресиван: више од 100 примљених, 72 одабрана филма) него првенствено квалитетом. Зато је један број филмова који су могли да понесу неко од признања мора остати без награда – одлучивале су нијансе. Желели бисмо да изразимо наду да ће организатори размотрити могућност да од идуће године повећају број награда, и даље, сугеришемо да награде буду специјализоване у више подручја. На пример, уочили смо у неким од филмова изузетан антрополошки приступ, у другима филмско приказивање (представљање), или сложено етнолошко истраживање и покзавање методологије и теорије, етномузикологије итд... Надамо се да ће ови профили наћи своје место међу наградама следећегодине. У складу са таквим виђењем тренутног стања на Фестивалу, Жири се определио да награде додели следећим филмовима:

Награда за најбоље аматерско остварење додељује се филму ПЛАНИНА НА ПЛАНИНИ, аутора Добривоја и Добриле Пантелић, због чињенице да код оиних наших познатих аматера, сељака из Доњих Брезовица код Завлаке, вештина сакупљања етнолошке грађе и посебно прецизног и лепог обликовања приче далеко превазилазе многе професионалце. У награђеном филму аутори су показали врхунско умеће да нам веродостојно пренесу тегобан старински начин прављења ђумура, са способношћу да раздвоје битно од небитног. Сликаом, звуком и ритмом, аутори су успели да истакну и скоро ритуализују муку и лепоту једног елемента народног живљења у западној Србији.

Специјално признање у категорији домаћих остварења додељује се ауторима филмова: ЈЕВРЕЈСКО НАСЕЉЕ, Давида Соломона из Београда, у коме аутор за страсно и непосредно истраживање проблема односа између две културе на истом простору, у различитим временима у филму; ЧОВЕК ОД ОГЊИШТА, аутору Светлани Азањак за најуспешнију примену традиционалне музике у филму; ЧИСТА КРВ НАС ЧИНИ РОМИМА, и Јелени Чворовић, за прецизну примену савремене антрополошке теорије у филму.

Специјално признање у категорији страних остварења додељује се ауторима филмова: ЗАКОПАЈ КОПЉЕ! (BURY THE SPEAR!) Иве Стрекера, за јединствену антрополошку филмску грађу о магији миротворства, за изванредно дугогодишње теренско истраживање, и за добро успостављен однос између истраживача и истраживачког, из чега произилази универзална порука; ШМИНКАЊЕ НЕВЕСТЕ, ОБРАДИ ПРИЛАЗА (ПИШАЊЕ НА НЕВЕСТА, ОБРЕДИ НА ПРЕМИН), Блаже Дулева, за изузетне квалитете филмовања свадбеног ритуала, минималистичким коришћењем средстава израза с традиционалном музиком и изванредном фотографијом, у изражавању магијских обреда заштите невесе од зла које долази и из овог и из оног света: ШИВА ЗА МАЈКУ, СЕДМОДНЕВНА ЖАЛОСТ (SHIVAN FOR MOTHER – SEVEN DAYS OF MORNING) Јаела Катцира, за бележење традиционалног јеврејског тужбеног ритуала збаног Шива, за претварање камере у члана породице, при чему се откривају односи у породици и показује један оптимистичан приступ смрти која значи нови почетак.

Равнојравна награда за изузетан дојринос етнолошком филму додељује се филмовима: ГЕКОН, Милана Брајовића, због тога што је квалитет овог филма повезивање свести о одумирању села с идејом његовог новог живота оличеног у прихватању једне ромске породице. Насупрот етничког стереотипу, прихватање је на поетичан начин сугерисано додолском песмом, која је и позив и добродошлица даждевњаку (гекону), упркос традиционалном схватању по које се ове животиње треба клонити. Уз то, он поседује и све квалитете доброг филмског казивања; ЛЕПА ДИЈАНА, Бориса Митића због чињенице да је овај филм топао, присан, непосредан, модеран и реалистичан исечак из урбаног миљеа. Музика и слика беспрекорно кореспондирају. На једном нивоу оне носе знак препознавања у суровој градској свакодневници и комплементарне су домишљатости у борби за опстанак.

На другом нивоу упућују се на симбол друштвеног престижа. На трећем представљају однос шире друштвене заједнице и групе Рома о којима је реч, а на четвртм доносе печат индивидуалности самих актера и њихове културе; *ИЗОЛАДОС, ИЗДВОЈЕНИ НАРОД (ISOLADOS, A PEOPLE APART)*, : Хирому Кокубина за приказивање суровости модерне цивилизације која истребљује последње остатке малих етничких заједница њихове идентитете и знаке њиховог постојања.

Grand prix Тринаестој међународној фестивала етнoлошкој филма додељује се равноправно филмовима: ЛАВИРИНТИ МУСЛИМАНА (МИОСИ-ОЛМАНСКИ ЛАБИРИНТИ), Антонија Дончева за супротстављање ного и старог, модерног и традиционалног, напредног и фундаменталистичког, људи и жена, младих и старијих; за стварање минијатурног мозаика глобалног села, и за хумор у посматрању малих етничких заједница (Помаци у Бугарској) у процесу промена које за њих значе пререструктурисање идентитета; *МАШКАРЕ ИЗ ТРШИЋА (MAŠKORI'Z TURČIŠČA)*, Иве Кузманича, за детаљно структурисану анализу обичаја, за бележење његове трансформације у шоу (спектакл), за пропитивање улоге присуства камере у коре поменутом продесу, и за увођење нових метода у испитивању.

Маркетинг и ПР служба Фестивала је савесно и изузетно ангажовано обавештавала све стручне, заинтересоване, опште јавности, потом радила на обавештавању унутрашњих јавности које сачињавају запослени у музеју. Одржане су две конференције за новинаре, прва као најавна фестивала и друга, на којој су саопштене одлуке жирија о наградама. Урађен је ТВ спот Фестивала. Прилози у новинама, на телевизији и на радију, ТВ спот и инсерти из филмова емитовани су на већини важнијих медија. Радио-телевизија Србије – ТВ Нови Сад приредила је специјалну емисију посвећену нашем фестивалу. Као и претходне године, урађена је web-презентација Фестивала у оквиру презентације Етнографског музеја (www.etnomuzej.co.yu). Спонзори манифестације били су Туристичка организација Београда и фирма ILLY. Медијски спонзори били су РТС, Арт ТВ, РТВ Политика, ТВ Студио Б, Радио Београд 1, Радио Београд 202 и лист Вечерње новости.

Гости овогодишњег фестивала су били многи аутори филмова у програму, али и бројни новинари, представници дипломатских служби у Београду. Међу домаћим гостима били су: Добривоје и Добрила Пантелић, Надица Васић, Светлана Азањац, Бранислав Кузмановић, Светлана Парошки, Зоран Миленковић, Витомир Младеновић, Даница Ђокић, Рајко Лошић, Зденка Голубовић, Живка Ромелић... Били су повремено присутни и други аутори, барем у току пројекција својих филмова и на додели награда. Од иностраних гостију присуствовали су: Владо Боцев, Елизабета Конеска, Владимир Јаневски и Давор Трпевски из Македоније, Алексеј Павловски, Иво Кузманич, Бранко Иштванчић, Влатка Воркапић и Љиљана Шишмановић из Хрватске, Светлана Авдала, Горан Благоев и Красимима Донева из Бугарске, Василе Богдан и Миодраг Обрадов из Румуније, Вилијам Полтикович из Чешке Републике. Пројекције филмова су биле изузетно добро посвећене, тако да се

већ намеће потреба за још једном београдском репрезентативном биоскопском салом за наредни фестивал. Посебно треба истаћи важност коју је ове године имало коришћење свечане сале као простора за окупљање гостију Фестивала, јер је то допринело доброј атмосфери која је пратила програме.

Каталог Фестивала, где су Филмографски обрађени сви филмови који су ушли у било који од програма, штампан је дојезично. Уредник каталога је Божидар Зечевић, драматург и филмски критичар, стручни сарадник Марко Стојановић, етнолог-кустос, а сарадник на каталогу Милош Матић, етнолог-кустос. Уводни текстови каталога су „Етнолошки филм у Етнографском музеју“ (Весна Марјановић) и „Повратна рецепција етнолошког филма“ (Марко Стојановић). Превод текстова на енглески језик радила је Зрнка Мишковић. Уводничар и модератор разговора за Округли сто био је Марко Стојановић, који је уводним текстом из каталога представио уочене тешкоће етнолога који раде у етнолошком филму као комплетни аутори. У разговору су учествовали гости Фестивала, филмски аутори и новинари. Нагласци Округлог стола односили су се на разматрање критеријума вредновања професионалне и аматерске продукције, као и на дилеме у односу на дужине филмова приказаних на фестивалу.

Као наставак живота Фестивала организоване су смотре етнолошких филмова, у сарадњи кустоса Марка Стојановића из Етнографског музеја и кустоса етнолога из Народног музеја у Чачку и Музеја града Новог Сада. Смotra филмова у Чачку трајала је три дана док је манифестација под заливом *Људи на филмском илајну* трајала четири дана у Позоришту младих у Новом Саду.

Марко Стојановић

Љубомир Андрејић
Софија Костић

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ КАМЕН У ЖИВОТУ, ОБИЧАЈИМА И ВЕРОВАЊИМА НАШЕГ НАРОДА

Култ камена. Трагови данас. Камен као седиште душе покојника, каквог другог демона. Приношење жртве сеновитом камењу (источна Србија), „пуштање воде“ о Великом четвртку. Утеривање душе у камен (душе луталице) као аи друге. Бацање камена у гроб да се покојник не повампире. Стављање камена на пањ сеновитог дрвета. Остављање камена од стране покојника да душа не постане зла. Ограђивање гроба каменом. Везивање душе за камен и спречавање да лута, да чини зла. Белег – надгробни споменик и седиште душе. Велики камен као предмет локалног култа (провлачење нероткиња, виновници кише или суше, слање помора на људе). Приношење жртви камену од стране окупљеног народа (жртва упућивана камену, односно демону који у камену станује). Скаске и легенде о таквом камену, веза са локалним и општенородним херојима (св. Сава, Милош Обилић, Марко Краљевић и др.). Улазак душе живог човека у камен (привремено, стално) – одраз у народним приповеткама (претварање људи у камен – вештице).

Камен – комадић стене (чврсте кречне наслаге око зуба, у бубрезима, жучи, мокраћној бешици...). Поштовање канема необичног облика (шупље, високо, стубови...), у вези веровања да је у њима душа покојника, дух. Прављење фетиша од камена. Култни значај свих врста надгробног камења. Камен – вештачки, грађевински материјал, особине природног канема, начин справљања, везивања. Туцаник, песак, речни шљунак – бетон. Рационална примена (зидови, стубови, фасаде). Камен у праисторијском добу – прављење алатки, оруђа и оружја. Палеолитик, неолитик, камен и дрво (ксилолит Камена со, камена сода, камени угаљ. Камен – уље, нафта. Каменоваље – гомила.

Камен, камена, кам, ками. Од камена ништа до камена. Камена кула, каменар, каменара, каменр – зидар, каменара – некаква планина, Каменара

под Стамболом градом, Босна каменита; каменити се: ја се чудим и каменитим. Каменица (камен), назив многих села у Срему, Јадру, Кључу; назив реке; у кемену ископано; назив житне мере (задар); каменица – вештица, право име се не спомиње; камењак – вук (уста му се окаменила, да што не закоље); ками (камен: ками ти у срце!); ками мајци на утећи могу – камивао – камивал – граница (врх планине) – одатле би се канем сам одваљао. Камикање – камикање...

Кам (песнички камен) – кип од кемена, ледени кам. Скаменити се, кам у дом ти ударио проклињање. Камен, камени и каменови (одломљени део стене), камен тузанац, тесани камен, воденички камен, жрвањ, плоча над гробом, надгробни споменик. Успомене под каменом. Камени, каменит – у песми, големи батови о камен – врата. Каменито тло, кршевита земља – назив. Камен на души. Бацити се каменом на кога – кудити, руживти, оговарати, клеветати, ћутати, не говорити. Драги – редак камен, минерал, украс...Камен мораш да једеш као камен да будеш (ћутати, помирење), бацање – надметање, такмичење у снази, међаш камен, камен мудрости, велика брига бити на чијем врату, необично јака – оштра зима, камен темељац, камен и чување тајне. Тешка клетва у проклињању: срце од камена, стајати као камен; сталан, поуздан, чврст; стати на луди камен; изгубити памет, оженити се, створити се каменом (непомичан)...¹

Љ. Андрејић

Скраћенице

АНУ БиХ – Академија науке и уметности Босне и Херцеговине
 Балк. – балканолошка
 Бгд. – Београд
 б. – Брдо
 Бос. вила – Босанска вила
 в. – боде, види
 Галерија САНУ – Српске академије наука и уметности
 ГЕМ – Гласник Етнографског музеја, Бгд.
 GZM – Гласник Земаљског музеја, Сар.
 Гл. – Гласник
 ГлЕИ – Гласник Етнографског института САНУ, Бгд.

¹ St. Stanojević, *Narodna enciklopedija SHS*, knj. II, Zagreb, b. g. Sveznanje, Naučno delo, Beograd, b. g.

Караџић, Вук Стефановић, *Српски рјечник*, Београд 1892, 1986.

Речник српскохрватској књижевној језика, Нови Сад – Загреб 1967.

- Гл. Скоп. науч. др. – Гласник Спoпског научног друштва, Скопље
 Гл. Ср. уч. др. – Гласник Српског ученог друштва
 Г. – Горњи
 Год. – Година
 Годишњица НЧ – Годишњица Николе Чупића
 Д. – Доњи
 Др. – други, друштво
 ЕИ – Етнографски институт САНУ, Бгд.
 ЕД. – Етнолошко друштво Југославије
 Жив. и обич. – Живот и обичаји
 Зб. – Зборник
 Zgb.- Забреб
 Zb. J.Sl. – Зборник Јужних Словена ЈАЗУ, Згб.
 З. – Земља
 И. – Извор
 Ид. – и даље
 Испитив. – Испитивања
 Ист. – Исток
 Истр. Србија – Источна Србија
 ЈАЗУ – Југословенска академија наука и уметности, Загреб
 Књ. – Књига
 К. – Камен
 Крај. – Крај
 Л. – Ливаде
 МСЦ – Међународни славистички центар, Београд
 М. – Место
 Н. С. – Нова серија
 Нар. Стварал. – народно стваралаштво
 Насеља – Насеља српских земаља
 Н. Пазар – Нови Пазар
 Нар. – Народни
 Њ. – Њива
 Одељ. др. наука – Одељење друштвених наука
 Обл. – Област
 Пос. изд. – посебна издања
 Прил. за књ., јез. – Прилози за књижевност и језик
 П. – Потес, поток
 Поч. – Почетак
 Пот. – Потсећа
 Реп. – Републички
 Р. – Река
 САН – Српска академија наука
 САНУ – Српска академија наука и уметности, Бгд.
 Сев. – Северни

СЕЗб – Српски етнографски зборник
 СКА – Српска краљевска академија
 СКЗ – Српска књижевна задруга
 С. – Село
 Св. – Свеска
 Скоп. – Скопско
 Ст. – Становништво, Старе породице
 Срп. књ. гласник – Српски књижевни гласник
 Сар. Сарајево
 Срп. хрв. – српско хрватски
 Ст. Влах – Стари Влах
 св. Петар – Свети Петар
 Таб. – табака
 Т. – топоним
 Тзув. – Тако звани
 Цент. – Центар
 Час. – Часопис
 Ш. – Шуме

Adamek, Karel V.

Lid na hineski, в Праге 1900, с. 300 – Код Чеха се громовни камен назива „hromову камен“, њиме се бојало од више болести.

Алексић, Јован

Шуиљи камен (пећина са фрескама), Лексовачки зборник, књ. II, Лесковац 1962, с. 123.

Калуђерска ћелија у кемну (стени) до које се стизало спуштањем конопцем низ стену. Пећина је била врста храма у којој је обављан одговарајући одред (и).

Андеселић, Новак Драгољуб

Троја и Ајланијига, Ужице, 1997.

Положај легендарног Илија. Положај легендарне Троје. Историјска димензија Тројанског рата у Илијади и античким митовима. Предлог нове ликације за Хомеров Илиј. Географски положај Троје опеваног у „Илијаде“ – обрада слике потопа који се периодично јавља на простору Троје. Тема „Одисеја“, слика леденог доба на просторима данашњег Јадранског мора. Природне појаве о Одисејевим лутањима и бог Див. с. 42 – Дрим, рушење ахејских бедема из темена носи греде и камење и прекрива их песком.

с. 46 – река, вода, извори, бујица, вали, пањи, камење, „бука и навала да се савлада бесни јунак“.

с. 110 – материјални доказ у облику *зида од камена* коју је описао Хомер у Илијади“, правци и међа Троје.

с. 122 – Ахилејева беседа, успон тројанске државе, бронзано доба. Тројански рудник злата – положај, простор. Ахејска војска – „ни благо оно што камени праг Аполона стрељача...“

с. 173 – Атена, Арес, земља, мењање положаја. Аресово дугачко копље – „Она одскочи тада (Атена) и десницом ухвати чврстом црни кам велик и рапав што на пољу лежишта онде“.

Антонијевић, Драгослав

Алексиначко њоморавље, САНУ, Српски етнографски зборник LXXXIII, Живот и обичаји народни, књ. 35, Бгд. 1971, с. 206–207.

Камен у обичајима и веровањима. *Култи камена*. Остаци поштовања камена, као предмета у испомоћи у лечењу и исцељењу. Скидање праха са камена – растварање у води и пијење течности ради исцељења, магични чин „запајања“. То камење је обично крај неке богомоље. *Обред на камени* „чивутски гроб“. Следи опис места, плоче и обредне радње, магијски ритуал (дани), пре и после сунчевог заласка. Опис обреда који чини болесник. „Запајање“ блесника прахом са камена који се меша водом. Поред ових, испод камена се провлаче момци и девојке, који се не могу оженити, односно удати, као и жене које немају порода.

Антонијевић, Драгослав

Неки елементи култи предака у њосмрћним обичајима сокобањских села, Зборник XI конгреса Савеза фолклориста Југославије у Новом Виндолу 1964, Загреб 1966, с. 393

Стављање белих каменчића у јастуке умрлом под главу, онолики stroj колико има живиих чланова породице. Тежња да се *гуша* претка „ухвати у камен“ „веже“ за једно место“. Магично хватање душе у белутак је драгоцен докуменат „јер то је како мисле неки теоретичари религије, прва фаза у историји самог гробног камена“.

Надгробни камен, првобитни циљ је споменик, данас. Време за које се има извршити постављење споменика...

Аранђеловић, Никодије К.

Проклешије, Братство, књ. XXXII, Бгд. 1941, 196–202.

Нови Прилози. Одржавање обичаја проклињања и бацања камења у Сврљигу и околини, уз прављење великих камених њомила, уз клетву и заклетву, а у вези са убиством, крађом, паљевином.

Ardalić, Vladimir

Vile i vještice, Zbornik J. Sl. XXII, Zagreb 1917, с. 314. Вешање шупљег камена више кревета (главе) о клин, као заштита од Вештица и мора.

Архив за правне и друштвене науке за годину 1909, књ. X, св. 5, с. 376; 1910, књ. IX, с. 338 ид.; 1923, књ. XXIII, с. 161 ид.

Орјанизација црнојорских родовских браћанских судова у свом развикоу. – О правосуђу у Црној Гори; - О Законику Данила првог из 1855. години и одредби: „Који би Црногорац или Брђанин по дану дошао суду на жалбу, са обешеним каменом о врати, био прав или крив, биће телесно кастигат“.

Андрејић, Б.

Сјоменици културе, Културна историја Сврљига II, Ниш 1992, 215–242
Заветни крстови из 18. и 19. века – Сврљишки камени крстови.

Бајић, Светлана

Појребни обичаји и надгробни сјоменици у Семберији, Зборник радова ЕИ САНУ, књ. 9. Београд 1979, 350–359.

Надгробни споменици. *Камени сјоменик*. Време постављања. Веровања у вези са душом покојника и њено везивање за одређено место споменика, за њено будуће склониште (седиште). Орнаментика на споменицима, врста, натписи. Облици споменика. Украшавање. Врста камена (мермера). Подизање споменика над празним гробом, изван гробља...

Бандић, Душан

Народна религија Срба у 100 њојмова, Београд 1989, 66–70.

Камен. Религијско мишљење. Свет природе. О разноврсности улоге камена у народној религији, као и разноврсности форме у којима се јавља. Магичност камена за постизање жељеног циља. Третирање камена као моћног апотропејона. Материјал који штити човека од сваког зла. Моћ „закамењивања“, паралисања опасне силе или бића. *Камен као хамајлија* и његова цена, као заштита. Врста камена, настајања. Представе о натприродној моћи камења. *Боравак душе у камену*. Самоникли камен *сјанац* – камен који је чврст, стабилан. „Живи“ камен – додиром се преноси на све, као животне снаге. Представе о надгробним споменицима – претпоставка да су заменили „дивљи“ неотесан камен. Анимистичка схватања – представе о метаморфози човека у камен. Стене и камене громаде „као окамењена“ људска бића. О умотворини Момин камен у Грделичкој клисури. Фигурирање стена као натприродних божанских бића (Говедаров камен – Овче поље). Приношење жртве на камену (Петрова гора – Лесковачка Морава).

Бандић, Душан

Нови ишијови „сечној“ оружја у нашим народним веровањима и мајици, ГЕМ, књига 35., Београд. 1972, 87–100. с. 88. стих, 89 – очи изрођене у облику два драга камена, с. 89-представљање мача на стацима и др.

Барјактаровић, Мирко

О гробљима и гробовима у Горњем Полимљу, ГЕМ, књига 22–23, Београд, 1960, с. 217–223.

Више гробова акао и гробља од старијег становништва, што говори о бројним историјским и етничким променама. Гомиле. Римска гроља (гробови). Латинска гробља (старо гробље са масивним плочама). Грчка гробља. Богумилска гробља. Сваки гроб покривен обрађеним масивним каменом. Габелска (циганска) гробља. Малисорско гробље. Уклесани крстови на надгробно камењу. Војничка гробља. Општа гробља. Сватовска гробља. Воденичарско гробље (приказ млинара обешеног за нове са воденичким каменом о врату). Појединачни гробови са пободеним каменом („мрамор“). Дугуљасте пободени камен изнад главе и други

мањи изнад ногу, као најобичнији надгробни знак. Мермерне крстаче и гробови са означеном каменом узглавицом.

Барјактаровић, Мирко

О земљишним међама у Срба, ГЕИ САНУ, књига 4, Београд 1952, с. 56, 59.

Најубичајенија и најраспрострањенија ознака камена „међапа“ – пободен камен, у близини ње и око њега – више ситних каменова „сведоци“. Заклињање на камену „међашу“..., камен као светиња.

Барјактаревић, Мирко

О неким архаичним њојавам из традиционалне културе североисточне Србије, Развитак бр.5, Зајечар 1968, с. 94,95.

У камену урезани знаци као доказ да анегде има пара (срп, голуб, звезда) из казивања о закопаном благу, да је оно то боже и обележено на камену – урезаним знацима. Бр. материјалних трагова у виду разних знакова, односно орнамената на камену из времена владавине и боравка Римљана у нашој земљи (поред Дунава). Прављење празног гроба – надгробни споменик – намена да прими душу умрлога, место где ће се вршити и подушја, вршити везивање живих и мртвих.

Барјактаревић, Мирко

Празан гроб, Зборник Филозофског факултета у Београду, књига V, Београд, 1960, с. 360. – Обичај, ако се не зна гроб покојника, сахрањује се његово одело, пали свећа уз неко дрво које је тај покојник, као одрастао походио.

Барјактаровић, Мирко

Рујова, САНУ, Српски етнографски зборник, књига LXXIV, Насеља, књига 36, Београд 1960, с. 212. – Камен у води бацити приликом измирења (мирења).

Беговић, Никола

Живои Срба граничара, Београд „Просвета“, 1986, с. 289 – Точење и пијење воде кроз шупњи камен, као лек против грознице.

Венас, Alojz

Obre II. Neolitsko naselje butmirske grupe na Gornjem polju, Glasnik Zemaljskog muzeja. Arheologija, n. s., sv. XXVI, Sarajevo 1971, с. 49 – Огњишта, творевина од камена, камених плоча „тарац“ од камених облутака. С. 54 – Камене алатке. Прва фаза кремништа. Финална обрада камених секира. Камени брусови – намена. С. 56 – Жрвњишта – радионичка места од камена – камених плоча. С. 57 – Камени темељи кућа. С. 76–77 – Култ камена секире. Камене плоче покривене јаким гарежом – између њих и око њих поређано 16 секира, правилно положених у правцу север-југ; 2 велика камена ножа...Распоред предмета, упућује на култно место; култна оруђа, секира – ватра – култ ватре; симбол сунца, симбол ватре. с. 81–87 – Камено и кремено оруђе и оружје – брусови, тоцила, жрвљеви, млатови – буздовани, глачане секире; ножеви, стругаче, сврдла, стрелице.

Венас, Alojz

Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu, Sarajevo 1964.

Besson, M.

Le totémisme, Париз 1929, с. 8, 10, 16.

О непробијеној стени, моћи вегетације, *камен*, земља, ватра...Забранама и прописима, жртвеним одредима, које поштовани објекти преузимају против оних који их вређају, тј. одређење забране и прописе. Примитивним схватањима невидљивих сила, моћи као основи манистичких схватања. Санкцијама безличних сила у вези са повредама татуа, татуи-саним објектима и каменом. Поштовању „становитог“ камења, усамљеном камењу угловитог облика, седење на становитом камењу, плетењу, кројењу, стицања кума детету. Моћи исцељења становитог камења, откривању греха, неправде. Провлачење кроз шупљу стену као доказ невиности. Посебној моћи шупљег камења...

Башлагић, Шефик

Ријејка врста надгробних споменика у кумановском крају, Гласник Етнографског музеја, књига XIX, Београд 1956, с. 257–271.

Око 500 камених надгробних споменика оријентирани по правцу запад-исток. Облика правоугаоног паралелоипеда са нешто суженом доњом страном Филиповић их назива ковчезима, грађеним од једног комада камена, мањих и већих, са додатком у облику крста код покојникове главе. Неки имају пластичне удубљене мотиве (орнаменти или симболи...). Украси код крстова и споменика – горња предња страна.

Бешлагић, Шефик

Стећци у околини Жабљака, Гласник Етнографског музеја, књига 36, Београд 1973, с.111–138.

Билбија, Ненад

Камен у живоју савременој човека, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, 198–208.

Архитектонски камен. Дробљени и ломљени камен. Примена камена због његових хемијских својстава. Индустрија термоизолационих материјала. Остале савремене примене камена.

Богдановић, Коста

Камен као моћност скулпторске форме, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, с. 148–190

Однос виђено-начињено у људском искуству. Камен као елементарни материјал тла, специфичност, овековечење, симболика, знакови. Скулпторска форма из камена. Скулптора у камену – однос према другим материјалима.

Богдановић, Недељко

Дунђерска лексика сеоској традицијелства, Гласник Етнографској институцију САНУ,

XLIX, Beograd 2000, 147–153.

„Док клесари раде о камену... „Тип куће, где је основни материјал био камен. Простор између каменова у зиду који се попуњава блатом (као малтер). Обрада материјала б) кедена: вађење, тешање, зидање. Кајла... или камени подметач да се предмет учврсти у зиду (равнотежа кедена). Кајла не дозвољава да камен у зиду „клатка“. Кајлу поставља највећи мајстор. Људска је комад кедена који отпадне при тесању.

Богишић, Валтазар

Народне њесме из старих, највише приморских записи, Гласник Српског ученог друштва, књига X, Београд 1878.

Лепота Данице, брштана и дјевојке (123), с. 340 „Ер се Дита дрва и кедена“..., Тужба Вилослава сељанима...(129), с. 344....„њен држа кедене главице“... (130), с. 346- Јб. „Ах дјевојко тужана и кедена“. С. 265 ид. (од Нијемаца бан и жена Момчило војводе), стих 20, 54 – о драгом кедену кога аносе јунаци из народних песама, које их у невољи штити.

Бојовић, Невенка

Орнаментика на надгробним споменцима, Народни музеј, Чачак 1995, с. 22.

Текст. Каталог изложених споменика. Напомене.

Боснић, Драган

Долина Пчиње. Предео дивље лепоје. Мало ко би знао за ову реку да на њој не лежи гласовити манастир Прохор Пчињски, Магазин бр. 233, 17. III 2002, Политика, Београд.

Два километра од трговишта на десној обали Пчиње, „Издигу се моћне стене које мештани зову Вражији камен“. Током 19. в. обновљен је храм и дозидана припрата. „Заједнички кров на две воде је њокривен необичним кеденим њлочама“. „Пут који води ка Ристовцу и Врању пролази кроз старину“. Поред њега протиче Пчиња. Необичне кедене громаде су као крајпуташе распоређене све до...села Шајинце.

Бубало-Кордунаш, Манојло

Народне њразноверице из Дероња у Бачкој, Гласник Етнографској музеја, књига VII, Београд 1932, с. 88 – Где има мале деце у кући, не ваља увече ништа говорити о змијама нити их спомињати,...ако неко почне да прича о змијама, неко од старијих ће ресећи такав разговор: „Та мани и!! уво им се у камен створило!“

Bulat, Petar

Pogled u slovensku botaničku mitologiju, Narodna starina, knjiga XI, Zagreb 1932, с.27.

Веровање да у камену живе зли и добри духови, ... „Наум Охридски за Словене на подручју охридске дијецезе каже“,... И паче паном невјерујушчаја, кеденом и дрвеном вјерујушче“ – обожавање кедених идола...

Бушетић, Тодор Н.

Народна медицина Срба сељака у Левчу, Српски етнографски зборник књига XVII, жив и обичај народни, књига 10, Београд 1911.

Камен – усцијани облутак – лечење у пари. Камени ченгел, с. 581. Каменик, с. 546 – хладни камен, камичак као бајалица у лечењу. Камичак, с. 546, 564 – каменче у лечењу ницине или чира, бубуљица.

Vakarelski, Hristo

Биџи и језик на тиракијскиџе и малоазијскиџе Буџари, ч. I, Софија 1935, 321.

Каменче запарну код жена малоазијских Бугара, у време трудноће, 40 дана до порођаја.

Василева, Маргарета

Календарни џразници и обичаји, Дубруца, Етнографски, фолклорни и езикови проучаванија, Софија 1974, с. 324.

Истеривање бува код Бугара, првог марта с каменчићима, уз одговарајуће басме.

Васиљевић, Алекса

Како се у Сврџију мисли о змајевима, Босанска вила, књига IX, Сарајево 1894.

с. 183 – Пећина „Мали Камен“ у којој станује змај „Стојан“ који штити село и крај – околину од зла и невремена.

Васић, Милоје

Камено оружје у Винчи. Српски књижевни гласник за 1. V 1934, с. 42–46 (Нова серија, књига XLII, бр. 1).

Угачане камене „секире“, „ножеви“, секире-чекићи, буздовани с рупом – врста земљорадничког оруђа, представа културног обележја каменог земљорадничког оруђа.

Vasić, Miloje M.

Opuscula archeologica, Les techniques et les motifs ornamentaux de Vinča, Glas CCXI, SAN Одељење др. наука, н. с. 2, Београд 1953.

с. 26–40 – Орнаменталне технике и мотиви на керамици из Винче.

с. 41–50 – Срвена инкрустација, са 22 слика у тексту + 5 сл. у прилогу.

с. 51–65 – Вотивне зделе + 9 сл. у прилогу.

Васић, Милоје

Старосрпска налазишња у Србији, Старинар I, Београд 1906, с. 43.

Стара српска насеља у Сасагу (атар села Пољане, срез Левачки). Нађен *дуђуљастии камен* одређене дужине, бушан на врху, вероватно ношен као накит. Врста камена није ближе одређена, можда је употребљаван у магијске сврхе.

„*Васојевички закон од дванаестџ тџачака*“ с коментаром др Илије Јелића, Београд, Српска краљевска академија, пос. изд. LXIII, 1929.

33, 38, 55 – *Камен као џавоље боравишџе*, каменовање, „камен му у зубе“. Народна предања у вези постанка сатане (ђавола). Проклињање од Бога..., „Камен ти кућа била“. На те речи џаволи заузимају каменита места и тамо се настањују. Где све живе џаволи после божје клетве. „Има их две врсте, који живе у ваздуху и они који живе на земљи, у води и по стенама“. При преласку преко реке треба ставити камичак под језик, јер

тада ђаво нема моћи да удави то лице. Каменовање се врши као најтежа казна, за супротно урађено или не урађено у интересу општег – то се обавља на пустом месту где има доста камења, начин, редослед и ток каменоваља чл. 21. Законика а, „Ко копице у воду удави, да се под гомилу тури“-

Велимировић, Милош

„*На камовима*“, *Брајсџиво*, књига V, Београд 1892.

с. 102, „Сва Васојевићка нахија осута је мраморјем, простим камењем без натписа, и за сваки мрамор зна се коме је пободен“- „Оваквог мраморја има много око Таре, Дрине и Лима. „Грубелјин камен“ и др.

Vanzel, Marijan

Ukrasni motivi na stećcima, Sarajevo 1965, 91–93 + табеле са крстовима + 99–125 простор, место крстова.

Vetuhov, A.

Zagovori, zaklinanija, oberegi, Varšava 1907, s. 244.

Камен у употреби, обичајима, басмама и бајању код Украјинаца.

Вешовић, Р-Ј, В.

Племе Васојевићи у вези са историјом Црне Горе и племенским живоџом сусједних брда, Сарајево 1935.

Каменовање, 332 – кажњавање најтежих преступника. *Каменовање вјеџиџица и блудница*. С. 53, 123 – село Ками на каменитом и доста уском простору, притешњени брдима околo. Давнашњи изглед насеља.

Видосављевић, Алекса Г.

Марков камен Караџић за 1900, Алексинац, с. 212.

Народно предање. Један округло камен, на друму близу „џуџине кафане“ у селу Свођу, Марков камен који је ту пао после надбацивања Марка Краљевића и неког Турчина.

Viestnik hrvatskog arheološkog društva br. 6, 1994, с. 570; 1995, с. 61

Strielin kamen, преисторијска камена секира штити, од грома и помаже у болести – приписивана су јој магијска дејства. У неким крајевима верују да ће у орману за храну где се налази камен (магијског својства), бити увек хране, па га зато има скоро свака кућа.

Wünnisch, Richard

Antikes Zanbergerü aus Pergamon, Jahrbuch d. Deutschen Arch.

Instituts, Ergänzungsband 6, Berlin 1905, с. 40

Придавање магијских својстава извесним предметима већ у старом веку, из преисторијског доба, *сириелин камен* – преисторијска камена секира, штити од грома ...

Вијанац, Милан

Из џуџојиса Ханса Дерншвама, Београд 1927, Братство књига XXI, с. 97. Најчешћи је гробни белег од камена (код хришћана) – поставља се над главом умрлога, а муслимани над главом и испред ногу.

Влајинац, Милан

Речник наших старих мера – у тринаестом веку – САНУ, њос. изд. CDXVIII, Одељење друштвених наука, књига 63, св. III, Београд 1968

Камен, с. 342–344 – камен као мера за тежину, као *шеї* за разне величине, као мера за тежину одређене количине, као уобичајени комад соли извесне количине, као предмет за одређивање дужине бацања (хитањем). Каменомет – у значењу дужине која се постиже бацањем (хитањем) камена. Каменохитац – дOMET каменом. Граница одстојања којом се моће бацати каменом, колико се каменом где бацити може.

Влаховић, Влајко

Баво у народном веровању, Записи IV, Цетиње 1929, с. 16.

Држање камичака под језиком као заштита човека када пролази поред дубоке воде (у Црној Гори), да га ђаволи не удаве.

Влаховић, Митар С.

О гробљима и надгробним споменицима њоїлавийио у источним крајевима Јуїославије, IV конгрес географа и етнографа Словена, Собија 1936, с. 269–278

Простор, делови земље (долине, равнице, поред потока, река...). Назив за стара гробља. Камени споменици, антиписи. Врсте и облици камених споменика, односно крстова. Орнаментика на споменицима. Приказ ликовова, одеће, занимања...

Влаховић, Митар

Средачка жуїа, Зборник за етнологију и фолклор Јужне Србије, Македоније и суседних области, I, Скопље, Скопско научно друштво 1931.

с. 34...„на крају се стави камен, да би притисак био јачи“...

с. 35 – „Куће су већином покривене каменим плочама...“

Влаховић, М. – Милосављевић, П.

Сеоски надгробни споменици у Србији, час. Југославија, Београд 1956, с. 31

с. 3–4 – *сахрањивање владара и моћне властеле у каменим сандуцима*. Обележавање гроба каменом... Облици сандука (комад камена). „Камен“ – белег – мањи споменик, другог облика. Пластично вајање људских глава – мермер... Нове врсте надгробних споменика... приказ.

Влаховић, Петар

Савремене везане шљужбалице Бродарева, Нар. стваралаштво VI/22–24, Бгд. 1967, с. 104–108.

С. 105, Бродаревске „тугованке“ или „жалополке“ (народни назив) „Што да умрем кад ми време није“ Да умирем кад ми време није, Да ми труне младост под камење“

Влаховић, Петар

Становишије и обичајима и веровањима код становишија североисточне Србије, Гласник Етнографског института САНУ, књига XLIX, Београд 2000, с. 24.

Даривање, темелја, приношење жртве, крвне, бескрвне. Поједини обреди и обичаји око изградње куће – *освећење камена темељца. Циљ, сврха, задатак. Прај и ођишише. Освећење новој дома.*

Војводић, Момир

Камен који њроџовара, О вајару, каменоресцу и дуборесцу Камену Драговићу, Расковник VIII, бр. 27, Београд 1981, 143–147.

Vražinoski, Tanas

Kamenot vo sistemot na makedonskite veruvanja, Етно-културолошки зборник, књ. III, Срљиг, Етнолошко-културолошка радионица, 1997, 117–122.

Камен у систему македонских веровања. Верровање у културно камење као остатак некадашње паганске религије и продужење живота у наше савремено добра, функције у народним одредима – место и важност. Широка распрострањеност мотива камена „Момин скок“. Посебно место које заузима камење које носи име Крањевића Марка.

Врчевић, Вук

Народне њриџовијесџи и њресуде, Дубровник 1890, 153–169.

Каменованье преступнице и преступника, „девојка која би се дала завести од свога вереника пре но што би е с њим венчала, по правилу је осуђивана да буде каменована“ (Бока Которска).

Врчевић, Вук

Помање срјске народне свечаностџи уз мимоџредне народне обичаје, Панчево 1888.

с. 74 – Добивање кише у Херцеговини кад је суша. Камичак, врећа, клањање и бацање у реку, после чега наступи киша.

Вујачић, Тања

Расџећа на њробовима у Цуцама, Етноантрополошки проблеми, св. 11.12, Београд, 1998, с. 99–107, са седам слика

Камени сандучастџи гроб, рађен у локалном камену, с крстом као надгробником и на њему распети хрис с црногорском капом на глави. Документована распећа настала између 1910–1944. г., у неколико села. Градитељи камених гробова су локални мајстори из старих цуцких породица, самоуки клесари.

Вујовић, Десимир

Лек од чира, Кића IX, бр. 9, Веоград, 1913.

У поморављу, начин лечења чира. Успут (путем), оболели купи ситно камење, стављајући га себи у недра. На првој раскрсници стане, прислони ногу уз ногу и сакупљеним камењем се огради. После искорака из ограде, иде кући, не окрећући се.

Вујотић, Перо

Враџовиме (џоема о нашим коз(ж)ама), Подгорица 1997.

с. 32 – Камен од убоја. О козама. Повратак у живот. Како, на који начин. „Хоће ли у лозе гладна коза. Узалуду и камен од убоја. Крв истекла брже од прута“. с. 34 – Повратак. „Пребацујем се преко камења живица.

Да уђем у траг моме буљуку“. с. 39 – Морача. „Па дрвљем и камењем. Наплаћује рачуне“. с. 46 – Снови. „Први изјавим козе на пашу. И пијем воде с каменица“-

Вукановић, Татомир

Срби на Ксову II „Нова Јуџославија“, Врање 1986, с. 484, 498, 440.

Купање болесног детета од грознице, водом у којој је стајао камен од тресовања (потиче од муње и грома). Ко је носио „камен од грома“, са собом, није страховао да ће га убити гром.

Вукмановић, Јован

Конавли, Антропогеографска и етнолошка истраживања, САНУ, пос. изд., књига DXXVII, одељење друштвених наука, књига 85, Београд 1980.

Камен – брод, с. 123 – да се у близини производи опека услед оскудице у циглама. Камене гомиле, с. 349 – материјални трагови старијег становништва од којих је он непосредно изнад села (Микулићи) пречника 50 метара, камена грађевине и др. Песме народне епске уз гуслеччч 291.... „Нагоркиња повила се вила, из Врбање, *мјестиа каменота*, пај је ево на камено Равно“. с. 293.... „Отолен се чета подигнула и Камено ногом прихватила“. На Камено момци излазили...“

Вукмановић, Јован

Пашировићи, Антропогеографско-етнолошка истраживања, Цетиње 1960.

Камене њиве, 5 – топоним, назив границе према суседима. Каменово, с. 6, 7 – Крастави камен.

Вулић, Никола

Антички споменици наше земље, Споменик Српске академије наука ХСVIII, Одељење друштвених наука бр. 77, Бгд. 1941–1948, с. 342.

Трачки коњаник и друге иконе из античког доба. Споменици од... кречњака, камена, мрамора... Жртвеник, надгробне плоче, женски торзо, четвороножне животиње, водовод, споменик, стуб, поклопац од камена за мали саркофаг, надгробни споменици...Регистар античких споменика наше земље.

Гамзиград – Касноантички царски дворцац, Салерија САНУ, 54, Београд 181–189. Камен у гамзиградским грађевинама.

Geza Rohaim *Ћirunga*, Београд, 1994, 28–29.

Голубовић, П.

Становништво и насеља, Културна историја Сврљига II, Ниш 1992, 191–214.

Старији и новији заветни камени крстови.

Гордана Живковић, Софија Костић

Хамајлије у народном лечењу у Тимочкој Крајини,

Етнолошке свеске X Београд, 1989, 191–197.

Гофман, Владимир Е.

Велики војед Кара-Ђорђе, Београд 1930.

с. 135 – повратак у оцабину и погибија. Наређење Милошево, „каменом у главу ту треба стуцати... јер био је он звер, па ће за њим скочити цео народ“. „Каменом, каменом га убите, распрните!“ „тако је био осуђе и спаситељ рода човечанског“.

Грбић, Саватије М.

Српски народн обичаји из среза Бољевачкој, Српски етнографски зборник XIV, Живот и обич. народни, књига 8, Београд 1090.

Камен, 58, 69, 101, 102, 295, 297, 299.

Камен кречни, 277. Камен надгробни, 257. Камен (споменички), 225. Камен плави, 288. Камен столовни, 122. На Ђурђевдан, вештица аобиђе цело село јашући на вратилу. У рукама нови један камен узет са места одакле је пошла. Прокопије, не ради се тежак светац. Терује се да тога дана прокопни камен у води и дрво у гори. После порођаја по молитву иде муж. Уз пут, на реци, у суд са молитвом стави неколико камачака, необројено. Камчци остају у води 14 дана а после тога се дижу на таван или оставе на какво суво место и породиља више неће рађати. Неке младе кад иду на венчање собом носе камен, да не би имале децу. *Отварање* болесника – округлао камен са реке, болесник га стеже у рукама. Камен се увеже са гранчицама..., стави се болеснику под главу да преноћи, после чега побратим или посестрима врши отварање... Онога дана када се покојнику даје година, обележи се гроб каменом, после чега се даје трпеза. Камен се не моће после истека године, а пре тога може. *Лечење зайиса* (симање) ситно истуцаним каменом од надгробног споменика, помешан са водом даје се болеснику да пије. Лечење устоболе – ситно истицан плави камен потопљен у води којом се испирају уста. Кад се коме деца не држе..., или му се пробуши једно уво на столовном камену“

Грђић-Бјелокосић, Лука

Из народа о народу, Београд 1985, с. 157–159.

Ритуално проклињање („клетвено бдење“, „проклетија“) – ударање камена о камен, бацање камена на крсти..., „проклета комила“...

Грбић, Рајка

Златовез на народним ношњама средњеј Банати, Етно-културолошки зборник, књига V Сврњиг 1999.

с. 218 – Капе, украс златовезом, орнаментика. Поред златовеза богато су украшене стакленим камењем, перлама, златним и сребрним шљокицама. Ситније и крупније стаклено камење, округло или елипсоидно, избурушено на разне начине, обликом и бојом је имитирало драго камење. Појачавање фекта светлуцања...

Даљ, Владимир

Толковиј словар живојо великорусково јазика, Т II, Moskva 1955, с.107.

Шупљи камен у парадигми с другим предметима у заштити, бајању, симболици.

Дебелковић, Дена

Обичаји српског народа на Косову Пољу, Српски етнографски зборник VII, Жив. и оич. народни, књига 4, Београд 1907.

262 – Тодорица. Ставља се под камен велики црни конач са иглом, да преноћи. Вежење крста на одећи укућана због отровних змија. Иглу са концем стављају под камен, зато то што змије (камењарке живе у камењу). Песма која се пвеза о ускрсу – Ој јабуко... што си изникла на зло место?... на сред село „Да бећари мори, камен међу“ ..., с. 264, 270; Камен о песни о св. Тројици, „Скочи коло, да скочимо...“, с. 272.

Дедијер, Јевто

Билећке рудине, Српски етнографски зборник, књига V Насеља срп. земаља, књига 2, Београд 1903.

с. 769 – назив гробљанског камена. Гробља обележена каменим споменицима у облику крста. На гробницама изрезане разне фигуре... Старије гробнице у народу и грчка гробља.

Дедијер, Јевто

Херцеговина, Антропогеографске студије, Српски етнографски зборник књига XII, Насеља срп. земаља, књига VI, Београд 1909.

с. 139 – Камена, село.

Делевић, Милан

Камен Марка Краљевића, Караџић за 1900, Алексинац 1900.

с.212 – Народно предање из Старе Србије. На обали Дапсићке реке, на ланишту, постоји *један камен* купусастог облика, огромне тежине, која је на то место побоо Марко Краљевић.

Дердемез, Хусеин

И камења му је мало (Народне умотворине из сјеничког краја), Расковник VIII, бр. 29, Београд 1981, с. 34.

Дероко, Александар

Монуменционална и декоративна архитектура у средњовековној Србији II издање Београд 1962.

с. 78. Дечани. Зидови грађевине зидани су наизменичним редовима камена и..., фасада од тесаника, белог и ружичастог камена..., отвори..., украшени клесањем у камену. С. 84 – Иконостаси... исклесани у мермеру. С. 88..., камену делови великог кубета..., фасада од тесаника – углачааног камена... Под храма од камених плочица са фигурама животиња. С. 121 – Нагоричани, Марков манастир ..., озиданим само од притесаног камена. Фасаде, наизменично рађене од камена и опека. С. 123 – Византијска архитектура фасаде, фасаде рађене редовима камена и опеке. Врата..., камени оквир. Камени надвратник, урезан натпис оснивача ацркве. С. 151 – камени иконостас цркве манастира Св. Ђорђа (Ст. Нагоричане). Грађевина сачувана покривена каменим плочама. Спољашност грађевине обрађена редовима камена. С. 167 – Црква манастира Хилендара ослања се на слободне камене стубове. С. 172... Очуван мермерни патос израђен од великих камених плоча..., шаре испуњене каменим мозаи-

- ком..., Припрате са двојним каменим стубом у средини, портал богато украшени орнаментима резаним у камену.
- Дероко, Александар
Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд 1950.
Три манастира спредњовековног Раса.
- Дечева
Етнографски материјали ои с. Смедерево (Преспанско) ISSF VII, 1931, с.427. Утеривање болести у камен уз изговарање одговарајуће бајалице.
- Димкова, Гинка
Народни лечителски-бајачки, Блгарски фолклор VI, св. 2. Софија 1980. С. 62 – Код Бугара је, осим камена, у бајању коришћено и дрво, у које је ударио гром
- Динић, Каша
Речник њимочкој њора, САНУ, Институт за српски језик, књига 34, Београд 1988, књига 36, Београд 1990, књига38, Београд 1992.
Каменика, каменина од камен, камењак – камен – каменар, каменице, камник од камен и др. речи које се односе на камен и у вези са каменом.
- Драгић, Михаило
Гружа, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, књига XXI, Населба књига 10, Београд 1921.
Каменик, поток у селу Гунцатима, 259 – Каменац, извор, село Забојнице, 263. Каменац, извор село Љуљака, 293. Каменац, извор село Коњуше, 281. Каменар, поток, 335. Каменац, брдо код села Љуњака, 293. Каменац, *махала* у селу Љуљцима, 293,296. Каменица село, 155, 156, 159, 163, 167, 168, 172, 173, 181, 183, 184,185, 186, 189. Каменичка река, 159, 168, 268, 274,289.
- Драговић, Ђ. М.
Црнојорске јуначке њесме, Цетиње 191:
Сватови Љубовића (око 1716.г.), с.65 – Зауздала ђеман немачкијем. Па привреде при *сиџанцу камену*.
- Драгојловић, Ана
Воденични њросџор као месџо инџеракџије њприродних и кулџурних елеменџа, Етно-културолошки зб., књига III, Сврљиг 1997, 133,134.
Воденички камен – вода са камена у магији., Нарочита, посебна својства воденичног камена а обзиром на материју из које је сачињен и облици трајности и непроменљивости – асоцирање на онострани свет, на предворје у коме живе демонска бића. Воденични камен, његово стално окретање, асоцијација на непрестано кретање ствари у природи. Снага воденичког камена – моћ да покреће, преокрене ствари и „данеред“ претвори у „ред“, узроци и чињенице у природним елементима воде и *воденичкој камена...*, на подручју источне Србије.

Драгојловић, Ана

Запис као светић простор у традиционалној заједници, Етно-културолошки зб. књига VI, Сврљиг 1998, с. 133, 134, 135.

Запис – сеоско култно место на коме се налазе: запис, камени стуб или крст, код кога су се вршиле молитве током заветних дана, по сеоским имањима..., уочи славе или на тај дан, девојке су чистиле простор око..., а затим га – заједно са каменим крстом китиле венцима двећа..., клање јагњета..., данас преко камена..., обавезни камени облик под записом..., данас је то углавном камени крст..., камени стуб..., идентификација светог простора“. То су камен, као важан елемент..., поред светог дрвета, неизоставан елемент, камен као симбол трајности, бесмртности и вечности... спојен са..., означао тројно, вечно трајање... и дрво и камен као неизоставно обележени знаком крста..., као универзалним симболом...

Драшкић, Мирослав

Крајпуташама околине Краљева, Београд 1967, с. 5–141.

- Народ творац споменика – Облици – Обележја и симболи
- Култ мртвих и споменици – Веселост на споменицима и мађија
- Крајпуташама – спомен удши – Етнолошко и ликовно осматрање
- Занатство у служби култа.

Драшкић, Мирослав

Култни симболи у Рајачкој некрополи, Развитак бр. 6. Зајечар 1968, с. 62–67.

Облици, Обележја и симболи.

Драшкић, Мирослав

Надгробни споменици у Србији, народно ликовно изражавање у Србији, Каталог, Бгд. 1970, с. (36–42 + 3 стр. сл.), 36, 37, 40, 41, 42.

Везивање дрво за дрво или камен (камени надгробни споменик). Систематизација облика, украса и мотива. Подела камених надгробних споменика. Каменорезачки центри. Камени споменици крајпуташама. Анонимни каменоресци. Основне форме камених споменика. Техничка класања, креација, читка исклесана у камену. Урезивање стабла дрвена на надгробни споменик, троугао и трглаво Тројанско божанство на надгробним споменицима. Културни орнаментисани мотиви, естетска и уметничка вредност, фигуративна народна уметности...

Дробњаковић, Боривоје

Воденице на Дрини и њиховим притокама, Гласник Етнографског музеја, књига VIII, Београд 1933.

с. 1–19. Воденице поточаре (горњи камен – горњак; доњи камен – доњак),

с. 7 – обичаји и приповедања у вези са каменом. Воденице Дринке... обод са горњим и доњим каменом (оба камена су у дрвеном ободу који је на тавану).

Дробњаковић, Боривоје М.

Јасеница. Антиројоџеографска истраживања, Српски етнографски зборник XXV, Насеља, књига 13, Београд 1923.

Каменар, заселак село Врбица 229, 292, 293, 294, 295. Камени Брег под воденицом, 282. Каменица чесма, у Влакчи, 288. Каменица, река 203, 206, 282, 359, 361. Каменица, крај у Брезовцу, 282 – Камењари у Великој Плани, 335 – врста занимања.

Дробњаковић, Боривоје М.

Смедеревско подунавље и Јасеница, Српски етнографски зборник XXXIV, Насеља, књига 19, Београд 1925.

Топографска имена:

Каменац 221, 277, 297. Река Каменица, заселак Каменица. Каменац, заселак села Азање; њиве; ливаде.

Камедо 198, 206, 216, 225, 228, 229, 309 – село. Насеље у 18.в. Типско насеље. Камендолоски поток. Топографске прилике. Порекло породица. Каменици Бунар 211,303. Каменица 321 – њиве у Крњеву.

Дружинин, А. В.

Паулина Сасовица, приповетка, с руског превео Стојан Новаковић, по ређења у прози Ст. Новаковића..., „може те се слободно на мене као на *сџанац камен ослониши*“.

Дудић, Никол

Антиројоџидни крстови на надгробном камењу Србије, Лесковачки зборник XXXV, Лесковац 1995, 95–97 + 6 Т. цртежа.

Најчешћа заступљеност на гробовима са одређеним карактеристикама. *Давање камену посебан садржај*. Мотиви на надгробном камењу, најчешће ликовна представа покојника. Антропоидни крст, поред увођења крста као битног елемента, задржава кружну представу главе, и увек само кружну. Затворени *круџ односа човек-крст-камен-дрво*.

Дунђерски, Јован

Из народне медицине у Левчу, Карацић III, Алексинац 1901, 127.

Лечење од грознице, препоручивало се, да болесник *однесе џуну џорбу камења*, до најближе воде и да их тамо проспе, говорећи: „Са камењем нека остане и моја грозница“. После чега се брзо враћао кући.

Durkheim

Les formes élémentaires, de la vie religieuse, Paris 1925.

С. 269,181,182. Реликкти првобитних облика религије – *најприродна снага, моћ...камену ...*, жртвеним одредима, забранама и прописима, санкцијама – невидљива сила, моћ. Тотемистички реликкти – мистична веза између људског живота и појединог..., камења,..., Тотем и забране и магијски одреди у вези са њима. *Табуисани објекти...камени,...* Поштовани објекат може да уништи, убије, унесређи, али и да му помогне у невољи и да га...

Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis* V. 1885, 25

Казна за жене (Карла Хенрика, војводе брабантског, и Хенрихова наследника од 1229, прописује за Бриселску општину: „Ако жена ударила и то буде доказано, платиће...или ће носити о ланцу *обешено камење* од своје парохије до друге“...

Дучић, Ст(еван)

Живои и обичаји њлемена Куча, Српски етнографски зборник XLVIII. Живот и обичаји народа српског, књига 20, Београд 1931.

с. 256, 257, 258, 260, 261 – *Клеише и њроклињање у вези са каменом*, леденим каменом. Камен, ками с. 334–424 – верује се, да је раније и сами камен растао. Народ познаје мермер, сињи камен, кременкамен, жрвањ, убојити камен – који се сматра љековитим. Веровања за вука кажу, „ками му у вилице“, „скаменила му се уста“ и др. Боље и ками у торби но празну торбу. Каменовање, 207 – казна којом се у старо време морио преступник. Прилике за кажњавање. Предање. *Збор и каменовање ...Ками коњских*, 530; ками од крви, 545.

Ђенић, Драгослава

Предања из сокобањској краја, Расковник год. IV, бр. 12, Београд 1971. С. 60–62. Сађанка – повећи камен. Народ га зове *Сађени камен*. Надметање Краљевића Марка са осталим јунацима ко ће бацити већи камен са планине..., камен је пао усред пољане, од јачине избила је вода и потекла река...

Ђенић-Рујански Љубиша Р.

Народне њсловице и изреке са Злајиборa, Гласник Етнографског музеја, књига 43, Београд 1979.

С. 242 (V) – 57. Вредан је к’о доњи воденични камен.

С. 243 (D) – 93. Дође му коса до камена.

С. 253 (T) – 402. У кога су стаклени прозори нека се баца каменом на суседа

Ђонових, Никола

Из старој црнојорској ѡрава и ѡравних обичаја, Правде год. 26, 1930, бр. 106, с. 11

Описи о томе зашто се у Црној Гори на жалбу суду ишло с каменом о врату, и шта је, управо, то ношење значило.

Ђорђевић, Владимир

Свети Сава у народном ѡредању, Београд 1927.

Сава и отац му Немања и борба против „пгано сонште“, паганских култова, међу њима и *кулѡа камена*.

Ђорђевић, Драгутин М.

Еѡнографске и фолклорне белешке из Неѡѡивске крајине, Зборник Народног музеја у Нишу, Ниш 1987, бр. 3–4.

с. 161. 162 – Надгробни споменици. Гробља, некрополе од значаја. Споменици од дрвета, камена и бетона.. Украс, атрибути и симболи

орнаменти, фигуре. Клесари, каменорезац – споменик, камен – отвор – трајна, народна уметност.

Ђорђевић, Драгутин М.

Животи и обичаји народни у Лесковачкој Морави, Српска академија наука, Српски етнографски зборник LXXX, Живот и обичаји народни, књига 31, Београд 1958, с. 391, 427, 496, 530, 509 и 550, 525, 570–571.

Камен за клање јагањаца, Ставља га дојиља на главу, кад је уморна, ставља га на дојку, ставља ацреп детету под главу. Сече се покров – донесу од платна, стављају преко мртваца... Ставља се на груди при кривом заклињању, као и појас. Верује се да ће проклетство пасти на камен, а такође и на главу. Под каменом преноћи одело добијено од покојникове родбине. *Камен* се не краде, да се не носи на оном свету. Стављање камена на оболели део тела, при братимљењу. Провлачење стоке испод култног камења. Опис радње, чина и обреда. *Лековићто камење* за људе али и за стоку. *Даривање камена*. „*Шујаљ камен*“ - провлачење кроз њега и тражење лека...

Ђорђевић, Драгутин М.

Животи и обичаји народни у Лесковачком крају, Лесковац 1985, с. 79. Веровање, да ће нероткиња, родити, ако ушије и носи каменчиће од „лековитих“ каменова (камен испод којег су се провлачили болесници, опасивали их и сл.).

Ђорђевић, Драгутин М.

Надгробни сџоменици на неким јужносрбијанским некрополама, Лесковачки Зборник, књига XXV, Лесковац 1985, 449–456.

Гробље и народно веровање. Контакт гробље и живи – веза између живих и мртвих. Обавеза живих подизање надгробних споменика у одређено време. „То је „белег“, ознака на хумци, то је „камен“. „Споменик“ је умрломе „хладовина“ на оном свету“. „*Гробни камен* се кити цвећем и преко њега се о поменима стављају покојникови хаљетци: *око камена* се стављају посуде с водом, или вином, кашике и др. што живом треба“. „*Камен се љуби* кад се наиђе на гроб покојника и кад с гроба полази, око њега се „реди“ – „вије“ – „плаче“ - „Споменик је „окамењени мртац“...“

Ђорђевић, Драгутин М.

Неки наши култни каменови и веровања у вези с каменом, Лесковачки Зборник књига VIII, Лесковац 1968, 113–119.

Орљански шупљи камен – *самодворни камен*. Зна се да је „Лековит“, од када је народну познат. Величина стене (плоче). Народну сујеверје и лековитост. Прилог у новцу и одећи. *Култине радње*. Веровање у лечењ тј. *лековићоси*, радње, прилози, долазак, стављање, паљење свећа, страна са које се стоји, белег (новац, део одеће, храна, пијење праха са лековитог камена). Веровање у *јомоћ* и *исцељење*. „Лековити“, „насликани“ и „становити“ каменови. *Разјоњски камен* – *јровлачење*, лековитост праха, „белези“. *Марков камен* у Вини. *Марков камен* у Калуђерцу – врста болесника, радње *Девојкин камен* („Крст“) у Јашуњи, лечи од болова у

глави. *Престолни камен*. Костолница у Печењевцу. *Стиановић и „насликан камен“* у Горини. Сам – Баба у Горњем Стопању. Текија, неколики камен у дворишту. Окупљање, тражење лека, радње, лековитост.

Ђорђевић, Драгутин М.

Орљански шуйљи камен и о камену у живојџу, обичајима и фолклору, Лесковачки Зборник књига XXXI, Leskovac 1991, с. 171–175.

Орљански камен „самојворац“. Терен, простор, пут. Време, од када је камен ту. Опис камена, изглед некад и данас. Систем обреда, моћ, култно место, снага.

Веровања и неке култне радње са каменом и око камена.

Ђорђевић, Драгутин М.

Српске народне њриповејтке и ѡредања из Лесковачке области. Приредила Нада Милошевић-Ђорђевић, САНУ, Српски етнографски зборник ХСIV, Српске народне умотворине, књиге 4, Београд 1988.

с. 77 (Љапи) – Љапа, виле и дедине очи – плоча и испод ње очуване дедине очи које су му виле ископале.

с. 459 – Циганска бистрина. Сељнин – камен – огњиште и Циганин

Ђорђевић, Драгутин М.

Црпјежи надгробних сѡменика и фѡјоснимци ексионата Христѡифора Црниловића, Лесковачки Зборник, књига XXVI, Лесковац 1986, с.343–350.

„Гробља и гробишта са лепим надгробним белезима од камена и дрвета, пространо и велико народно благо...“

Камено изражавање и уметничка обрада каменорезаца..., изванредно украшеним белезима. Обично камење извађено у околини гробља, који су „закршћени“ стављени на гроб покојника. Гледање на вредност камена. Уметнички израђени цртежи на каменим споменицима.

Ђорђевић, Маја

Римски камени саркофази из Виминацијума, Зборник радова књиге 4–5, Народни музеј Пожаревац 1990, с. 133–148.

Сахрањивање. Прилози. Трачки коњаник на саркофазима (повезано са схватањем хероизма покојника и веровање у бесмртност душе).

Ђорђевић, Тих. Р.

Архивска ѡраћа за насеља у Србији у време ѡрве владе Кнеза Милоша (1815–1839), Српски етнографски зборник XXXVII, Насеља, књига 22, Београд 1926.

С. 30 – Камендол – село, с. 82, 98, 135, 228, 383, 385, 530, 541 – каменница (синор, вода, село, цесарија, предео). С.583 – Камењееане, место среза. С. 16, 360, 383 – Каменичани –становништво, досељеници, становници насења, исељеници, бегунци.

Ђорђевић, Тих. Р.

Вамѡир и груѡ абића у нашем народном веровању и ѡредању, Српски етнолошки зборник LXVI, Жив. и обич. народни., књига 30, Београд 1953.

с. 43 – камен, воденички, заштита од вампирења.

с. 99 – камење, с њиме се бију здухачи.

Ђорђевић, Тих. Р.

Вештица и вила у нашем народном веровању и предању, Српски етнолошки зборник LXVI, Жив. и обич. народни, књига 30, Београд 1953
Камен Живи, у њему је маст вештица, с. 32; шупаљ, заштита, с. 41;
Каменица, назив вештица кад је њено име неће да спомене, с. 6;
Каменоване вештица, с. 44–46, 50, 51; камењаци, по њима живе виле.

Ђорђевић, Тих. Р.

Зле очи у веровању Јужних Слобена, Српски етнографски зборник LIII, Жив. и обич. нар. књига 23, Београд 1938, с. 227 ид.

227 – *О драгом камењу* које носе јунаци из народних песама као заштиту од болести, рана, погибије. С. 132 – камен, заштита кошница од урока. С. 189 – из перчина *као хамајлија*. С. 250 – *драги камен*, камен св. Павла, види громовна стрела. *Камен* урочни као хамајлија, С. 251 – урочник као хамајлија, С. 109 – каменорезац не казује куда ће, да му се посао не би урекао.

Ђорђевић, Тих. Р.

Једна казна за жене, Наш нар. живот, књига II, Београд 1930, 156–160.
Камен о врат „ономе који је осуђен на смрт и над којим се казна извршавала бацањем у воду“.

Ђорђевић, Тих. Р.

Кривичне празноверице, Гласник Скопског научно друштва, 12, Сопље 1933, с. 303–306.

Шајал камен. С. 305 – III „Име празноверице и да би се избегле зле последице од кривоклетства најобичније је држање камена под појасом *за време заклейве*, кад хоће крива да се закуну, „метну себи под *појас камен*, па онда верују да каштига за њину кривњу неће у њих него у камен“ – Исто тако и у Заплању код Ниша, Пожаревцу, Битољу и др.

Ђорђевић, Тих. Р.

Лејенда о постанку Говедарова камена, наш народни живот, књига X, Београд 1934, с. 110–111.

Говедар баба на Овчем Пољу. *Велики камен* на граници села Амза Дејли (Ковачевац) и Ерцели, који зову Говедаров камен. Њему на Ђурђевдан долазе жене и људи који немају децу. Ломе од њега по мало и ако успеју добиће деце. Кад камена дају обећање да ће заклати курбан, што касније и учине.

Даље да је султан нашао своје дете које је било замењено са Циганком и на месту на коме га је нашао, оставио за споем велики камен који назива Говедар баба, јер му је ту дете чувало говеда.

Ђорђевић, Тих. Р.

Незнано пробље у Жајубици, Старинар, орган срп. археоло. друштва, н. с. III, Београд 1908, с. 161–171.

Поред осталог и *крујном*, *џрубом камену*, ликовима, натписима, записима, распореду и др., називима села: Камидовац, Каменово...

Ђорђевић, Тих. Р

Неколики самрџни обичаји у Јужних Словена, Годишњица НЧ XLVII, Београд 1938.

С. 159–160, (Умирање). Св. Аранђео, душа, св. Петар, „Иди реле Богу..., нађи округао камен и донеси га овамо“. С Аранђео... „Разби тај камен, рече му Бог, св. Аранђео га разби и нађе да усред камена гамижу два дрва“...

С. 181–91 – нарицања, 185 „Суза из камена ударила како жалостиво матери нариче за сином...“

Ђорђевић, Тих. Р.

Неколико самрџних обичаја у Јужних Словена, Годишњица НЧ, књига L, Београд 1941, с. 147, 151, 175.

Гробља у старо време око цркве, „гдје с којим каменом крстом“. А а бивало је сахрањивања и ван гробља, на неком омиљеном месту. На старим *каменим* надгробним споменицима..., изрези и записи да мртава почива на сопственој земљи. Разни примери камених споменика, у брду, на брду. Разни примери сахрањивања и спаљивања надгробног камена. Сва Васојевићка нахија „осута је мраморјем, простим камењем без натписа,...“ – Погинули од грома сахрањивани су на месту погибије. Стављани су или киљани (камени споменици), већи од главе, мањи од ногу. У селу Радујевцу у Омољу, не међу камени крст већ му стављају *дивљи камен* (неотесан, необрађен). Кучи, уз киљац иде камени гробни белег. Гробни белег код хришћана над главном умрлога ..., као Турци, исправљајући га чело главе и код ногу. У колашину, гроб се поред знака код главе, ставља и мањи камен код ногу.. Различити *назив џробној камења* у народу, крст, камен, белег (гробни и надгробни), мрамор, киљен, каменица, крс, спомен, споменик, циљ. Белези су од различитог камена (у зависности од места терена), гранит, мермер... Доношење камених надгробних крстова (из Студенице) од студеног мермера, коме ни белези – различитог облика (просто грубо камење, мало отесано, понекад зашиљено, груби камени стубови, или четвртасти ступци, веће ширине него дебљине са зарубљеним овалним троугловима..., различите величине и облика. Понекад камени стубови су покривени четвртастом каменом плочом која штити натпис и орнаменту... Камени белези различити и по орнаментима и по сликама...

Ђорђевић, Тих. Р.

Неколико старих срџских записи и нађијиса, Старинар, Орган срп. археол. др., н. с., год. IV, 1909, Београд 1911, 143–149.

Гробља, гробни споменици, гробни камени – опис, гробне плоче – натписи...

Ђорђевић, Тих. Р.

Неколико старих српских записа и написа, Старинар, год III, Београд 1908, 151–159.

Између осталог и о каменим споменицима и крстовима.

Ђорђевић, Тих. Р.

„Оброк“, Бранково коло 1897, Наш нар. жив. књига X, Београд 1934, 113–116.

Велики камен култ поред школе – натпис – писмо. Доживљај у разговору са мештанима села Мокре у Пиротском округу.

Ђорђевић, Тих. Р.

Полајање самрџника на земљу, Прил. за књ., јез. иситор. и фолклор XVI-II/1–2, Београд 1938, 468–474.

Немањина жеља да пред смрт буде положен на земљу – на пространу асуру, а да му *пог главу сјавае камен*, да тако сачека смрт...

Ђорђевић, Тих. Р.

Природа у веровању и предању нашега народа, књига I, II, САНУ, Српски етнографски зборник LXXI, Жив. и обич. народни, књига 32, Београд 1958, с. 82 и Српски етнографски зборник LXXII, Жив и обич. народни књига 33, Београд 1958, с. 149, 178, 180.

Камење у веровању, домамљивању, доношењу кише – обредне радње. Камен, змијин, лековит. Камен драги, поседују га змије. Обред, радња у току лечења змијним камењем, од змијског уједа. Опис змијског драгог камења. Човек коме пође за руком да змији одузме драги камен, постаје срећан..., веровања, радње и празноверице у вези змијиног драгог камења.

Ђорђевић, Тих. Р.

Природа у веровању и предању нашега народа, Српски етнографски зборник LXXII, жив. и обич. народни, књига 33, Београд 1958, с. 249.

С. 149 – камен, змијин, лековит. Лечење људи од змијиног уједа. Змије луче лепљиву масу која се стврдне у чврст камен (облик, боја). У француској, приповетка о крилатој змији, која има дијамант. Змијин драги камен је врло сјајан. Змија од злата са алем каменом драгим на глави. У змије је драг камен велики као јабука. Живе од њега лижући га. Одужимањем драгог камена од змије, постаје се срећан. Змија се не сме убити док јој се не узме дијамант. Бесцели камен, драги камен, „каменче“ (камичак) „од љута змија из главе нема цена“. Ко га има може разумети говор животиња.

С. 178–180 – камен драги, поседују змије. С 212 – камен каптарови, „капе на кошницама“-

Ђорђевић, Тих. Р.

Световска пробаља (Славиа, Праг, 1929); Наш нар. живот, књига II, Београд, 1930, 106–116.

с. 110 – „*На месту* погибије, неко *побије камен*. Како је камен био у долу (долини= то и село добије име Камендо“. С. 113 – у по брда један, на

врх брда још два камена (Где ко умре, онде га и сахране) Камен, обележје гробља. С. 114 – Надгробни камен Гаврин. С. 115 Грубелјин камен. Веровање у вези са преношењем мртваца.

Село као суд у нашем народном обичајном љаву, Зборник Филозофског факултета у Београду, Београд 1948, с. 267–291.

Поред осталих казни и проклињања уз каменовање (убијање и засипање камењем), због убиста, крађе силовања, неверства, ванбрачног зачећа, проглашењем за вештицу и др.

С. 271, 272, 273, 280, 283, 284 – поред осталих и у градовима североисточне и јужне Србије примењиван је исти поступак као већ наведени.

Ђорђевић, Тих. Р.

Темија, Карацић за 1900, 185–187.

Правни обичаји у Срба. У срезу нишавском, округа пиротског, *јомила од камена*, коју народ гради као знак *јроклейсиња* над неким.

Ђорђевић, Тих. Р.

Шта значи камен о вратију? Гласник скопског научног друштва, књ. I, св. II, Скопље 1926, с. 528–530.

Саопштење Лазе Поповића, директора гимназије на Цетињу, који вели „да је последњи који је с каменом о врату дошао да тражи заштиту код кнеза Данила био неки Марко Влаховић, зидар из Црмнице, и да је због тога био по закону кастигат“. Чл. 65. Законика Данила првог, Књаза и господара слободне Црне Горе и Брда, установљеног године 1855., на Цетињу. Одредба „који би Црногорац или Брђанин по данас дошао суду на жалбу са обешеним каменом о врату, био прав, или крив, биће телесно кастигован“. О разним причама и препричавањима у вези доласка на жалбу са каменом о врату књазу Данилу или Врховном суду, и одредбама „тјелесног кастига“. Одакле је донет обичај вешања камена о врат (порекло= О камену о врату у народним песмама које је прибележио Сима Милутиновић. Да се не види зашто се носио камен о врату и шта је он заправо значио.

Ђурић, Владимир Р.

Промене у насељима у ФНРЈугославији, Српски етнографски зборник LXXIV, Насеља, књига 36, Београд. 1960.

Камена кућа, 262, 289, 309, 319, 342, 367, 373, 381, 382, 383, 385.

Каменица, срез у Србији, с. 355.

Каменик, град у Словенији, с. 326,328

Камнишка Бистрица, с. 326.

Камнишка Равница, с. 323.

Ђурић, Војислав

Анџолоија народних јуначких љесама, Српска књижевна задруга, Београд, 1969.

Женидба кнеза Лазара, с. 200....,и извади од злата јабуку“. „У јабуци *шти камена граја*“

Зидање Раванице, с. 210, 211 – Милошева беседа,... „повадиће то драго камење“...„Да копамо мермера камена, да градимо цркву од камена“,...и наше ће задужбине служит...“ од камена ником ни камена“ -
 Бановић Страхиња, с. 238, 241, 246, 247, 250... и живљем огњем попалио, „и најдоњи камен растурио“. Па заузда ђемом од челика пред своје га води у авлију *бинекџаши бијелу камену*“ ...Ти соколе „Страхињићу Бане *шврђа ми је вјера од камена*“. Цар лазар и царица Милица, с. 259...Кад то виђе царица Милица, „Он паде на камен студени, она паде па се обезнани“. Марко Краљевић познаје очеву сабљу, с. 290... на сабљи су три балчака златна, “ у балчачим’ три камена драга“. Марко Краљевић и ..., с. 311, 314, 317, ... „на синији оплетена гуја“, ... у зубима држи драги камен, поред ког се види вечерати,... и даду ти сабљу оковану, на којој су три балчака златна и у њима три драга камена“,...Скаче Нуста под њим бедевља испод ногу камен излијеће“, „на синију исплетена гуја повисоко главу издигнула, у зубима држи драги камен код кога се види вечерати...“ итд., кроз све следеће песме провлачи се камен, камен, сињи, камен драги, на с. 322, 323, 353, 354, 365, 366, 367, 401, 419, 424, 426, 427, 460, 461, 498, 504, 505, 507, 509, 514, 542, 545, 551, 566, 568, 572, 607, 608 – *алем калем драји*, три камена драга, два камена трага, камен сија драги, камене пећине, камени катапод, каменом гује, започешће камена с рамена, камен дође Кајици војводи, што би снаге кему предаде...

Ђурић, Војислав М.

Ђужбалица у свейској књижевности (докторска дисертација), Београд 1940.

с. 97 – *свекрва јој сијуден камен*, 101 – типови надгробних споменика са извајаним рукама подигнутим у вис, које траже освету.

Ђурић-Козић, Обрен

Шума, површ и Зупци у Нерцеговини, Српски етнографски зборник V Насеља, књига II, Београд 1903.

Каменице, 1207 – земље, пашњаци, шуме.

Ђурић, Наталија

Налази са неолићској локалитетима Кремен, Зборник народног музеја Ниш, бр. 2, Ниш 1986.

С. 10–15 – Камена оруђа, десет секира, две рађене из беличастосветлосивог камена. Камена секира од белог, лаког шупљикавог камена-магнетита. Облици секира. Глава Фигурина, фрагментована статуа. Остале камене секире.

Ebert, Max

Reallwixikon der Vorgeschichte, vidi pod Grabstelle, vierter band, zweite Hälfte, Berlin 1926, с. 492 ид. *О надгробном камену* у који се склања душа покојника, умирује је и дозвољава јој да даље лута, или је то пак предмет на који ће душа да слеће у виду птице.

Елезовић, Глиша

Турски сјоменици, књ. I, св. 1, Београд 1940, напомена 1 – Топоним *Циџански камен*.

Елементи етноветерине на јужном Кучају, Јован Туцаков и др., Народна здравствена култура у СР Србији, св. 3, Београд 1980, сл. 48.

Североисточна Србија (Кучај), бајалица узме три камена, када овци отекле виме, изговара одређене речи, после овога каменове стави на исто место, или их баци у воду.

Елиаде, Мирча

Светло и профано, Замак културе 5, Врњачка Бања, 1980, с.763.

Специфичан начин постајања камена.

Елиаде, Мирча

Стируктура симбола, Трећи програм, бр. 51-IV, Београд 1981, с. 328.

Присутност округлог облика (асоцијације на Сунце) и рупе (у диску) у шупљем камену. Види соларну и сексуалну симболику), „окретања“ „врћења у круг“ – одлика кретања демонских бића (нечиста сила). Отвор у камену, као женски полни орган, али као уста – магијско провлачење детета кроз шупљи камен и кроз уста вука, тзв. „зев“...

Eliade, M(irča)

Traité de l'histoire des religions, Paris 1947, с. 28, 38, 57, 182, 195, 197, 233, 234.

О тотемистичким реликтима области религије. *Веровању* у мистичну везу између људског живота и појединог дрвећа, *камења*, земље, ватре, воде, животиња. О објектима добрим и штетним, непосредно везаним за човеков живот. О приписивању *моћи* „сјановијном“ *камењу*, усамљеном камену. Седење на становитом камењу, бирању кума детету--- становитог камења. Моћ откривања греха, посебно *моћ шуљеје камена*, „бачица“ – млеко, лечење стоке, „речан“, „бојан“, камен у лечењу свих болести код стоке. Гатања, мађијске формуле. О табуисаном дрвећу и камењу. Анимистички елементи. Настањивање камења. *Извор – камен, камен прома...*Поштовање становитог камења у вези са еветитељима. Скидање урока са стоке, заштита од уједа змије...

Enciklopedija Jugoslavije, књ. 5, Leksikografski zavod, Zagreb MCMLXII, 181–184.

Каменград, село у срезу Сански Мост, Босна.

Каменица, I, планина у Македонији (Малеш). Каменица бр. 1809, село (код Ниша). Каменовање, колективно извршавање смртне пресуде (засипање кривца камењем, чињење гомиле). Камна Горица, насеље југоисточно од Бледа, на потоку Липници, Камник – град у Словенији подно Камнишких Алпи.

Enciklopedija Jugoslavije, књ. 6, JLS „M. Krleža“, Zagreb 1990, 655.

Камен, палеолитско насеље на ниском каменом бријегу повише ушћа реке Усоре у Босни, откривено 1949. Прво насеље са палеолитским културама у БиХ.

Каменград, средњовековни град у Жупи Сани (Сански Мост). Каменик, планина у Црној Гори, северно од Титограда, Камељашевић, Анто, радника.

Ердељановић, Јован

Брајноножићи. Племе у црногорским брдима, Српски етнографски зборник XII, Насеља, књ. VI, Београд 1909.

Камена лава, врх и метех, 453, 477, 480. *Камена стџрана*, 452. Област, земљиште, селиште, катуни, врх брда, планине, област – граница.

Ердељановић, Јован

Доње Драгачево, Српски етнографски зборник IV, Насеља, књиге I, Београд 1092, с. 76–81.

Назив белџа, гробној камена у народу (крст, камен, белег – гробни и надгробни, мрамор, киљан). Надгробне плоче (камен). Мраморје. Тврди и меки камен, израда, украси, шаре, исписи. *Часна шпџеза од камена*. Трагови старих путева – калдрме (калдрмина, калдрмчина).

Ердељановић, Јован

Етнологишка траја о Шумадинцима, САНУ, Одељење друштвених наука, Српски етнографски зборник LXIV, Расправе и грађа, књига 2, Београд. 1951.

Каменар место код Вел. Крчмара, с. 43. Каменац, место у Орашцу, с. 56. Камендо, село у Старом Влаху, с. 15. Камендолци, род у Старом селу, с. 15. Камени оглавак, вис у Даросави, с. 28. Каменорезац, самоуки, с. 103. Камењари, род у Великој Плани, с. 59. Камење, надгробно, с. 13, 85, 89.

Ердељановић, Јован

Кучи – њлеме у Црној Гори, Српска краљевска академија, Српски етнографски зборник VIII, Насеља, књига IV, Београд 1907.

Географски и етнографски називи:

Камене долине, земљишта, с. 89.

Каменица Никина, вода, с. 97.

Ками Пободени, земљиште, с. 97.

Ками Радованов, земљиштем с. 47,

Ками Радојев, земљиште, с. 94.

Каменица, вода у камену, с. 83.

Каменовање, обичај, с. 221

Ердељановић Јован

Посџанак њлемеа Пиџера, Српски етнографски зборник XVII, Жив. и обич. народни, књига 10, Београд 1911.

Камена гомила (или набачај): 283, 329, 339, 340, 343, 347, 367, 369, 374, 390, 405–409, 419, 428, 429, 433, 440, 444, 471, мањи-већи, више-ниже (20 X 4–5), називи, имена растурених, распаднутог камења, као доказна материјална вредност.

Каменик, врх на планини Каменику, с. 393. Каменик, планина: с. 244, 250, 269, 270, 271, 389, 392–394, 434, 462.

Камен Студенац, вода, 424.

Ердељановић, Јован

Штара Црна Гора, Етничка прошлост и формирање црногорских племена, Српски етнографски зборник XXXIX, Насеља, књига 24, Београд 1926.

Камена Главница, с. 260, 265, у Бајицама (Браство, насеље име).

Каменар, село у Боки, с. 360. Каменаровићи, браство у Доброти у Боки, с. 297, 335, 452, 496, 594.

Каменито Присоје на Угнима, с. 296 – граница – међа.

Каменице, удубљење за скупљање воде, с. 492, 493, 520.

Каменица, вис у Лимљанима, с. 1265.

Каменица, мртва вода у Бајјицама, с. 265

Каменица, на Угнима, с. 296.

Каменица, жива вода на Ловћену, с. 408.

Каменица, земља у селу Грабу, с. 595.

Каменица, до у селу Рисаном Долу, с. 602, 608.

Каменица, Боришина у Хумцима, с. 230, 238, 283, 284, 306.

Каменица, Иванишевићам с. 241.

Каменице, село, с. 131.

Каменице, у Милојевићима, с. 521, 522.

Каменички До у Драгоми – долу, с. 537.

Етно-културолошки зборник, књига IV, Сврљиг 1998, с. 332 – слика, храњење коња на „столовном камену“

Живановић, Радоје.

Смех камења, Расковник, год V, бр. 18, Београд 1972–73, Београд-72, с. 257 (песма).

Живковић, Гордана

Народна медицина у Књажевцу и околини, Гласник Етнографског музеја, књига 62, Београд 1998, с. 169–170.

Плави камен у лечењу заразних болести. Камен (шупљи камен „столован“) у лечењу оболеле деце, од клинова – бруха, провлечење деве, делова одеће.

Живковић, Гордана

Народна медицина у околини Зајечара у XX веку Гласник Етнографског музеја, књига 42 (Зајечар и околина), Београд, 1978.

Магија у народном лечењу. С. 495 – бајалица, басма, мазање болног места: „ако си дошао из камен, у камен да се вратиш“, Бесма од црног пришта „долака“. С. 496 – Басма од „пљуску“ (зубна фистула) – „ако ј’ каменка у камен“. С. 486 – Минерали и хемикалије – „плави камен су стављали на ошугана места, на камен“.

Живковић, Душица

Годишња обредна традиција у Књажевцу и околини, Гласник Етнографског музеја, књига 62, Београд 1998, 106

Развијени култ камена и култ коња – археолошки налази – камени крст са рељефом Св. Ђорђа у селу Вртовцу – у основи има култ Трачког коњаника (М. Филиповић).

Живковић, Душица

„*Молишва*“ – сеоска колективна жртва, Етнокултуролошки зб., књига II, Сврљиг 1996, 165, 166, 167

Ритуално се изводи код каменог крста – „записи“. Специфичност ритуала: на каменом крсту, испред кога се обавља ритуално клање „молитве“, рељефно приказан лик дрвеног култа „Трачког хероса“ – на коњу,... Окупљање мештана на Ђурђевдан код каменог оброка (крста) у ћелији (каплеи) на заветну молитву. Домаћин који се бира сваке године, које молитву испред каменог крста – записа...

Живковић Душица

Предања и лејенде о настјанку Књажевца, називима села и њиховимима и његовој околини, Гласник Етнографског музеја, књига 62, Београд 1998, 294, 296, 300, 304, 306, 308, 311.

Ороним Болван, *камени масив* у близини Бање. Прво камено купатило...Ограда села каменим зидом висине 2 метра. Гробље са великим каменим плочама и урезаним крстом на Грбиној глави; још старије гробље са каменим необрађеним плочама без натписа. Село испод...и големога камена. Најстарији камени запис на крсту посвећеном Спасовдану. Велики камени споменик Милошу на месту где је била кула. По крсту урезаном на Агиним леђима, на месту погибије и данас се зове крст. О каменом запису Спасовдан у центру села из 1090. године. Равно Горје, село испод орловог камена и хајдучког камена. Рутовци, место где је данас капела - ћелија са каменим крстом, рељефно украшена, посвећеном св. Ђорђу.

Живковић, Т.

Речник њиројској говора, Музеј Понишавља Пирот, Ниш 1987.

с. 64 – камење (комење), каменчек, каменчићи, каменчић. Комик – камен, Камик, село у околини Пирота. Камичанин – камичалос, камичак-Камичање – становници Камика.

Жугић, Игњат

Две лејенде с Дурмићора, Расковник VIII, бр. 27, Београд 1981, с. 39.

Ђевић камен – легенде о камену и месту.

Жујовић, Јован

Камено доба, Београд 1893, с. 207.

Појава првих људи. Првобитна станишта (31–45) – Камено доба и његова деоба на старо и ново. Деоба старог каменог доба. Кремен) С. 61 – палеолитско камено оружје. С. 65 – клесане камене алатке. С. 66 сечење камених оруђа, велике грађевине, камени споменици. Глачање камена. Израђивање секира и батова. С. 69 – глачање камених секира, агрубо клесане брадве, камени ножеви, шила, копља, тучкови, стругала (приморје). С. 76 – Језерци – оруђа од неглачаног камена (стреле, копља,

ножеви, тестере). С. 82, 83 – камене глачане алатке. С. 86–117 – Камено доба у свету. С. 171 – камени алат (занати). С. 187 – Велике камене секире (земљорадња).

Законик Владике Пејира I, Из Годишњице НЧ, књига XXXIX, Београд 1930, с. 43–71.

О одржавању казне каменовања у Црној Гори – (допринос Законика Владике Петра I – прописивано каменовање као казна за убисто), у исламском праву (шеријат) – каменовање као казна за прељубу.

Зборник судских закона ...за Крањевину Црну Гору, Цетиње 1912, II, 47.

„Који би Црногорац или Брђанин по данас дошао суду на жалбу са објешеним каменом о врату био прав или крив, биће тјелесно кастигат“.

Здравковић, Адам

Ту се остјени, шћу се окамени (бајалаица из села Брђевца, Развитак бр. 2, Зајечар 1968, 36–38.

Од великог поганца. Од вечерњаче. Од жутног огња. Од издата. Од металке. Од напрата. Од подљуте. Од падавице. Од урока. Од вампира.

Зејак, Бранко К.

Планина и живоић на њој, Београд, Етноантрополошки проблеми, монографије, књига 25, Београд 1999, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Београд, Београд 1999, с. 31, 33, 38, 39, 41, 58, 59, 61, 63, 66, 67, 77, 82, 90, 93, 97, 100.

Комитска бусија (свећење камењем) Бацање камена с рамена – металка и бацаљка. Камењари. Расути бели кршеви – планински бели камен, белен и умиван ко зна од када – по ливади присут „бисер и драго камење“. Филигранисти – плетења анајлепштих огрлица аод срме, злата и драгог камења. Крст од камена (1234) – окречено бело, да се са велике дањине види (Крижевац). Село Камена Гора на планини Јавору. Збирка песама „Ласта у митраљеском гнезду“ – Црни Врх изнад Камене Горе. Јадовник – лепота, пут белог камења – песма из срца испеване и са радошћу се певају – једновичне од камена. Уз подигох камен стену. Колиба гријалица у којој се највише борави – ту је и огњиште од камених плоча. Перионица од камених плоча, челични и студени камен, камена удубљења и вода. Игре – бацање камена.

Зечевић, Слободан

Завештина у североисточној Србији, Гласник Етнографског музеја, књига 36, Београд 1973, 43–65

С. 45 – радње под записом, кићење, чин... и *камени крсѿ*, ставља се и воће и цвеће. С. 46 – да је под записом *редовно камени крст* или другојачије обликован камен, може их бити и више. С. 50 – Орнаментисани камен на запису села Мокрања. С. 51 – Запис у Радујевцу – *камени крсѿ* између два дрвета (светиња, чувар села од града, олује, грома). С. 53 – Камена плоча – запис у порти цркве, Дупљане, подигнут на каменим месту, где се по народном веровању налази змијарник (станиште змија). С. 59 – ритуално клање брава под записом, води се рачуна куда ће истећи крв

животиње, *што је данас камен* или..., камени облик под записом (камени крст, камени стуб), стари камени жртвеник у њиви села Боровца. С. 63 – паралела култа мртвих и одредима за кишу, римски Лапис маналис - паралела каменом крсту испод записа. Камен се у процесији уносио у град при ритуалу за изазивање кише. Навив камена – извод из речи мане (преци). Камен у употреби за ритуал кише. Камени крст испод записа. Функција жртвеника, могућа првобитна функција станишта предака.

Зечевић, Слободан

Култи мртвих и самртни обичаји у околини Бора, Гласник Етнографског музеја, књига 38, Београд 1975, с. 147–169.

Празан гроб – сахрањивање одела покојниковог, ако тела није било. На гробу се подизао *камени сјоменик* „како би душа имала где да се смири“. Ликовна представа покојника на споменику.

Зечевић, Слободан

Мишска бића српских њредања, Београд 1981, 157–161.

Тодорци – коњи и јачачи – „коњски велигдан“, коњска слава. Трачки коњаник, олтар, трачки херос – повезаност са Тодоровом суботом и тодорцима.

Зечевић, Слободан

Самртни ритуал и неки облици култи мртвих у сјановнишћива влашкој говорној језика Крајине и Кључа, Гласник Етнографског музеја, књига 30, Београд 1967, с. 52, 54, 56, 64.

Умирање и сахрана. Полагање мртваца у сандук и шта се све стављало испод мртваца. Веровање, да се душа поред осталог, после смрти настањује у *дрвешћу или камену изнад гроба*. Учесници поворке и обишћење после сахране. „Пуаштање воде“, *илајино и камен* на дну речне обале...Резервисање места за столом за покојника. Годишња помана, надгробни споменик покојника, веровање да се душа после привременог смештаја у љиви изнад гроба, *сели у камени сјоменик*.

Златковић, Драгољуб,

Микројојонимија слива Височице – средњи Висок, Пиротски зборник 23–24, Пирот, 1998.

С камена струга – Пашњак; венац стена испод којих не пада киша („патклапчине“)... Камени мост – в. Мали мост, с.194, 195 (Велика Лукања) каменац (гос, зав) – извор, шума, пашњак, с. 203 (Гостуша). Каменац-шума, ливаде, њиве. Појило са врла старих каменим коритом, стене, с. 216. Камик – честар стене, с. 217. Камик (испод села) – ливаде, њиве, с. 226 (Копривиштица). Камик – циганско гробље, 231 (мала Лукања). Каралакамик – њиве, с. 238 (Паклештица).

Златковић, Драгољуб

Ижа, Гласник Етнографског института САНУ, књига XLIX, Београд 2000, 115–118.

С. 116 – Огњиште, облик, величина, изглед „оивичено је“ вечоло, погодним камењем или каменим плочама,....„У ивици се угради и неколико каменова погодних за оштрење“.

Златановић, Момчило

Кулина месџа на јују Србије, Врањски гласник, књиге XXIV-XXV, Врање 1992, с. 141–158.

III. Камен у веровањима и обичајима. Поседује и велику симболичку вредност. На југу Србије, више остењака, светих каменова и шупљих стена, код којих се изводе обредне радње (камен Крклар, Момин камен, фигура девојке од камена на брегу, близу моравског пута, Девојкин камен, две стене – два брата, врањски камен, шупљи камен и др.).

Златановић, М

Речник љовора јужне Србије, Врање 1998 – (под камен...)

Ivanišević, Franjo

Polica, narodni život i običaji, Zbornik za nar. živ. i obiç. Južnih Slovena, knjiga IX Zagreb 1904.

С. 113, 114 „Жаба кад зап’уне“ лек је у везивању болести за *камен*. Граница на на пасади – лечење.

Ивић, Ј. П.

Мејдан, Из црногорског живота, Братство, књига IX-X, Београд 1902, 373.

Верена девојка кад би се другоме дала завести, заједно са заводником осуђује се на *каменовање*.

Илић, Душан

Камено њоздрави (путопис), Расковник, год. II, бр. 4, Београд 1969, с. 49–52.

Илић, Радомир

Ибар. Анџројџеоџрафска џроучавања, Српски етнографски зборник, књига VI, Насеља, књига III, Београд 1905.

Каменарство, с. 567 – врста занимања

Камен, село у Ст. Србији, с. 606.

Каменито Брдо, заселак Тадење, с. 616.

Каменска, заселак, с. 605, 620, 621, 626, 660.

Камењача, место, с.613 – преглед досељеника по местима.

Камењани, с. 620/621 – заселак.

Назив имена – поља.

Илић, Радомир М.

О љубићским селима, Српски етнографски зборник књига V, Насеља, књига II, Београд 1903.

Каменарство, с. 35, 53, 57.

Камешница (село у Новопазарском санџаку), с. 63

Врста занимања. Надгробне плоче. Камен за зидање.

Исаковић, Марко М.

Тијесни камен, Караџић за 1900, Алексинац 1900, с. 88

Народно предање – прича. Тијесни камен код Лешнице. После свађа цара Трајана са женом, реши да је убије. Сачека је на чуту по планини и баци се каменом да је убије. Замах је био велики, па је царицу пребацио и камен *йадне* даље од планине. Царица реши да се освети цару, оде *код камена* који је од пада био напукао и на пукотини прошапће: „У цара Трајана козје уши!“ Ту се још ноћу појављују виле и вампири и понекад се чује да нешто говори: „У цара Трајана козје уши“.

Историја српског народа, књига III, I, том, Србипод туђинском влашћу 1537–1699.

Каменско, место, с. 460, 479. Камен место, с. 349 (приморје). Каменград, град 498. Каменица (код Огулина), место 453. Каменица (Сремска), 134, 537. Спаљивање српских места, бацање камења у реку, да се разбегне становништво, ако се врати не може се ничим користити.

Историја српског народа, књига V, први том, од првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878, Београд 1981.

Каменица (Ваљевска), 153.

Каменца (Нишка), 49, 50, 52, 222, 223, 225, 242, 244.

Каменица (Пиротска), 479.

Каменски, гроф руски, 52.

Историја српског народа, књига V II том, од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878, Београд 1981.

Каменица Сремска, 12, 76, 86, 399, 462. Угледна српска трговачка кућа Каменци. Српски војни логори у Каменици. Радичевићева поетика оријентација столови женски као каменички.

Историја Црне Горе, књига прва, од најстаријих времена до краја XII века. Титоград 1967, в. РН, 13, 336, 337

Каменари, Камењача, Каменик, Камено Поље.

Књига III, од поч. XVI до краја XVIII в., том I, 1975, с. 9, 506, 401, 402, 403, 404, 407.

Каменик, Каменица, област „Пазар“. Каменаровић Божа, трговац Бокелски, млетачки поданик.

Jadras, Ivo

Kastavština, Zbornik Južnih Slovena, Zagreb, 1957, с. 302.

Шупљи каменови код Хрвата, у дворишту, као заштита од штеточине.

Јајленко, В. П.

Графитији левки, Березони и Оливи, Вестник древнеј историј, 2 (152), Москва 1980, с. 72–99.

Шупљи камен с натписом, археолошки налаз сев. од Дрног мора (из VI в. н.е.). Символично значење натписа на кему (на грчком) „ја припадам камену“, „збогом“ (на различитим странама). По облику и величини, претпоставља се, да је ношен о врату, у култне сврхе.

Јанева, Станка

Каменни релефи в цјаркви и манастџири, Етно-културолошки зборник књига V, Сврљиг 1999.

С. 191, 192, 194, 195, појављивање камених рељефа. Декорација припремљена везивањем каменим изображењем. Враћање камених рељефа у цркву или манастир после обележавања гроба. Приказивање мотива хришћанске симболике. Антропоморфне фигуре са представама типова изображења камена човекове главе извајане по зидовима Римског манастира (1816), по цркви Тројанског манастира (1835)... камена рикша (Чипровско). Каменита пластика по црквама, израз ајединствене хришћанске симболике. Често се на улазима уграда и око прозора појављују камени рељефи. Распоред слике и симболички садржај, пластика, декорација, одраз погледа на свет са дубоким митолошким коренима.

Јанковић, Ненад Ђ.

Астрономија у њредањима, обичајима и умотворинама Срба, Српски етнографски зборник LXIII, Живот и обичаји народни, књига 28, Београд 1951.

Камен, камење: Божији престо од њега, с. 28. Брада постала од њих, с. 18. Драго камење, С. 130. Камење из неба, с. 27–28. Камење испод земље, с. 10. Камење клинасто, с. 46; Камење криво, с. 130; Камење метеорско, с. 27, 28, 130, 134; Небо од камења, с. 28–30; Камење усијано, врело, с. 27, 121, 130, 134; Камење хладно, с. 28–29, 127, 130, 134.

Јанковић, Сава

Жрива зидања у њиосу источне Србије, Развитак бр. 3. Зајечар 1969, 44–52.

Јанчић, Миодраг

Човек њдржава камен и ѡревазилази ѡа, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, 210–222.

Силикати и карбонати – њихова структура и особине. Камен – основни материјал за израду оруђа палеолитског човека. Ватром човек мења састав и структуру камена. Могућност и ограничења керамике. Од опсидијана до оптичких влакана. Природни и синтетички монокристали. Синтетички дијамант и графит. Шта се све може учинити од кварца, од воденичког камена до силикона и микропроцесора. Поглед у будућност.

Јелић, Илија М.

„Васојевички закон од дванаест ѡачака“, Пос. изд. Српске књижевне задруге, књига LXXIII, Београд 1929, с. 22.

Казне батинама за крађу и идење на Цетиње са обешеним каменом о врату ради жалбе књазу Николи. Сматрано је, да је батина само за стоку, за обичну фукару... али не и за људе.

Јелић, Илија М.

Крвна освета аи умир у Црној ѡори и Северној Арбанији, Београд 1926, с. 31, 33.

Место узимања крви (освете) – предмет – „камен на који се наслањају дрва да ватра боље гори“ – огњиште, крв, предмет, само крв треба да каже кад ће доћи време да се убијени освети. Како се врши крвна освета

и где, предмети..., или ће се пак, „дохватити камен“... све оно што и нападнути може да користи у самоодбрани, с. 100 – Посредовање за умир – мирносноца, била би у стању „да и из камена сузе измами“...с. 130 – Пресуде – умирна пресуда. Мирење Морачана и Васојевића – разграничавање територије...граница...Јасенови Бријег, побијен камен и с бријега... и водом, све како „вода иде до Вучетина камена, а с крај ливаде која се зове Вучетин Кам...“ , с. 134, „У прву призвасмо у помоћ име бојје, од куд свака правица, мир и слога извире, а у другој пребисмо главу ка глави и каменом протирисмо (тј. да нико никоме ништа не плати..)“.

Јелић, Илија

Обраколомсѣву с ѿеоријској и ѿрактѣчној ѿледишија, Београд (1928), с. 88

Расправа из кривичног права и правне политике с нарочитим освртом на српско обичајно право.

С. 43,45 – „Јевреји су казнили оба са извршиоца самртном казном. Сем тога они су обљубу веренице били изједначили са прељубом удате жене, па су оба лица, *браколомнике каменовали* (Мојс., V, 22, 22–25)“. „Турци су браколомнике казнили тиме што би их прво ставили у џак, а потом заједно с њим бацили у воду, при чему су за џак *везивали камење* ...да би лакше потонуо“.

Јелић, Илија М.

Шѣа значи камен о вратиу?, Београд, 1931, с. 46.

Историјско-правна студија. Коментар чл. 65 Законика Данила I књаза црногорског, од 23. априла 1855. „Који би Црногорац или Брађанин по данас дошао суду на желбу са објешеним каменом о врату, био прав или крив, биће тјелесно кастигован“.

Тумачења зашто се камен носио и шта је он значио Покушај одговора на питање. О доказима да се на жалбу ишло са обешеним каменом о врату (народне песме, усмена традиција, пропис чл. 65). Зашто се камен носио и шта је он значио, мишљење, претпоставке, објашњења, веровања, празноверице.

Јелић, Илија М.

Шѣа значи камен о вратиу?, Живот и рад 103, Београд 1933, 1422–1448.

Полемика и расправа о ношењу камена о врату при доласку на суд.

Јиричек, Контантин

Историја Срба, књига 1, Београд 1988, 284.

Примена поштовања камена „међаша“. Обележавање сеоских међа – ус-правно, укопано камење, камени крстови... Утврђивање овима одговорности становништва по питању случаја крађе...

Јовановић, Ал. С.

Приносци за историју сѣарој срѣској ѿрава, Други део, Београд 1900,

С. 56–61 – Проклињање на раскрсници путева – учесници држе камен у руци, ударањем једног о други, уз клетву, а затим стављање камења на гомилу („проклету гомилу“).

Јовановић, Александар

Римски надгробни споменик из Новопазарске бање, Новопазарски зборник. књига 9, Нови Пазар 1986, 33–39.

Надгробна стела – опис...ниша са представом двојице покојника..., орнаментика, декорација, фибуле.

Јовановић, Александар

Трајови трачких култова и нашим народним веровањима, Зборник филозофског факултета, Београд, се.: историјске науке, књига XIX, Београд 1997 (Споменица М. Барјактаровића), 128–129.

Камен станца (столовни камен) као елеменат иконографије трачког коњаника. Неосредна веза камена станца са столовним каменом – њихова ијатричка функција. Приписивање изузетне исцелитељске моћи Столовном камену: „на њему се хране и негују „деца“ која се држе“, престајање болести болеснику, вода се столовног камена и лечење, стављање болесника испод стола да би болест стала...„Крмљење коња над каменним столовком о Тодоровој суботи. Ритуално јахање коња – почетак од столовног камена. Приказ Трачког коњаника и олтара... Квалификација камена станца (столовног камена) као гробног белега...

Јовановић, Јов. М.

Законодавство у XVIII и XIX веку у Црној Гори, Архива за правне и друштвене науке, 10, Београд 1911, 376.

Законик кнеза Данила из 1885... пропис казне за поједине преступе, одређење телеске казне за сваког оног који би на жалбу суду дошао с обешеним каменом о врату...

Јовановић, Коста

Горње Драјачево. Антропогеографска проматрања, Српски етнографски зборник, књига XI, Насеља, књига II, Београд 1908.

Преглед географских имена. Камен (у Каони), 353, 374. Камена чесма, извор у Бијелом камену, 387. Каменица, брдо, њива, кременача, 317, 353 – Пашанику (Д. Каменица, Дупци), 381.

Јовановић, Коста

Нејошинска крајина и Кључ, Српски етнографски зборник, књига LV, Насеља, књига 29, Београд 1940.

Каменац, топоним у с. Карбулову, 215. Каменити поток, топоним у насељу села Грабовици, 258. Каменит (с. В. Каменица), 247, 265. Каменица (с. В. Каменива), 265. Каменица, топоним у насељу села Томничих, 159; топоним насеља у селу Михаиловцу, 239; село Велика Каменица, 77, 80, 237. Каменичка Река, 236, 264. Каменичко Брдо, с. Михаиловац, 239. Каменарска Мала, махала у с. Рајцу, 162.

Јовановић, Љубомир

Млава, Антропогеографска роучавања, Српски етнографски зборник, књига V, Насеља, књига II, Београд 1903.

Камена Глава, 251, - вис. Каменица, 358. Каменово 249, 253, 275, 276, 279, 280, 283, 284, 294, 347, 350, 360, 361, 362, 364, 365, 412, 429. Јачи извори. Назив села, земљишта, слојева песка, лапора и глине. Назив села према положају некад или данас. Велике *камене* плоче на гробљима. Делови пута. Гробља, гробишта, места где су некада биле цркве. Називи села, заселака. Приче о имену села. Заветине у селима, салаши, гробља...

Јовановић, Петар С.

Бања. Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, књига XXIX, Насеља, књига 17, Београд, 1924.

Топографска имена: Камен, 106, село Каменица, 37, 105, Село Камењарска мала 29, 95, - назива се по породицама које је њој станују.

Јовановић, Петар

Порече, Српски етнографски зборник, књига LI, Насеља, књига 28, Београд 1935.

Камендол, село у Тиквешу 275, 314. Камендоловци, виси: - Данковци – Камендоловци, р. у Грешници, 314. Каменица, предео између Охрида и Дебра, 274. Камењане, с. у Д. Пологу, 330.

Јовић, Видојко

Скупоцени камен у Анђици, камен и човек, Галерија САНУ, Београд 1990, 134–145.

Мајдани. Мермери. Гранити. Порфирити. Базалти. Мермерни оникс. Трговина и транспорт. Коришћење скупоценог камена. Диоклецијанова палата у Сплиту. Галеријева палата у Гамзиграду, Фишбурн.

Јовићевић, Андрија

Малесија, ЕЗб, књига XXVII, Насеља, књига 15, Београд 1923.

Каменицам село код Скадра, 9, 76, поље, православне породице.

Гомиле (магиле) – од камена су у брдима, земљане у пољу, 13.

Црквине и гробља, 16, 17 – надгробне плоче, смер гробља...

Јовичевић, Андрија

Ријечка нахија у Црној Гори, Српски етнографски зборник, књига XV, Насеља, књига VII, Београд 1911.

Гробни камен. белег у народу, 759. Гробнице, место, 552 – гробни камен. Каменик, брежуљак, 410, 420, 464. Каменски млин, 541.

Јовићевић, Андрија

Скадарско језеро и риболов на њему, Српски етнографски зборник, књига XIII, Жив. и обич. народни, књига 7 (Етнолошка и етнографска грађа), Београд 1909.

Каменило (конац на жрежи о коме виси камење), 198.

Јовичевић, Андрија

Црногорско приморје и Крајина, Српски етнографски зборник, књига XXIII, Насеља, књига 11, Београд 1922

Каменички мост 4, 14, 25 – нека врста границе, међе (од – до).

Каменица, 63, 71 – комунице – топографска имена – село, развалина, њива. Камени Бријег, 66 – назив брега поред села.

Јуришић, Јован

Мешајица од боја Блајословена, Гласник Етнографског музеја, књига IV, Београд 1929, 113–114. Народна приповетка из Млаве. Воденица, воденични камен, дрво што у камен удара, бог, ђаво, мешалица и качамак воденични.

Калуђеровић, З. – Ђурић, Н.

Сврљишка коџлина у праисторији, Зборник народног музеја, Ниш, бр. 6–7, Ниш 1991, 9–18.

Камена оруђа. Камена секира, чекић...

Камен, *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књига IX, САНУ, Београд 1975, 152–165.

Минерални агрегат различитог састава. Особа, чврстог, постојаног карактера, неосетљива, хладна особа. Камен на души, камен на срцу, тешка брига, невоља, мора. Надгробни споменик, плоча, место погобије, белог, Воденични, млински камен... у медицини, емоционално обојени израз (камен, камена). Камени мост. Не њихај се. Камен – срце, камен – груди. Камен међаш. Камен мудрости. Камен спотицања. Убојни камен. Бацати камен... Клету, каменовати. Остати каменом... Камени хладан, неосетљив, безосећајан, немилосрдан...

Камен, *Речник Српскохрватској књижевној језика*, књига II, Матица српска, Нови Сад – Загреб, 1967, 641–644.

Одломљени део стене. Воденични камен, жрвањ, надгробна плоча, споменик Успомене „леже под каменом“. Песнички камен, каменит, непријатна обавеза. Бацати се каменом на кога, кудити, ружити, клеветати. Камен међаш. Први камен... најважнији део... Под каменом (држати тајну). Ко тебе каменом ти њега хлебом. Тешка клетва у проклињању. Стати на луди камен. Створити се каменом. Начињен од камена. Безосећајан, неосетљив као камен, каменасти, каменит, камено – непомично...

Камен, *Свезнање*, Београд, Дело с. 982.

Значење, име. Облици. Поштовање. Веровања. Камен и душа покојника. Прављење фетиша. Култни значај врста надгробног камења. Вештачко справљање камена. Камено доба (алатке, оружје) – подела (палеолити, неолитик). Каменовање.

Камена књиџа предака, види: Николић, Радојка Камена књига предака у издању НИРО „Задруга“, Београд 1979.

Капает, Tvrtko

Podveležje i podvelešci, Naučno društvo BiH, Djela, knjiga VI, Odeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 5, Sarajevo 1955.

Камена, село Невесињски срез. Камените Главнице, зараван, Вележ.

Камените Рупе, падомиште – невестињски срез.

Карамата, Стеван

Благо из камена, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, 192–195.

Драги камен. Гвожђе. Манган. Никл. Кобалт. Молибден. Олово и цинк. Алуминијум. Злато.

Карановић, Милан

Молишва св. Сави кад змија „ујече“, Гласник Етнографског музеја, књига IX, Београд 1934, 100–102. Место „Милун Камен“, у Дежеву. О гостољубивом човеку и злој жени (св. Сава као лекар,...), где жена непознатом човеку даје „Камен му за вечеру“, „Камен му поставља“ и „Камен му под главу“. Кажњавање жене од стране Бога. Молитва св. Сави за оздрављење „завијање пупка“...

Карановић, Милан

Поуђе у Босанској Крајини, Српски етнографски зборник, књига XXXV, Наделња, књига 20, Београд 1925.

Камено, 472, 473 – породица у селу Подгомила, досељеници из Кључа. Камићи, 637, 639 – породица у селу Каљковићима. Кампићи, 652, 653 – породица села Шилковача, Каменград, село 283, 289, 315, 396, 397. Каменица, извор, поточић, заселак 295, 411, 415, 426. Каменјак, брдо, 512.

Карановић, Милан

Саничка жуја у Босанској Крајини, Српски етнографски зборник, књига XLVI, Населња, књига 26, Београд 1930.

Каменград, градина, насеља села у Босни, 261. Каменица, Камичак с. 261. Каменица, врело у Грмеч планини, 281. Каменовац, Каменица, њива у Тур. Биљанима, 294. Камериште, Кременац, врела 303. Камичак, стари град и село на Сани, 261.

Караџић, Вук Стефановић

Географско-статистичко описаније Србије, Даница за 1827, 126–176. Имена села: Камен, Каменица, Каменово 142, 143, 144, 146, 147, 148. Каменари, 150. Камендол, 151. Каменово, 153. Имена села у Србији изван Пашалука, с. 354, 356, 359, 361. Почетак описанија српских манастира, Даница 1826, 35–52 (48–49–32–33); (50–52–37–40). О сахрани на лицу места. Камен ударен у земљу на по брда, а на врх још два таква – умрли су отимајући се за девојку. Камени белег на месту смрти (између осталог и издахнућа деспота Стефана Лазаревића 1427 'тело преношено и сахрањено) а камени белег на месту погибије.

Караџић, Вук Стефановић

Етнографски сјиси, Београд 1972, сабрана дела, књига XVII, с. 630. Кам, с. 272, 277, 278, 292, 296. Камен – 52, 56, 104, 110, 114, 185, 208... други 63, за мељаву 49, четири камена у Јадру које народ зове „Милошево скакалиште“. 324 – веровања у вези са драгим каменом. 376 – врачања у Срему, девојка и суђеник. С. 352 – игра са округлим каменчићима (вршац, Црна гора).

Караџић, Вук Стефановић

Живот и обичаји народа српскога, Српска књижевна задруга, књига 340, Београд 1957.

С. 28 – Благовјест и бабини козлићи, како је „март узео неколико дана у фебруару, смрзао, окаменио бабу и њене јариће. Место у некој планини где се и данас може видети камење, баба у средини, јарићи око ње, с. 77 – За честитост збора и сабора – благослов богомољама, да буду бијеле и лијепе, окићене и оружане с двора *клаком и каменом* ...“. С. 128, 178, 204, 215, 223, 228, 259 – песме у колу пред кућом, „ил су они два камена драга“, јауканице у земљи под камењем. Што остави мајку твоју, мајци ками. Молитва противу „море“ која у сну притиска, гуши,“ – „ни камена каменица...“, пробијање леда каменом и јурњава за св. Аранђелом, под оним љеском ...„има гуја с драгима каменом на глави“. Спавање Марка Краљевића у пећини, где је своју сабљу... у камен ударио, шарац, маховина и сабља и камен. Мазија, вађење усијаног камена из вреле воде, доказ невиности да је што украо ако се не опече...

Караџић, Вук Стефановић

Почетак описанија српских манастира, Даница за 1826, с. 35 ид.

Почетак описанија српских манастира, с. 42 Јовања „...око прозора стоји мајсторски изрезано и ишарано камење, и бијели се“. С. 43 – Преображење...„а око манастира по камењу посију по мало граа и лука...“. С. 46 – Тројица,...„но није моловата, него се види камење и изнутра...“. С. 50 – Савинац...„и сва је од камена срезана...“. „А по ном камењу, по води, стоје рупе (ђекоје) као стопе човечије и...“, „...„Јасеница, сем Дрвенглаве има камен (око три аршина висок, један аршин широк, а једну пед дебео), у врх кога је изрезан крст...“

Караџић, Вук Стефановић

Правише љаџивујушчи совјеи српски, Беч 1882, с. 54.

Камен у животу и обичајима народа српског.

Караџић, Вук Стефановић

Српске народне њјесме, књига I, у којој су различне женске пјесме, Београд 1891.

С. 383 – Камен становити. Становно камење, пјесме бр. 510 и 511, 730, С. 235 – песме бр. 310 – Драги недраги „Студен камен под главу метали“.

Где ко умро онде га и закопати. Камен у по брда (на гробу, момка) она два на брду на гробу момка и девојке. I, 178, бр. 204 – претварање у камен за казну – синови који шаљу мајку у гору да је поједу звериње, буду претворени у камен. Девет сина девет каменова, девет сина девет љутих змија – па се змије по камењу вију.

Караџић, Вук Стефановић

Српске народне њјесме, књига II, Београд 1913.

С. 59 и 68 из песме Ненад Симеун... „Скачу скока, међу се камена“ „...„Прескаче им каменом одмеће“. С. 47 из песме, „Змија младе-

жења“, стих 65 – „камен, краља, да се обрадујеш, обрадујеш од срца породу“, с. 79, песма бр. 17, с. 81 и 82, „Наћи ће те камен становити“ и „Нађоше камен становити“ и „разбише камен становити“, „Па и царе о камен удара“ (крсти златни)... С. 68, 105–116, 119, 121, 122, 128, 144, 190, 192, 193, 196, 261, 326, 328, 382, 393, 394, 473, 475, 494 – да сазидам кулу од камена, да те бацим у камену кулу, и на главу камен дофатио, „мали камен од хиљаде оках“, змије и камен станас, са недара драгим камењем, златни прстен, бисер и драго камење, круна позлаћена, а у њојзи три камена драга – сјаје ноћу како дању сунце, Да копамо мермера камена, Да градимо цркву од камена, од студена креча и камена, плоча камена, „Шути Дужде окаменио се“..., у јабуци два камена драга“. „У зубима држи драги камен,“, „поред ког се види вечерати“. Три балчака златна и у „њима три камена драга“. „Убила га мемла од камена“. „Поцрнио као камен сињи“. „У челенку два камена драга, која сече дрвље и камење, дрво, камен и студено гвожђе (сабља навалија).

Караџић, Вук Стефановић

Српске народне њјесме, књига III) у којој су пјесме јуначке средњијех времена), Београд 1894.

С. 7, 115, 333, 334, 336, 497 – алем драги камен, три камена драга, на балчаку алем камен драги, очи су јој два драга камена, на обличју камен сија драги...

Караџић, Вук Стефановић,

Српске народне њјесме, књига IV, у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу, Београд 1896.

С. 1, 27, 30, 38, 39, 56, 60, 61, 104, 332, 333, 334, – „Да је гуја, под камен би била“, „на студен се камен наслонио“, „То је љута и камена гуја“, „не дамо ти ништа до камена“, „Па побегох Чеву каменоме“, „узми мога камена шићара“, „Та нијесам ни ја од камена“, „Е ћах стићи у брда камена“, „Е ћах јаздит у брда камена“, „Док дођоше у брда камена“.

Караџић, Вук Стефановић

Српске народне њјесме, књига IV, Беч 1882, 325.

...Па окрену стану бијеломе, код стана је ноћу преноћио (код камена).

Караџић, Вук Стефановић

Српске народне њјесме, књига VI, Београд 1899, с. 225.

Наша народна песма и змија од злата која на глави има алем камен граи, према коме се види вечерати, „у по ноћи као у по дана; код гује ти не треба сунце“

Књига VI, Беч 1866, 30–33 – о уништавању гроба, „Па наложи огањ ватру живу“, те изгоре..., ...Да ми нема гроба ни мрамора, VI, 5 „Грешници на оном свијету“ – мерење каменом – Ил ја мерим на камен студени, не би ли га камен притиснуо.

Караџић, Вук Стефановић

Српске народне њјесме, књига VII (у којој су пјесме јуначке средњијех времена), Београд 1900.

С. 74, 96, 118, 129, 217, 218, 243, 245, 248, 249, 251, 319, 321, 322 – „на њима су два камена драга“, „Што је у њој дрва и камена“... „А око ње камену авлију“ . „На некакву камену ћуприју“, „на врху му алем камен драги“, попуњена драгијем камењем... „Два кремена два камена драга“, ... „Да бјежимо брду каменоме“, „Побјегоше брду каменоме“... „Те он покри дванаест камена...“ . „Џевердан по камњу туче“... Пушка кремешача, „С камењем се бјеше загрлио“... „Неће му се камен растворити“ , „Те се опет на камен поврну“, „Само Бога и студен камена“... „За студен се камен заклолио“...

Карацић, Вук Стефановић

Српске народне пословице и друге различне као оне уз обичај узети ријечи, Београд 1900.

С. 156 – Камен воденични боље меље кад се често покива... да и млађи боље случају кад се почесто бију (удри зло, да је горе). Камењак (вук као да би му се уста окаменила да не закоље што). Кам из рече а ријеч из уста (што се рече не може се ласно повратити као и камен кад се из руке пусти).

Ками мајци! Као клетва у Харцеговини и у Црној Гори (Ками мајци, да утећи могу!)

Ками онемо кога бију. Камии онемо ко туђ кам премеће (тешко онемо ко није код своје куће, него туђ посао ради). Камии ти у срце! Клетва у Херцеговини и Црној Гори.

Карацић, Вук Стефановић

Српске народне приповејке, загонетке и пословице, књига I, Београд 1897,

С. 44 – мермер камен – лепо отесан на четири угла. Слуа, колиба, сто, злато...

С. 53 – Цар, драго камење и бисери, мајка и двори (змија младожења). Златоруни ован, с. 71 – девојка, птица, орлово перо, камечак, вода, окамењена галија. Побратимски дарови, 99 – I цекини из камена пређаше! Три јегуље, с. 122 – баба, камен станац, окамењеност. Чудновата длака, с. 127 „а он мучи као камен...“. Кум риба, с. 217 – дете, врат, драги камен, сјај драгог камена, мора, остењивање, крштење. Кум риба и зла свекрва, драги камен, с. 235, 236 – Старац, балота, младић, окамењивање браће, сестара, окамењена браћа, пећина, притца, језеро, вода зелена... Царев зет и крилата баба, с. 276 – роб (красан младић), цилит, бадем велики камен. С. 383 – Што стоји на камену а камен му је на глави. Загонетка и одгонетке, с. 34, 67, 114 – камен, брашно, камен воденични, камен у земљи који никад није користан. С. 148–149 „Тек што у ову авлију улезе, остаде и он и коњ у и пас мртав и окамени се на мјесту где се нашао“. Баба седи на станцу, она окамењује. Уклињање у камен и окамењивање.

Карацић, Вук Стефановић

Српски рјечник, Беч 1818, Перосвета Београ, Сабрана дела, II, 1966.

Камен и све у вези са њима, каменар, каменица, каменити се и др., с. 295.

Српски рјечник... Београд, 1935.

С. 271 – камен отишао на свој камен (своју постојбину), неће да остави својега камена, воденица од три камена. Изађе на камену кулу. Каменит. Каменити се. Ја се чудим и каменим. Каменица – називи села (Срем, Јадар, Кључ, Кладово, Рудничка нахија). У камену ископано. Мјера од камена. Каменица – вештица, кад јој не ваља аиме спомињати. Клетва: да бог да се окаменио. Уста аму се окаменила.. Камен станац – „становит камен“ – камен „који је из земље изникао, па се не може помаћи!. Што значи камен који чврсто, стабилно стоји.

Караџић, Вук Стефановић

Српски рјечник (1852), Сабрана дела, књига XI (1), Београд 1986.

Драго камење, што га носе поједини јунаци из народних песама, које штити од рана и др.

Камен, камена. Па изађе на камену кулу. Каменар, каменара, в. и зидар. Камендара (планина). Каменити се (ја се чудим и каменим). Каменица (називи села, места). Камењак (као да би му се уста окаменила. Камењање... и др. све што се односи на камен и у вези с њим, с. 374–375. Станован – „камен“ – Да од њега сва гора...

Караџић, Вук Стефановић

Црна Гора и Бока Кошорска, Српска књижевна задруга, Београд 1922, 42.

Да до књаза Данила, ни у Црној гори ни у брдима, није било редовних кривичних суда, већ су завађене стране, за сваки карактеристичан случај биране судије по свом нахођењу – да је излажење пред суд *са обешеним каменом о враћу*, чиста творевина политичког уређења црногорских брђанских племена...(нема у књизи).

С. 24 (преглед историје – о потомству Иванову), (Женидба сина Максима) – дарови... на глави јој осам камен драги... 35 – стрелјање за крађу. Камен новац – народ, страх, поштење, част, с. 57 – камен клупа као место око чега се саветовало. Алексинац 1899, бр. 11–12. Марков камен у Свођу, округао, висок 1,5 к. Марко га је бацио на Косово да би доказао неверном Турчину, да га може бацити преко планине, далеко, да Турчин неће видети где ће пасти

Карић, Владимир

Србија, Београд 1887, с. 39–395.

Богатство и вађење каменог угља за гориво. Камен за зидање, печење креча. Стари бели мермер, радионице за израду. Тесање воденичког камења. Клисуре, стране планина и брегова. Сиви, кречни камен. Зидови – тесани камен. Степе, кршеви – карлични камен. Римско камење. Каменица – место, кула. Манастир Горњак, страна од камена крилаша. Бели камен катник. Природне камените вратнице.

Кашанин, Милан

Две црквине код Пријејоља, Гласник Скопског научног друштва, књига I, св. 2, Скопље 1926, 365–369.

Црква манастира Пустиње. Црква у Ивању. Сига и ломљени камен, тесани камен. Велики камени блокови и надгробне плоче. Обичан камен. Тесани камен и плоче румене боје.

Кемп, Р

Healing Ritual (1935), 20.

Да се у нашим причама казује: „Кад другови полазе на пут у различитим правцима, поеску неко стабло или засеку неки пањ, *или огаберу камен* и кажу један другоме, да ће онај који се врати пре и нађе да пањ или стена крвари, по томе знати да му је друг у животној опасности (или погинуо).

Карић, Иван

Двије народне љекарнице, Гласник земаљског музеја, VIII, Сарајево 1896. с. 523.

Басме у лечењу..., „Шта му је под главом било? Камен“.

Кларић, Иван

Неколико народних љекарница из околине Ливна, Гласник земаљског музеја XI, Сарајево 1899, бр. 1, 177.

Лечење онога ко мокри у сну, у кревету *помоћу шуљбеџе камена*, уз одговарајуће бајање.

Shzemenich: *Elemente inris crimininalis hungarici*, pasonni, 1817, 76.

Да је ношење камена било познато и у старом мађарском праву, па је вероватно прешло и у старо хрватско право.

Кнежевић, Сребрица

Враиша, враишнице, кайије и улази – вековна употреба организације и безбедности, Гласник Етнографског института САНУ, књига XLIX, Београд 2000, 79, 81, 82.

„Камените вратнице“..., Монолитне Сунчеве двери исклесане су од андског вулканског камена са ликом бога Виракоче, „...“, Рајска врата, Врата пакла-хада гробљанске капије, према „оном свету“.

Кнежевић, Сребрица

Лик змије у народној уметности и традицији Јуџословена, Гласник Етнографског музеја 22–23 Београд 1960.

с. 92–94 – Лик змије на надгробним споменицима (стећци, крстови).

Везивање змије за покојника и места њиховог пребивалишта.

Кнежевић, Сребрица

Народна медицина у селима Сиринишке жупе, Acta historica medicinae II, св. 1, Београд 1962, с. 121.

Шупаљ камен у лечењу заболелих груди (брадавица).

Кнежевић, С. – Јовановић, М.

Јерменовци, Српска академија наука, Српски етнографски зборник, књига LXXIII, Одељење друштвених наука, Расправе и грађа, књига 4, Београд 1958.

„Каменица“, вештица, 88 – урок, урицање, доношење зла, посебно деци.

Ковач, Гојко

Осврт на стџарине у Зовом Долу, Гласник Етнографског музеја, књига 62, Београд 1998, 354–5, 356.

Манастир Оцртавље (Оцркавље) – порушили Турци. Од манастирског камена зидају џамију. Камен веома добро обрађен. Стара богомоља – минарет зидан од добро обрађеног камена. Рушењем остатака манастира 1948., од камена саграђен задружни дом. Корито очувано неоштећено. Као ћошак од манастира била је камена плоча са отвором кроз који се могла провући рука у корито. Недалеко од џамије налазио се бијен камен стуб. Недалеко од манастира налази се велика скупина стећака (гробница)... на неким су уклесани крстови, а на неким мачеви. Стећци су оријентисани североисток-југозапад. Стећци, крстови, мостови, камене столице. Место Рај као један камени крст, висок 4 м. На стећцима угравиране праве линије, кругови – православно гробље Рај камен, гомила крстова, рупе зидане каменом, као гробнице...

Комар, Горан Ж.

Планинска села Драчевице под влашћу Венеције (1687–1797), Херцег Нови, на Топлој 1997.

с. 81, Камено – „У порти се виђа један стећак који припада класичном раздобљу стећака, а такође гробнице типа „Глоговичких“. Северно западна Бока – Драчевица, 230–250, неки аспекти народног живота. По бокешким планинским селима, као и онима смештеним уз обалу, „необично је низак број надгробних споменика са хришћанским обележјима“. Хришћанске формуле и обележја на крају 19. в., „окомито грубо притесане плоче“. У скупини груписаних каменова, виђају се мањи камени крстови грубо израђени, а на гробовима леже велике камене плоче, поклопнице грубо сечене, тврде орнаментике и без натписа. Стећци, Еванс – келтско надгробно камење, доминирајуће писмо – стара ћирилица, старојеврејска и хришћанска – православна симболика. Грубо отесане плоче окомито пободене крај главе и ногу покојника... Данашњи нагробни каменови, натписи на каменом крсту. Грубо утесани натпис ћириличким словима на великом грубом камену, са специфичним хришћанским симболима занимљивих знака, Гробни каменови без натписа. Камени гробови и крстови грубе израде, грубо притесано камење окомито пободено у земљу. Топоними.. Камено, Каменица, Каменска раван...

Комплексна научна експедиција в северозападна Булгарија през 1956 година, БАН, Софија 1958, 17–19, 188–89, 192, 198, 202

О каменим заветним крстовима истог типа као у крајевима источне Србије. Грађа у радовима филолога, историчара и етнолога.

Кораћ, Војислав

Градишељ и камен, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, 122–132

Изванредна својства камена као природног материјала, чврстина, постојаност, боја, могућност цепања. Размере и број остварених дела у камену. Велика дела класичне Грчке. Обрада и транспорт. Камен у Римској империји. Беле камене фасаде многобројних романских цркава. Занат у камену. Наше цркве у камену. Камен као грађевински материјал у српској архитектури XIV в.,...

Костић, Александар Р.

Драго и полудраго камење, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, 54–59.

Дијамант, Рубин, Сафир, Смарагд, Топаз, Аквамарин, Тиркиз, Гранити, Оливин, Бисер, Аметист, Жадеит, Нефрит.

Костић, Михаило

Белојаланачка коџлина, Беографски институт „Јован Цвијић“, пос. изд., књ. 23, Београд 1970, 155.220.

Заветни крстови, компаративна грађа.

Костић, Петар

Пословице, зајонейке и бројанице у Призрену, Гласник Етнографског музеја, књига V, Београд 1930, 126–137.

С. 129 – Камен је на место тесак (сталност је корисна). Сенци менци на каменци... Ката седи на камене,... Енци, менци на каменци,...

Костић, Софија Н.

Змија у обичајима и веровањима код Срба, докторска дисертација, Београд, брањена I. VII 1996.

С. 50, 52, 54, 60, 68, 71, 88, 101, 104, 105, 106, 107, 110, 117, 121 – Амајлије против змије као апотропејско средство. Бодење *швргој* камена крај огња (изговор басме) – хамајлија у виду змијине главе начињена од црвеног камена, зла жена..., под главну метне камен..., „да се урок уроком поништава а камен каменом избија“... Оживљавање убијене змије, неким змијским каменом да је отровница највише на терену камењарку, налазак змијског камена и учење немуштог језика. Гујини празници, обичаји о Тодоровој суботи, врачање змијина камен и кућни праг, камен и пребацивање, лупање у камен иглом..., тумачење, камен, змија и Младенци, камен и огњиште, камен и преносна магија пре заласка Сунца. Бацање камена с ногу у даљ, камена преко главе, маказе, бритве и кремен...

Костић, Софија Н.

„*Кулић змије код Срба*“, „Кадињача“, Ужице, 1998.

Подела празника са атрибутутом змије и употреба камена у лечењу и магији.

Костић, Софија

Народна знања и веровања у Књажевачком крају, Главник етнографског музеја 62, Београд 1998, 126, 128, 138.

- Легенда – испод темена крст који је закопан. Закопана девојка, чија је баба проклела да због тог крста треба да погине одређен број људи... Запис села а- неговање (чување), па чак и ако исчезне, обележи се каменом или крстом. Има и села на чијем су запису 2 крста.
- Веровања везана за људску душу, која се склањала у дрво, па чак и у камен. Појава, да рођаци и пријатељи приликом доласка на гробље, обавезно љубе споменик – директно остваривање контакта са покојником.
- Костић, Софија
 „*Лујник кроз време*“ текст за каталог изложбе скулптура Богољуба Живковића, Београд 1998.
- Костић, Софија
 „*Психолошки аспекти амајлија* у народним веровањима, Етноантрополошки проблеми, (камен као амајлија) с. 11/12, Београд, 1996/97, 109–120.
- Костић, Софија
 Народно лечење у Ђердапском подунављу, Етноантрополошки проблеми, св. 8, Београд, 1990, 69–75.
- Костић, Софија
 „*Лајтинска америка*“, каталог, Соко Бања, 1997.
- Костић, Софија
 „*Прејакања*“, текст за каталог Момира-Моме Јанковића, Београд, 1998.
- Костић, Софија
Савремена примена амајлија, Тимочки медицински гласник бр. 2/3, Зајечар, 1999.
- Костић, Софија
Амајлије у народним веровањима источне Србије, Гласник Етнографског музеја бр. 60, Београд, 1996, 77–97.
- Костић, Софија
Традиционално лечење у Ситаром Влаху, са скупа у Новој Вароши, 1998. Гласник Етнографског музеја, Београд, 1999. 273.
- Костић, Софија
Традиционална веровања у зајробни животи, Етноантрополошки проблеми св. 6, Београд, 1989, 95–101.
- Kotnik, Fr.
Skoz potegnuti, skoz vleči, skoz iti ali lesti-kot zdravilno in čarovno sredstvo, Čas. za zgodovino in narodopisje, XXXII, Ljubljana 1937. 295. У Словенији су стављали, да виси шупљи камен на врата (Вотел камен), као заштита од вампира и море.
- Кошутић, Владета Р.
Бајалице из Босанске Крајне, Расковник III, бр. 8. Београд, 1970, с. 84. Бјело млијeko капље на камен, у камену мозга нема, а...

Крстановић, Божидар

„*Динарска дводелна кућа*“ и *обласии источне Србије*. Прилог за типологију народног градитељства Серије, Гласник Етнографског института САНУ, XLIX, Београд, 2000, 207–216.

Склоп организација простора, градитељски елементи, облик. Материјал камени др., укопавање, подизање каменог зида у висину. Брвнара, настанак симбиозом дрвене и камене куће. Реликт камене куће и под, зид од камена.

Крстева, Ангелина

Народна медицина во Железник, Македонски фолклор, XX, бр. 39–40, Скопље, 1987, с. 123.

Громовни камен (стрела), код Македонаца „камче поднато од ровјата“ ровја – гром). У Железнику, потапан у воду, којом је зајан болесник „против бодежи“ (пробода).

Крстић, Дејан

1. *Културна месџа шорлачкој дела Сџаре Планине*, Пиротски зборник 23–24, Пирот, 1998.

С. 51–56 – Камени крстови са напписима посвете свецу, ко подиже и када, с. 52. Стара црквџшта – табуисано камење, камен се са њих не узима и не користи.

2. Обед се обавља око бившег олтара од камена, ако не постоји култно дрво или крст, с. 55.

Крстић, Дејан

Кулџини и лековџини извор џорњеџ и средњеџ Тимока, Етно-културолошки зборник, књига III, Сврљџг 1997.

с. 138 – „Врачка“ у вези неизлечиве болести, подизање зграде, укопавање каменог крста.

Змијанац – заселак Вратарнице „камени крст на коме пише: „Овај запис Видовдан подижу по вољи божијој у свом имању браћа... за здравље своје фамилије“, „с. 139 – „камени заветни крст,... у виду чесме, да буду...“, па се све ово везује за места, изворе...

Крстић, Дејан

Објекџини народној традиџијељсџива на кулџиним месџима џорњеџ и средњеџ Тимока, Гласник Етнографског института САНУ, књига XLIX, Београд, 2000, 167–176.

С. 167, 16, 172, 174, 175 – култно камење, поставњање многобројних камених крстова..., олтар од воденичног камена (сл. 7). „Ћелије“ – зграде – опис, просторије. камени заветни крстови. Село Горња Каменица. Место, сеоска заветина св. Марко, ћелија, олатр место крста, усправно укопан камени стуб, положена округла камена плоча. У трговишкој цркви се налазио камени крст посвећен светом Ранђелу.

Kulišić, Špiro

Značaj slovensko-balkanske i kavkaske tradicije u proučavanju stare slovenske religije, III, Godišnjak, knjiga XII, Centar za balkanološka istraživanja 10, Sarajevo 1974, 5. 57.

C. 51 – структурално везивање земљорадничких обичаја и лунарне митологије, које су се развијале на истој материјалној и друштвеној основи, „Од камених баба па до Световидовог идола“; појављује се рог као стални симбол плодности...

Кулишић, Шпиро

Српски митолошки речник, Београд 1970, с. 209

Небо – тврда матрија у виду сача. Народне песме, небески свог од камена: ведро би се небо проломило, а *иануло сшудено камење*. Бог не небу има престо од камена...

Кулиш, Ш. – Петровић, П. Ж. – Пантелић, Н.

Српски митолошки речник, Београд, 1970.

Камен, в. остенак, белутак, 163 – Каменица, назив за вештицу, кад се избегавало спомињање њеног имена. Истовремено је, у овом имену садржана жеља да се вештица претвори у камен (да се скамени), како не би могла, чинити зла дела људима.

Белутак, 22 – има магичну моћ, служи као хамајлија, ушива се у пелене, доноси срећу,... округао белутак и ловац. Купање болесника у води у којој је преноћило 2 белутка извађена из реке. И обичај „пуштање воде“ (о Великом четвртку) за душу мртвима, делимично се изводи преко белутака. Остенак, 227–9, природна стена која има њудски облик, или..., *Момин камен* (Грделичка клисура), облик девојке... веровање народа да се људи, животиње, птице и дрл, претварају у камење. Срђа Злопоглеђа, злим очима, окамени је у вилу Арапина, Турчина. Моћ бабе, чаробнице да некога окамени, седење на камену Станцу, окамењивање ловца, коња, пса, младића. Мраморје (надгробно камење). Окамењивање бабе и јарца. Клетва „У камен се претворио!“, „скаменио се да Бог да!“...

Кунерт, Гинтер

Каменови, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд, 1990.

C. 13 – песма о камену и човеку.

Лалевић, поп Богдан – Протић, Иван

Васојевићи у црнојорској граници, Српски етнографски зборник, књига V, Населња, књига II, Београд 1903.

Камен, с. 538 – назив села. Каменица, с. 584 – село. Ками, с. 537, 576 – назив села.

Lilek, Emilijan

Etnološki pabirci po Bosni i Hercegovini, Iz narodnog vjervanja, Glasnik Zemaljskog muzeja, knjiga XI, Sarajevo 1899, 707, 710.

Бацање грања и камења на гроб убијеног, погинулог. Скупљање камиचाка у врећу, ношење на ћуприју, читање кишне молитве, бацање вреће у воду – или стављају врећу на место где не може доћи у додир с нечи-

стим стварима (у бунар, земљу или цамију) после читања једног штива из курана и, тако кишу дозивају.

С. 711 – против урока. Привезивање урочног камена за фес.

Lisjen, Henri

Poreklo religije, Zagreb, 1964, 66.

Иницирање постојања култа камена. О „натприродној моћи камена и његовој мистичној вези с човеком“... Обожавање камена који доноси плодност...

Лутовац, Милисав

Гора и Ојоле, Српски етнографски зборник, књига LXXIX, Насеља, књига 35, Београд, 1955.

Каменица, њива, с. 61. Камерогој, мах 74, река 75. Камијска чесма, 61. Драгоношки камен, босин камен, Беф камен (Бео камен), Орлов камен, топографски називи крајева у селу Радешу, с. 60 – Големо камење, топ. називи (њиве, окућнице); Здравички Камен (планине села Диканца), 62; Лев Камен – букова шума села Враниште, с. 63; Црни Камен – Шуме и пашњаци села Орђуша; Црни Камен – народна имена за апланине, ливаде Орлов Камен; Дејкин камен (девојкин Камен), Тупан Камен, планине, лива и њиве, с. 67; Грацки Камен, Горчин Камен, њиве, с. 69, села Брод; Црвен Камен, Цигин Камен, Село Ропча, с. 72; Млајистин Камен, топографски назив крајева села Мали Крстац.

Лутовац, Милисав В.

Жуја алексиначка, САНУ, Српски етнографски зборник, књига ХСIII, Насеља, књига 43, Београд 1980, с. 93.

Камењар – поток.

Лутовац, Милисав

Ибарски Колашин, Српски етнографски зборник, књига LXVII, Насеља, књига 34, Београд 1954.

Каменик, брдо на Мокрој, с. 80. Каменичко Брдо, у селу Брнаку, 80.

Камењаче, махале у селу Орашу, 100, Зечевићу, 87, Весенићу, 96.

Камене монолитне гробне плоче разних облика, са урезаним или извајаним крстовима, понегде и са људским фигурама, 90. Камен, камене плоче, крстови са гробаља, „камени грбови“, 91.

Лутовац, Мирослав

Рожаје и Шиавица, Српски етнографски зборник, књига LXXV, Насеља, књига 37, Београд 1960.

Каменица, Каменуша, место 326, 360, 361, 364; 374, 389 – вртаче, село, пашњаци, населхе, крајеви села. Комине, м. 323, 390, 397, врхови, синори, брдо, крај, њиве. Камиче, м. 399, крај сеоског атара, с. Паљево.

Љубинковић, Мирјана

Студенички мајстори каменоресци и њихови надгробни споменници око Пејрове цркве код Новог Пазара. Зборник Народног музеја у Београду, књига V, Београд, 1967.

с- 317–327 (са старијом литературом)

Mažuranić, Ivan

Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik, Zagreb, 1908, I, 160.

Године 1834. „Статутом одређује вијеће (града Загреба) да се има набавити камен, о режигу објешен, пак ако се тиљанце (пиљарице) међу собице опсују, тад има носити један од њих тај камен о врату, од врата цркве св. Марко до двераца, а други пак обратно“.

Marković, Marija

Stojana in stojanci, LJ. „Mladinska knjiga“, 1982, с. 398, 404.

Отеклине на прстима или болове у рамену, Словенци у Корушкој, лечили су тако, што су повлачили по болном месту, три каменчића узета испод стрехе.

Максимовић, Јованка

Котлорски цибориј из XIV, века и камена иласџика суседних обласџи, САНУ, пос. изд., књига 345, Одељење друштвених наука, књига 38, Београд, 1961.

30 sq, 32 sq; у сликарству, сф. : А. Стојаковић, оп. цит. 165.

Малинов, Зоранчо Ј.

Посмртни обичаји у брегалничкој обласџи – магитарска теза – брањена на Филозофском факултету у Београду (Оделење за етнологију и антропологију), новембра 1998.

20–21 – издубљена плоча са ижљебњеним подацима, лик покојника.

С. 62 – поворка (спровод) и ношење крста, с. 94 – уређивање гроба, цементирање, надгробни камени крст, мермерна плоча, с. 114 – хришћанска надгробна обележја (крстови), с. 115 – гробови и надгробни споменици. Надгробни споменици у облику крста изграђеног од камена, с. 149 – фот. 1,2 – гроб грађен каменим зидом, гроб покривен каменим плочама.

Манић, Д.

Лужнички речник, Бабушница 1997.

Све у вези са каменом под одговарајућих речима.

Марјановић, Милош

О сеоској свейковини са посебним осврћом на Малу Каменицу у Нејошњинској крајни, Етно-културолошки зборник књига IV, Сврљиг 1998, 239, 241, 242, 243.

Запис је камени крст..., Код записа се чита молитва св. Пантелејмону, освећује и прочешћује запис. Зид од капеле са иконом, обред резања славског колача, кољиво, колачи, литије...

Марковић, Благоје В.

Марков кам (предања), Расковник, VIII, бр. 27, Београд, 1981, 40.

Марко баци камен са врха Мараноја – најближи врх Проклетија иза кога изгрева Сунце у Враки. Предања о три камена.

Марковић, Радул

Николић, Радојка, Камена књија предака у издању НИРО „Задруга“, Београд, 1979. Осврт на Камену књигу предака – „сељакова душа на каме-

ну“ . Натписи са надгробних споменика западне Србије – драгачевских, старовлашких и златиборских сточара, јабација, кириција, о невољама, недаћама, исељавањима, хтењима у минулим временима. мукотрпним временима.

Mandić, Oleg

Od kulta lubanje do kršćanstva, Zagreb, 1954, 43, 46, 47, 76, 77, 56, 59, 41, 62–64, 30, 68, 89, 129, 163, 181, 182, 183.

Натприродна снага, моћ вегетације, камен, земља, ватра, вода... забранама и прописима у вези са њима. Невидљивој сили, моћи као основи манистичких схватања, мистичној вези између људског живота и појединог дрвећа, *камена*, земље, ватре, воде, животиња. Магичним обредима, забранама, табуима, уништењу, убијању, унесређењу, исељењу и помагању у невоњи. О антимиистичким елементима, настањивању шума, *камења*... и тумачењу постанка света. Схватању природних сила. Виших природних сила, извор, *камен*, гром, вода, ватра... Значај природних сила на људски живот и активност, мистификацији односа људи и природе.

Marčić, Lucijan

Zadarska i Šibenska ostrva, Српски етнографски зборник, књига XLVI, Насеља, књига 26, Београд, 1930.

Лудов кане, Марков камен, Селенци. Камена острва, Камени закон (код Жирија, код Корната, 563, 582). Каменик, брдо код Ждрелца, 572. Каменичка, брдо код Салиа, 562. Камењак, о. код Жапунтеља, 544, о. код Молата, 555. Каминић, о. код Шепурине, 580. Каминић, о. код Раве, 560. Камичац, о. код Муртера, 577, о. код Каприја, 581 итд. на с. 558, 562.

Marić, Rastislav

Kamen o vratu, Istorijско-pravni zbornik, 1. Sarajevo 1949, с. 141–145.

Један антички остатак у правним обичајима. Шта значи камен о врату! Шта каже Законик кнеза Данила. Која врста казне је. Кад је донет. Забрана доласка на жалу суду с каменом обешеним о врат. Распрострањеност обичаја. Предузимање мера као заштита од разних магијских утицаја. Доношење пресуде по жељи, говорењу на суду или „везивању језика“. У њима камен игра важну улогу и казне се могу вршити у свако доба и било где ако се има посла са судовима – опис радњи, обичаја за обезбеђење и успех на суду.

Марков камен. *Народна усмена књижевност у Венцу*, Београд, књига XV, 1930, 464.

Matković, Petar

Путовање по Балканском полуотоку XVI вијека, Рад Југословенске академије наука и уметности, књига LVI, Загреб, 1881, 165–170, 175–176, 201.

Гробови од камена – јако великих и мањих другачијег облика.

Урез крста и натписа у камену, српским језиком.

Маширевић, Милица

„Завејан исјод белої камена“ (о вајару Драгутину Алексићу), Расковник, VIII, бр. 29, Београд, 1981, 85–89.

Медаковић, Милорад Г.

Живои и обичаји Црногораца, Нови Сад, 1860, 128 ид.

Да је батина као казна представљала за Црногорца најстрашнију осуду, која се није дала ни замислити човјека и витеза, посебно не за крађу. Да је батина само за стоку... али не и за људе. Зато је „Муко ишао на Цетиње са обешеним каменом о врату да се жали књазу Николи...“

Meisner, Bruno

Babylonien und Assyrien, Haidelber 1924, с. 11, 212, 269, 350, 351.

Веровање да извесне врсте драгог и полудрагог камења и минерала, стара Вавилонија, имају одређена магијска својства. О именима неког драгог камена вавилонског порекла или су посредством њих примљена. О писменим упутствима за магичне радње којима се утиче на суд, као и басне којима се утицало да неко говори а да га нико не слуша.

Мијатовић, Станоје

Белица, Српски етнографски зборник, књига LVI, Насеља, књига 30, Београд 1948.

Каменаре, село на Косову, 100, у Темнићу, 143. Камени белези (гробови), 43. Каменита Коса, пашњаци и шуме у Ловцима, 144. Каменит Вр', баше и шуме у Мишевићу, 123. Каменити поток, п. и з.: у Сињем Виру, 94; у Ланишту, 163 – њиве, шуме, виногради и пашњаци. Камењар, з. и ш. у Лозовику, 125 – њиве, сенокоси, виногради, „Камењача“, врста земље, 13.

Мијатовић, Станоје М.

Етнографске забелешке из Левча, Темнића и Ресаве, Гласник Етнографског музеја, књига XX, Београд 1957.

С. 177 – камен као сечиво. Камен (оштрач) у веровању и врачању, лечењу – „ваља се“, код мушких, женских, „у камен ударио“. Потпалјивање пушке, пиштоља, помоћу камена, кремена. Камен у клетвама: „Боље да сам кам родила“ – жена за свој рђав пород, „Камен да ме бије“ (да није срећан), „У камен ударила“, исто што и: Далекога било!, „Да сам камен родила па да сам га на поток метнула да свет пролази, бољи би севап учинила но што сам њега родила!“ (несрећна мајка за рђава сина). Камен белези за међаше или државине, за спомене (споменике) умрлих од каменог доба до данас.

Мијатовић, Станоје М.

Занати и еснафи у Расини, Српски етнографски зборник XLII, Жив. и обич. народни, књига 17, Београд, 1928.

Камен – 40, 41, 42, 148, 149, 150, 151: где се све види, квалитет, шта се све од њега прави (камена корита, „цокле“ за зид, сантрачи за буре, жрвањ за со, басамица (степенице), водолуци, диречи, надгробни споменици...), плоче, крстови и др. Каменорезачки занат. Камен темљац,

с. 254, 255 – веровања у вези са ђаволом, Дабом, торбом, крушком...; воденичко камење, 42, 161, 256, 260, 261 – чувено и признато, и млинар; св. Сава и ђаво у воденици, св. Сава и занатлије – воденица, воденичко камење, Турђевска роса. Каменар у причи, 257...

Мијатовић, Станоје М.

Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу, Српски етнографски зборник, књига XIII, Жив. и обич. књига 7 (етнолошка и етнографска грађа), Београд, 1909. Камен 276, 300, 301, 307, 317, 318 – стављање тешког камена преко цедила, цеђење сурутке. Бајање – бајалица против узетости (камени трупца на раскрсници); бајање, од трупца каменог направили 9 воденичких каменова... Од камена не бива човек, од човека не бива камен... где говеда ричу, где је камен у камен ударио. Урочица и бајалица..., камен паде и ветра нестане“... бајалица, у бојању... а ти се оснажи и разјуначи на камену... Против главобоље... „увече ваља у потоку набирати девет каменова које болесник привезује за главу..., ујутру пре сунда, баца их у оближњи поток, бунар или речицу и каже...с. 339 – Жабу камењарку (што живи под каменом) ваља болесник да пољуби, и пустиће га грозница С. 344 Против увобоље..., истући ситно камен белутак... па тај прах..., ране по устима треба намазати зеленим каменом (плавом галицом)“, 345. Противу врэнге или сифилиса... два дела плавог камена ..., 370. Противу пришта рану треба засути врелим плаветним камењем, 374...

Мијатовић, Станоје М.

Ресава, Српски етнографски зборник XLVI, Насеља, књига 26, Београд, 1930.

„Камен“ међа, белег, 160. Камен војнику у Деспотовцу, 203. Каменита чукара, брдо и чука у Сладоји, 232. Каменица, селу близу Ниша, 224, 236. Каменчић, ч. у Црквенику, 238. Камењак, извор у Дубици, 206. „камене алатке“ (преисторијске), 157, 162. Камењар, п. 113, 208, у витици, 193, у Ђурици, 208, део села Ђуринаца, 208, 187, 188, 191, 202 – све у вези са каменом.

Мијатовић Станоје М.

Темнић, Антропогеографска студија, Српски етнографски зборник, књига VI, Насеља, књига III, Београд 1905.

Каменаре, 247, 254, 273, 290, 310, 312, 328, 334, 336, 337, 338, 376.

Каменарски, 283, 337. Каменица (код Ниша), 361. Камењача (крушевачки округ), 278, 302, 312, 314. Назив села. Велике неотесане плоче на гробовима у селима, без натписа. Занимање становништва. Постанак села и порекло становништва. Земља и шуме, тиш, име, старине. Каменарско гробље.

Мијатовић Станоје М. – Бушетић, Тодор М.

Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу. Српски етнографски зборник, књига XXXII, Жив. и обич. народни, књига 14, Београд, 1925.

- 100–101 – Каменарство. Тесање камена, надгробни споменици, крстови, плоче. Камен у кудељној пређи, 136, у камен се бode иглом кад се ради на празник, 142; „У камен ударило“, 142 – врачање уколико се шије на светац. Камичак, Ђурђевдан и вођка, 108.
- Мијатовић, Томислав
Крајински каменови, Ратвитац, бр. 1, Зајечар 1989, 70–73.
 Веровања у вези с каменом, изражена кроз песме: блаби камен, бели белег, шарен – камен с каменом и скамењени...
- Мијушковић, Милисав
Љубавне чини, Библ. Расковник, књига 5, „Народна књига“, Београд 1985. (предгоор Љ. Раденковић).
 Поред осталог и о ритуалном понашању, с. 27–30 – умивање, купање као магијски поступак у љубавној магији. Купање уочи Ђурђевдана у води са воденичног камена (точка...).
- Мијушковић, Марко С.
Камен о врајју, Српски књижевни гласник, НС 39, Београд 1933, 304–309.
 Приказ Јелићеве књига „Шта значи камен о врагу“ („Иди удави се“ или „Иди утопи се“). Пропис у Законику Данила I књаза црногорског...
- Миладиновић, Мих. Ј.
Пиожаревачка Морава, Српски етнографски зборник XLIII, насеља, књига 25, Београд 1928.
 Каменац, порок код Пољане, 83. Рудник угља у Пољани, 7. Каменица, место боја 1809, 123. Каменита Пољана, римске цигле и гробница у Крављем Долу, 24, 105. Каменово, село у Млави, 33, 71. Камењацу, род у Великом Селу, 111.
- Милићевић, Josip
Narodna medicina u Istri, Acta historica medicinae VII, sv. 1–2, Beograd 968, с. 38.
 Преношење шгаравице шупљим каменом, на дрво, а одатле на човека, ко тај камен узме.
- Милићевић, Милан Ђ.
Живой Срба сељака, Српски етнографски зборник I, Београд 1894.
 Камен у магијским радњама ради успеха на суду. Камен у народним причама. Камен на дну мора, 50. Камена бацити, 244, из места и из трка. Камени свекар у басми. Камени сватови у басми, 275 – просидба, камени кумови, камени старојко, камени девер, камени младежења – у вези са бајањем за истеривање болести. Камење воденичко, косовско и из Гоча, 33. Камичак под језиком, 164, камен и вук...
- Милићевић, Милан Ђ.
Зимње вечери, Народни суд у зимским вечерима, Београд 1879.
 С. 289–327 – Засипање преступнице камењем, ако се девјка реши и роди дете.

Милићевић, Милан Ђ

Кнежевина Србија, Београд 1876.

Песме са фибулом о нероткињи, о жењи да роди сина. Привијање камена на груди и друге враџбине. Бог сажалење, слање три свеца на замљу и оживљавање камена. Свечи (новорођенче и три имена).

С. 182 – Владичин гроб, окр. јагодински, надгробни камен, с. 428 – Назив камена плоче на гробу – плоча, стене

Милићевић, Милан Ђ.

Краљевина Србија, Београд 1884, с. 295.

„Лековити извор Јеврем – бунар код Врања, избија *исјод камена* Крклар (40 мученика“.

Милићевић, Милан Ђ.

Општинске у Србији, Годишњица Николе Тупића, књига II, Београд 1880,

с. 200–201 – „Село држи да је највећи грех ако девојка роди дете“ . „Некада су такви несретници записали у камен“...каменовање скривљених...

Миловановић, Д.

Крстјови, Каталог, Музеј примењене уметности, Београд 1993.

Милојевић, Боривоје

Јужна Македонија, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник XXI, Насеља, књига X, Београд 1921.

Каменик, 26, 53, 65, 74, 81, 82, 85, 86 – назив села. Становници, досељеници из каменитих узвишења. Узвишење Каменик, читлук.

Материјал за куће, изглед, конаци.

Милојевић, Боривоје Ж.

Куирешко, Вуковско, Равно и Гламочко њоље, Српски етнографски зборник, књига XXV, Насеља, књига 13, Београд 1923.

Топографска имена: Камен, 9, 31, 36, 42, 43, 44, 45, 46, 110, 111, 120, 127, 128, 137, 150 – поље, речица, село. Кретање становништва, породица, досељеници, исељеници, порекло становништва. Село – привреда, положај и тип, порекло ст. Каменита Драга, 71. Каменско, 24, 47, 75, 77, насеље, кретање ст., *порекло сѝ. Каменској*, 78 – старине.

Милојевић, Боривоје Ж.

Рађевина и Јагар, Антропогеографска истраживања, Српски етнографски зборник, књига XX, Насеља, књига IX, Београд 1913.

Камен, 684, 745 – деосељавање становништва. Каменица, 677, 680, 693, 752, 812 – староседелачко становништво у Јадру. Досељеници из Срема. Сасељавање у Јадру. Порекло ст. Село, положај, тип, привреда, староседеоци, досељеници. Каменска река, 812. Камењача, 737, 738, 766 – мале у неким селима (Камрић), поток у селу Сеоска испаша. Сеоска шума. Каменарци, 745,. Каменар из Башче лука.

М. Ј. М.,

Полиџика од 3. маја 1939. године

У звижду (по једном допису), „из давнина постоји обичај да се мртваци сахрањују у близини кућа, у башти, шљивику, воћњаку или на ливади“ – белег је камен.

Милосављевић, Милош

Грађа за њолишичку историју српске, новога времена, Гласник Српског ученог друштва, књига LXXV, Београд 1892.

с. 246–247 – сахрањивање пред шатором и стављање надгробног камена (Карађорђе).

Милосављевић, Сава

Српски народни обичаји из среза Хомољској, Српски етнографски зборник, књига XIX, Жив. и обич. нар. књига 11, Београд 1913.

С. 27, 88, 227, 248, 235, 246, 256, 308, 321, 347 – Камен – Жене на гробу умрлог даћа, прекрштавање, љубљење крстиаче и камена. Свећа, вино, кађење, камен воденични – не ваља трудна жена да гледа, да јој се при порођају не обрне дете и камен гробни... Бацање камена у јасле код крене спровод, ако нема јасле онда у наћве. Лечење црног пришта каменом киселином. Гроб и камена ограда. Камен је без украса. Камењар – проклињање тучењем два камена један о други – „Да бог да се скаменио“... „Камичак – лечење, бацање камена из гроба у кола па се над реком баца у воду“. У недостатку куршума, у пушке стављају камење.

Милошевић-Бревинац, Милорад

Кукавице на каменим надгробним споменицима у Ситугеници, Гласник етнографског института САНУ, I, Београд 1952, 487–491.

Милошевић, Мил, Јел.

Марков камен у Букову (срез Бољевачки), Етнологија, часопис ЕД у Скопљу, год. I, св. 3, Скопље 1940, с. 188.

Бацање громадне стене М. Краљевића малим прстом с Ртња на Тупижницу...„на стени се, по веровању, и сад познају отисци Маркове руке, коњске копите и псеће шапе“. Камен у раскршћу пута. Померање камена и настанак суше...! Враћање стене на пређашње место где и данас стоји.

Милошевић, Мил. Јел.

Неки обичаји и празноверице у селу Валакоњу (Бољевачки срез), Гласник Етнографског музеја, књига XII, Београд 1937, с. 204.

Празни судови – веровања, сусрет. Скретање с пута повратак уназад. Мењање правца – „неки, међутим, узму камен с пута и спосте га у празан суд, па продуже даље“.

Милутиновић, Сима

(Чубро Чајковић, *Пјеванија црнојорскоја и херцеговачка*, Лајпциг 1936,66).

О постојању обичаја у Црној Гори па и другде у нашег народа, да се на жалбу суду иде с каменом обешеним о врат.

Миљанов, Марко

Целокујна дела, Београд 1930, с. 237.

Описивање лука на које су Турци набијали наше хајдуке, *пород обешеној камена о врати*, да се и гвозденим обручем око паса опаше.

Миодраговић, Ј.

Народна педогогија у Срба или како наш народ поидиже пород свој, Београд 1914.

Поред осталог и простору – месту за бајање. Наравно, зависно од болести бира се и место, на којима се према веровању појављују зла бића. Та различна места се избегавају, тзв. „нечаста“: ђубриште, свињац, дрвљаник, гробњ, дрво, камен. Таква места се сматрају у Поморављу, као станишта ђавола, крај река, у ритовима, вировима, под воденицом, у бунару, у конопљи, бачви, трњу...

Митровић, Б.

Речник лексовачкој говора, Лесковац 1992.

под: камењ, камик, камњевит.

Мићевић, Љубо

Живои и обичаји Појоваца, Српски етнографски зборник LXV, Жив. и обич. нар., књига 29, Београд 1952.

Камена с рамена, врста натјецања, 167, 359.

Камени Бријег изнад с. Чваљине, 171, Каменица, камено корито за напајање стоке и прање рубља, 27, 76, 101, 209.

Каменовање као аказна, 236, 237. Камење за жрвњеве, в. жрвањ (справа за млевање жита), 62, 75, Камење, 62; горњи 62, 75, доњи 62, 79.

Мићић, Љубомир Ж.

Злаибор, Српски етнографски зборник XXXIV, Насеља, књига 19, Београд 1925.

Топографска имена:

Камена чесма, 458. Каменица, село, 453. Камичак, избор, 472.

Михаиловић, Ж. А.

Из народној веровања на селу, Весник саврем. удружења православних свештеника ФНРК, бр. 98, Београд 15, III, 1953., с. 2.

О култи поштовања камена у Алексиначком поморављу. Камен у лечењу, иселењу. Начин рађења. Гроб – односно гробн плоча као лековито место. Обављање магијског ритуала (дан, време, доба дана) на гробу. Обављање радње (опрема болесника, реквизити, материјал), стругање праха са камене плоче, „Растварање и запајање“ болесника. Испод камена се провлаче момци и девојке удаваче, момци који се не могу оженити, као и жене које немају порода.

Младеновић, Оливера - Радовановић, Миљаана

Завейни крстови у Зилавку и Буџаку, Тимочка крајина у XIX, веку – Зборник, Књажевац 1988, 209–220.

Камени завейни крстови. Старина камених крстова. Заветна местаозначена овећим каменом с урезаним крстом и уклесаним именом светитеља. Најстарији камени крстови с краја 18. в., израђени од добро домаћег камена. Величина, мајстори клесари, изглед и натписи.

Ко је и зашто подизао, скоро до наших дана, овакве крстове? Натписи, локална предања. Импозантан камени крст у полусрушеној ћелији на улазу у заглавско село Жуковац, са значајним натписом. Масивни крст у Горњој Каменици, окруже остацим аћелије. Индивидуална изражајна тежња на заветним крстовима половином 19. в.

Обнављање старих крстова. Част, знак и помен подизања оваквих крстова, сведоци живота села, интегрисаности, друштвене и религијско-обредне заједнице. Натпси као знак народне религије, с. 213–219.

Моравска школа и њено доба, Београд 1972.

Мркоњић, Петар

Средње Полимње и Пошарје Српски етнографски зборни, књига IV, Насеља, књига I, Београд 1902.

Камена Гора; Каменско 231, 343. Каменица (планина), 304. Каменско (поље), 231, 343. Камељаче, 343, 344 – Географске целине са посебним именима. Приче и тумачења ао именима села. Имена места – назив према занимању становника или по имену једне личности или каквом догађају на том месту.

Мурџу. Ј.

Origine et histoire des religions, Paris 1950, с. 86, 87, 57, 118, 75, 104.

Натприродна снага, моћ... камена... Примитивна сила моћи као основа манифестичких схватања тотемистичке религије. Корисна и шкодљива активност појединих поштованих објеката, непосредно везаних са човеком, као тотема код многих народа. Забране и магијски обреди у вези с њима, табуи, скрнављења и непоштовања. Невидљива и магијска снага хамајлија.

Нагорни, Драган

Манастир Козарски, Лесковачки зборник, VIII, Лесковац 1968, 171–174.

Предање о наставку и зидању. „Пастир коза, једног јутра угледа код разрушених зиина *исјод камена крсиа...*“, то објави селу, и одмах су на „Светом месту“ саградочо цркву.

Накићеновић поп Сава

Бока, Атропогеографска студија, Српски етнографски зборник XX, Насеља, књига IX, Београд 1913.

Каменица а- удубљење за кошницу, корито, 419. Камен, земље, 456. Камењари, село 507, 225, 226, 239, 385. Каменица, извор, 597. Каменица, земље, 420. Каменица, паше, 479. Камено село 455, 193, 224, 238, 272, 288, 439, 446, 455, 456, 464. Каменаровићи, 413, 431. Камењани, из каменог, 220 – врста занимања, заната.

Nedeljković, Dušan

Наука и религија, „Ослобођење“, list Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine, br. 36, 67 od 24. III, Sarajevo 1958, с. 2.

Камен као „предмет посебног култа“ и посебне религије или магије...“

Недељковић, Миле

Зайиси о Шумадији, II, Београд 2000.

С. 22 – Каменар, брежуљак (засек села Врбице)

С. 46 Каменаре (у селу Крвавици), *камен звани Белеї*, „којим се Краљевић Марко ту добацио из Каменара.“

С. 73 – Камендо. Орлово брдо у Камендолу...

С. 151 – Каменица (Крагујевачка Јесеница), с. 14, 16 – Каменица, речница ајугозападне границе Шумадије – Таково), с. 72, 74, 128, 152, 157, 222 – Каменица, село, поток, крај део атара, извор..., трајне вредности.

С. 59 – део села Каменице у Ваљевској Тамнави.

Неруда, Пабло

Небеско камење, IX, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, с. 81 – песме, XXV, с. 133 – песме

Нидерле, Лубор

Словенске сѿарине, Нови сад 1954, с. 366.

Словени у историји и археологији (Неолит, Лужичка култура, Халштат, римско и готско доба. Сеоба Словена. Крај I миленијума). Анализа словенских налазака из IX-XI века. Гробови спаљених. Гробови сахрањених. Насеља и становништво. Градишта. Оставе. Материјална култура: Оружје. Накит – скупине I, II. Уметност. Домаће оруђе и прибор. Керамика.

Николић, Видосава

Прилози из народне медицине у ѿогрим, Гласник Етнографског института САНУ II-III, 1953-54, 580, 581. Косово. Камичак са Христовог гроба у лечењу деце од урока. Промузивање краве кроз шупљи камен уз бајање, ради лечења вимена.

Николић, Видосава

Природа у веровањима и обичајима у Срепечкој жуѿи, Гласник Етнографског института САНУ, 9-10, Београд 1961, с. 115-128, 132, 133, 134, 135.

Реликти првобитних облика религије: Тотемистички, Анимистички, Христијанизовани и исламизовани елементи првобитних облика религије. Мистичка веза између људског живота и појединих дрвећа, *камења*... као и забране и магични обреди у вези са њима, као саставног дела сваке тотемистичке религије. *Камен као ѿабу*. Поштовање камења – *моћ „сѿановиѿої“ камења*. Каменови различитог облика. Скрајање кошуљице детету *сѿојећи на камену* – заштита од болести и умирања. *Седење* са новорођенчетом на Становитом камењу... Моћ исцељења становитог камења. Камење и моћ скривања греха и неправде. *Посебна моћ шуљѿеї камена* - радње, магијска снага, лечење, гатање. Табуи у вези са дрвећем и камењем. Елементи природних сила, извор, камен, - камен – гром, вода...

Николић-Стојановић, Видосава

Врањско њоморавље. Етнолошка испитивања, Српски етнографски зборник LXXXVI, Жив. и обич. народни, књига 36, Београд, 1974.

Камен, веровања, 549. Каменоресци – занат, 118, 134–138, алат 135, 137, радионице 138. „Каменички „из реке“, „дрвен камен“, 549, басме у магијском лечењу – објекти (магијско својство – фетишизам).

Николић-Стојанчевић, Видосава

Рађевина и Јадар у необјављеним рукојисима Цвијићевих сарадника, Српски етнографски зборник LXXXVIII, Насеља, књига 41, Београд, 1975.

Каменица главица, 99 - коса, ист. и запад. под пл. Влашићем.

Каменица 5, 6, 13, 14, 22, 114, 118, 165 – насеље, породице, досељеници из; опис села Каменице (приче и тумачења о имену, оснивање села, занимање становништва). Камењача, 42, 62, 65, 129 – топоними на подручју сеоског атара, зиратне површине, гробља, земљиште.

Николић, Владимир М.

Из Лужнице и Нишаве, Етнолошка грађа и расправа, Српска академија наука, Српски етнографски зборник XVI, Жив. и обич. нар., књига 9, Београд, 1910, 76, 77, 417.

Камен воденични (витао, камичак), 126 – гробни камен – белег (крст, спомен, споменик). 314 – камен драги. 20 – камен за седење. С. 73, 322, 403, 417. Камик „беседан“ (по народном веровању, камик на коме се седе и беседи, разговара, мање вероватно камик што беседи).

Николић, Рајко

Камена књиџа њредака, Београд, 1979, 317+1 о натписима са надгробних споменика западне Србије.

„Камен“, „белег“, „спомен“, „крст“, „мрамор“ – крстасти, плочасти, стебла (студ), обелиск.

Плави дозив. Реч дозив. Досељеници. Занати и занимања. Момци и девојке. Верни другови. Ратници. Политичке партије и догађаји. Хајдуци. Преступници. Ђаци. Несрећни случај. Нолести. Поздравии...

Николић, Риста

Врањски Пчиња у сливу Јужне Мораве, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник V, Насеља, књига II, Београд, 1903.

Каменица 157, 179, 183. Порекло становништва заједно са селима из којих су се доселили преци данашњег становништва.

Николић, Риста Т.

Крајишње и Власина, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник XVIII, Жив. и обичмар., књига VIII, Београд, 1912.

По особинама земљишта, имена: Бели камик, Белутак. Оштри камик. Штрби камик. Врли камик, камик, каментица, с. 150.

Сложена дескриптивна имена, 152: Здравчи – камен, средњи – камен.

Назив села, 153. – Побижени камен, Здепасти камен (стари гроб), 159. – на једној страни урезан човек, на другој крст. Каменица, 213 – село. Ка-

менитица, с. 19, 150, 327, 357. Каменица, с. 15, 115, 213, 379. Каменички Дол 342. Камик, 36, 84, 150, 322, 366, 370.

Николић, Риста Т.

Околина Београда, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник V, Насеља књига II, Београд, 1903.

Камен, 952, Мала од Камена, место камен. Велики камен. Каменац, 1028, 1054 – страна, земља, паша и шума. Каменица, 1059, 1068, 1069 – место, извор, шуме. Камење 1063 – место. Кременита њива, насеље 1054.

Николић, Риста

Пољаница и Клисура, Српски етнографски зборник, књига VI, Насеља, књига III, Београд, 1905, 142–219 – пос. део.

О шойономасици везаној за кули камена. Берински камен. Каменита чука, 188 – сеоске шуме.

Николов, Иван

О антиројоморфном кагу у темељима традиционалне куће, Гласник Етнографског музеја САНУ, књига XLIX, Београд 2000, 101–108.

Преглед неких обичаја везаних за зидање нове куће, мушким дететом, темељом куће и каменом.

Његош, Петар Петровић

Целокуйна дела, Београд, 1927, II, с. 192–193, 412.

Народна предаља о долажењу на жалбу са обешеним каменом о врату... „Сваки по ком о грлу донесе“...Обешен камен о врату симболички је представљено извршење смртне казне на жалиоцем, бацањем у воду.

Олесницки, Александар

Сузи челеби из Призрена, турски песник – историк XV-XVI в., Гласник Скопског научног друштва, књига XIII, Скопље 1934, с. 69–82.

79 – Превод Челебијуне вакуфнаме. О Адаму, његовом стварању од земље..., *а воду из тврдом камена*“, свет – место брига и плача, рај – захвалнима, пакао – неверницима. Молба за воду... *зайовеси* „*удри шийајом њо камену*“, *расјукнуће камен и њошећи вода*, обичаји, веровања, причања, радње и обреди на назначеном месту, као и друге догодовштине које би оправдавале одређене радње...

Павловић. Ђорђе

Уговори и зајмови, Београд 1869, с. 11.

Склапање уговора свих врста *Словени* су завршавали *бецањем камена у воду*, што је значило да ће се дати реч одржати.

Павловић, Јеремија М.

Живои и обичаји народни у Крајујевачкој Јасеници у Шумадији, Српски етнографски зборник XXIII, Жив. и обич. нар., књига 12, Београд 1921.

Каменица – притока Кубршнице, 12. Каменичарска – црно, тврдо гвожђе, 15. Камењар – заселак села Врбице, 1. Камени крстови, 112 – об-

лици надгробних споменика. Величина крста, камен (призма), опсеци (оквири), разно камење, тесано камење.

Павловић, Јеремија М.

Качер и Качерци, Етнолошка испитивања, Београд 1928, с. 116, 170, 226, 227.

170 – Камен гробни, крстови, изрезани предмети који симболички представљају занимање умрлог (Ђак, књига, мастило; војник – пушка, звездице и др.); Камење у врачању око стоке. 226 – убојни камен – „лек је од убоја“. 227 – плави камен у мешавини као лек од гушобоље.

Павловић, Леонтије

Неки сјоменици културе – Осврћ и зајажња, V, Музеј у Смедереву 1975.

С. 56–57 – Две вајане змије са керамичких посуда из Венеције – предграђе данашње Смедерева (змија на Титриним споменицима...). Змија са Хомоља, 85–86, 105, 110 – подизање цркве. Узиђивање надгробних споменика услед недостатка камена. Црква и култно место.

Павловић, Љуба

Антропоеографија Ваљевске Тамнаве, Српски етнографски зборник XVIII, Насеља, књига VIII, Београд 1912.

Каменорезачка школа, 487. Каменица, тамнавско село, с. 392, 398, 399, 401, 404–5, 413, 421, 424, 430, 446, 448, 452, 459, 467, 481, 483, 489, 491, 499, 504, 529, 530, 532–535, 539, 540, 548, 551, 554, 560–1, 563, 565, 567, 569, 579, 584, 596, 601, 603, 608, 609, 611.

Каменица, село у Ваљевској Подгорини, 524, 547, 548, 594.

Павловић, Љуба

Колубара и Подјорина, Српски етнографски зборник VIII, Насеља, књига IV, Београд 1907.

Преглед географских и етнографских назива: Каменорезац, 424, 552.

Преглед географских имена 9 Камена Гора (село у Полимију), 861. Каменитовац (извор у Бранковини), 569, вис у Драчићу, 393, 459, 537, 549, 639–641, 656. Каменитовац (остењак), 868. Каменица, село, 353, 392, 458, 468, 471, 478, 480, 512, 549, 594, 596–98, 601, 613, 646, 651, 680, 696, 787, 797, 820, 834, 837, 885, 887, 953, 989. Каменица, село код Ниша, село на Тамнави, река – види регистар.

Павловић, Љуба

Школска нахија, Српски етнографски зборник XLVI, Насеља, књига 26, Београд 1930.

Кам, брдо у Брасини на Гучеву, 504. Камал, брдо у Г. Љубовићи, 463, у Д. Ораховици, 449. Камена Гора, с. код Пријепоља, 386, 393, 403. Камена чесма у Будишићу, 495. Камено Брдо у Јагоштици, 373. Камено Поље у Вишесави, 388. Каменица, р. у Брасини, 501, 502, 504, с. (Шабац) м 417, с. (Ваљ.), 393, 390, 393, 400. Каменчић Љубам, судија, 418. Каменови, б. у Јагоштици, 373, у Растишту, 370. Камењача у Будишићу 495, у Грачаници, 475, у Растишту, 370. Камењача у Будишићу 495, у Грача-

ници, 475, у Растишту, 370. Камењуша у Радољу, 499, 500. Кременске косе, 379,87. Кремењача, б. у Будишићу, 495. Кремићи у Заовиним и др. селима, 342, 365, 370, 371, 373, 374, 376, 378,381. Кремна, с. у Ст. Влаху, 363–4, 367, 381, 386, 389, 390, 392, 393–4, 396, 402, 410, 411, 413, 418.

Павловић, Љуба

Ужичка Црна Гора, Српски етнографски зборник XXXIV, Насеље, књига 19, Београд 1925.

Кремен – село, 59, 64, 65–6, 173, насеље, досељеници, мала, оснивање села. Кремена, чисто планинско село, поредкло становништва и оснивање села. Рамени материјал за израду воденичког камена, басамака и споменика. Занимање сељака – каменоресци. Каменица, 138–140 – насеље, село, порекло становништва, оснивање села.

Павловић, Миливоје

Камен сџанац и везивање душе – фолклористичко – семантичка расправа, Гласник Етнографског института САНУ, књиге II-III, Београд 1957, 611–661.

„Станац камен“ (камен тврди). Гроб као кућа умрлога. Анимизам природе и природних појава. Лутање душе умрлога и њено оваплођење и склањање. Лапис маналис. Надгробни камен. Значај етнографских проучавања за разумевање семантичких вредности речи. *Résumé dr Milivoj Pavlović La pieere „stanac“ et le principe O’assurer la paix á l’âme arrante. Stanac kamen – kamen kao iz zemlje iznikao (gvozd, živac). „Tvrd si kao kremen kamen“ – (B. Rad) „...gvozden stupac, kamen trdi“*

Павловић, Радослав Љ.

Подибар и Гокчаница, Српски етнографски зборник LVI, Насеља, књига 30, Београд 1948.

Камена гора, с. у Доњем Долашину, 269, 339. Каменац, извор у Врби, 369. Каменица, с. у Подибарском срезу, 258, 333, у околини Н. Пазара, 271, 364, 224, 226, 237 – даље види регистар; заселак у Каменици 332, 333, с. у чачанском округу, 333. Каменичани, 297, 298, 364; махала, 238. Каменичка Мала (Каменичани), махала у Вранешима, 363. Каменичка општина, 291, 332. Камење, њ. у Грачацу, 353.

Павковић, Никола

Казна у обичајном праву Јужних Словена, XVIII-XIX век, Зборник Филозофског факултета, сер. А: историјске науке, књига XIX. Споменица Мирка Барјактаровића, Београд 1997.

с. 174 – откривање вештица ордалија – каменовање.

с. 175 – каменовање жена (вештица, блудница, издајница племена).

с. 176 – комбинација, колективне и приватне казне – сеоска заједница – смрт каменовањем (блудница) – родитељи први бацају камен на њих (сексуални однос пре брака).

с. 178 – извршење смртне казне каменовањем – ко се каменује и зашто? Од када у Ј. Словена, предели.

- с. 181 – проклињање, ударањем камена о камен и набацивање камења на постављени крст „Проклета гомила“ – приликом проклињања учесници су окренути истоку.
- Пајковић, Веско
О настјанку и ујоштреби новопазарске „сије“, Новопазарски зборник, књига 8, Нови Пазар 1984, 221–229.
 Бигар – сига – врста камена. Генеза. Геолошка градња терена са појавама камена. Квалитет и могућност употребе.
- Ратићина Ј.
 Српско-далматински магацин за 1866, с. 61.
 Каменоване кнеза или другог старешине за учињено зло дело народу.
- Панајотовић, Томислав
Агеџи, живот и обичаји становништва пиротског краја, Музеј Понишавља, Пирот, 1986.
 14 Речник: *ка̀мик* – камен. („Врљимо камик по неки, да се не врне“) говорило се за госта који злоупотреби гостопримство. С. 31 „камен“ – имена давана нађеној деци; веровања у вези са прекидом умирања (одржавање) деце. С. 47 – песма која говори о забрани женидбе међу сродницима „Милка, душо, Милкано ајд се узмемо“, она одговара да су рода голема, и да не могу да се узму, а он на то одговара: „високо дрво лад нема, ситно камење број нема“...с. 126 – литија, колач, местозв. „крст“, велико дрво „аб“..., „на том месту је поређано камење за сваку кућу и то, то редом како се ко досељавао“. Ту седе и чекају да поп реже колач. с. 133 – врљање (бацање) камена око дрвета, у сред села, у вези са крађом,
- Пантелић, Никола
Ваџра из камена, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, 82–90.
 Тајне настанка ватре у камену. Угаљ. Нафта. Количине фосилних горива су ограничене
- Пантелић, Никола
Зайиси о камену о живом свеџу геолошке њрошлосџи, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд, 1990, 62–80.
 Митови, легенде и фосили у камену. Палеонтологија – наука о живом свету. Марко и мирко фосили у камену. Неки микрофосили из наших крајева. Значај савремених проучавања геолошке прошлости.
- Пантелић, Никола
Ликовне одлике срџских надџробних сџоменика, Каталог, Галерија САНУ, Београд, б. г., с. 11+57 фотографија.
 Уметност на сеоским каменим надгробним споменицима у Србији (1, 19. и почетак 20. века и старији). Израда, предео, простор, врста рада – израда, облик.
- Petsch, Karlo
Nove tekovine muzeja u Kninu, Glasnik zemaljskog muzeja, knjiga VI, Sarajevo, 1894, с. 481–512 – Споменици од камена.

Перишић, Вељко

Краљевић Марко у народном предању, Етнологија, Скопје 1940, године, I, св. 3.

С. 186–87 – Марково гумно у Бериљу (Добрички срез). Марков камен и још један камен у коме се види отисак удубљења коњског копита. Народ ка-е, да је „стопа“ Маркова Шарца, 187–8 „Маркова Стопала“ у Галишнику и Марков Прстен изнад Скудриља. Велики камен, отисак стопе – отисак... Настанак Марковог прстена.

„Петра ти си камен“, детаљ архитектонске представе, Грачаница сл. 5.

Петровић, Александар

Народно бајање у неким селима Крајинске Јасенице, Гласник Етнографског музеја, књига VIII, Београд, 1993, 85.

Лечење од досадне болести ветра. Употреба бајалице (име) са мателом и ножем црнокорних у црнокорним у *Каменџаду*, где девојке косе не чешљају..., с. 78 – Од злога. кад наздрово заболи,... („пришт“). Баје се ножем, *каменом* и пером,...; ако си зли окамени се,... „На камен села, с камена јела“. *С каменом вечерала*, с каменом се удала, камен ти кола била, камен волови, камена вођевина, камен ђувеглија, камен кум, стари сват, камен сви сватови“..., „Бајање прот ницине“: „Ти си ница каменица, ја (име бајалице)... „Овај камен дрво било, па се окаменило“...

Петровић, Ђурђица

Народни мити о Сузију, Зборник Јужних Словена, књига 40, Загреб 1962, 401–408.

Сузи Челеби, турски песник XV-XVI в. – добротворец, чудотворац, светац, иселитељ. Да се изван оградe његовог гроба налази „један сав од дима *поцрнео камен* на коме се кува жртвени пилав приликом ступања младића у занат“. „Пилав се једе на грубу“. У месту Созију (околина Призрена) код извора „Крвава браћа“, налази се *један велики камен с ошвором*... који има чудотворну моћ...

„Дехикли *шас камен с ружи* или созистена – *Созијев камен*.

Веровање у вези с каменом. Паљење свеће, провлачење кроз отвор камена – жеља, заветовања, одрицања. Остваривање жеља: Излечење болести, здрави да не оболе. Нероткиња аби да родила – радње на и око камена. Жене да им се деца одрже. Удовица да се поново уда... Бескрвна и крвна жртва, везана са заветом. *Похађање камену везано за здравље*. Поступак при посети – легенде и мађијске радње.

Петровић, Ђурица

Прилози проучавању касносредњовековних градских гробања, Гласник Етнографског музеја, књига 35, Београд 1972, 69–86.

Петровић, Петар Ж.

Живот и обичаји народни у Грузи, Српски етнографски зборник LVIII, Жив. и обич. нар., књига 26, Београд 1948.

Камен градски белута, 353, у веровању, 325, 356, 357, печење, 84, надгробни, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 311, цртежи, 298, 301. Каменац,

манастир у Честину 7, 18, 437, 484. Каменица, село у Гор. Грузи, 5, 41, 184, 195, 219, 297, 345, 360. Каменовање, 180. Каменорезац, 302.

Петровић, Петар Ж

Из наше народне прошлости, I, Запажања и осврти, Београд 1959, с. 28, 29, 30–1, 38–9, 40–43, 62, 65.

Старе надгробне плоче од грубо резаног камена. Стара гробља и надгробни споменици у облику крста. Стара гробља у селу Каменици (од болова). Неједнака оријентација старијих гробова и надгробних споменика. Први стешци. „Сватовска гробља“. Зидане гробнице. Натписи. Остаци старих робаља. Величина гробнице. Сахрањивање у истом гробу. Изворна грађа о црквама, градинама, мостовима, надгробним споменицима од камена. Простор „Русалска гробља“ са положеним монолитним плочама. Књига II, Београд, 1960,90. О проучавању некропола. Типолошка систематизација надгробног камења.

Петровић, Петар Ж.

Мошви људских очију код Балканских Словена, Гласник Етнографског музеја, књига 22.23, Београд, 1960, 33–36.

Шта је надгробно „обележје“ – шта се назива надгробним спомеником. Потреба заштите покојника у гробовима, подизањем *надгробног камења*. Да се покојник у гробу и њихово камење на гробу заштите од скрнављења. Представе покојникових очију с чеоне стране надгробног камена. Стилизациј људског лица у дрворезу и каменорезу. Органемтика на гробовима жена на стећцима и апотропејска улога. *Очи и обрве на надгробном крсту* и надгробном стубу од камена. Крилата увојница на челу стећка, на старијем надгробном крсту, надгробном стубу. Иста фигурална представа људских очију..., на надгробном стубу, надгробном крсту. Представа приказане покојникове главе на надгробном крсту...

Петровић, Петар Ж.

Народни мошви ускрснућа покојника у Херцеговини, Босни и Србији, Гласник Етнографског музеја, књига 30, Београд 1967, с. 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89.

Прикази ускрснућа покојника на надгробном камењу. Давање подушја, даће, јела и пића, подизање надгробног камења... Подизање надгробног стуба или плоче од дрвета или камена, обележавање места „вечне куће“. Приказивање покојникове фигуре на надгробном стубу. Средњевековни босански стећци..., приказивање људске фигуре са уздигнутим рукама увис, уздигнута десна рука са раширеним прстима, великом шаком... Надгробно камење – месец и Сунце, место у обичајима и обредима. Надгробни стуб старијег гробља код цркве села Буковика код Аранђеловца. Фигуре покојника на стећцима, уздигнуте руке... Попреја покојника са уздигнутим рукама на надгробним плочама, област старе Рашек. Мариан Вензел, надгробно камење и мотиви на њему. Хришћанско гробље, надгробни стубић од камена из времена пре 18. в. Крст с косим крацима на каменом надгробном крсту покојника с краја 19. века (гробље у селу

Великих пчелица у Левчу). Камени крст из 1874 – гроб рода Радивојевића. Надгробно камење, крст с косим крацима женских покојника. Преслице и гробови покојница. Крстови с косим крацима (Велики Зворник на Дрини, Докмир – Вањево) на новијем надгробном камењу по свој северној Србији, студеничким крстовима од белог мрамора и др.

Петровић, Петар Ж.

Српски митолошки речник, Београд, 1970, 217–219.

Оброк – аниројоидни камени крсти, обично у средишту насеља. Приношење јела и пића – жртве при оброку. *Завешта месџа означена каменим крстом*. Места на којима се коље брав као сеоска жртва. У камену оброку је сен (дух божанства), код њих се приносе жртве божанству добра и божанству зла. У великим селима (Македонија), камени оброк је облика крста. У Бугарској (Вратчанско поље) – култна улога оброка на камену су намештени камени крстови. Народ се окупља на Ђурђевдан и приноси заједничку жртву. У пиротском селу Гостуши (св. Јевремија), коље се јагње беле боје, камени оброк (крст) подигнут једне неродне године. У селима горње Нишаве, крстом се назива одређено место које у средини има камени крст.

Петровић, Петар Ж.

Трајови обожавања пошљаних извора у нашем народу, Братство, књига XXVI, Београд 1932, 174–181.

С. 179 – *Извор св. Саве удубљен у камену*, који се не може напунити, нити испразнити, код намастира Милешева, приписивање више моћи, лековитости и излечивости. Водица у београдском горњем граду, код цркве Ружица. Запис на камену. Доток воде кроз камене пукотине. Лековитост, лечење, излечење.

Петровић, Петар Ж.

Шумадијска Колубара, Српски етнографски зборник LIX, Насеља..., књига 31, Београд 1949.

Камен, њива и ливада у Стубици, 210. Камен, врсте, 93, 127, употреба, 25, 28, 29, 30, надгробни 43. Каменац у Барајеву, 105 у Прогореоцима, 198. Каменица Коса, ш. у Чибутовци, 220. Каменица Оглавак, брдо у Венчанима. Каменица, крај, родови, 138. Каменица, село код Ваљева, 162, крај и поток у Венчанима, 137, 138, поток у Ћелијама 8, 216, 218, притока Оњега 8, 11. Каменице (род) у Жупању, 162, Лазаревцу 178, Ћелијама 217. Каменичарка, врста лозе, 92. Каменолом 93, 149. Каменичарке радње у Барајеву 106, Даросави 151. Каменењак, коса и њива у Врбовни 143, развође код Дарославе 151, шуме у Чибутовци 220.

Петровић, Петар Његош

Горски вијенац, Београд 1952.

стих 848–849, Турци браћо – у кам ударило! (у камен) – говори се за болест или неку несрећу (у камен ударило), кад се види нека већа рана или краста, оток, другим речима болест, учин зла (у дрво и у камен. На псу рана на псу и зарасла). Стих 715 – Кн. Јанко: Које сте се јаде скаменили

- (турске поглавице с Црногорцима, сви муче и гледају преда се). 800; Го-ниш камен бодова уз гору! Старо дрво сломи, не исправи! И зверад су напок као људи... 980 – Судар Вукота: Истина је, ово није друго до гомиле костих и мраморах...! 1210 – Коло... како старац на камен сједећи...
- Петровић, Радмила С
Законик Пејтра I Владике црногорској, Критично издање, Београд, 1930, 43–71.
 О одржавању казне каменовања у Црној Гори (2, с. 49; 7, с. 51).
- Петровић, Радмила С
 „Камен о врати“ (чл. 65. Даниловог Законика), Полиција, Београд, мај 1930, бр. 9 и 10.
 Зашто се на жалбу суду ишло с каменом о врату и шта је то ношење значило.
- Petrović-Radojčić, Radmila
 „*Značenje kamena o vratu*“ *po ispitivanjima Ilije Jelića*, Zagreb 1931, с. 37.
 Критика једне „историјско-правне студије“. Да књига има 5 делова – на-браја и наводи садржај, шта говоре и тумаче. О недостацима и мањкаво-стима рада, необјективности, недоследности, прећуткивањима важних питања и проблема.
- Петровић, Радомир – Зрнзевић, Љиљана
Фрајменити камене њласитике свейлих арханђела аког Призрена, у ској-ском куришумли-хану, Гласник Друштва конзерватора Србије, 20, Бео-град 1996.
 с. 111 – свечана освета (освећиваље) камена темељца, од стране патри-јарха Павла..., у вези васпостављања и монашког оживљавања манасти-ра св. Рханђела.
- Петровић, Сретен
Митолоија, маија и обичаји, Културна историја Сврљиа, књига I, Свр-лиг-Ниш 1992, 308–309.
 „Столован камен“ – „столовник“ – „самородни камен“ у Краљеви. Моћ се повезује са здрављем и где се долази ради здравља, као захвалност остављају се разни дарови, кти се цвећем... Велико – магијско својство шупљег „бушеног камена“. Шупаљ камен се узима где год да се нађе, ставља се на родно дрво на бадње вече, урастање таквог камена у грану дрвета...
- Пешић-Максимовић, Н.
Сјоменичке вредности сеоских центара у Србији, РЗСК, Београд 1984.
 Покрепек, Марјан
Јабланичка жрива (Превод са пољског Н. Павковић), Зборник Филоло-шког факултета Сер. А: Историске науке, књига XIX, Споменица Мир-ка Барјактаровића, Београд, 1997.
 с. 231, 232, 233, 237, 238. Село Јабланица (Македонија) – дебарски крај, котлина. Три највиша врха Јабланице... Црни Камен – 2357 м. Међаши села – камени међаши „посебних облика или отесани камени стубови“,

крстови са додатним знацима – камени крст са три удубљења отвора као знак тремеђе (границе села), на неподесном каменитом терену, обраслом шумом, тешко приступачни каменити теснаци (гранични појас) – гранична места – станишта демона. Вода усмерена посебним коритима обложеним каменим плочама, бране од ... и камена. Шкрипљење изворском водом. Ломљење погаче која се мочи у изворску воду уз речи: „Шта је теже камен или хлеб? Хлеб је тежи“! Црквице од камена ... гробља са мноштвом камених надгробних споменика. Топографија места... црква с. Илије, мала камена грађевина 6 x 8 м., где се приређује жртва, са малом полукружном апсидом на истоку. Два дана (субота, недеља), за време свечаности о св. Илији. Стаза, пашњак где се окупља народ, ту горе ватре, око којих се подижу примитивне колибе и камени крстови за седење, свира се, игра, весели. Пред поноћ свештеник улази у цркву где на хладном каменом поду и постељи од ћебаци преспава остатак ноћи, где се на св. Илију приноси жртва – клање бика код северног зида цркве...

Поповић, Даница

Надгробни споменици из цркве св. Пејтра код Новој Пазара, Новопазарски зборник, књига 8, Н. Пазар 1948, 51–75 (Каталог).

Надгробне плоче на гробовима, материјал, натписи. Надгробни споменици XVI–XVII в. Група споменика од студеничког мермера. Вертикални, клесани у виду плоче правоугаоног облика. Низ натписа са декоративним мотивима, геометријски схематизовани. Споменици XVI–II и прве половине XIX в., са представа умрлих, серијска производња каменорезаца за тржиште. Најчешће су надгробни споменици од белог мермера. Надгробни споменици из друге половине XIX в., најчешће од сивог пешчара.

Поповић, Љубиша,

Бајања из Ћићевца, Расковник X, број 35, Београд 1983, с. 17.

Ради лечења вимена, промузује се крава кроз шлупаљ камен, уз одређено бајање.

Поповић, Марко

Рас – Градина, средњевековно утврђење, Археолошки преглед, 17–18, 20–21, 23 (1975–1982), Београд 139–141, 148–150, 123–125, 172–173, 136–140.

Поповић, Мар. С.

Родољуб српске севдалинке, књига I, Панчево 1892.

О сахрањивању у башти зеленој, под наранцу, крај камена, где ће њима често долазити.

Поповић, Славољуб С.

Истина камена, Расковник, година II, бр. 3, Београд, 1969, с. 13.

Поповић, Сретен Л.

Пушовање по новој Србији (1878. и 1880), Београд, 1950.

455–456, Клетва матере на ћерку која стоји и гледа Турке Јаничаре и њен драги је силом тамо, „А што си стала, *окаменила се* „Дабогда“. Она се окамени. И кад гледаш тај камен, видиш: „витког је женског стаса, има рамена, тима прса и, што је најважније, има на глави трубу платна“. „И пас се окаменио и стоји поред саме Мораве“.

Првановић, Светислав

Тимочки зајиси, Зајечар 1964.

Народно веровање *да у камену, или испод камена*, живе демони у облику змије и змаја. Приповедање о „Змају самотвору“, који је мамио девојку иу своје дворе, испод камена. Девојка се спасила тако, што је на камен бацила ситну паприку од које је змај ослепео.

Пајић, Стеван

Сјенка укоријењена у камену светиом, Расковник, година V, бр. 18, 1972–73, Београд 1972, 20–21.

Зидање сенке у темељ и веровање да ће се тако грађевина одржати (Плужине Пива у Црној Гори).

Протић, Љубиша

Разграничавање имања, Гласник Етнографског музеја, књига XII, Београд 1937, с. 61–70.

Разграничавање имања и имена повучених граница...*љобијени камен*, синор, „међа“, „меја“, „склад“, „канал“, „ред“, „ограда“, „долина“, „јаруга“, „састав“, „брезина“...Камен има пресудну улогу и важност у погледу употребе при повлачењу границе, чак и у крајевима који обликују камењем. При ограничавању имања, камен се побија дубоко, да се од истог види само врх. Гранично камење „међаши“. У неким крајевима се побија на одстојању 50–100 метара. Кад њива, ливада или шума праве тзв. „међе“ у које се постави „међашњи камен“. Граница се сматра као „светиња“, „јер повредити границу значи повредити нешто свето“. Повреда „међе“ узима се као „највећи грех“. „као проклетство“. Њена повреда рђаво делује „на здравље деце...“.

Радан-Јовим, Маријан

Ситуденица, Саопштења XII, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1979, 180.

Споменици. истраживања и заштитни радови.

Раденковић, Љубинко

Лексичко-фразеолошка реконструкција религијско-миџолошких изречава у вези с каменом, Научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ, 6, св. 1, Београд 1977, 445–459.

Између осталих и примери са територије североисточне Србије.

Раденковић, Љубинко

Народна бајања код Јужних Словена, Београд, Балканолошки институт САНУ, 1996.

Камен у обичајима, веровањима и празноверицама, с. 21, 86, 97, 106, 113–122, 181, 214, 244, 264, 272, 276, 281. У лечењу, бајању, камен од

тресовања (потиче од муње и грома), камен по материјалу, облику, боји, месту одакле потиче и просторном положају, по времену настанка или узимања, по радњи коју врши, по припадности лицу, по начину настанка или добијања. Камен у митологији и магији, комуникацији човека с небеским и подземним бићима. Посебна симболичка обележја камена (шупљи камен...), громовни камен, функција преноса болести, плаби, црвени, паклени камен...

Раденковић, Љубинко

Народне басме и бајања, Ниш-Крагујевац, 1982, с. 165. бр. 259.

Облик одвајања нечисте силе од човека и његово везивање за камен. Басме типа „камене“. „Зажени се камена девојка, па дојдоше камени сватови: камени девери, камене певице, камене старојке.“

Раденковић, Радослав

Српске народне приповејке из околине Ниша – Сузе камен прогореле, Зборник Народног музеја у Нишу, бр. 2, Ниш 1986.

С. 160 – Сузе камен прогореле: Кнез Лазар – клетвом – позив Срба у бој на Косово. Млада војвоткиња Божана, оста жал на мужа Манојла који оде у бој на Косово. Испратила га је са највише стене... како се није врати, погинуо је. Она је „*данима седела на њом камену* и плакала“ – Сузе су у стени издубиле јамицу, „као да су камен прогореле“! Ту се сада скупља вода. Људи мисле да је лековита, њоме се умивају да боље виде и да им се глас боље чује.

Раденкович, Ј.

Симболика светиа в славјанских зајоворах, Славјанскиј и балканскиј фолклор, Реконструкција древнеј славјанској духовној култури источника и методи, Москва 1989, с. 122–1248.

Употреба каменова под посебним називима (црвене, некад и плаве боје).

Радивојевић, Тодор

Лейеница – насеља у Лепеници са картом испитане области у прилогу Српски етнографски зборник XLVII, Насеља, књига 27, Београд 1930.

Камен, поље у Барама, 17, поље у Грашници, 73. Каменац, поље у Батуњу, 35, поље у Грашници (камењар, камењак), 79 поље и место у Корману, 130, поље у Ромату, 204, поље у Доњој Сабанти, 222. Камен чесма и у Трмбасу, 237. Камени поток, поље у Добрачи, 87. Каменита јаруга, поље у Доњим Јарушицама, 118. Каменита Коса, п. у Ациним ливадама, 67 Каменита Чука, п. у Батуку, 35. Каменита Чукара, п. у Батику, 35. Каменита Чукара, п. у Кормони, 130. Камени град, п. у Д. Губицама у Рамачи, 206, п. у Трешњеваку, 235. Камењак, Камењар, Камењаци, Камење, Камичак, 7, 17, 56, 73 итд. в. Регистар.

Радивојевић, Тодор

Лейеница, Антропогеографска испитивања, XV, Насеља, књига VII, Београд 1911.

Камен, каменови (надгробни), 29, 167. *Камени баџи* (праисторијски), 31. *Камени кесер* (преисторијски), 31. Камењак, 102 – мали стешњени простор села. Камењар (земљиште), 160. Камењар (занатлија), 167. Камен (шума), 83. Каменац (извор), 95, бунар. Каменита Чука (врх), 17. Камичак (река), 197, 204, 207 (област и места досељавања. Порекло становништва и време досељавања.

Radimski, V.

Gradina čungar kod Sazina, Glasnik Zemaljskog muzeja, knjiga VI, Sarajevo 1894.

С. 499–500 – Камен. Жрвњеви, брусови, буздовани, округле камене плоче, два ножића...

Radimski, V.

Ostaci rimskih naseobina u Šipragi i Podbrgju za tim starosobanski stećci u Šipragi i uz Vrbanju u Bosni, Glasnik Zemaljskog muzeja, knjiga IV, Sarajevo 1892.

С. 75–80 – тесано камење, ломљени камен, ситније камење, камене степенице, орнаментика у камену, надгробне плоче (79–80) – свето камење, прављење посуда за воду, стругање прашине са камена и употреба за лек, за људи и за живину, старобосански надгробник сличан саркофаху.

Radimski, V

Prekopavanje u Domaviji kod Srebrnice godine 1891, Glasnik Zemaljskog muzeja, knjiga I, godina IV, Sarajevo 1892, с. 7–24.

Камен у употреби у разне сврхе и у различитим приликама, врсте, натписи, урезивања, *камен њочасни сјоменници*, плоче, тесани камен, натписи на камену – урезивање у камен.

Радичевић, Бранко В.

Плава линија живојћа, Београд, 1961.

Песме, 10. изд., стр. 67 – субјективно и објективно повезивање са станцем каменом. Плану срце баш у живи пламен. Опет оста као станац камен.

Раденковић, Љубинко

Тодорица – „коњска слава“, Етно-културолошки зборник, књига IV, Сврљиг 1998, с. 122.

У околини Струмице, скупљање невеста, уместо код цркве, око култног камена „светока“-

Радовановић, Војислав С.

Тиквеш и Рајец, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, XXIX, Насеља, књига 17, Београд 1924.

Топографска, географска и необична имена: Камени диречи, стубови од камена. Камен изделан, тесан камен.

Географска имена: Камена Страга, 309, 509. Камендол, 200, 455 – насеље, село, оснивачи. Камендолско грамађе, 200, 455. Каменица, 136, 173, 417, 419, 424. Камениште, 439. Камењ, 329 – Бело Камење, плоча, њиве.

Камичевци, 292, 293... в. регистар. Камчевци, 313, 431, 359 – мале, извори, њиве – Буковски камен, Млаечни камен, Камчевци – досељеници, старинци...

Радовановић, Голуб

Воденице на Градишњици, Гласник Етнографској инститиуи САНУ, XLIX, Београд 2000, 216–223.

Камен. Број, простор за камење. Клесање, уградња, „полегање“ камена. Тереп. Строј за подизање и спуштање камена. Носачи камена (доњи, горњи), полука ужљебљена у камену – радња. Израда воденичног камена, мајстори, стене, камењари, одсецање – обрада. Глачање камена услед рада – штицовање, „накивање камена“. Камен и дрвени калем, дрвена полука. Спуштање камена и млевање. Воденица. Бајање и мађијања. Дете и воденични камен. Узречице и пословице везане за воденицу и воденични камен. Приче везане за воденични камен и воденицу...

Радовановић, Миљана

Заветни крстови у источној и јужној Србији, Етно-културолошки зборник, књига IV, Сврљиг 1998, с. 173–176.

Камени заветни крстови, подизање, схватање и опхођење, идентификација, хронологија подизања, обреди натписи, моле за милост и заштиту. Типови заветних крстова, капеле и камени крстови, натписи, светитељи, специфична обележја у погледу споменичких натписа.

Радовановић, Миљана

Насеља и сџановништво књажевачкој краја у прошлости и у савремено доба, Зборник радова XXXVI конгреса Сав. удружење фолклориста Југославије, Београд, 1989, с. 84–85.

Заветни крстови као епиграфски споменици. Натпис на каменом крсту у Живковцу..

Радовановић, Миљана

Село као обредно-религијска заједница у Сиринићкој жупи, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–2001, Београд 2001.

С. 380. – Напуштени и запуштени материјални трагови, „налазе се на више места у сеоским атарима у виду еликих каменова“ („Урасли камен“) са урезаним крстом, па се и та места зове Крст, Крста камен, а...“

Радовић, Босилка

Српски надгробни споменици, Београд 1956, с. 20 – приказ ускрснућа покојника на надгробном камењу..., с.14.

Радојчић,

Камен о враћу, „Полиција“ за 1930, бр. 9 и 10, Београд, с. 425–426.

Радуловић Илија

Из народне медицине у околини Подјорице, Гласник Етнографског музеја, књига VIII, Београд 1933.

с. 45 . Ко болује од стоамка, треба да пије воду из „пленског“ (заплењеног) суда, или да о Ускрсу носи мали шуйаљ камен.

С. 56 – Провлачење болесног детета кроз шупаљ камен да би оздравило.

С. 57 – болесник и камен...: „Кад овај камен порасто тада и моја жлезда“...

Рађеновић, Петар

Бјелајско Поље и Горавско, Српски етнографски зборник, XXXV, Насеља, књига 20, Београд, 1925.

Топографска имена: Каменица, 245, 276 – Приштавац (вода, извор).

Каменица Поље, 195 – пољске ливаде. Каменица – врела, камен, 233 – врх села Цимеше.

Рађеновић, Петар

Унац, Српски етнографски зборник, LVI, Насеља, књига 30, Београд 1948.

Камен, село у срезу Гламочком, 107. Каменица, крај у Бастасима, 137, место у Бастасима, 53, крај у Г. Врточу, 132, крај у Д. Врточу, 134, крај у селу Девцу, 126, крај у Трњ. Бријегу, 124, поље у Трњ. Бријегу, 123...

Каменице, њиве у Прекаји, 110, Каменко, п. у Бастасима, 140, Колибе на Каменици (Бастаси), 139, 140.

Раичковић, Стеван

Камен усјаванка, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, с. 61 . песма.

Рајковић Кожељац, Љубиша

Небо у кладенцу, Ниш 1997.

с. 22 – Расовасти камен. „С пролећа опет ту гркори...У камену над водом цвет“, с. 39–40 – Кале. „Изнад села – Град. Низ њега се осули камен и време“. Откуд му мирис људске душе? *А камен као и сваки*“-

Ракић, Мил. Т.

Качер, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, VI, Насеља, Књига III, Београд 1905.

Камењар, 827 – земља и шуме, трла.

Ракић, Мита

Из нове Србије, Отаџбине, св. IV, Београд 1880.

О каменој плочи на планини Петровцу. Предање о Јелену, жртви, чије је месо дељено присутнима као причест, касније као жртвеник га је заменила домаћа животиња. Незна се о каквој је култној жртви на Петровцу реч. 1878. г. су пронађене зидне некакве цркве које и данас постоје. До последњег рата, ту на камену, свештеници су вршили службу, после култног обреда, ко је завршавао до сунчевог заласка.

Ракић, Жарко

Сумњиви дијаманџи, под лупом европске комисије нашао се највећи дијамантски концерна на свету „De Bers“ из Јужне Арфике, Политика, Београд, 30. IX. 2002.

A4.

Европска унија руши монополисте. „De Bers“ купује *сибирске дијаманте*. Светско тржиште и драго камење. Неприкосновен господар дијаманата на свету. Испорука сировина дијаманата и вредност. Руска производња и дијаманата, Сибир и др.

Rakita, Rade

Narodna vjerovanja u predjelu Janj, vezana za čovejkov život i rad i njegov pogled na svijet, Glasnik Zemaljskog muzeja – etnologija, n. s., sv. XXVI, Сарајево 1971.

С. 67 – веровања везана за камен,..., настанак удубљења у камену. Оти-сци стопа на површини (људи, животиња, нечистих и светаца), који су „давно“ по њему одлики (ходили), на ком се могу видети и трагови кола св. Илије, који је по „земљи одо“. Од кад је камен постао „тврди“ („скаменио се“), веровање везано да се човек може скаменити, па и животиње. Клетве, „да бог да се скаменио“. Веровање да камен може да расте из дубоке земље (назив – живац камен, за камење које се налази дубље у земљи). Камење у веровању, лечењу и др.

Расправе и грађа, књига 1, Српски етнографски зборник, књига L, Београд, 1934, *Вукова грађа*, Уредио Веселин Чајкановић.

II 26 – „ни о кам ни о драчу“... него у пуљу. II/1, 26 – Ко болује од сробоље, треба да добије три камичка од станца камена... II/1, 207 – при помену какве велике, болести..., у кам ударило“. Камен – чобанин, бадњи дан, чување под језиком (због вукова), VIII/ 3, 18. При бајању, удара се три пута кључем у камен II/5, 73; При спомињању болести, са три прста треба куцнути у... или камен II/1, 207; зубобоља, тера се у „камен“, у... II/5, 13; При кајању због клетве, треба три пута куцнути у камен II/к, 45; Клетва камењем о камен II, 4; каменом заштити љахину од мишева V, 5; камен и теме у детета II/1,165; VII, 80; Камен воденични и болесник II/1,8; лек од срдоболе – камичак од станца II/1,26; Камичак аод странца камена, девојка и царев син II, 13; камен и слуга III, 18; камен, људска крв и човек III, 18; „ни о дрво ни о камен“, кажу вештице V, 5; „устук у камен II, 5, 7; „без матере рођена, на камену љуљана“ (басма) II, 5, 7; „камен за вечеру, а...“ (басма) II, 5, 19. Каменица: змију ваља звати каменица VII, 34

Растовцев, М.

Две најдиробне сцеле у Народној музеју у Београду, са 2 сл., Старинар, Орган Археолошког друштва, н. р., IV, 1909, Београд, 1911, 107–119.

Регистар за XI-XV књиге ГЕН-а.

Камен као граница у имању, побијени камен, XII, 61–63; као белог (становни камен), као граница имања „међашни камен“, XII, 63; Камен у обичајима, XII, 204; XIII, 56; XV 178, 179; Камен као жрвањ за млевање глеђи, 128. 130; Камен под појасом при заклинању XIII, 54, 59; Камен станац, на њему се обавља крштење XV, 57; Камени сватови у песми XI-II, 88; Каменовање у песми, XV, 153, 154. Затрпаше дрвљем и камењем. Под камење хладно затрпаше.

Рељић, Љубомир

Обичаји и веровања везани за животињи циклус – рођење, брак смрт, Гласник Етнографског музеја, књига 62, Београд 1998, с. 82, 83.

Веровање о смрти и посмртни обичаји. Да се душа, поред склања у дрво и зеленило, „најрадије склања у надгробни камен“. Ако се споменик не може подићи у интервалу од једне године, „поставља се обичан камен, одцепљен од стене, привремено, „сирови камен“ чело главе покојника“- У ту сврху се не узима „камен из реке, упрљан“, мора бити отцепљен од станица“. „Тако постављен камен, може се и касније од године дана заменити надгробним спомеником“.

Столвални камен – столовак, Развитак бр. 1, Зајечар 1975, с. 91–93.

Веровање везано за столовни (столовак) камен. Опис: непокретан положај, локација, веровања, обичаји и култне радње везане за њих, за несвакидашњи камен посебних својстава.

Речи у камену, Пирот 1964, 90.

Књига представља зборник споменичких натписа, посвећен двадесетогодишњици ослобођења Пирота (1944–1964).

Речник српскохрватској књижевној и народној језика, Књига IX, Београд, САНУ 1975.

С. 152 ид., камен... надгробни споменик, плоча, белег – споменик на месту погибије. Побијање „камена“ кад се умрлом изда година, од смрти. Камен, камена – емоционални обојени израз за негацију (ђавола, врага...). Камен у придевској служби, камен-срце, зора ћути, Сунце ћути, као твоја камен-груд.. Драги камен, драгоцен минерал, *пролаз кроз граи камен, змијин камен, јейки, међаш камен мудросији, кључ*, метод за решавање неких проблема, камен спотицања, неспоразума, смутње, раздора, темељац, станац...

Речник српскохрватској књижевној језика, књига II, Нови Сад – Загреб, 1967.

С. 641 ид. *Камен*. Кудити, рушити, оговарати, клеветати, ћутати, драги – украс, мучно живети. Бити на чијем врату. Бити немилосрдан. Окаменити се, запањити се, тврд као камен. Мучан, тегобан, као од камена....

Riječnik simbola, J. Chevalier, A. Gheerbrant, Zagreb, 1983, 245–246.

Решетар, Милан

Нова ѿјесма црногорска о војни Русах и Тураках ѿчешој у 1828.

Мање пјесме владике црногорскога Петра II-ега Петровића Његоша, Српска књижевна задруга, књига 141, Београд, 1912, 4, с. 55

...Да је у Црној Гори постојао обичај да се на жалбу суду иде с каменом о врату и шта је управо, то ношење значило.

Рубић, Иво

Подријетло сѿановнишиѿва Ошока Шолѿе, Српски етнографски зборник, LXXIV, Насеља, књига 36, Београд, 1960.

Камен, место 99, 123, 137. Камик, место, 6, 8.

Русић, Бранислав

Старији обичаји око одређивања земљишних међа и око пољских радова у Кичевији, Гласник Етнографског музеја, књига XIX, Београд 1956. С. 2, 4 – *Камен међаш* („межник“ или „међњик“), висока истакнута стена, или камен станац као међаш, ради одређивања границе два суседна насеља (имања), али и као „разор“ двоје комшија.

Свезнање, Београд, б. г., с. 981.

Камен – опис, Поштовање необичног облика камена. Веровање да је у њему душа покојника. Прављење фетиша. Култни значај све врсте надгробног камена. Шупље високе плоче стубови.

Село Шупљи Камен

АИФ, м. т. 2126 снимио Душко Димитровски 1973. године, у селу Шупљи Камен, Кумановски крај, од информатора Добриле Јосифске (преузето из магистарског рада Јелене М. Цветаноске, 1998. године, Одељење за етнологију и антропологију. Цамиларске игре за време свадбеног деремонијала у селу Шупљи Камен.

Sielski, Stanko

Натајлија, Етнографска истраживања и грађа III, Zagreb 1941, с. 24, 31. Камен бледожућкасте боје код муслимана у Босни (к. змијска круна), доношен са истока, ношен окован у сребру – приписивана му је велика исцелитељска моћ. Штитио је и од урока. Настајање овог камена и др., камен („стрелица“) код муслимана у Босни. Драгоцен камен „стрела“, ношен као заштита од „стриљалице“, за појасом или са стране.

Симић, Бора Д.

Камен му љовори, Расковник II, бр. 3, Београд 1969, с. 4–5 (песма).

Симић, В.

Резање мермера у Ситуденици и Чемерном, Гласник Етнографског музеја, књига XIX, Београд, 1956, с. 273–289.

Мермер, боја, Каменорезачка насеља и каменоломи. Обрада камена. Историјска употреба камена. Писање на надгробним споменицима...

Симић, Стеван

Нродна медицина у крајову, Зборник Јужних Словена, 42, Загреб 1964, с. 319, 389.

У Кратову (Македонија), црвеним каменом су лечили брадавице (к. канташ I) – крвави или паклени камен. Камен зараснау, у лечењу трудница којима су деца умирала. По порођају ушиван деци у пелене.

Симоновић, Драгољуб

Народне ђесме из источне и јужне Србије, Етноантрополошки проблеми, књига III, Фил. факултет Одељење за етнологију и антропологију, Београд 1988.

С. 38 (12) „истерате из пушак кремен“. С. 59 (25) – „Ти да идеш у клета камена“, „...Иди, љубо, у клета камена“, „... па отиде у клета камена“... С. 77 (38) – „Препознала сеја брата, и о камен вртва пала“. С. 139 (72) „И стара мајка у траву урасла, заглила један беја камен“. С. 145

(74)....„Црне очи два драга камена“. С. С. 151, 152 (7)....„по бронзету драго каменово“. С. 154, 156 (78)....„а на бренице два драга камена!“ С. 160, 161 (80)....„суво гвожђе и студени камен“, „часан стани на мермер авлију, па излеже на мермер авлију“,... С. 167 (83, 84)....„па награди кулу од камена и на кулу врата од камена“. С. 194 (101) Шта се бели на сред Вишеграда? „да л’ адем, да ли драги камен?“ „Нит је адем, нити драги камен“,... С. 210 (128)....„црна ме земља покрила, турски ми камен на глави“, С. 213 (136) „и код дрво бел камен, кад камен блато стаљано“,... С. 222, 223 (148).... „да замажем дрва..., па замаже дрва и камења“, „Да обликује дрва и камење, те одлије дрва и камење“,... „да се латим од камик до камик, па се лати од камик на камик“,... С. 235 (169). Потекла је река Крвавица, „она носи класе и камење“, С. 249, 250 (185).... „те сабери ситне камење“,....„па прибере ситно камење“, ... С. 261, 262 (196, 198), „ситно камење број нема“, ... С. 265 (203, 204), „да разбијем кулу од камена,... и десету кулу од (211),“ и десету кулу од камена; направити кулу од камена а пенцере од мермер камена“, ... „да разбије куле од камена, и пенцере од мермер камена“, ... „и разби се кула од камена“. „У невеће камен становити, у камење крстати босиљак“,... С. 270 (211) „Мен је кућа онај сталан камен“,...

Симоновић, Ђ

Центри заједница села у Србији, ИАУС, Београд 1975.

Смрти Омера и Мериме, Народна песма, Српске народне песме – Антологија, IV, издање, Београд, 1927.

Камење настало душама – надахнуто камење – оно мирише као и сва гора. „Дјул мирише моја мила мајко, Баш ко да је Оморова душа“.

Срејовић, Драгослав

Дијалог човека са каменом, Човек и камен, Галерија САНУ, Београд 1990, 92–119.

Homo habilis i kamen. Homo erectus i kamen. Homo sapiens i kamen.

Срејовић, Драгослав

Лейењски вир, Београд, 1969. Нова праисторијска култура у Подунављу.

С. 19–181. Тле и корени. Оквири живота. Токови културе. Обликовање простора. *Куће од камена. Алајке* од камена и костију. *Огњишта* од постављених каменних плоча. Камене *скулптуре*. Камени *стилови* око огњишта и камене скулптуре иза огњишта. Мађашко дејство каменних „столова“. Вертикалне камене плоче између... Нова светилишта континуираног фриза камене конструкције. Подзиђивање светилишта каменним плочама. Поплочавање куће каменним плочама. Камени трагови, огњиште, жртвеник, камени „сто“, *орућа од камена, сахрањивање* покојника на површини ограниченој каменним „столовима“, камени жртвеник и ... Символика облутака. *Камен и вода*. Чврстина камена. Биће рођено из воде и камена. Мит о води и камену. Камени привезак...

- Срејовић, Драгослав – Цермановић-Кузмановић, Александрина
Речник Грчке и Римске митологије, Београд, 1979.
 Камене нимфе, 109. Посвета гаја и једне индикуле од стране краља Нума. Приношени на жртву вода и млеко.
 Камен, претварање у... 5, 29, 32, 58, 61, 77, 98, 102, 105, 179, 201, 231, 239, 290, 291, 364; Свети, 40, 55, 184, 203, 241, 244, 411, 446; у пеленама, 93, 158, 264, 370; Чудесни камен, 16; стена, претварање у... 18, 116, 169, 190, 216, 303, 318, 380; рађање из к., 4, 270.
- Срећковић, Милутин
Живои у слову еџичара (Рајко Николић: „Камена књиџа ѓреџака“, НИРО „Задруга“, Београд 1979), Расковник, VII, бр. 24, 1980, с. 106–113.
- Срећковић, П.
 „Краљџца“, Братство, IV, Београд 1890, 39.
 Гњиланска нахија (XIV век – Жупа). Опис 1342. година. Биначка Морава, Гњилане, Ново Брдо, Бујановац, становницима...
 „На изласку из Гњилана за Бујановац бије дивна чесма звана Ђенар“ код које се путник заустави и напије воде, па одмах у *гесно види* „џоби-јен камен“ са утиснутом шаком и прстима“. „Тај је камен ту добаџио Крађевић Марко из Прилепа, па на њему остала шака“ – народно предање из Гњилана.
- Срџске народне ѓриџовейшке, Антологија, Приредио Милорад Панић-Супер, II издање, Београд 1964.
 Прича. Зла свекрва, с. 66 – Старац гвоздена балога, вика, граја гомиле људи, „али немој да се обазреш за собом без свога чуда, јер ћеш се на оно место *окамениџи*“. Прича, Три чуда, с. 117, 118.
- Simpson, Jacqueline
Европска митологија (превод са енглеског Сања Сарнавка), Опатија „Отокар Керђовани“, „Младинска књџга“, Ljubljana 1988.
 Камење, с. 12, 14, 16, 18, 22, 25, 31, 46. Веровало се, да се клесањем удубљења у стење, плодила снага земље која почива у камену“.
- Синдик, Илија
Дубровник и околина, Српски етнографски зборни, XXXVIII, Насеља, књџга 23, Београд 1926.
 Понта каменарска 25 – насеље. Златни кам, 25, – насеље.
- Скок, Петар
Камен, Етимолошки речник хрватскога или српскога језика, књџга II, ЈАЗУ, Загреб, 1972, с. 26–27.
 Топоними: Име Каменско, означавање врха планине одакле би се камен ваља. Реч ками у документима. У фолклору, „Ками ти у дом“, „сјеми ти се затрло“. Прилог ками, „зло“, „слобо“, „рђаво“, „једвс“. Дофатак, у кам ударио, фолклорни израз, у кам ударило „несрећа или болест“, „нека бије у кам а не у чељаде“. Обичај у Црној Гори да народни лекари преносе болест у камен (додиривање оболелог места и камена), „ками те откупио“. Камен град Босна (топоним). Камена Глава (Космет), каме-

ница „змија“ (Космет), каменика „трава“, камењача „крушка“. Придев каменит, каменски, топоним каменско, камен соли, лично име Каменко. Камен воња (врх планине).

Смиљанић-Брадина, Т.

Шта значи камен о вратију? Гласник Скопског научног друштва, III, Скопље 1928,

С. 347. Тумачење, зашто се на жалбу суду ишло с каменом о врат, и шта је, управо, то ношење значило. И у мијачким веровањима, да се убици на овом свету везује камен о врат, како би брже доспео на дно пакла. Прављење годмиле камења на месту где је убиство извршено. „Да би на дно пакла доспео, биће му обешено тешко камење о врат“-

Смиљанић, Тома

Кичевија, Српски етнографски зборник LI, Насеља књига 28, Београд 1935.

Камена Страга, површ у Д. Рабетину, 348. Каменички Красје, ш. у Белици, 451. Каменица, њ. у Аранђели, 421; њива у Јаголу, 434; њ. у Кленовцу, 450; њ. у Челопецима, 471; ш. у Србјанима, 422. Каменички Красти, м. у Големом Црцу, 481. Камен – узенгија, ш. у Речанима, 441. Камења Страга, пашњак у Тајмишту, 445.

Смиљанић, Тома

Мијаци, Горња Река и Мавровско поље, Српски етнографски зборник, XXXV, Насеља, књига 20, Београд 1925.

Топографска имена: Каменица – место, 91. Камен Зоб – њиве и ливаде у селу, 105. Црвен камен, Голем камен, синор у селу Присојица, 106. Висок Камен, Камен – границе синора села Балетин, 110. Под камен, кремењаче, синор села Магорче, 102. Високи камен, синор насеља Бродац, 117. Мачкин камен, граница села, 117. Ћулис камен, синор села Срнце, 119.

Дечак, место чудо: „човјек један врло се мучи да дигне један велики камен, али то никако не успева, док не натрпа на њега много малог камења, па онда дигне врло ласно и носи куд год хоће“. Поука, човек не може одмах учинити велики грех, док прво не начини мали грех. Прича, Милош и Дивоња, с. 124, 125, 126. Мило, Дивоња, Драги камен. „Дивљи јарац, грдан, бијел јарац, стара јарчетина, борба за превласт над испашом. Прича Ћоса и угурсуз, с. 289, 290 – Ћоса, Ћосина жена, угурсуз, воденица и воденични камен. Ћоса, Ћосина мајка, угурсуз и камен.

Српски митолошки речник, П. Петровић, Ш. Кулишић, Н. Пантелић, Београд 1970

С. 133 – Запис, култно место са освећеним дрвеним или каменим стубом или пак крстом – држање молитве (богомоње) о заветним данима. Тако се звао предмет на култном месту, дрво или камен на коме је „записан“, урезана или исклесана ознака крста... Ш. К. – белутак, 22 – мистична моћ, хамајлија, доноси срећу, здравље. П. Ж. П. – Остењак, 227 – природна стена људског облика, или облика животиње, птице. Момин

камен Грделичка Клисура. Окамењеност биле злим очима Срђе Злопоглеђе, такође Арапина и Турчина. Скамењеност жене са дететом, кошнице са пчелама и др.

С. 178–184 – Крст, Антропоидни надгробни стуб. Антропоидни крст. Табу крст на надгробном стубу. Надгробна плоча. Надгробни споменик. Камени крст на надгробном (споменику), стубу. Крстача – камена, „Камени крст на надгробном (споменику), стубу. Крстача – камена, „Камен на белези“, „Белег камен“. Непомични камен станац и крст.

Стаменовић, Синиша

Пиројско село њознајџо њо каменоресцима, Уметност саздана од камена, Политика, Београд, 29. IX 2002, А 19.

У многе светске грађевине уткана је уетност *џемских мајсјџора*. Мало је старих клесара. Громаде стена испред кућа. Умешност у претварању тврдог камена у уметност. Крајпуташи – дело мајстора каменорезаца (позната породица Џунић). Кућа и крајпуташи од камена. Уметност и занат.

Станојевић, Драгиша

Пријев: Бијесни Роландо, од Ј. Арноста, II, с. 25.

Први пут у веку на борбу излеће, *Ма ко сјанац камен* посрнути неће!

Станојевић, Маринко

Зајлавак, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, књига XX, Насеља, књига IX, Београд 1913.

Камен, 176 – Развалина кулине. Гомила камења ао којој се у народу ништа не прича. Каменица, 167, 171, Горња и Доња. К. Села. Положај Земље и шуме. Имена. Старине. Постанак села и порекло становништва. Тип села. Камење 127, 181 – земљиште, шуме, појате, утрина за стоку. С. 71 . Трагови... пласног камена. Русалијска гробља. Бигровито камење. Надгробно камење, с. 151 – Врли Камен, 148, место, коса, село крст.

Станојевић, Маринко

Зборник џрилоја за џознавање Тимочке Крајине, I-IV, 1929–31, Зајечар 1933.

Посебан осврт на камен који и помиње у вези са зидањем Зајечарске цркве, с. 27/III, Зањевачкој цркви, с. 33/III; и др. у Црној Реци, камење, тешке камене плоче од шкриљаца, с. 52, 57/III, „Змај девојку преко камена молио...“, „трава вратика и каменика“, с. 112, 113/III. Камен у бајањима од пролива и др. с. 81/IV.

Станојевић, Маринко

Из народној живојџа на Тимоку, веровања и празноверице, Гласник Етнографског музеја, књига VIII, Београд 1933.

С. 59 – ако воћка не одржава плод, *каменчић са љума на воћку*, преузимање урока на себе, С. 61 – ако мајци деца умир, чим јој се роди које дете, да узме каменчић, први који опази, да га претури из руке у руку и остави тамо где је био. С. 64 – „Кад кокош снесе „заптрак“ јаје (мало

као врапчије), ваља се сломити о „столован“ (непокретан) канем. С. 65 – кад „протерају (пронесу) мртваца кроз село, мајка деце узима онолико каменчића колико има деце, стави их на ногу и одбаци за мртвацем...”. 67 – каменчић и оговарање (врачање). Камен, воћка, и цветање а не доношење плода, узети каменчиће са друма ставити их на воћку па ће одржати плод. С. 70 – *болесник и камен*, ношење на „незнан гроб“ и каже...
Бајање каменом – радње...

Станојевић, Маринко

Тимок, Српски етнографски зборник, књига LV, Насеља, књига 29, Београд, 1940...

Камен, удолина у Дебелици, с. 461, место у Д. Соколовици, с. 465.

Каменчић, место у Д. Соколовици, 465, Камењарци, река у Бучју, 452.

Станојевић, Станоје

Народна енциклопедија, српско-хрватско-словеначка, књига II, Загреб б. г.

С. 225 – *Камен, кулџи*. Седиште душе покојника. Приношење *жриве сеновићом камењу*, ист. Србија (пуштање воде о Великом четвртку). *Терање воде* да уђе у камен. Бацање камења у гроб, да се мртвац не повампири. *Стављање камена* на гроб убијеног, да фуша не постане зао дух. *Оирађивање гроба* каменом, везивање душе. Надгробни камен, белег... Велики камен, предмет локалног култа (провлачење нероткиње, изазивање кише, суше, помора), окупљање народа и приношење жртве. Легенде о камену...

Станболијев, С.

Маџеријали њо народнаџа медицина в Блџарија, од Берковско, СБНУ XXI, 1905, с. 51.

Као заштита од урока, пред излазак из куће, треба да се лупне каменчићем по челу.

Стевановић, Ст.

Марково кале у Врању, Етнологија, час., год. I, св. 2, Скопље 1940, с. 125–126.

Грађење утврђивања од ситног камена. Удубљење у првом већем камену, поред пута, близу града у коме је отисак стопала М. Краљевића, као отисак чаше у камену...

Стипчевић, Александар

Кулџини симболи код Илира, – грађа и прилози систематизацији – Пос. изд. АНУ БиХ, књига LIV, Центар за балк. испитив., књига 10 Сарајево 1981, 204+XXXVI таб. прилога симбола разног порекла.

Стјепан Митров, Љубиша

Пријовијесџи црнојорске и џриморске, с. 228,...нем, безгласан, умукао, станац камен. Што ће девет... – као камен станац...

Стојадиновић, Слободан

Каменички џролисџи, Расковник, година IV, бр. 11, Београд 1971, с. 42. Каменичка река, Каменичка шума, Стари храст у Камену.

Стојановић, Љуба

Штари српски зајиси и најијиси, књига I, Београд 1902; књига II, 1903; књига III, 1905, књига IV, 1923.

Камен (метеор), камење (падање с нема), камени (шанац), камена (река), каменац (црква, манастир), Каменград, Каменица (манастир, храм), Камено поље, Сахрањивање ван гроба – камен стамен на каквом омиљеном месту,... бр. 3342, 1476, 2977, 3629, 3655, 1290, 1433, 577, 420, 576, 577, 979, 231, 4726, 4729, 4733, 4735, 4736, 4737, 4738, 4740, 4741, 4743, 4751, 4776, 4780, 5963, 5967, 319, 670, 4790, 4796, 4816, 4820, 4894, 4753, 4797, 4874, 4889.

Stojanović, Mijat

Slike iz života hrvatskog naroda po Slavoniji i Srijemu, Zagreb 1881, с. 217.

Лечење детета које болује од урока, водом у којој је ставњен црвени камен – ињирок.

Стојановић, Радмила

Надгробни сјоменици Рударској гробља, Лесковачки зборник, књига IX, Лесковац 1969, с. 249–256.

Стојанчевић, Видосава

Врањско поморавље, Етнолошка испитивања, Српски етнографски зборник, књига LXXXVI, Жив. и обич. народни, књига 36. Београд, 1974, с. 549.

О магијском лечењу предметима посебног магијског својства (фетишима). Међу којима су „каменчики из реке“, „Црвен камен“, предмети покућства и др.

Стокић, Петар

Рађевина, Рађево поље и *Рађев камен*, Караџић за 1903, с. 121–124.

„Рађево поље и у том пољу камен (димензије), ударен у земљу, који се зове Рађев камен“. Други писци о овом предмету. Народно предање о „Рађевома камену“, представа, одржавање, веровање. Турска варварства код и око Рађевог камена.

Stratimirović, Đorđe

Markova kula u Višegradu, Glasnik Zemaljskog muzeja, knjiga III, Sarajevo 1891, с. 283–293.

„Стијена под писмом“. Римско камење код Гостивара. Добрун. Камено ждрело с побочним, окаменитим, високим стијенама...

Stratimirović, Đorđe,

Srednjevjekovno groblje kod Zgošće, Glasnik Zemaljskog muzeja, knjiga I, god. III, Sarajevo 1891, с. 122. 123.

Гробни назив камена белеја, каменица, мешет. Специфичан назив за споменик – камен... да му тури камен (Лесковац), да га камен притисне у значењу каменица (Босна). Средњевјековни надгробни биљези, види: Камење. Камен паралепитед. Камен с плочом. Камен на плочу. Камен станац.

Тановић, Стеван

Село као социјална заједница и ујравна јединица у Ђевђелијској кази у задње турско доба, Зборник радова Етнографског института САНУ, IV/1, Београд 1950.

С. 150–151. Каменолом – ташмајдан. Опште сеоско добро пронађено на приватном имању, (вађење цепање камена, печење креча)...

Тановић, Стеван

Српска народна јела и њића из ђевђелијске казе, Српски етнографски зборник, XXXII, Жив. и обич. народни, књига 14, Београд, 1925.

Камен лискун, 300 . „да би вино било густо стављали су му печено мендо (камен лискун), али од тог камена удари у главу, те га сада не употребљавају“.

Тановић, Стеван

Српски народни обичаји у Ђевђелијској кази, Српски етнографски зборник, XI, Жив. и обич. народни, књига 16, Београд 1927.

Камен – фрљање, бацање камена, 42 – забава и играње на чисти понедељак. Камен у лечењу и употреба при порођају, 105.

Тешић, Ђорђе

Прилози проучавању шатировачког јовора, Гласник етнографског музеја, књига XVII, Београд 1954.

с. 218. – Каменчић = млада проститутка. Камењарка = проститутка.

Тимочка крајна у XIX, веку – Зборник радова, Историјски институт у Београду, Међуопштински одбор за обележавање 150-годишњице ослобођења Тимочке крајине од Турака, Крагујевац 1988, 220.

Тојага-Васић, Љиљана

Култна и мајијска функција камена доње Понишавља, Етнокултуролошки зборник, књига III, Сврљиг 1997.

Придавање централог места камену у религијском култу, магији и обичајима. Многобројна древна схватања у доњем Панишављу, о улози камена станца, стена разних облика, од којих се кроз магију очекује помоћ и савет. Придавање великог значаја првом камену „темелцу“, камену „међашу“ – магијско својство. Магијско својство „бушеног“ камена – штити од урока, својство оплођења, провлачење деце – заштита, излечење. Први млаз млека кроз шупљи камен...

Томић, Ј. Н.

Реферат о делу Илије Јелића „О браколомству с теоријског и практичног гледишта“, Српска краљевска академија, Годишњак 37, Београд 1928.

С. 308 – извршење смртне казне каменовањем (ко, како, предели, од када у Ј. Словена)

Томић, Светозар

Бањани, Српски етнографски зборник, LIX, Насеља, књига 31, Београд 1949.

Каменица, брдо (Кленак), с. 355. Бијеле каменице, граница села, 8. Рајов камен, граница села. Каменска, в. (Никшићке Рудине). Камене плоче (гробница), 34, камена гомила од гроба с. 34, 36, 37, 38–45 – гробља, надгробни споменици, надгробне плоче, камени праг са натписом и цртежима.

Томић, Светозар

Дробљак, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, IV, Насеља, књига I, Београд 1902.

Каменица главица, с. 450. Камењаче, с. 400, 427. Простор поврх села где леже колибе. Приче и тумачења о именима села, заселак и њихових крајева. Плоче, врста камења, догађаји.

Томић, Светозар

Један њојлед на њојребне народне обичаје, Братство, књига XXX, Београд 1939.

С. 95 – *Камен, обележје на месџу смрти* (већи или мањи, неотесани камен). На по неком мрамору пише, чији су, бар по предању.

Томић, Светозар

Пива и Пивљани, Српски етнографски зборник, LIX, Насеља, књига 31, Београд 1949.

Каменица, 385, 386 (7,8) – коса, граница села, израђени камен; Каменица (граница Пиве). „Мраморје“ – старо гробље, надгробне плоче, камени крстови – цртежи (урези), шаре, ознаке, 413–419.

Камене гомиле куастог облика, 419. Каменица коса – граница, 419.

Камен – споменик од белог мермера, 420.

Томовић, Вуле М.

Нешићо из Васојевићкој обичајној љрава, Живот и рад, Б. 1933.

с. 6, под 8 кад момак и девојка згреше „и девојка остала бременита па се не би хтели венчати, бацани су у воду са обешеним каменом о врату...”

Томовић, Миодраг

Прилој љроучавању камених војивних икона са љерийџорије Виминацијума, Зборник радова, књиге 4–5, Народни музеј Пожаревац, 1989–1990, Пожаревац 1990, 89–132.

Требјешанин, Радош

Фаза „Камен љи у сирење“ као сведочанство кулџа камена на љодручју Јужној љоморавља, Лесковачки зборник, VIII, Лесковац 1968.

С. 127–137, „Камен ти у сириште“!, „Камен ти у дом“ и „Камен ти на главу“! у говору Горње Јабланице. Порекло, значење некадашње, данашње. Иницирање култакамен на овом подручју. Натприродна моћ камена и његова мистична веза са човеком... Обожавање камена који доноси плодност. Веровање да у камену живе зли и добри духови... Камени идоли... Хришћанство и култно камење. Камење везано за позната имена. Змијин камен. Сињи камен. Зли камен. Ђавољи камен. Вртен камен. Вучји, Мамутов, Момин, Мечкин Лисичији, Змајев, Шупљи камен..., Материјал о камену, као апотропејони у магијским радњама...

Камен као хамајлија од: урока, злих очију,... Клетва и „камен у појасу“, у цепу. Заклињање у камен и да са каменом на глави. Камен у женидбеним обичајима, здравља деце, у боловању, страху. Камен и клетва...

Трифунковић, поп Стјепо

Вишејардски сџари Влах, Српски етнографски зборник, V, Насеља, књига II, Београд 1903.

С. 627, 632, покривање гроба каменом плочом, обзиђивање каменом.

Трифковић, поп Стјепо

Народне италијанске, Бсанска вила I, Сарахеви 1886, 256 бр. 106, 331.

(106) Град Карановац. Стећци (256) – од каквог су камена, где је камен вађен, ликови урезани на стећцима, натписи и написи. (331) О магичној моћи извесног камења. Урочник и стрелица – штићење од урока. Бацање камена на какву воћку, да се деци заустави плач (као бачени камен).

Трифковић, поп Стјепо и Владимир

Сарајевска околнина, Сарајевско поље. Антропогеографска проматрања, Српски етнографски зборник, XI, Насеља, књига 5, Београд 1908.

Камен, извор, 220, Каменица, њиве и ливаде, 209. Каменуша, мјесто, 111, Камењача, извор, 189, мјесто 170, поток 11, 222, мјесто 173, њива 120.

Трифуноски, Јован Ф.

Голем Камен у Г. Јеловцу, Етнологија, Скопље 1940, године I, св. 4.

С. 224. Велика заравњена стена (село Крајишта), модре боје, шкриљастиг састава, обрасло маховином, веровања...

Трифуноски, Јован Ф.

Горња Пчиња, Српски етнографски зборник, LXXVII, Насеља, књига 38, Београд 1964.

Камен са „стопалом Марка Краљевића“, 166, с. Доња Лесница. Ту су још надгробни крстови, воденични камен, мермерна плоча са римским исписима. Каменита чесма, в. с. Горновац, 181. Каменова Глава топоним, назив села, њиве, паше, шуме, 169, и др. топографски називи села, њива, паша, шума, 171, 175, 29, 126, 154, 168.

Трифуноски, Јован Ф.

Грделичка клисура, Библ. нар. музеја у Лесковцу, књига 13, Лесковац 1964. Антропогеографска расправа са картом, скицама, фотографијама.

Старине и прошлост, по насељима. Стара гробља и гробови и други камен споменици.

Трифуноски, Јован Ф.

Гробља и гробови у Кумановској области, Гласник Етнографског музеја, књига 36, Београд 1973.

С. 139–148. Праисторијски остаци гробова. Период римске епохе. Средњи век. Период турске владавине. Данашња гробља. Појединачни или усамљени гробови. Материјал надгробних споменикаЧ Камен различите врсте и чврстине, облика, надгробних плоча, гробова обли-

- ка четвртастог сандука (ковчега) изрезаног из једног камена (комада), „преклопи“ -
- Трифуноски, Јован Ф.
Етнографска грађа из области Бабуне и Тојолке, Гласник Етнографског музеја, књига 35, Београд, 1972.
С. 124, 125 – О именима неких места. Дебарски камен – обележје гробова изгнулих. Стара баба – ископавање „свекакви нишани“. Старинске цигле, земљани ћупови („врчеви“) и „делакни камен“ ...
- Трифуноски, Јован Ф.
Качаничка клисура, Српски етнографски зборник, LX, Насеља, књига 32, Београд 1950.
Камен, в. Ђур, поток, назив у атару с. Димце, 541, камене плоче са натписом. Црни камен (Ђури Зи), пот. на-Бео. камен (Ђури Бард), назив у атару с. Боб, 552. Камењар, В. Ђуриште, пот. у атару с. Вртомица, 546.
- Трифуноски, Јован
Куманово – Прешевска Црна Гора, Српски етнографски зборник LXII, Насеља, књига 33, Београд, 1951.
Камен, потес на атару с. Алашевца, 147. Камена Река, назив за један део Липковске Реке, 19. Камене плоче за покривање кућа, 116. Каменица, потес на атару с. Отње, с. 132. Каменски поток, 137.
- Трифуноски, Јован Ф.
Полої, Антропогеографска роучавања, XC, Насеља, књига 42, Београд, 1976.
Каменоломи, 119 (камен у грађевинарству за посипање путева, добијање креча, воденица са једним и више каменова). Каменица, потес с. Милетино, 410. Камењене, с. у Д. Пологу, 13, 15, 21, 73, 88, 392, 394, 398, 424.
- Трифуноски, Јован Ф.
Надгробни сјоменици у Кумановском крају, Гласник Етнографског музеја, књига 36, Београд 1973.
с. 139–148. Гробља и гробови у Кумановској области. Надгробне плоче, камени гробови облика четвртастог сандука (ковчега) из једног комада. Код муслимана најобичнији надгробни знак јесте дугуљаста камен – пободен изнад главе покојника и други мањи камен изнад ногу.
- Трифуноски, Јован Ф.
Сеоска насеља Скојскої Поља, Српски етнографски зборник, LXIX, Насеља, књига 35, 1955. године.
Каменик, узвишење у сев. делу Скопског поља 8, 65, 75, 86, 112, 113, 115. Насеље у атару с. Рукомије, 87. Топоним у атару с. Мралина, 153. Камени Мост, топоним назива у атару с. Визбегова, 80. Каменковићи, река у Кадином Селу, 143, Каменица, топоним у атару Новог села, 93,94.
- Трифуноски, Јован Ф.
Скојски Дервен, Српски етнографски зборник, LXVII, Насеља, књига 34, Београд, 1954.

Камен, топоним у атару с. Паничара, 103, у атару с. Мотке, 88. Каменик, топоним у атару с. Бојана, 71, с. Копамице, 75, с. Арнађије, 93. Каменица, топоним у атару с. Церова, 68. Камењане, с. код Тетова 39, 109. Камењар, в. Ђуриште, топоним у атару с. Семеништа, 95, с. Ласкрца, 105.

Тројановић, Сима

Вешра у обичајима и живојџу српској народа, Српски етнографски зборник, XLV, Жив. и обич. народни, књига 19, Београд, 1930.

119–130 – да је *камен* од престарих времена, сматран као *предмет* у коме борави *вашра*. Кресањем – ударом у белутак добија се тзв. „Жива ватра“ – која се сматра светом и корисном... Жива ватра на *камен код разних народа*. Жива ватра „гвоздени огаљ“. Жива ватра на стакло. Громовна жива ватра. Огањ самотвор. Жива ватра је светиња...

Тројановић, Сима

Главни српски жртвени обичаји, Српски етнографски зборник, XVII, Жив. и обич. народни, књига 10, Београд 1911.

Камен! Узвикивање, 33 – узвикивање змији кад се први пут спази: *Камен жељезо*, три пута... Треба је бацити у ватру, па ће из ње испасти *бесцени камен* – бесценик, драги камен. Камен пробушен, 174 – прва мужа оваца (Ђурђевдан), бајање ради количинског добијања квалитетног млека... Записи од камена, 183 (Спасовдан), код бунара.

Тројановић, Сима

С. 18 – *Бацање камена на крст* уз проклињање и клетве, кад се не може открити убица, паликућа,... С. 20 – бацање камена на зборном месту за лажно представљање и сведочење, уз клетву за посланике (изасланике), с. 21 – *убијање камењем* у Херцеговини (наметне или приметне гомиле), злог старешину, од стране села, Сј. 22 – две „Пашине гомиле“ које је народ, кад му је дозлогрдило, убио и камењем затрпао, С. 22'32 – „Гомила кнеза Предојевића“ кога је везир убио а народ камењем засуо. *Клейва и бацање камења* на заједничку гомилу, уз напомен у „Проклет да је“. *Та џомила камења и сад се зове „Проклејија“*. Срби и *дизање жртвеника од камења*, чак и приношење жртава на гомиле, веселили се, играли, певали и надметали се. Гомиле су се дизале за сваку нужду, зборове и договоре, заклињање, жртвовање, убијање жена вештица и др. казне.

Тројановић, Сима

Наше кириџије, Српски етнографски зборник, Жив. и обич. народни, књига 7 (етнолошка и етнографска грађа), Београд 1909.

Камен село, 32,36. Камене плоче, 91 – за патосање цркава и ходника по кућама.

Тројановић, Сима

Џоменици од земље и камена, у народном сјећању, Бос. Вила, год. XVI-II, Сарајево 1903, 133, 150, 172, 194.

О бесмртности душе. Дизање огромних споменика покојницима, од камена. Гигантске камене плоче. Колосални стећци, усамљени споменици манхире. Служења каменом услед неимања гвоздених справа.

Кромлеси – од размакнутог у круг поређаног камена (надгробни споменици и освећена народна места). Хумке од набацаног камења. Проклетије – распрострањење клетве – камене гомиле. *Намешне или примешне гомиле (од камења)*. Крвнина – порезивање на главу. *Записивање зулумчара каменом*. Гроб у срџби..., од јада су по камен узели, и Милицу у камен засули“... Каменовање оглашених вештица. Набацавање камена у знак одобравања и ради повреде у разним приликама (Кучи). Омеђавање, обележавање границе (међе), међници, синори,. Крст у камену. Камене бабе и камени кипови, жртвеници и др.

Тројановић, Сима

Стираринска српска јела и њиха, Српски етнографски зборник, II, Обич. народни, књига 2, Београд, 1896.

Кућа и огњиште, с. 13, 14, 15, 16. Камен – преклад, плочаст камен – поглавље. Луч на каменој плочи. Озидана громада у зиду на којој се седи... Камен „столовач“. Камен у огњишту. *Камен, њламен и змија*, „огњиште и жар, *усијано камење, намена и ујошреб*а поред осталог и у лечењу.

Туровић, Добросав

Приношење жртве на Пејровој јори у Јабланици, Лесковачки зборник, књига

VIII, Лесковац 1968, с. 121–126.

Обичај који се обављају једном годишње на врху Петрове Горе изнад Гајтана. Стена на којој се обављају обичаји култног карактера. Опис места, простора, остатака камења од порушене цркве. Приношење жртве – клање стоке на лицу места. Старе породице и нови српски досељеници. Најчешћа *жртва је во*, који се купује прилогом. Ту је и колачар. Приношење жртве је главни елеменат *култа Камена*. Гости. Циљ обреда. Софра. *Лејенде везане за камен*.

Ћернелић, Милана и др.

Етномедицина и етноветерина Пољанице и околине Гњилана, Народна здравствена култура у Србији, св. 4. Београд, 1980.

С. 226. Јужна Србија. Камен у обичајима, у лечењу од уједа змије.

Ћирић, Јован В.

Приказ књије: Речи у камену, Пиротски зборник, књига 2, Пирот 1969, с. 223–225.

Ћировић-Љубинковић, Мирјана

Некројоле код цркве св. Пејра код Новог Пазара, Зборник Народног музеја у Београду, књига VI, Београд 1970, с. 169–229.

Ћировић-Љубинковић Мирјана

Ситуденски мајстори каменоресци и њихови споменници око Пејрове цркве код Новог Пазара, Зборник Народног музеја у Београду, књига V, Београд, 1967, с. 317–328.

Урошевић, Атанасије

Горња Морава и Изморник, Српски етнографски зборник, књига LI, Насеља, књига 28, Београд, 1935.

- Камен, врх на Ропотском Раду, 5; шума у Витини, 177, њива у Гор. Ропоту, 229. Каменоглава, с. 18, 35, 39, 41, 47, 90 ид. види регистар.
- Урошевић, Атанасије
Косово, Српски етнографски зборник, LXXVIII, Насеља, књига 39, Београд, 1965.
 Каменица, с. у Јабланици, 261, с. у Топлици, 245. Каменоглава, с. у Г. Морави, 83, 180, 197, 291.
- Урошевић, Атанасије
Новобрадска Крива Река, Српски етнографски зборник, LX, Насеља, књига 32, Београд 1950.
 Камен, у Гор. Марешу, 72., њ. и ш. села Десивојаца, 121., ш. с. Гаја, 134. Каменик у Коректину в. Гурина, Копривница, 108, 114. Камени поток (Прони Гурит) в. Модри Поток, 16, 77, 78. Каменица, с. у области Криве Реке, 9, 12, 14, 15, 18, 22 ид. в. регистар. Камениште, њ. с. Братиловаца, 94. Камено Брдо у Седлареву, в. Кодра Гурит, с. 123.
- Урошевић, Атанасије
Тојоними Косова, Српски етнографски зборник, LXXXIX, Расправе и грађа, књига 9, Београд 1975, 59.
 Камен, Каменик, Каменица, Косовска Каменица, Камениште, Каменоглава, Црни Камен, њива, шума, река у Ропоту, с. Витини, Десивојци, Елезу, Братиловцу, Новобрадска Крива река, Гуштерица, Церинци.
- Успењски, Б. А.
Филолошечкије разисканија в областѝ славјанских древносѝеј, МГУ, Москва 1982, 151–152.
 Шупљи камен у руским народним обичајима као симбол женског плодотворног начела, као атрибут бога Волоса. Молилац са шупљим каменом око врата. Молилац не поправња свој положај уништен великом неправдом, која га је одвела на онај свет, али он то чини ради правде. Камен о врату је атрибут хтонског простора, знак одвајања од света – натпис „збогом“–
- Fiala, Franjo
Jedna prehistorijska naseobina na Debelom Brdu kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja, knjiga VI, Sarajevo 1894, с. 114–115. III. *Каменише рукошворине*.
- Fiala, Franjo
Crtime iz Unca, Glasnik Zemaljskog muzeja, knjiga VI, Sarajevo 1894.
 С. 424–426 – Римски гробови у доњима Вртачама. Каменисте гробне плоче.
- Филиповић, Даница
Прилої љознавању средњовековних надгробних љлоча у Манасѝиру Сојоћани, Новопазарски зборник, књига 7, Нови Пазар 1983, с. 39–52.
- Филиповић, Миленко С.
Вера и црква у живоју Банайских Хера, Банатске Хере, Нови Сад 1958, с. 287.

Промажање овде или краве кроз шупљи камен, ради спречавања одузимања млека.

Филиповић, Миленко С.

Височка нахија, Антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, XLIII, Насеља, књига 25, Београд, 1928.

Камен – њива, Камена њига, Каменари, Каменити Рати, Каменице, Каменица, Каменишћа, Каменови, Каменско, Камења, Камењак, Камењача, Камењаши, Каменовача – њива, шума, брдо, махала, село, насеље, гробље, стране – в. регистар.

Филиповић, Миленко С

Височка Нахија, Српски етнографски зборник, LXI, Жив. и обич. народни, књига 27, Београд, 1949.

С. 29–30, 179. – Млинско камење. Стављање умрломе камен у сандук под главу.

Филиповић, Миленко С.

Војошћа и Биоча, Српски етнографски зборник, XLVI, Насеља, књига 26, Београд, 1930.

Камена, б. и ш. у Гори, 681. Каменита Њива у Крчу, с. 697. Каменице, с. у Гори, с. 628, 680–689, њ. у Вуковићима, с. 676. Камењача – Камењаче, место у Вогошћи, с. 629, 630 ид. ивиди регистар.

Филиповић, Мил. С.

Геофајџа у нашем народу, Гласник Етнографског музеја, књига IV, Београд, 1929, с. 101–104.

Једење земље у н. народу. По БиХ, раширен је обичај да камење, које народ сматра светим или му удара у очи, руне (круне, рендају...), руне па као лек употребљавају у лечењу. Стругањем у камену настају удубљења, с. 102.

Филиповић, Мил. С.

Гласинац, Српски етнографски зборник, књига 32, Београд, 1950.

Камен као грађевински материјал, с. 51, 52, 61. Каменик, врело и поток на Сокоцу, с. 22, 201. Камељача, зирати – њива, земња у Кули, 234. Камењаче, њ. у Казмерићима, с. 238. Ками, в. билиг, средњевековни надгробни камен, с. 87.

Филиповић, Мил. С.

Говедаров камен, Гласник Етнографског музеја, књига XII, Београд, 1937, с. 20–29.

Особит култни објекат зв. Говедаров камен, остењака на Овчем Пољу. Указивање народног поштовања. Место, простор, положај. Опис и изглед Камена. Легенде и чудотворна моћ. Култ је старији од легенде. Заједнички култ за више етничких група и веома је раширен (Срби, Цигани, Турци, Цинцари, Арбанаси). Главно долажење је уочи и на дан Ђурђевдана. Долази народ из удаљених места и крајева. Појединачни доласци су и до Спасовдана. Тражи се лек и помоћ за људе, стоку. Опис ритуала, свеће, приношење жртви и др.

Филиповић, Мил. С.

Друшћивене и обичајно ђравне усћанове у Рами, Гласник Земаљског музеја, IX, н. с., Сарајево 1954, с. 177.

Шупљи камен – симболика у правним обичајима, носили су га људи који су се жалили црногорском кензу Данилу (пол. XIX, в.) на неку учињену велику неправду. У херцеговини (Хрвати, католички Арбанаси), казна за жену или човек код извршења прељубе, да носе шупаљ камен о врату, за време мисе.

Филиповић, Мил. С.

Живои и обичаји народни у Височкој нахији, Српски етнографски зборник, LXI, Жив. и обич. народни, књига 27, Београд, 1949.

Камен, каменарство, 29, 30, 179, 180. Каменице, село, 108. Камене плоче у гробницама, као и ситно камење између. Поклапање гробнице каменим плочама „поклопцима“ или „капком“, које се ослањају на усправно постављене камене плоче.. Камене плоче над главном, камени крст, 217. Узроци „Урошни камен“, стављање главног камена на..., 250, 251, 252, 283, – приповетке и приче и спомињање камена.

Филиповић, Мил. С.

Јелић, Илија, Шија значи камен о враиу, Гласник Скопског научног друштва, II, Одељење друштвених наука, књига 5, Скопље, 1932, 277.

Историјско правна студија, Београд, 1931, с. 46. Скупљање нових података о наведеном обичају. После уводних напомена, писац износи своје мишљење о значењу обичаја. На крају, у закључку, у 6 тачака, даје резултате својих запажања.

Филиповић, Милан. С.

Каменовање, Енциклопедија Југославије, књига 5, Загреб, 1962, с. 182. Колективно извршење судске пресуде, када се жив кривац, засипа камењем од кога настаје гомила. Казна примењивана за тешка кривична дела, за вештице и др. у више делова и области наше земље. Каменовање, „бацање под гомилу“, „Засути у камен“ и др. Називи за ове гомиле у разним пределима. Симболично вршење каменовања, ако се незна извршилац. Мађијско дејство обреда и др.

Филиповић, Мил. С.

Мајевица с особииим обзиром на еињичку ђрошлоси и еињичке особине Мајевичких Срба, Академија науке и уметности Босне и Херцеговине, Дјела XXXIV, Одељ. др. наука, књига 19, Сарајево 1969.

Каменица, Камени бријег, Камени бријег, Каменолом, Каменито врело, Каменито корито, Камен, Камен надгробни – извор, брдо, бријег, њиве и ливаде, брус, врело, стећак, надгробни камен, с. 218, 221, 231, 227, 249, 254, 258.

Филиповић, Мил. Сј.

Марков камен код Корише, Етнологија, Етнолошко друштво Југославије у Скопљу, Скопље 1940, год. I, св. 4, с. 224.

Марков Камен у пољу Басараба. Одакле га је Марко бацио у ово поље. Да се на Камену још увек познају отисци Маркове руке.

Филиповић, Мил. С.

Miscellanea, књига 3, Београд 1940, Библиотека Централног Хигијенског завода, с. 205, 215.

Гробно камење пободено више главе умрлога. Гробна плоча има различите натписе. Ова тврда стена покрива..., натписи.

Филиповић, Мил. С.

Неки њојребни обичаји у Ибарском Колашину, Етнологија, год. I, св. I, за 1940, Скопље, с. 179.

Обележавање гроба знаком камена изнад главе и код ногу. Камени крст на гробу, стављао се до полугодишњег или годишњег помена.

Филиповић, Мил. С.

Нови њодаци о ношењу камена о врати, Гласник Скопског научног друштва, књига XIII, Скопље 1933, с. 237–239.

Филиповић, Мил. С.

Ношење камена о врати, Гласник Скопског научног друштва, књига 12, Скопље 1933, с. 307–308.

Нови подаци. Одговор на постављена питања Т. Р. Ђорђевића, у Гласнику, књига I.

О географској распрострањености поменутог обичаја и његово значење. Успорена из раме, „на кажњавање од стране црквених власти, да кривац носи камен о врату“. Држање камена у руци (католици). Примери о ношењу камена о врату (села, око Прозора), о воденичару који је крао жито, с воденичним каменом о врату. Да се каменом није ишло само на жалбу, већ се кажњавао починилац, ношењем камена о врату.

Филиповић, Мил. С.

Обичаји и веровања у Скопској коџлини, Српски етнографски зборник, LIV, Жив. и обич. народни, књига 24, Београд 1939.

Камен, 331, 456, 459. – изговарање клетве, баца „проклетуја“, хлеб у десној, камен у левој руци, следи заклинање и изговарање клетве..., да се окаменим као овај камен“! Истовремено и клетва и заклетва ... Гробница, – камен, углављење, ограда мртвачког покрива каменним плочама. Камењари 314, 323, 513 – мраморне плоче, мајстори, надгробни споменици. Каменчић, 492, 493 – држање камена у устима да не би проговорио све док не спусти српове у амбар после жетве.

Филиповић, Мил. С.

Различита еџнолошка грађа, САНУ, Српски етнографски зборник, LXXX, Расправе и грађа, књига 5, Београд 1967.

Жур и околина, с. 140 – каменовање. Одређивање каменовања, као и плаћање, онај ко не дође на каменовање. Црна Гора и Санџак – камен у обичајима, 185, 187. Камен у руци при заклинању, камен у уговору приликом мирења, бацање камена у воду. Кмет, камен и суђење, мирење пре суда. Камен међаш у деоби имања. *Клейва, заклинање и камен на*

глави, спор око међе, црта – граница... С. 160 – Каменоресци, који су по мало и ковачи за своје потребе. С. 185 – Кучи, обичај да осумљичени, који се брани заклетвом, држи камен у руци док се куне (1940). Васојевићи, који су се крвили између себе, реше да то даље не чине, бацали би камен у воду, да више не буде свађе ни мржње (1933). С. 186 – Заклетва – Кучи, ако не верују у суђење, тражили су да „кмет узме камен на врат и да се тако закуне да је судио право...”. „Кмет би својом руком држао камен на рамену“ (1933). Међе – по деоби имања (Колашинско поље), постављање камена камена међаша повећег и уз њега још два мања. Заклињање, стављањем камена на главу, на камен палицу... Границе између комуна, гомиле од камена у виду... (1933). Околина Бијелог Поља. „Медник је камен чији се дебљи крај стави у земљу, а ...” С. 187, код истих, заклетва,..., све ми се окаменило као онај камен!“... Околина Прибоја спор око међе, ношење камен на глави... С. 200 – Камен у лекарству – Нова Варош, лечење водом која пође из камена, кад се пали кречана – лечење костобоље. С. 201 – Скидање лишаја са камена, са незнаног гроба (Мојковац, 1933). „Канташ“ (турски: крвни камен) у заустављању крварења из носа (Бијело Поље, 1933). Провлачење болесне дече кроз „вучји зијев“, као и кроз шупаљ камен за децу која болују од „злог срца“. „Кроз мален шупаљ камен треба да мокри дете које мокри у постељу“ (Мојковац, 1933).

Филиповић, Мил. С.

Рама у Босни Српски етнографски зборник, LXIX, Насеља, књига 35, Београд 1995.

Камен, 73, гомиле, средњевековна гробља, веровања у камен. Зликовци и камен, 7. Камен – њиве, рбине, камене ступе, стећци, црква, град, 156. Камен – место, 69, 70, њиве, 82, стена 147, страна, 120, шуме, 134, каменбаба, стећак, 23, 87. Каменград, 27. Каменита главица, 97 камен, 74, 104, 29, 94, 131, 128.

Филиповић, Мил. С.

Савремена Велешка села, Српски етнографски зборник, LI, Насеља, књига 28, Београд 1935.

Камен, Каменица, Каменот – брдо, место, потес, с. 550, 552, 547.

Филиповић, Мил. С.

Таково, Српски етнографски зборник, LXXV, Насеље, књига 37, Београд 1960.

Камен култни, 155, 172, 192. Каменац, 161, 162, 239 – извори, село, место, предео. Камендо, место, 199. Каменица, место, 182, 183, 193, 220, 221. Каменица, село, 96, 97, 146, 233, 234, 260, 267, 275; потес, 5, 154.

Филиповић, Мил. С.

Таковци, Српски етнографски зборник, LXXXIV, Расправе и грађа, књига 7, Београд 1972, с. 222.

Громовни камен (стрела), излази из земље на месту где је гром ударио у храст. У Шумадији су „стрелице“ потапали у воду, коју је пио човек

који се укочио, или су га пак њоме купали. Стављан је и у сириште, ради бољег сира, цењен је и као апотропејон, магијски је заштитник од пушчаног зрна, ушиван у одећу.

Филиповић, Мил. С.

Трачки коњаник у обичајима и веровањима савремених балканских народа, Нови Сад, 1950, 26–31.

Камен, приказ трачког коњаника и олтара. Повезаност трачких хероса са Тодоровом суботом и Тодорицом. Коњаник на надгробним споменицима.

Филиповић, Мил. С.

Човеков двојник у народним веровањима Јужних Словена, Радови Академије наука и уметности Босне и Херцеговине, књига XXX, Одељ. др. наука, књига 10, Сарајево 1966.

С. 158–159 – Камен као двојник (предео шума у Херцеговини). Да таквог веровања има и данас у народу. Човек, дрво, камен, пут, нестанак камена, прорицање судбине човека.

Филиповић, Мил. С.

Шта значи камен о вратицу? Илија Јелић, Шта значи камен о врату? Гласник Скопског научног друштва, књига XI, Скопље 1932, 277–279.

Филиповић, М. – Мићевић. Љу.

Појово у Херцеговини, Научно друштво НР БиХ. Дјела, XV, Одељење историјско-филолошких наука, књига 11, Сарајево 1959.

Камен, s. у Величанима, 175; з. у Трнчини, 167 – радне земље у пољу (топографски назив). Камена, з. у Дврсници, 164 (топографски назив њиве). Камени, з. у Хутову, 187 (топографски назив земље у пољу). Каменице, з. у Долу, 182 (топографски назив главне радне у пољу. Каменове Долине, з. у Беленићима, 146 – (топографски назив земље у пољу).

Фрејзер, Џејмс Џорџ

Злајна Грана, књига 2. Проучавање магије и религије, Превео са енглеског Живојин В. Симић, Београд 1977, 398–399.

Да човечја душа може становати у крову куће, у дрвету, поред извора, на планинској стени (Централна Африка). Тајно друштво у Новој Британији – Газелско полуострво, „При ступању у њега сваки човек добије камен у облику људског бића или...”, верује се да је његова *душа од тада задржана с њим каменом*. „Ако се камен развије то је рђав знак...”, ако продужи да живи и после тога, „то није прави душин камен и добија нов“.

Фрејзер, Џејмс Џорџ

Злајна грана, Студија магије и религије, Београд 1937, с. 106–109.

Да камење има својство да доноси кишу. С. 244 – *Камење, деца и мртваца*. С. 802 – *Камен* је главни објекат којим се обележава *вечна кућа*. *Камен и слобода*...

Funk & Wagnalis Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, Maria Leach, Editor (New York 1950), II, 619 (s. v. life token) – preuzeto od Mil.

- S. Filipovića, *Čovekov dvojniki*, Radovi akademije nauke i umetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga 10, Sarajevo 1966, 158–159.
 У народном веровању Ираца, често је („истовремени живот“) ћонис аогал, камен – *који ће ирејукнути кад умре њејов двојник, или...*
- Hangi, Antun
Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1990.
 С. 104 – Камен усџављак код муслимана у Босни, у лечењу плача код деце.
- Helmut Hille
Sve o praznoverju, Загреб 1989.
- Hirc, Dragutin
Šta priča naš narod o nekim životinjama, Zbornik Južnih Slovena, I, Zagreb, 1896, 12.
 На острву Крку, каменчићи одломљени у једној пећини,... у заштити од уједа змија, као и уништењу змије.
- Цацевић, Предраг
Енглески мост на Тимоку, Развитак бр. 3.4, Зајечар 1968, с. 80.
 Каменолом изнад села Велики Извор – Енглески камен,, (у дијалекту: Инђилијски камен“. Печење краса и др.
- Цвијић, Јован
Антиројеографски проблем Балканској полуострва, Српски етнографски зборник IV, Насеља, књига I, Београд 1902.
 С. 145 – камењари, назив села по занимању становника.
- Цвијић, Јован
Основе за географију и геологију Македоније и Сјане Србије, I, Београд 1906, 201.
 „... у (кориту) се дижу многи сјанци, преко којих река у брзацима запенуша, пројури“.
- Цермановић-Кузмановић, Александрина – Срејовић, Драгослав
Лексикон религија и митове древне Евроје, Београд 1992, 271, 557.
 Нимфе у римској митологији. Посвета краља Нумана, камена, гаја и једне едикуле, где је камену приношена жртва воде и млека. „Камене су касније под утицајем грчке литературе, поистовећене са музама“. Вестелије, празник у част римске богиње Весте. У време празновања, жртвована им је храна на домаћем огњишту. Млинари и пекари су *кишили млинско камење* цвећем и проводили кроз град магарце...
- Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina
Monumenta intra fines Jugoslaviae reperta, Corpus cultus equitischracii V. Leiden 1982.
 С. 7–11 – светилишта – Параћин – трачки коњаник са израженом ијатричком функцијом, на многим светилиштима повезан са бањама, изворима и исцељењем – повезан са многим божанствима култног карактера.
 С. 16 – *Крмљење* коња на Тодорову суботу на *сјоловним каменом*. Почетак ритуалног јахања коња *од сјоловној камена*.

Чајкановић, Веслин

Да ли су сџари Срби знали за иголе, Српска књижевна задруга, књига 443, Београд 1973.

Чајкановић, Веселин

Камен, Народна енциклопедија српско-хеватска-словеначка, књига II, Београд, б. г., с. 15.

Кулѝ камена у сџарих Срба. Трагови култа данас. Камен као седиште душе покојника... Приношење жртве камену. „Пуштање воде“ о Великом четвртку, терање душе да уђе у камен! Камен и вампирење, и сеновито дрво, и убијени, и ограђивање гроба, везивање душе нда не лута. Камен и надгробни споменик, и локални култови, и проношење жртве. Приче и легенде о камену. Камен и душа живог човека, народне приповетке и к., претварање људи и стоке у камен.

Чајкановић, Веселин

Миш и релиѝја у Срба, Изабране студије. Приредио Војислав Ђурић, Српска књижевна задруга, књига 443, Београд 1973.

С. 13 – *камен као средство за везивање душе*, с. 14 – *камен, магијска својства (душа, слобода, освета), камен на пању пресеченог дрвета*. С. 103 – *О воћњаку као станишту предака – гроб, воћњак, воћка – „отварање болесника у воћњаку“... С. 86. 89 – Чест мотив на надгробном споменику... Покојник као предак заштитник, божанство плодности...*

Чајкановић, Веселин

О врховном боју у сџарој срѝској релиѝји, књига 3, Београд 1994, 129.

О магијском својству воденичког камена, фетишу, боравишту моћног божанства у воденици.

Чајкановић, Веселин

Сџара срѝска релиѝја и мишолоѝја, Београд, 1994, 162–169.

Централно место камена у: религији, култу, магији, обичајима. О разноврсности улоге. Камен као моћан заштитник, везивање душе, скрашавање, настањивање. Својство камена темељца и камена „међаше“. Седиште локалног божанства, заштитника имања, атара, приношење жртве, као и камену „темељцу“, као фетишу.

Чајкановић, Веселин

Студије из релиѝје и фолклора, Српски етнографски зборник, XXXI, Жив. и обич. народни, књига 13, Београд 1924.

С. 57 – „Пуштање воде о Великом четвртку“, река, вода, камење, вођење, љубљење, прекрштавање и бацање камена, платно и камен. С. 65–66 – *душа покојника и камен, чување каменова, камен и душа чланова племена, камен и душа новорођеног детета, шупаљ камен, човек и душа. Надгробни камен и душа... С. 67, 68, 69 70, 71 обраћање камену, очекивање помоћи. Назив камена и значај белутка..., број камичака, непарност, камен и хамајлија у борби, лову и др., у реци, у купању, устима, недрима, појасу. С. 104 – форма и материјал идола, с. 148 – помазивање светог камена.*

Челиковић, Борислав

Светилишћиа рудничкој краја, Крагујевац (Милановац Горњи), 1998.

Черепанова, О. А.

Мифологијскаја лексика русскогo севера, Ленјинград 1893, с. 127.

Обичај вешања шупње камена у кокошарнику, као заштита од демона (код Руса) – кикимора – злог митолошког бића.

Ћеџетка, Ф. Ј.

Ровеџерне леџине, NSČ, VIII, Прага 1901, с. 144.

Код Словака се *џромовни камен*, сређе под називом „стрелка“.

Човек и камен, Београд 1990, с. 222

Каменови. Драго и полудраго камење. Камена успаванка. Запис у камену. Небеско камење. Ватра из камена. Дијалог човека са каменом. Градитељ и камен. Небеско камење XXV. Скупоцен камен у антици. Стена. Камен као могућност скулпторске форме. *Блајо из камена*. Камен у животу савременог човека. Бајање са каменом..

Чојкић, Чубро

Цернојорац, Пјеванија црногорска и херцеговачка, Лајпзиг 1837, С. 66, с. 81–90.

Да се ишло на жалбу са обешеним каменом о врату, потврде...

Ђе камење о грло ношаху“. „Ђе камење о грло ношаху, а куаху кано кукавице...”

Џунић, Слободан

Чаробни камен, роман, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.

Шкаљић, Абдулах

Ђурџизми у срјскохрвајском језику, Сарајево 1965.

Шкриванић, Гавро

Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику, САНУ, пос. изд., књига ССХСIII, Одељ. др. наука, књига 24, Београд 1957.

Шобајић, Петар

Ђјелојавлићи и Пјешивци, Племена у црногорским брдима, Српски етнографски зборник XXVII, Насеља, књига 15, Београд 1923.

Кам, брдо, 235. Каменари, село, 227. Камено село, 228.

Шошкић, Роса

Окамењена звијезда, Брату Радојици, Расковник, V, бр. 15, Београд 1972, с. 29.

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Гласник Етнографског музеја (ГЕМ) је периодична стручно-научна публикација коју издаје Етнографски музеј у Београду једанпут годишње. У Гласнику се објављују научни и стручни радови из следећих области:

- етнографска грађа
- етнологија
- културна антропологија
- музеологија

У Гласнику се, осим тога, објављују и прикази литературе из наведених дисциплина, библиографије научне и стручне литературе, прикази изложби, сећања на значајне етнологе, антропологе и музеологе, извештаји с истраживања и стручних путовања, хронике, саопштења и коментари везани за етнологију, антропологију и музеологију, научне новости и годишњи извештај о раду Етнографског музеја. Под музеологијом се подразумевају и радови из конзервације музејског материјала.

Сви радови који се објављују у Гласнику морају бити **оригинални**, тј. радови који нису претходно објављени у другим публикацијама. У Гласнику се не објављују ни радови који представљају само реинтерпретацију раније објављених резултата и закључака без изношења нових резултата. Изузетак представља штампање превода већ објављених радова у иностраним публикацијама за које Редакција одлучи да имају стручну и научну вредност, при чему су аутор или преводилац дужни да регулишу законом предвиђене обавезе у вези с ауторским правима.

Гласник Етнографског музеја има Редакцију коју предлаже директор Музеја а чине је:

- главни и одговорни уредник
- уредник Гласника
- чланови редакције
- секретар редакције
- технички уредник

Одлуку о објављивању радова у Гласнику доноси Редакција. Одговорност за садржај радова сносе аутор и Редакција.

Редакција позива ауторе да прилажу текстове из свих области којима се Гласник бави. Позив је стално отворен и не постоје строго одређени рокови за прилагање текстова, с тим што је Редакција обавезна да обавести аутора у ком броју Гласника ће његов текст бити објављен уколико је прихваћен.

За приложене и објављене текстове не исплаћује се хонорар нити се даје било каква новчана надокнада. Сваки аутор чији је текст објављен има право на један бесплатан примерак Гласника, а аутори стручних и научних радова имају право на десет бесплатних примерака сепарта њиховог рада.

Редакција разматра сваки приспели текст и задржава право да одбије оне текстове за које сматра да не одговарају концепцији Гласника. Сваки приложени текст се рецензира, а рецензенте одређује Редакција. Сваки аутор има право да уз свој текст приложи и рецензију, с тим што Редакција није дужна да уважи такву рецензију. Уколико Редакција одбије објављивање неког текста, дужна је да одмах о томе обавести аутора и да му врати рукопис. Уколико Редакција прихвати текст, али има одређене примедбе, дужна је да се у што краћем року обрати аутору и да му предочи примедбе. Аутор задржава право да прихвати или не прихвати примедбе Редакције. Уколико аутор не прихвати примедбе, његов текст се сматра одбијеним и рукопис му се враћа. Уколико прихвати примедбе дужан је да измене у тексту изврши у року од две недеље, а уколико Редакција не добије измењену верзију текста у том року сматраће да аутор не прихвата примедбе и да је повукао свој текст.

Верзија текста коју аутор преда Редакцији сматра се коначном и аутор нема права да врши накнадне измене текста осим уколико то од њега не затражи Редакција.

Упутство ауторима:

Опшће напомене

Текстови се прилажу на папиру и у електронској форми. Достављају се Редакцији поштом или лично. Седиште Редакције се налази у Етнографском музеју. Адреса Редакције је:

Етнографски музеј
Редакција ГЕМ
Студентски трг 13
11000 Београд

Гласник се штампа ћирилицом и ауторима се препоручује да прилажу текстове такође писане ћирилицом. Уколико аутор приложи текст писан латиницом подразумева се да прихвата његово штампање ћирилицом. Текстови на страним језицима штампају се писмом језика на којем су писани. Сваки приложени текст се лекторише. Редакција или сам лектор су дужни да ступе у контакт са аутором ради договора око лекторских исправки, а аутор има право да се не сложи с лекторским исправкама и у том случају се с лектором договара у вези с прихватљивим решењем.

Техничке напомене

Сви текстови треба да буду штампани, написани писмом Times New Roman или CirTimes, величина 12 pt. Горња и доња белина (маргина) треба да буду 3 cm а лева и десна 2,5 cm. Проред треба да буде 1,5 линија, тако да на страни буде између 28 и 32 реда. Текстови морају да буду штампани једнострано, на чистом белом папиру. Свака страница треба да буде означена редним бројем (пагинирана). Било који материјал писан руком се не прихвата.

Сваки приложени стручни или научни рад мора да садржи следеће целине: насловну страну, апстракт, текст рада, списак коришћене литературе и резиме.

Насловна страна мора да садржи пуно име и презиме аутора, назив и седиште институције и положај који у њој заузима (уколико је запослен), адресу институције (уколико није запослен аутор наводи кућну адресу), телефон, e-mail адресу, наслов рада (великим словима), поднаслов (уколико постоји) и датум. Стручњаци Етнографског музеја нису дужни да достављају податке о институцији у којој раде.

Друга страна садржи **апстракт** који треба да има од 150 до 300 речи, и списак од највише 8 кључних речи. Апстракт треба да представи садржај текста, проблем који се обрађује и метод који се користи и не сме да упућује на нешто чега нема у тексту рада.

Текст рада може да има највише 15.000 речи. Уколико аутор жели да објави дужи рад о томе се претходно договара с Редакцијом. Аутор има пуну слободу да унутар рада издваја целине, с тим што је дужан да издвојене целине јасно означи.

Редакција дозвољава два принципа навођења литературе на коју се аутор у свом раду позива: традиционалне фусноте и тзв. харвардски стил. Традиционалне фусноте се постављају на дно стране у следећем облику:

За навођење књига

¹Име и презиме, *Наслов књије*, Издавач, Место и година издања, број стране

Пример: ¹ Стојан Новаковић, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд 1965, с. 51.

За навођење радова објављених у публикацијама

¹ Име и презиме, Наслов рада, *Публикација у којој је рад објављен*, број тома, Издавач, Место и година издања, број стране

Пример: ¹ Иван Чоловић, Село и град у делу Тихомира Ђорђевића, *Гласник Етнографског института*, књ. XLIV, Етнографски институт САНУ, Београд 1995, с. 27.

Када се нека библиографска јединица наводи први пут онда фуснота има пун облик. У сваком следећем навођењу исте библиографске јединице користи се скраћени облик:

Прво слово имена Презиме, *Наслов*, број стране.

Пример: ⁴ С. Новаковић, *Село*, с. 47. или ⁴ С. Новаковић, н. д., с. 47.

Осим тога могу се користити и скраћенице: н. д. – наведено дело; исти – исти аутор; уп. – упоредити; вид. – видети. Уколико је наслов књиге или рада веома дугачак може се користити и само првих неколико речи, колико је довољно да не може да дође до поистовећивања са неким другим насловом.

Аутори треба да обрате пажњу на то да се у случају књига наслов пише курзивом, а кад је реч о радовима из часописа или зборника наслов публикације се пише курзивом. Уколико има више аутора књиге или рада, имена тих аутора се одвајају запетом (,). Фусноте се означавају арапским бројевима. Евентуалне текстуалне напомене аутор треба такође да унесе у облику фусноте.

Харвардски стил подразумева да се литература на коју се аутор позива наводи у заградама у самом тексту, у формату (Презиме година: број стране). На пример (Новаковић 1965: 51). Уколико има више аутора они се одвајају запетом (,). У случају употребе харвардског стила у фусноте се уносе само текстуалне напомене за које аутор сматра да су неопходне за појашњење садржаја текста али није zgodно та појашњења ставити у сам текст рада. У том случају фусноте се означавају арапским бројевима, а не звездицама или другим симболима.

Списак употребљене литературе треба да садржи све библиографске јединице које је аутор употребио, поређане по азбучном реду и означене редним бројевима. Уколико аутор жели да наведе и додатну литературу која је везана за проблем којим се бави у свом раду, он то може да учини у посебном списку који треба да носи наслов „Додатна литература“.

Навођење употребљене литературе аутор обавља сходно принципу који је применио у тексту. Уколико је аутор користио традиционалне фусноте онда литературу наводи у истом облику, односно:

1. Име и презиме, *Наслов књиге*, Издавач, Место и година издања.
2. Име и презиме, Наслов рада, *Публикација у којој је рад објављен*, број тома, Издавач, Место и година издања.

Уколико је аутор користио харвардски стил, онда литературу наводи у следећем облику, такође по азбучном реду:

1. Презиме, Име година издања: Наслов књиге. Место: Издавач.
2. Презиме, Име година издања: Наслов рада. У: Назив публикације том: стране од–до.
3. Презиме, Име година издања: Наслов рада. У: Име и презиме (уредник), Наслов зборника радова. Место: Издавач, стране од–до.

Примери:

1. Бандић, Душан 2002: Испит као ритуални чин. У: Зорица Дивац (уредник), Обичаји животног циклуса. Београд: Етнографски институт САНУ, 39–53
2. Новаковић, Стојан 1965: Село. Београд: Српска књижевна задруга.
3. Чоловић, Иван 1995: Село и град у делу Тихомира Ђорђевића. У: Гласник Етнографског института XLIV: 23–30.

Аутори треба да обратe пажњу на то где се стављају запета, двотачка и тачка. Такође треба да обратe пажњу на то да се библиографске јединице наводе оним писмом којим су штампане (ћирилицом или латиницом). Не смеју да се мешају традиционални и харвардски стил у истом раду. Уколико се користе скраћенице приликом навођења литературе аутори су дужни да пре пописа коришћене литературе наведу и значење скраћеница чак и када су оне општепознате попут САНУ, ГЕИН, ГЕМ, СКГ и слично.

Сваки аутор уз свој рад може да приложи илустрације, табеле, графиконе, мапе и слично. **Прилози** морају бити у вези са садржајем текста. Аутор може приложени материјал да унесе у сам текст или да га приложи посебно. У другом случају дужан је да у текст јасно означи који прилог где треба да стоји. Означивање се врши редним бројевима у облику:

Назив прилога број [број].

Примери: Слика број 1; Табела број 4; Мапа број 2 ...

Иста ознака мора да се налази на одговарајућем месту у тексту (или на десној маргини) и на самом прилогу који треба да стоји на том месту. Уколико технички уредник Гласника затражи од аутора да накнадно појасни који прилог где треба да стоји у тексту, он је дужан да одмах обави исправно обележавање, а уколико то не уради прилог ће бити штампан иза текста, на крају рада.

Аутор треба уз сваки прилог да достави и одговарајући **потпис прилога**. Потписи писани руком на задњој страни прилога се не прихватају, односно потписи прилога треба да буду одштампани по истим техничким правилима која важе за штампање текстова. Прихвата се само руком писана ознака прилога и назнака његовог положаја у тексту.

Илустрације се враћају ауторима на њихов захтев.

Резиме се прилаже на посебном листу папира, дужине до једне штампане стране, односно до 32 реда. У резимеу се представља проблем који је разматран у раду, метод који је коришћен и закључци до којих је аутор дошао. У резимеу не смеју бити изнети закључци или тврдње којих нема у самом раду. У резимеу се не могу наћи фусноте, напомене или прилози.

Сви резимеи се преводе на енглески језик, а уколико је објављени текст на страном језику онда се резиме преводи на српски језик. Резиме преводи стручни преводилац кога одреди Редакција.

Сви остали текстови (прикази, библиографије и сл.) немају насловну страну, апстракт, списак литературе и резиме. Дужина ових текстова треба да буде до 3.000 речи. Уз ову врсту текстова аутор може да приложи одговарајуће илустрације, које морају бити означене по истом принципу који важи за прилоге уз научне и стручне радове.

Аутори библиографија страуче и научне литературе сами се опредељују да ли ће користити традиционални облик или харвардски стил.

Сваки аутор има право да Редакцији дâ **списак посебних захтева**, штампаних на посебном листу папира који се прилаже уз текст. Ти захтеви се односе искључиво на текст уз који су приложени. Редакција задржава право да не прихвати захтеве аутора, али је дужна да се са њим претходно договори о испуњењу тих захтева.

Аутори могу уз своје радове да приложе и кратку **професионалну биографију**, што је чак пожељно за оне који нису познати широј научној јавности у Србији. Професионална биографија треба да буде дужине до 250 речи и треба да садржи основне податке о универзитетском образовању аутора, затим о стручном или научном звању, о положају који тренутно заузима у институцији или је заузимао пре мировине, опште теме којима се бави и конкретну тему којом се тренутно бави.

Електронска форма

Сваки аутор млађи од 60 година дужан је да свој текст приложи и у електронском облику, урађен у програму Microsoft Word (верзија 95 или новији) за РС стандард рачунара, на флопи диску (Floppy 3,5") или компакт диску (CD-ROM). Текст у електронском облику мора да буде приложен онда кад и штампани текст.

Штампана верзија текста се сматра основном и меродавном. Текст приложен у електронској форми мора у потпуности да буде идентичан са текстом предатим у штампаном облику, што проверава Редакција. Уколико има разлика аутор је дужан да у року од 7 дана достави исправну електронску верзију текста.

Уколико је сам аутор унео прилоге у штампану верзију текста, дужан је да исте прилоге дâ и у електронском облику као посебне датотеке. У том случају илустрације морају бити у једном од формата: .jpg, .tiff, .bmp, резолуције најмање 300 dpi. Табеле се прилажу у .xls формату, а графикони у .xls или .xls формату. Уколико аутор у тексту користи посебне знаке или слова, дужан је да их приложи уз електронску верзију текста.

Све датотеке везане за један текст морају да се налазе на истом медију и на рут директоријуму. Називи датотека (фајлова) треба да садрже презиме аутора и назив текста, односно прилога.

Примери: MaticShvatanjehigijene.doc; StojanovicSlika3.jpg; CvetkovicTabela2.xls.

Електронски медији се не враћају.

* * *

Редакција Гласника Етнографског музеја скреће пажњу ауторима да придржавање наведених упутстава није пресудно, али у великој мери убрзава и олакшава објављивање Гласника, што је у интересу издавача и самих аутора. Сва досадашња искуства показују да објављивање Гласника у великој мери касни због тога што поједини аутори своје радове предају непотпуне или неуредне, те се много времена троши на употпуњавање тих радова, а понекад чак и на буквално „дешифровање“ онога што је написано. Због тога Редакција позива ауторе да се колико је год то могуће придржавају упутстава јер ће бити принуђена да из штампе изоставља оне радове који из техничких разлога знатно отежавају или успоравају објављивање Гласника.

Треба имати на уму да ово упутство пред ауторе не поставља неиспуњиве техничке захтеве већ су то захтеви који су лако оствариви чак и на застарелим рачунарима, и не очекују од аутора да познају информатичке технологије. Испуњавање ових захтева од аутора захтева подешавање свега неколико основних параметара у програму MicrosoftWord и ништа више. Тамо где је неопходно боље познавање рада на рачунарима ауторима је остављена могућност да се ослоне на старије технологије. Тако, на пример, аутори могу, али *нису обавезни* да своје илустрације дају у електронском облику. Много је битније да прилози буду правилно обележени него да буду дигитализовани.

Подразумева се, наравно, и изванредан степен обостране толеранције и разумевања како би био постигнут примарни циљ – висока стручна и научна вредност Гласника Етнографског музеја.

Редакција

ИСПРАВКЕ

Током рада на објављивању Гласника Етнографског музеја број 67–68 (2003–2004) у појединим радовима појавиле су се грешке које битније утичу на садржај, те стога објављујемо одговарајуће исправке.

Ирена Филеки – КОЛЕКЦИЈА ВЕЗОВА ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ

Стр. 255

У трећем пасусу уместо: Вез у Босни и Херцеговини углавном се налази на ношњи и текстилном покућству. треба да стоји: О везу у Босни и Херцеговини није посебно писано и он се углавном обрађује у оквиру радова о ношњи и текстилном покућству.

Стр. 256

У трећем пасусу уместо: За проучавање веза у једној културно-географској области био је значајан методолошки приступ. треба да стоји: Проучавање веза у оквиру културно географских области био је важан методолошки приступ тим областима народног умећа на јужнословенском простору.

Стр. 256

У четвртном пасусу, трећем реду уместо: рок, треба да стоји: док

Стр. 256

У четвртном пасусу, шестом реду уместо: Повезују га са одевним предметима *tunica dalmatica*, треба да стоји: Повезују га са *tunicom dalmaticom*.

Стр. 256

У четвртном пасусу, осмом реду уместо: краја, треба да стоји: кроја

Стр. 256

У четвртном пасусу, дванаестом реду уместо: *clavusa*, треба да стоји: *clavusima*.

Стр. 257

У трећем пасусу, седмом реду треба да стоји иза: шаре у облику слова „С“: , осмице.

Стр. 257

У четвртом пасусу, другом реду између: утицали су и веома, треба да стоји: на.

Стр. 260

У трећем пасусу, другом реду уместо: *прорлак*, треба да стоји: *провлак*

Стр. 261

У првом пасусу, четрнаестом реду уместо: *крси са њеи јабука*, стоји: *крси са њеи јабука*, и додаје се: *крси са девеи јабука*, *крси са шринаеси јабука*.

Стр. 263

У трећем пасусу, шестом реду, уместо: *свиразицом*, треба да стоји: *сви-ларицом*.

Стр. 265

У трећем пасусу, петом реду, уместо: *крсиачом* техником, треба да стоји: *крсиачком* техником.

Стр. 265

У трећем пасусу, осмом реду, уместо: *чивишлорска ирушачка*, треба да стоји: *чивишловска ирушачка*.

Стр. 268

У првом пасусу, другом реду, недостаје крај реченице па иза: женских кошуља, треба да стоји: – везови са прса и рукави које је Сима Тројановић набавио за Музеј 1904. и 1906. године.

Стр. 269

У првом реду уместо: *иунике далмаиинке*, треба да стоји: *иунике далмаиике*.

Стр. 269

У четвртом реду уместо: вез на прстима, треба да стоји: вез на прсима.

Стр. 269

У другом пасусу, првом реду, уместо: везови су, треба да стоји: везови са.

Стр. 269

У другом пасусу, дванаестом реду, уместо: *родица*, треба да стоји: *водица*.

Стр. 270

У другом реду уместо: а у Конавлима се вез уз унутрашње ивице назива *иоирснице*, треба да стоји: а у Конавлима су назив за вез уз унутрашње ивице *иоирснице*.

Стр. 270

У другом пасусу, првом реду, између: су и рукави сувишно је: а.

Стр. 270

У четвртом пасусу, другом реду, уместо: брод, треба да стоји: бод.

Стр. 270

У седмом пасусу, другом реду, уместо: варијанта, треба да стоји: варијаната.

Стр. 271

У другом пасусу, петом реду, уместо: рађен ису, треба да стоји: рађени су.

Каталог предмета:

Стр. 273

Примерак веза 1, у трећем реду, уместо: одине, треба да стоји: године у деветом реду, уместо: *ѝриѝац*, треба да стоји: *ѝруѝац*.

Примерак веза 2, у седмом реду, уместо: поткрита, треба да стоји: поткита.

Примерак веза 3, у седмом реду, уместо: поткрита, треба да стоји: поткита.

Примерак веза 4, у шестом реду, уместо: поткрита, треба да стоји: поткита.

Стр. 275

Примерак веза 18, у четвртом реду, уместо: тамномодере, треба да стоји: тамномодре боје.

Примерак веза 19, у петом реду, уместо: бод за болом, треба да стоји: бод за бодом.

Стр. 280

Примерак веза 59, у првом реду, уместо: бошћа, треба да стоји: бошча.

Примерак веза 60, у седмом реду, уместо: ланчана, треба да стоји: ланчанац,

Стр. 281

Примерак веза 68, у осмом реду, уместо: раван и бод, треба да стоји: раван бод.

Примерак веза 69, у другом реду, уместо: Зеленићи, треба да стоји: Зеленци.

Стр. 283

Примерак веза 85, у осмом реду, уместо: пањевина, треба да стоји: пуњевина.

Примерак веза 88, у седмом реду, уместо: бод проширивања, треба стоји: бод прошивања.

Примерак веза 89, у седмом реду, уместо: бод проширивања, треба стоји: бод прошивања.

Примерак веза 91, у шестом реду, уместо: бод проширивања, треба стоји: бод прошивања.

Стр.286

Примерак веза 108, у шестом реду, уместо: шупља, треба да стоји: шупљика.

Вера Шарац-Момчиловић – НОШЊА СРБА У СЕЛУ ГОЛУБИЋУ У КНИНСКОЈ КРАЈИНИ

Стр. 197

У другом пасусу, трећи ред стоји: Казивачи памте да је пре Другог светског рата на сеоским вашарима купован *лан – јуша*, ..., треба да стоји: Казивачи памте да је пре Другог светског рата на сеоским вашарима купован *лан – јуша*, ...,

Стр. 200

Изоставити фусноту 11.

Стр. 201

У другом пасусу, другом реду стоји: Могло је бити са рукавима или без њих али је обавезно имало капуљачу, треба да стоји: Могао је бити са рукавима или без њих, али је обавезно имао капуљачу.

Стр.211

У потпису фотографије стоји: *Дешаљ њикања – шорба*, треба да стоји: *Торба*

Вера Шарац-Момчиловић – ЕКИПА ЕТНОЛОГА У СТАПАНУ

У потпису фотографије стоји: *Косџа Буњевчев са њородицом, женом Маринком, сином Каменком и ћеркама Кајџом и Вуком (рођена 1910.),* треба да стоји: *Цејанчић Јеленка са синовима Ђурицом, Тодором и Лазаром.*

Вера Шарац-Момчиловић – **ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ МУЗЕЈ
ВЕТРЕЊАЧА И ВОДЕНИЦА У ГИФХОРНУ**

Стр. 403

Стоји: Етнографског музеја Србије, треба да стоји: Етнографског музеја
у Београду

Све исправке дали су сами аутори.

Издавач
ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ
Студентски трг бр. 13

Главни и одговорни уредник
Велибор Стојаковић

Уредник
Мр Весна Марјановић

Уређивачки одбор
Академик Петар Влаховић,
Мр Весна Марјановић,
Вилма Нишкановић

Секретар редакције
Милош Матић

Лектор
Александра Левнаић

Тираж
800

Штампа
Чигоја
ШТАМПА

Студентски трг 13
Београд
e-mail: chigoja@eunet.yu